

მერაბ მამარდაშვილი

სწოხიერება და სოვილიზაცია

თარგმანი რუსული ენიდან ეკუთენის დიმიტრი უჩანეიშვილს
რუსული ტექსტის რედაქტორი: ელენე მამარდაშვილი

გამომცემლობა „აქტი“

თბილისი – 2020

ნიგნი გამოიცა მწერალთა სახლის მხარდაჭერით.
The book is published with the support of the
Writers' House of Georgia.

მთარგმნელი: დიმიტრი უჩანეიშვილი
რუსული ტექსტის რედაქტორი: ელენე მამარდაშვილი
კორექტორი: ნინო შონია
გამომცემელი: გიზო ცაცუა

გამომცემლობა „აქტი“, 2020 წელი
ვებ-გვერდი: akti.ge

თარგმანი შესრულებულია შემდეგი გამოცემის მიხედვით:
M. Мамардашвили, „Сознание и цивилизация“, Азбука,
Санкт-Петербург, 2019.

გარეკანზე გამოყენებულია ფრანცისკო ინფანტეს ნახატი –
„არტე ფაქტები“ ციკლიდან „აპლიკაციები“. 1992.

© ელენე მამარდაშვილი
© დიმიტრი უჩანეიშვილი
© გამომცემლობა „აქტი“

ISBN 978-9941-8-2551-4

სარჩევი

მთარგმნელის წინასიტყვაობა	4
---------------------------------	---

ცნობიერება და ცივილიზაცია

ცნობიერება და ცივილიზაცია	9
სამი „K“-ს პრინციპი	13
განუსაზღვრელობის სიტუაცია	19
ცივილიზაციის ფორმალური სტრუქტურა	22
ცნობიერების მონოპოლია და განადგურება	26
სარკისებრი სამყარო	28
ეროპული პასუხისმგებლობა	33
ფილოსოფია – ეს არის ცნობიერება გასაგონად	39
თუ გავბედავთ ვიყოთ	61
ჩემი გამოცდილება არატიპიურია	106
აზრი კულტურაში	120
მესამე მდგომარეობა	138
სამოქალაქო საზოგადოების შესახებ	151
სინამდვილის ფილოსოფია	191
ეშმაკი თამაშობს ჩვენით, როდესაც ზუსტად არ ვაზროვნებთ	206
სამოქალაქო საზოგადოება	231
სხვა ზეცა	247
ჯაშუშის ცხოვრება	276
თავისუფალი აზროვნება	302
პოლიტიკოსი თუ წინასწარმეტყველი?	302
დიპლომატი კაცობრიობასთან	310
თავისუფლების ძღვენი	317
შენიშვნები და განმარტებები	323
მერაბ მამარდაშვილის ცნებათა განმარტება	330
გამომცემლობა „აქტი“-ს მიერ გამოცემული წიგნები	331

წინასიტყვაობა

მერაბ მამარდაშვილს „სოკრატესებურ“ ფილოსოფოსს უწოდებდნენ, არა მხოლოდ მისი ფილოსოფიის დიალოგური ხასიათის გამო, არამედ იმ მიზეზითაც, რომ მას თითქმის არ დაუტოვებია წერილობითი მემკვიდრეობა. ბატონი მერაბის თითქმის მთელი შემოქმედება წაკითხული ლექციებისა და მისთვის ჩამორთმეული ინტერვიუებისგან შედგება, რომელთა აუდიოჩანაწერებიდან მოხდა მოგვიანებით წერილობითი ტექსტების აღდგენა.

არც წინამდებარე წიგნი წარმოადგენს გამონაკლისს. ისიც სხვადასხვა წლებსა და სხვადასხვა ქვეყნებში წაკითხული ლექციებისა და გაცემული ინტერვიუებისაგან შედგება. მთავარ თემას, ისევე, როგორც ბატონი მერაბის მთელი ფილოსოფიისა, ცნობიერება და ცნობიერების პრობლემა შეადგენს („მთელი ცხოვრება ცნობიერების პრობლემებს მიეუძღვნე“, ამბობს ის წინამდებარე წიგნში მოტანილ ერთ-ერთ ინტერვიუში).

ლექციებისა და ინტერვიუების უმეტესი ნაწილი საბჭოთა კავშირისათვის გარდამავალ პერიოდში, ე.წ. „პერესტროიკის“ ეპოქაშია ჩაწერილი და გასაკვირი არ არის, რომ, როგორც ზოგადად პოლიტიკისა და სამოქალაქო საზოგადოების აგების საკითხები, ისე ქვეყნის სამომავლო მონყობის ფორმა, ეროვნულობა და ეროვნული თვითგამორკვევა, საფუძვლიანი განხილვის საგანი გახდა. აქვე უნდა ითქვას, რომ უკიდურესად საინტერესოა ფილოსოფოსის მიერ წარსულის მოვლენათა შეფასება, რასაც სრულიად ახალ განზომილებაში გადავყავართ.

ამავე ჭრილში ხაზგასასმელია ბატონი მერაბის მოსაზრებები საქართველოსთან მიმართებით. წიგნში არაერთ ასეთ ადგილს შეხვდებით, სადაც მკაფიოდ ჩანს მერაბ მამარდაშვილის ქართული, ღრმად ქართული პოზიცია.

ზოგი მკითხველისათვის ბატონი მერაბის რიგი შეხედულება შესაძლოა პარადოქსულად და მიუღებლადაც კი ჟღერდეს, მაგრამ, თუნდაც ეს ასე იყოს, უდავოა, რომ ისინი დღემდე აქტუალური და ყურადსაღებია და სულ ცოტა, შემდგომი მსჯელობისა და კამათის საფუძველს ქმნის.

აქვე იმასაც შევნიშნავ, რომ მერაბ მამარდაშვილი ხშირად თავის, მხოლოდ მისთვის დამახასიათებელ, შეიძლება ითქვას, „საკუთარ“ ტერმინებს იყენებს – ესაა ცნებები, რომლებსაც ანალოგი არ მოეძებნება და რომელთა თარგმნა, შესაბამისად, საკმაო სირთულეებთან არის დაკავშირებული. ქართველი მკითხველისთვის ასეთ ცნებებში ორიენტირების გასაადვილებლად წინამდებარე წიგნს თან დავურთეთ ამ ტერმინთა ლექსიკონი, რომელშიც ბატონი მერაბის ყველაზე ტიპიურ ცნებათა თარგმანებია მოცემული.

დაბოლოს, მსურს მადლიერება გამოვხატო, რომ მომეცა შესაძლებლობა მეთარგმნა ეს წიგნი, რითიც, ვფიქრობ, გაზიარდა, როგორც მერაბ მამარდაშვილის ქართული ფილოსოფიური ბიბლიოთეკა, ასევე ზოგადად აზროვნების ბიბლიოთეკა ქართულ ენაზე.

დimitრი უჩანეიშვილი

ცნობიერება და სივრცითობა

სწოიერება და სივილიზაცია (1984¹)

სათაურად გამოტანილი თემა, რასაკვირველია, ერთობ მრავალმნიშვნელოვანია, ასოციაციათა სიმრავლეს იწვევს და უკიდურესად ზოგადია, მაგრამ ჩემთვის ის კონკრეტულია და თანამედროვე სიტუაციის ხასიათის ცოცხალ შეგრძნებას უკავშირდება, რომელიც მე მალეღვებს და მაშფოთებს და რომელშიც ვხედავ მრისხანე კონტურებს ერთგვარი სიღრმისეული სტრუქტურისა, რომელიც შესაძლოა შეუქცევადი გახდეს, რითიც ჩემში ძრწოლას იწვევს, იმავდროულად კი სურვილს, — „ცრემლისა და ღიმილის“ გარეშე — დავფიქრდე, გავიგო, დავინახო ამ ყოველივეს მიღმა რაიმე ზოგადი კანონი. ასე რომ, ძრწოლისა და ცნობისმოყვარე განცვიფრების შერეული გრძნობით მსურს გამოვთქვა ჩემი შეხედულებები ამ საკითხთან დაკავშირებით.

განსჯისთვის ტონის მისაცემად შეგვიძლია მისი ნერვი ასე დავახასიათოთ. ეს არის შეგრძნება, რომ იმ მრავალრიცხოვანი კატასტროფებიდან, რომლებითაც სახელი გაითქვა და გვემუქრება XX საუკუნე, ერთ-ერთ ძირითადსა და ხშირად გონების მზერისთვის დაფარულს წარმოადგენს ანთროპოლოგიური კატასტროფა, რომელიც არცთუ ისეთი მრავალფერი და ეფექტური მოვლენებით გამოიხატება, როგორც ახლომყოფი, ზეახალი ვარსკვლავის სავარაუდო აფეთქება, ან დედამიწის შეჯახება მსხვილ ასტეროიდთან არ გამოიხატება არც დედამიწის ბუნებრივი რესურსების დრამატული გამოფიტვით, ან მოსახლეობის გადაჭარბებული ზრდით, არც ეკოლოგიური, ან ბირთვული ტრაგედიით, რომელიც „ათას მზეზე მეტად ელვარეა“. მე მხედველობაში მაქვს მოვლენა, რომელიც თვით ადამიანს ეხება და ცივილიზაციას უკავშირდება იმ აზრით, რომ რაიმე სასიცოცხ-

ლოდ მნიშვნელოვანი შესაძლოა შეუქცევლად გადატყდეს მასში სიცოცხლისა და ურთიერთობის პროცესის ცივილიზაციური საფუძვლების განადგურების, ან უბრალოდ უმყოფობის უშუალო მიზეზით. ეს მოვლენა კი უკვე მთელი სვლით მიდის წინ.

ცივილიზაცია, ისტორია, როგორც „მეორე სამყარო“ (ვერნადსკის ცნებებით უნდა გვეთქვას „ნოოსფერო“) – ერთობ მყიფე ყვავილია. XX საუკუნეში კი ცხადია, რომ მის ხშირად უხილავ კავშირობებში, მის ნატიფ არქიტექტონიკაში ბზარები და ნახეთქები ან, პირიქით, საცობები გაჩნდა. მაგრამ, ჩემთვის ის არის საინტერესო, რომ ამ ბზარებსა და საერთოდ ცხოვრების ცივილიზაციური საფუძვლების უმცირეს მოშლასაც კი, რაც ადამიანის ელემენტშიც, მის ადამიანურ მატერიაშიც (უკიდურესი გამოხატულებით ეს არის ანთროპოლოგიური კატასტროფა, რომელიც შესაძლოა ყველა სხვა სავარაუდო კატასტროფის პროტოტიპად გამოდგეს) საყოველთაო ხრწნას იწვევს, ადგილი აქვს, როგორც ონტოლოგიური კანონების უცნობელები და ერთობ პოზიტიური არსებობის უბრალო უარყოფით გამოხატულებას, რომელთა შესაბამისად არის მოწყობილი ადამიანის ცნობიერება და არსებობა. ადამიანი თითქოს ვერ უმკლავდება მათი ტვირთის დაძაბულობას. აი, მაშინ, კი ყველას „მათი საქმისა და რწმენისამებრ“...

როდესაც მე ვკითხულობ სიას გლობალურ კატასტროფათა სახეობებისა, რომელიც, მაგალითად, აზიმოვის მიერ არის შედგენილი, და უეცრად, ათობით სხვა კატასტროფას შორის ვხვდები დედამიწის შესაძლო შეჯახებას მის მშთანთქმებელ მაკროკოსმულ შავ ხვრელთან, უნებურად ვაცნობიერებ: მსგავსი ხვრელი ხომ მართლაც არსებობს, თანაც ერთობ პროზაიკული, ჩვენთვის ნაცნობი აზრით! და რომ საკმაოდ ხშირად ჩვენ, დედამიწელები, ვყვინთავთ და ვქრებით მასში, ხოლო ყველაფერი, რაც ეკრანს მიღმა ხდება ჩვენს თავს, მიუწვდომლად იქცევა, როგორც სხვების, ისე საკუთარი თავისთვის, ხოლო თუ აქვს კიდევ კონტაქტის ადგილი, კონტაქტის ორივე მხარე „ანნიჰილირებს“, როგორც მოითხოვება კიდევ ფიზიკის კანონებიდან გამომდინარე შავ ხვრელთან შეხებისას. ჩვენ არ ვიღებთ მონაწი-

ილეობას, ჩვენ ამორთულნი ვართ ცოცხალი ცნობიერების ყოველ-კაეშირიდან, სიცოცხლის მდინარეებიდან და გავრცელებიდან. „გაგების ხარვეზი“, როგორც ჩაადაევი იტყოდა.

„ინფორმაციული მიუნვდომლობის“, „გაუჩინარების“, „ეკრანს მიღმა ანნიჰილირების“, „ხარვეზისა“ და მათ მსგავს მეტაფორებს გამოვიყენებ ჩემი აზრების განსამარტავად. მაგრამ, მოდით, მანამდე გოტფრიდ ბენის² ერთი ლექსი ნავიკითხოთ ჩემი, ფაქტობრივად, პნკარედული თარგმანით. ის იმითაა საინტერესო, რომ მასში მიღწეული თვალის ახელა განპირობებულია საზოგადოების განსაზღვრული ფორმის (მხედველობაში მაქვს ტოტალიტარული ნაცისტური სახელმწიფო) პიროვნულად და შინაგანად განცდილი გამოცდილების ფაქტით, რომელიც პრინციპულად არ გააჩნია გარეშე, დაშორებულ დამკვირვებელს და ამ მიზეზით, ამოუცნობს ხდის ასეთი საზოგადოების გამოვლინებებს. მაგრამ, აი, როგორია „შინაგანი ცოდნის“ და მისი მატარებლის, ადამიანის, ბედი ლექსში, რომელსაც შემთხვევით არ აქვს სათაურად „მთლიანი“.

ნაწილი ბანგში იყო, მეორე ნაწილი – ცრემლს ღვრიდა,
რალაც წამს – ბრწყინვა და კაშკაში, მეორე წამს – წყვდიადი,
ერთ წამს ყველაფერი გული იყო, სხვა წამს მრისხანედ
ბოხოქრობდა გრიგალი – რა გრიგალი? ვისი?

მარად უბედური და იშვიათად ვინმესთან,
სულ უფრო მეტად დაფარული, რადგან შიგნით იხარშებოდა ეს,
იფრქეოდა მზარდი ნაკადები და ყველაფერი
რაც გარეთ იყო, შიგნით მიედინებოდა.

ერთი მკაცრად გიყურებდა, მეორე კი ლბილი იყო,
რასაც აშენებდი, ერთი იმას ხედავდა, მეორე – მხოლოდ იმას,
რასაც ანგრევდი.

მაგრამ ყველაფერი, რასაც ხედავდნენ, – სანახევრო სურათებია,
რადგან მთლიანს მხოლოდ შენ ფლობ.

თავიდან თითქოს: დიდხანს აღარ უნდა ველოდოთ მიზანს
და ცხადი იქნება რწმენა ამიერიდან.

მაგრამ მოხდა ის, რაც უნდა მომხდარიყო,

და ქვასავით გვიმზერს მთლიანიდან:
არც ელვარება, არც ნათება გარეთ,
უკანასკნელად რომ მიიპყროს შენი მზერა –
თავშიშველი ქვენარმავალი სისხლის გუბებში,
ნამწამებზე კი ცრემლის კვალი.

როგორც გასაგებია ჩვენთვის, სსრკ-ში, ამ ტექსტის სასრული ხატი, ისევე გარკვეულია მისი შინაგანი კავშირები, რომლებიც „მთლიანის“ იდეას ეხვევიან გარშემო, უფრო სწორად, „მთლიანთან“ ზიარების შეგრძნებას, რისი განცდა ჩვენთვის ცნობილი სახით ხდება, როგორც ამაღლებული გონება-განწყობილება და მიმდინარე მოვლენების ერთგვარი მისტიკური არსის, სამყაროული საიდუმლოს ფლობა. სწორედ ის არის იმის ნიშანი, რასაც მე რომელიღაც უცნაურ მთლიანობათა „შინაგან ცოდნას“ ვუნოდებ, რაც დაშორებული, გარეშე დამკვირვებლისთვის მიუწვდომელია პრინციპში, მაგრამ რომელშიც ადამიანი, მისი მატარებელიც, მიუწვდომელია საკუთარი თავისთვის. ამაშია საქმის მთელი არსი. რადგან, ბუნებაში ადამიანი მთლიანად არ არის ადამიანში და საკუთარი თავისკენ შორიდან მოდის, მრავალგანზომილებიანი და განფენილი მოცულობიდან, და მოცემულ შემთხვევაში ბოლომდე ვერასოდეს მიდის. არანაირი აზრის დანერგვა არ ხდება, ყველაფერი სცდება მიზანს. ის, რაც „აზრის“ სახითაა თავსა და გრძნობებში, – სინამდვილის მიღმაა, იმის მიღმა, როგორიცაა ფაქტობრივი ვითარება, ადამიანის მდგომარეობა, რაც ხდება მის თავს, და ერთობ ჰგავს ჩრდილს, ან სიზმარს...

აზრი კი, განსაზღვრების მიხედვით, არის ყოვლად-შეტყობინება, საკუთარი თავის მრავლობითი მოცემულობა ერთდროულად მრავალ ნერტილზე, რომელთა შორის სიცოცხლის ნაკადი გაივლიდა (მათ შორის, გონებასა და თვით მას შორის) და რომლებზეც, როგორც მარადი აწმყოს, ან მარად ახალის ყოველ-კავშირში, ადამიანები ერთობლივად ქმნიან და ახორციელებენ თავის ურთიერთშელწევად არსებობას, ორგანულად ამოზრდილ საერთო სინამდვილეს. ჭეშმარიტად მათ შეუძლიათ

მისი განაზრება იმ მდგომარეობაში, რომელშიც განსაზრებელს არ მიჰყავს ისინი იმასთან, რომ თავის საკუთარ არსებობაში დაეჭვდნენ. და პირიქით – აპოდიქტურად არსებობენ იმაში, რასაც განიზრებენ, დასტურქმნილ არიან – ეჭვისა და, უცხოთი, გარეშეთი, სხვით გამდიდრების უნარის მეშვეობით – თავისი უწყვეტი ცოცხალი აღდგენის ყოველ-კავშირში. მხოლოდ კალამზე – „მე ვაზროვნებ, მე ვარსებობ“ – ვენერგავთ ჩვენ სამყაროს, რომელშიც, გადავდებთ რა გვერდზე იძულებათა და სიყალბეთა მთელ სიმრავლეს, შესაძლოა გვექონდეს თავისუფალი აზრი-ქცევა, არჩევანი და გადანყვეტილება განხორციელების. აქ კი აშკარა ამოვარდნა გვაქვს. ის, რომ არანაირი აზრის დანერგვა არ ხდება, რასაკვირველია, უკვე აზრია, მაგრამ – პოეტის. იმაში კი, რასაც ის აღწერს – შიშველი სულიერებაა, მიმოფანტული და, ქარის მიერ აფრიალებული ფოთლების მსგავსად, აქეთ-იქით მორიალე ნამსხვრევები ჯერ დაუბადებლისა. სამყაროს უწყვეტობაში ეს პირდაღებული სივრცული ხარვეზია, არარას, უმყოფობის შავი ხერელი, რომელშიც მხოლოდ უფორმო შეუმდგარი არსებობა და მისი გაურკვეველი ქრიალია.

ლექსის ასეთი შინაგანი კავშირები ამა თუ იმ სახით მომავალშიც იჩენს თავს ჩვენს თხრობაში.

სამი „K“-ს პრინციპი

ქვემოთ გადმოცემულის კონცენტრირებას განსაზღვრული პრინციპის გარშემო მოვახდენ, რომელიც საშუალებას მოგვცემს, მოვიცავთ, ერთი მხრივ, სიტუაციები, რომლებსაც მე აღწერადს, ანუ ნორმალურს ვუწოდებდი (მათში არ არის მთლიანის მისტიკა, რომელიც ლექსში ფიგურირებს, თუმცა ისინი მაინც წარმოადგენენ მთლიანობებს), მეორე მხრივ კი – სიტუაციები, რომლებსაც მე აღუწერადს ვუწოდებდი, ანუ სიტუაციები უც-

ნაურობებით. სიტუაციათა ეს ორი სახეობა ერთიმეორის მონათესავეა, ან სარკისებურად ასახავს ურთიერთს. მათ ერთი და იმავე რეფლექსიური (ანალიტიკური) ზედაპირი აქვთ (თუ ასტროფიზიკის ცნების – „მოვლენათა ჰორიზონტის“ – ანალოგიით ვისაუბრებთ). ყველაფერი, რაც მათში ხდება, შეიძლება გამოიხატოს მასზე ერთი და იმავე ენით, ანუ საგნური ნომინაციებისა და ნიშნური ექვივალენტების (აღნიშვნების) ერთი და იმავე შემადგენლითა და სინტაქსით, ხოლო მთელი შემდგომი სირთულე იმაში მდგომარეობს, რომ მეორე სახეობა ყოველთვის პირველის შესაძლო თანამგზავრს, ან იზოფორმას წარმოადგენს. რადგან, ყველაფერი რაც ხდება, ხდება სისტემაში, ერთგვარ მთლიანობაში, ხოლო სისტემად მას აქცევენ შინაგანი პროდუქტები იმ, თავისი ბუნებით სამყაროსთან ექსპერიმენტული ურთიერთქმედებისა, რომელშიც უწყვეტად იმყოფებიან მგრძნობიარე, სურვილის მქონე და ცნობიერი არსებები. ეს პროდუქტები განცალკევებით (ანუ, დისტინქტურად) ენაში არანაირად არიან წარმოდგენილი, თვით მასში გამოუხატავნი არიან და საერთოდ, არაფორმალიზებადნი (მხოლოდ უჩვენებენ საკუთარ თავს), რადგან განისაზღვრებიან, თუმცაღა გამჭოლი, მაგრამ ყოველ ჯერზე აქტუალური ეფექტით მთლიანობისა (ანუ მთლიანობის ფაქტორის მოქმედებით), ცნობიერების ცხოვრების კავშირობით. ანალიტიკურ ზედაპირს ქვეშ შინაგანი არის, როგორც ერთ, ისე მეორე შემთხვევაში. თუმცა, მისი ძალა შესაძლოა არც მყოფობდეს, ხოლო ამ, მეორე, შემთხვევაში ის გადაგვარდება ცნობიერების ტოპოსის თვითიმიტაციისა და თანმიმდევრულ ნიშნურ გარდაქმნათა სისტემად. თუმცა ენა იგივეა, მაგრამ მკვდარი („ურიგო სურნელს აფრქვევენ მკვდარი სიტყვები“, როგორც გუმილიოვი იტყოდა).

აღუნერად (აღწერას დაუქვემდებარებელ) სიტუაციებს შეგვიძლია აგრეთვე ვუწოდოთ პრინციპული განუსაზღვრელობის სიტუაციები. ამ თვისების განცალკევებისა და განხორციელების დროს წმინდა სახით სწორედ ისინი წარმოადგენენ „შავ ხვრელებს“, რომლებშიც შესაძლოა მთელი ერები და ადამიანის ცხოვრების ვრცელი არეალები მოექცეს.

პრინციპს, რომელიც ამ ორი სახის სიტუაციებს ანებსრიგებს, მე სამი „K“-ს – კარტეზიუსის (დეკარტეს), კანტისა და კაფ-კას – პრინციპს ვუწოდებ. პირველი „K“ (დეკარტე): სამყაროში ადგილი აქვს და ხდება ერთგვარი უმარტივესი და უშუალოდ ცხადი მყოფობა „მე ვარ“. ის, ეჭვქვეშ აყენებს რა სხვა დანარჩენს, არა მხოლოდ ავლენს სამყაროში მიმდინარე მოვლენების (მათ შორის ცოდნაში) განსაზღვრულ დამოკიდებულებას ადამიანის საკუთარი მოქმედებებისგან, არამედ აბსოლუტური სანდოობისა და სიცხადის საწყის წერტილს წარმოადგენს ნებისმიერი განაზრებადი ცოდნისთვის. ამ აზრით ადამიანი – არსებაა, რომელსაც ძალუძს თქვას „მე ვაზროვნებ, მე ვარსებობ, მე ძალმიძს“ – და არის კიდევ სამყაროს შესაძლებლობა და პირობა, რომლის გაგებაც მას შეუძლია, რომელშიც ძალუძს ადამიანურად მოქმედება, რალაცაზე პასუხისგება და რალაციის ცოდნა. შესაბამისად, სამყარო შექმნილია (თავისი ჩამოყალიბების კანონის აზრით), ახლა კი შენი ჯერია. რადგან იქმნება ისეთი სამყარო, რომელიც შენ ძალგიძს შეგეძლოს, როგორიც არ უნდა იყოს ბუნების ხილული წინააღმდეგ-აუცილებლობანი, სტიქიურ-ბუნებრივი იძულებანი და ვითარებები.

ამ ფორმულირებებში ადვილად იცნობა პრინციპი *cogito, ergo sum* („ვაზროვნებ, მაშასადამე, ვარსებობ“), რომელსაც მე ოდნავ განსხვავებული ფორმა მივანიჭე, რომელიც მეტად პასუხობს მის ჭეშმარიტ შინაარსს. თუკი პირველი „K“-ს პრინციპის რეალიზება არ ხდება, ან ყოველ ჯერზე ხელახლა არ მკვიდრდება, მაშინ ყველაფერს გარდუვალად ნიპილიზმი შეავსებს, რომელიც შეგვიძლია მოკლედ აღვწეროთ, როგორც პრინციპი „მხოლოდ მე არ ძალმიძს“ (ძალუძთ დანარჩენებს – სხვა ადამიანებს, ღმერთს, გარემოებებს, ბუნებრივ აუცილებლობებს და ა.შ.), ანუ, შესაძლებლობა ასეთ შემთხვევაში დაკავშირებულია ერთგვარი თვითმოქმედი, ჩემს ნაცვლად მომუშავე მექანიზმის (იქნება ეს ბედნიერების, სოციალური თუ ზნეობრივი კეთილმოწყობის, ღვთიური განგების, ბედისწერის და ა.შ. მექანიზმი) დაშვებასთან. ხოლო, *cogito*-ს პრინციპი ამტკიცებს, რომ შესაძლებლობას რეალიზების უნარი აქვს მხოლოდ

ჩემ მიერ, ჩემი საკუთარი გათავისუფლებისა და განვითარების სულიერი ძალისხმევისა და საკუთარი შრომის პირობით (ეს, რასაკვირველია, ყველაზე რთული რამ არის ამქვეყნად). მაგრამ, მხოლოდ ასე ძალუძს სულს „უმაღლესი“ თესლის მიღება და აღმოცენება, საკუთარ თავსა და გარემოებებზე ამაღლება, რისი ძალით ყველაფერი, რაც გარშემო ხდება, აღმოჩნდება არა შეუქცევადი, არა სასრული, და არა სრულად და მთლიანად მოცემული. სხვა სიტყვებით, არა უიმედო. მარად ჩამოყალიბებად სამყაროში ჩემთვის და ჩემი ქმედებებისთვის ყოველთვის არის ადგილი, თუკი მზად ვარ, ყველაფერი თავიდან დავიწყო, დავიწყო ჩემგან, შემდგარისგან.

მეორე „K“ (კანტი): სამყაროს მონყობაში არის განსაკუთრებული ინტელიგიბელური (გონებით სანდომი) ობიექტები (განზომილებები), რომლებიც იმავდროულად წარმოადგენენ უშუალოდ, გამოცდილებით კონსტატირებად, თუმცა, შემდგომ დაუნანევრებად ხატებს მთლიანობებისა, ერთგვარ ჩანაფიქრებს, ან პროექტებს განვითარებისა. ამ პრინციპის ძალა იმაშია, რომ ის მიგვანიშნებს პირობებზე, რომელთა არსებობისას დროსა და სივრცეში სასრულ არსებას (მაგალითად, ადამიანს) ძალუძს გააზრებულად განახორციელოს ცდისეული შემეცნების, მორალური მოქმედებების, შეფასების აქტები, მიიღოს კმაყოფილება ძიებით და ა.შ. სხვაგვარად ხომ არაფერს ექნებოდა აზრი – ნინ (და უკანაც) უსასრულობაა. სხვა სიტყვებით, ეს ნიშნავს, რომ სამყაროში ხდება რეალიზება პირობებისა, რომელთა დროს აღნიშნულ აქტებს საერთოდ აქვთ აზრი (ყოველთვის ლოკალური და დისკრეტული), ანუ დაშვებულია, რომ სამყარო შესაძლოა ისეთივე ყოფილიყო, რომ ისინი უაზროდ ქცეულიყვნენ.

როგორც მორალურ მოქმედებათა, ისე შეფასებისა და ძიების სურვილის განხორციელებას აზრი მხოლოდ სასრული არსებისთვის აქვს. უსასრულო და ყოველისშემძლე არსებისთვის კითხვები მათი განაზრების შესახებ თავისთავად არის უკუგდებული და ამგვარად, გადაწყვეტილია. მაგრამ, სასრულ არსებასაც არა ყოველთვის და ყველგან, შესაბამისი სიტყვების არსებობის შემთხვევაშიც კი არ ძალუძს თქვას „კარგი“ ან

„ცუდი“, „მშვენიერი“ ან „გონჯი“, „ჭეშმარიტი“ ან „მცდარი“. მაგალითად, თუ ერთმა ცხოველმა შეჭამა მეორე, ჩვენ აბსოლუტური თავდაჯერებით ვერ ვიტყვით, სიკეთეა ეს თუ ბოროტება, სამართლიანია თუ არა. ასევეა ადამიანის რიტუალური მსხვერპლშენიშვნისას. ხოლო, როდესაც თანამედროვე ადამიანი იყენებს შეფასებებს, არ უნდა დაგვაინტერესდეს, რომ აქ ფარულად უკვეა ნაგულისხმევი პირობათა ერთგვარი შესრულებობა, რომლებიც ზოგადად ანიჭებენ აზრს ჩვენს პრეტენზიას იმაზე, რომ განვახორციელოთ შემეცნების, მორალური შეფასებისა და ა.შ. აქტები. ამიტომაც, მეორე „K“-ს პრინციპი ამტკიცებს: განაზრებულად, რადგან არსებობს განსაკუთრებული გონებით ნედომადი ობიექტები თვით სამყაროს მოწყობაში, რომლებიც ამ უფლებასა და განაზრებულობას გარანტირებენ.

დაბოლოს, მესამე „K“ (კაფკა): იმავე გარეშე ნიშნებისა და საგნური ნომინაციებისას და მათი ნატურალური რეფერენტების (საგნურ შესაბამისობათა) დაკვირვებადობის პირობებში არ სრულდება ის ყველაფერი, რაც ორი ზემოაღნიშნული პრინციპითაა დასმული. ეს არის ზოგადი K-პრინციპის განხორციელების გადაგვარებული, ანუ რეგრესიული ვარიანტი – „ზომბი“-სიტუაციები, სავსებით ადამიანის მსგავსი, მაგრამ სინამდვილეში მიღმურნი ადამიანისთვის, რომლებიც მხოლოდ იმიტირებას ახდენენ იმისა, რაც სინამდვილეში მკვდარია. მათ პროდუქტს, განსხვავებით Homo sapiens-ის, ანუ სიკეთისა და ბოროტების მცოდნისგან, წარმოადგენს „უცნაური ადამიანი“, „ადამიანი ალუნერადი“.

სამი „K“-ს პრინციპის ზოგადი აზრის თვალსაზრისით, ადამიანის მყოფობის მთელი პრობლემა იმაში მდგომარეობს, რომ რაღაც ჯერ კიდევ უნდა (ისევ და ისევ) გარდაიქცეს სიტუაციად, რომელიც გააზრებულ შეფასებასა და გადანყევტას ნებდება, მაგალითად, ეთიკისა და პირადი ღირსების ცნებებით, ანუ თავისუფლების სიტუაციად, ან მის უარყოფად, როგორც მისი ერთ-ერთი შესაძლებლობისა. სხვა სიტყვებით, მორალურობა არის არა კონკრეტული მორალის ზეიმი (მაგალითად, „რიგიანი საზოგადოება“, „შესანიშნავი ინსტიტუცია“, „იდეალური ადამი-

ანი"), რისი შედარება ხდება რაღაც საპირისპიროსთან, არამედ შექმნა და უნარი სიტუაციის განმეორებისა, რომლისადმი შეიძლება გამოყენებულ იქნეს მორალის ცნებები, მათ (და მხოლოდ მათ) საფუძველზე კი უნიკალურად და სრულად აღწერა.

მაგრამ, შესაბამისად, ეს ნიშნავს, რომ ადგილი აქვს ზოგიერთ პირველაქტს, ანუ აქტს სამყაროული დამტეობისა (აბსოლუტებს), რომლებიც კანტისეულ ინტელიგიბილიებსა და დეკარტესეულ *cogito sum*-ს მიეკუთვნება. სახელდობრ მათით და მათში – თავის განვითარებულობის საფეხურზე – ძალუძს ადამიანს დაიტიოს სამყარო და საკუთარი თავი, როგორც მისი ნაწილი, რომელიც ამავე სამყაროს მიერ არის კვლავნარმოებული ადამიანურ მოთხოვნილებათა, მოლოდინთა, მორალურ და შემეცნებით კრიტერიუმთა და ა.შ. სუბიექტის სახით. მაგალითად, ფერმწერის მზერა არის ბუნების, როგორც პეიზაჟის დამტეობისა და გამოცდის პირველაქტი (ამ შეუქცევადი მდგომარეობის გარეშე ბუნება თავისთავად ვერ იქნება შესაბამის ადამიანურ გრძნობათა წყარო).

ფაქტობრივად, ეს შემდეგს ნიშნავს: არანაირი ნატურალური გარეგნული აღწერა, ვთქვათ, უსამართლობის აქტების, ძალადობისა და ა.შ. არანაირ მიზეზს არ შეიცავს საკუთარ თავში ჩვენი აღშფოთების, რისხვისა და საერთოდ, შეფასებითი განცდებისთვის. არ შეიცავს ფაქტობრივი („პრაქტიკული“) შესრულებობის, ანუ მოცემულობის, გონივრული მდგომარეობის თანდართვის გარეშე, იმისა, რასაც კანტი გონების ფაქტებს უწოდებდა: არა კონკრეტული ფაქტების გონივრული ცოდნით, მათი, ასე ვთქვათ, ანარეკლით, არამედ თვით გონებით, ვითარცა განხორციელებული ცნობიერებით, რომლის წინდანინ ვარაუდი, დაშვებით შემოტანა, „ყოვლისშემძლე გონებით“ ჩანაცვლება და ა.შ. შეუძლებელია. ხოლო, თუ ასეთი ფაქტი არის, ის ყოველდროითი და ყოველალაგობრივია.

მაგალითად, ჩვენ არ შეგვიძლია ვთქვათ, რომ აფრიკაში რომელიღაც ტომი უზნეოდ ცხოვრობს, ან ინგლისში რაღაც ზნეობრივია, ხოლო რუსეთში უზნეოა, „K“-პრინციპის პირველი

და მეორე ნაწილის რეალიზაციის გარეშე. მაგრამ, თუკი არსებობს და განხორციელდა კიდევ პირველდამტეობის აქტები და ჩვენ მემკვიდრეობით კავშირში ვართ, ჩართულნი ვართ მასში, მაშინ ჩვენ ძალგვიძს რალაციის განაზრებულად თქმა, მივალნევოთ რა ამ დროს აღწერის სისავსესა და უნიკალურობას.

განუსაზღვრელობის სიტუაცია

მესამე „K“-ს სიტუაციებში კი, რომლებსაც აგრეთვე აბსურდის სიტუაციები ეწოდება და რომლებიც გარეგნულად იმავე საგნური და ნიშნური ნომინაციებით აღიწერება, პირველდამტეობის აქტები არ არის, ან ისინი რედუცირებულია. ასეთი სიტუაციები უცხოა საკუთარი ენისთვის და არ ფლობენ ადამიანურ თანაზომადობას (თითქოს, ერთი ბუნების მქონე განუვითარებელი „სხეული“ საკუთარ თავს გამოხატავდეს და აცნობიერებდეს სრულიად უცხო ბუნების „თავში“). ისინი ცუდი სიზმრის კომმარს ჰგავს, რომელშიც განაზრებისა და გაგების ნებისმიერი მცდელობა, ჭეშმარიტების ნებისმიერი ძიება თავისი უაზრობით საპირფარეშოს ძიებას დაემსგავსებოდა. კაფკასეული ადამიანი იყენებს ენას და მიჰყვება თავისი ძიების პათოსს მდგომარეობებში, სადაც აშკარაა, რომ პირველდამტეობის აქტები არ არის შესრულებული. ძიება მისთვის – წმინდად მექანიკური გამოსავალია სიტუაციიდან, მისი ავტომატური გადანყვეტა – მიაგნო, ვერ მიაგნო! ამ მიზეზით, ეს აღუწერლად უცნაური ადამიანი არის არა ტრაგიკული, არამედ შეუსაბამო, სასაცილო, განსაკურებით, თავის კვაზიამაღლებულ აღმაფრენაში. ესაა ტრაგედიის შეუძლებლობის კომედია, რომელიც მიღმური „ამაღლებული ტანჯვის“ გრიმასა. შეუძლებელია სერიოზულად მიღება სიტუაციისა, როდესაც ადამიანი ისე ეძებს ჭეშმარიტებას, როგორც საპირფარეშოს ეძებენ, და პირიქით,

სინამდვილეში მხოლოდ საპირფარეშოს ეძებს, მას კი ჰგონია, რომ ეს ჭეშმარიტება, ან სულაც სამართლიანობაა (ასეთია, მაგალითად, ბატონი კ. კაფკას „პროცესში“). სასაცილოა, შეუ-საბამოა, გაცვეთილია, აბსურდულია, რაღაც ძილისმომგვრელი მონყენილობაა, რაღაც მიღმური.

ეს სიუცხოვე უკვე სრულიად სხვაგვარად არის გამოხატუ-ლი კაფკასთან საყოველთაო შინაგანი გაძვლების მეტაფორით, როდესაც გრეგორ ზამზა რაღაც ლორწოვან, ამაზრზენ ცხოვე-ლად გადაიქცევა, რომლის თავიდან მოშორება მას არ ძალუძს. რა არის ეს, რატომ ხდება საჭირო ასეთი მეტაფორებისთვის მიმართვა? მეტად გასაგებ მაგალითს მოვიტან.

მაგალითად, შესაძლებელია თუ არა „სიმამაცისა“ და „სიმხ-დალის“, ან „გულწრფელობისა“ და „სიყალბის“ ცნებების გა-მოყენება სიტუაციების მიმართ, რომლებშიც „მესამე“, აღუწ-ერადი ადამიანია მოხვედრილი (მე მათ ვუნოდებ სიტუაციებს, რომლებშიც „ყოველთვის უკვე დაგვიანებულია“)? მაგალითად, უკანასკნელ დრომდე ასეთ სიტუაციას წარმოადგენდა საბჭო-თა ტურისტის ყოფნა საზღვარგარეთ. იქ ის შეიძლება ისეთ მდგომარეობაში აღმოჩენილიყო, სადაც მისგან მხოლოდ პი-რადი ღირსების, ბუნებრიობის გამოვლენა მოითხოვებოდა. იყო უბრალოდ მამაკაცი, არ უჩვენებ რა საკუთარი გამომე-ტყველებით, რომ ელი მითითებებს, თუ როგორ მოიქცე, რო-გორ უპასუხო ამა თუ იმ კითხვას და ა.შ. ზოგიერთს კი იმ დროს მიდრეკილება ჰქონდა ისე განესაჯა, თითქოს ტურისტი, რომელმაც არ გამოავლინა თავი, როგორც ნამდვილმა ცივი-ლიზებულმა ადამიანმა, მხდალია, ხოლო ის, ვინც გამოავლინა – გაბედული. მაგრამ, ამ ტურისტის მიმართ გამოუსადეგარია მსჯელობა, მხდალია ის თუ მამაცი, გულწრფელი თუ არაგულ-წრფელი, იმ უბრალო მიზეზის გამო, რომ საზღვარგარეთ ის გარკვეული პრივილეგიის საფუძველზე აღმოჩნდა, რის გამოი-სობით რაღაცის პიროვნულად გამოვლენა უკვე დაგვიანებუ-ლია. ეს უაზრობაა, ამაზე შეიძლება მხოლოდ გაგვეცინოს.

აბსურდის სიტუაცია აღუწერადია, მისი გადმოცემა მხოლოდ გროტესკითა და სიცილით შეიძლება. სიკეთისა და ბოროტების,

სიმამაცისა და სიმხდალის ენა მას არ ეხება, რადგან ის საერთოდ მიღმაა იმ სფეროსი, რომელიც პირველდამტეობის აქტებით არის მოხაზული. ენა კი პრინციპში სახელდობრ ამ აქტების საფუძველზე იქმნება.

მაგალითად, ცნობილია, რომ გამოთქმა „ჩემის გატანა“ („качать права“) მიეკუთვნება საქციელს ადამიანისა, რომელიც ფორმალურად კანონიერებას ესწრაფის. მაგრამ, თუ ადამიანის ყველა მოქმედება უკვეა გადაბმული სიტუაციით, რომელშიც ადგილი არ ჰქონია კანონის პირველაქტს, მაშინ მის მიერ ამ უკანასკნელის ძიებას (ეს კი ხორციელდება ენაში, რომელიც ჩვენთვის ერთი და იგივეა – ევროპული, რომელიც სათავეს იღებს მონტესკიედან, მონტენიდან, რუსოდან, რომაული სამართლიდან და ა.შ.) არაფერი აქვს საერთო ამ სიტუაციასთან. ჩვენ კი, ვცხოვრობთ რა ერთ სიტუაციაში, მიუხედავად ამისა, ხშირად ვცდილობდით და ვცდილობთ გავიგოთ იგი მეორის ცნებებით, ვინყებთ და გავდივართ რა „პროცესის“ ბატონი კ.-ს გზას. მართლაც, თუ არსებობს გონების თესლი, შეგვიძლია გონების თმაც წარმოვიდგინოთ. წარმოვიდგინოთ, რომ ადამიანს თავზე თმა ეზრდება შიგნით (ნაცვლად იმისა, რომ, როგორც ეს საერთოდ ხდება, ზევით ეზრდებოდეს), წარმოვიდგინოთ თავის ტვინი, რომელიც თმით არის დაფარული, სადაც აზრები დაეხეტებიან, როგორც ტყეში, ვერ პოულობენ ერთმანეთს და ვერც ერთი ვერ ახერხებს ჩამოყალიბებას. ეს არის სამოქალაქო აზრის პირველყოფილი მდგომარეობა. ცივილიზაცია კი, უპირველეს ყოვლისა, ერის სულიერი სიჯანსაღეა, ამიტომ, პირველ რიგში იმის შესახებ უნდა ვიფიქროთ, ისეთი ზიანი არ მივაყენოთ მას, რომლის შედეგი შეუქცევადი იქნებოდა.

ამგვარად, ჩვენ წინაშეა განუსაზღვრელი სიტუაციები და სიტუაცია პირველი ორი „K“-სი, რომლებსაც ერთი და იმავე ენა აქვთ. სიტუაციათა ეს ორი ტიპი ფუნდამენტურად განსხვავდება, ხოლო ის მოუხელთებელი, გარეგნულად განუსხვავებელი და აღუწერელი, რითიც განსხვავდება, მაგალითად, სიტყვა „სიმამაცე“ ამ სიტუაციებში, არის კიდევ ცნობიერება.

ცივილიზაციის ფორმალური სტრუქტურა

ცნობიერებისა და ცივილიზაციის შემდგომი კავშირის გაგებისთვის გავიხსენოთ დეკარტეს მიერ ჩამოყალიბებული სხვა კანონი აზროვნებისა, რომელიც დამოკიდებულებაშია ყველა ადამიანურ მდგომარეობასთან, ისეთთა ჩათვლით, რომლებშიც სამყაროს მოვლენათა მიზეზობრივი კავშირი ყალიბდება. დეკარტეს მიხედვით, აზროვნება უკიდურესად რთულია, აზრში უნდა დარჩე, რადგან იგი არის მოძრაობა და არანაირი გარანტია არ არსებობს, რომ ერთ აზრს მეორე მოყვება რაიმე განსჯითი აქტის ან გონებრივი კავშირის ძალით. ყოველივე არსებული საკუთარ თავს უნდა აღემატოს, რათა საკუთარი თავი იყოს დროის შემდგომ მომენტში. ამასთანავე, ის, რაც მე ვარ ახლა, არ გამომდინარეობს იქიდან, რაც მე ამის წინ ვიყავი, ხოლო ის, რაც მე ვიქნები ხვალ, ან შემდგომ წუთს, არ გამომდინარეობს იქიდან, რაც მე ვარ ახლა. შესაბამისად, აზრი, რომელიც დროის შემდგომ მომენტში იქმნება, იქ იმიტომ არ არის, რომ მისი საწყისი ან ნაწილი არის ახლა.

ცივილიზაცია არის აზროვნების ასეთი სახის მხარდაჭერათა უზრუნველყოფის საშუალება. ის უზრუნველყოფს კონკრეტული შინაარსისა და შემადგენლის არინების სისტემას, ქმნის სივრცეს რეალიზაციისა და შანსს იმისთვის, რომ აზრმა, რომელმაც საწყისი აიღო პუნქტში A, შემდგომ მომენტში B შეძლოს აზრად ქცევა. ან, ადამიანური მდგომარეობა, რომელიც დაიწყო მომენტში A, მომენტში B იყოს ადამიანური მდგომარეობა. მაგალითს მოვიტან.

დღესდღეობით, სპეციალიზებული აზროვნებით გარკვეული ტიპობა შეინიშნება. ითვლება, რომ სწორედ ეს არის ჭეშმარიტი აზროვნება, რომელიც თითქოსდა თავისთავად ხორციელდება. ასეთ გამოყოფილ აზროვნებას შეგვიძლია მივაკუთვნოთ ხელოვნება და ე.წ. სულიერი შემოქმედების ნებისმიერი სხვა სფერო. თუმცა, აზროვნების უნარი რომელიმე პროფესიის პრივილეგია არ არის. აზროვნებისთვის აუცილებელია, შეგე-

ძლოს შეკრიბო ადამიანთა უმრავლესობისთვის დაუკავშირებელი საგნები და ასე შეინარჩუნო. სამწუხაროდ, ადამიანთა უმრავლესობას უწინდებურად, როგორც ყოველთვის, მცირედის უნარი შესწევს თვითონ და არაფერი იცის, გარდა ქაოსისა და შემთხვევითობის. მხოლოდ ნადირის ბილიკის გაკვალვა შეუძლიათ ბუნდოვანი ხატებისა და ცნებების ტყეში.

იმავდროულად, პირველი „K“-ს („მე ძალმძის“) პრინციპის თანახმად, აზრში გასამაგრებლად უნდა გაგაჩნდეს „აზრის კუნთები“, რომელთა ზრდა ზოგიერთი პირველქტის საფუძველზე ხდება. სხვა სიტყვებით, გაკვალული უნდა იყოს კავშირული სივრცის ბილიკები აზროვნებისთვის, რომლებიც არის ბილიკები საჯაროობის, განხილვის, ურთიერთშემწყნარებლობისა და ფორმალური მართლწესრიგის. სწორედ ასეთი მართლწესრიგი ქმნის დროსა და სივრცეს საკუთარი გამოცდის ინტერპრეტირების თავისუფლებისთვის. არსებობს საკუთარი სახელის დარქმევის, სახელდებულობის კანონი. ის არის ისტორიული ძალის პირობა და მისი ფორმის ელემენტი. არსებითად ფორმა ერთადერთია, რაც სერიოზულად მოითხოვს თავისუფლებას. ამ აზრით, შეიძლება ითქვას, რომ კანონები მხოლოდ თავისუფალი არსებებისთვის არსებობს. ადამიანური დანესებულებები (აზრიც დანესებულებაა) არის თავისუფლების შრომა და თმენა, სხვა რეცეპტი არ არსებობს. ხოლო, ცივილიზაცია (სანამ შენ შრომობ და აზროვნებ) ის, რაც უზრუნველყოფს, რომ რაღაც მოძრაობაში მოვიდეს და გადაწყდეს, ჩამოყალიბდეს აზრი და შენ გაიგო, რას ფიქრობდი, რა გსურდა, რას გრძნობდი – ამ ყველაფრისთვის შანსს გვთავაზობს.

მაგრამ, შესაბამისად, ამით ცივილიზაცია საკუთარ თავში უცოდნელის უჯრედების არსებობას გულისხმობს. თუკი არ დავტოვებთ ადგილს არა სრულად შემეცნებულის გამოვლინებისთვის, ცივილიზაცია, ისევე, როგორც კულტურა (რაც არსით ერთი და იგივეა) გაქრება. მაგალითად, წარმოების ეკონომიკური კულტურა (ანუ, არა მხოლოდ სასრულ სიკეთეთა მატერიალური წარმოება, რომლებიც მათი მოხმარების აქტში კვდება) ნიშნავს,

რომ არამათლზომიერია მართვის ისეთი სტრუქტურა, რომელიც განსაზღვრავდა, თუ როდის უნდა დათესოს გლეხმა, ხოლო ამ ცოდნის გავრცელებით მისი მოღვაწეობის მთელ სფეროს მოიცავდა. ვიმეორებ, უნდა არსებობდეს დაშვება ზოგიერთ ადგილში საგანთა ავტონომიური წარმოშობისა, რომლებიც ჩვენ არ ვიცით და არც შეიძლება ვიცოდეთ წინდანინ, ან მივიჩნიოთ ისინი არსებულად რომელიმე ყოვლისმომცველ თავში.

კიდევ ერთი მაგალითი. მარქსი ამბობდა, რომ ფულის ბუნების შესახებ იმდენივე სისულელეა ნათქვამი, რამდენიც სიყვარულის ბუნების შესახებ. მაგრამ, დავუშვათ, რომ ფულის ბუნება უცნობია და ფორმალურ ცივილიზაციურ მექანიზმშია დამკვიდრებული: ადამიანებმა ფული იმდენად შეითვისეს, როგორც კულტურა, რომ არა მარტო მისი დათვლა, არამედ მისი მეშვეობით რაიმეს წარმოებაც შეიძლება. რატომ არის ეს შესაძლებელი? ერთი მარტივი მიზეზით: ამ შემთხვევაში იგულისხმება, რომ ფულის გადაცემა შესაძენ პროდუქტზე თვითონ, თავის მხრივ, არ მოითხოვს დროს, რამდენადაც მასში უკვე დამკვიდრებულია შრომის დრო, ხოლო ასეთი ქცევა – ცივილიზებულია. ასეთი აბსტრაქცია დამკვიდრებულია თვით ცივილიზაციის მიერ ადამიანის გამოცდილების ცივილიზებულ მონყობაში. ქცევა მსგავსია, მაგრამ სარკისმილმური – არაცივილიზებულია. როდესაც ფულის კულტურული მექანიზმი არ არსებობს, წარმოიქმნება და არსებობს ფულთან სარკისმილმური ურთიერთობა, რაც იმაში მდგომარეობს, რომ, თუ, მაგალითად, გამომუშავებულია ოცდაათი მანეთი (ანუ, ჩადებულია რვა საათის შრომა), მაშინ მის დასახარჯად კიდევ ათი საათია საჭირო, ანუ კიდევ ოცდაათი მანეთი. რასაკვირველია, ასეთ ცნობიერებაში ფულის, როგორც ფასეულობის ცნება, არ მყოფობს. ამ შემთხვევაში, ვსარგებლობთ რა ნიშნით ფულის ნიშნისა, ჩვენ ვერ შევძლებთ ეკონომიკის გამოთვლასა და ეკონომიკური წარმოების რაციონალური სქემის ორგანიზებას. ჩვენ კი ვსარგებლობთ ფულის ნიშნებით, და მეტიც, მოვხვდით რა ფულის ასეთ სარკისმილმურ სამყაროში, თითქოს იმავე საგნებით ამოვხსენით

„წრის კვდარატურა“ – მოვახერხეთ, არ ვიცოდით რა ფულის ფასი, ვქცეულიყავით ანგარებიანებად და ცბიერებად.

ამგვარად, ცივილიზაცია გულისხმობს მონესრიგებული, სამართლებრივი ქცევის ფორმალურ მექანიზმებს, და არა ისეთს, ვინმეს წყალობასა, იდეაზე ან კეთილ ნებაზე რომ არის დამოკიდებული. სწორედ ეს არის სოციალური, სამოქალაქო აზროვნების პირობა. „თუნდაც მტრები ვიყოთ, მოდით ცივილიზებულად მოვიქცეთ, ნუ მოვჭრით ტოტს, რომელზეც ვსხედვართ“ – არსებითად ამ მარტივი ფრაზით შეიძლება გამოხატვა ცივილიზაციის არსისა, კულტურულ-სამართლებრივი, ზესიტუაციური ქცევისა. რადგან, როდესაც სიტუაციის შიგნით ვიმყოფებით, შეთანხმება ერთმანეთისთვის სამუდამოდ ზიანის მიუყენებლობის შესახებ შეუძლებელია, რადგან ვილაცისთვის ყოველთვის იქნება „ცხადი“, რომ მან დარღვეული სამართლიანობა უნდა აღადგინოს. ბოროტება, რომელიც ასეთი ცხადი ვნების გარეშე ყოფილიყოს ჩადენილი, ისტორიას არ ახსოვს, რადგან ყოველგვარ ბოროტებას ყოველთვის საუკეთესო საფუძველით სჩადიან, და ეს ფრაზა სრულებით არ გახლავთ ირონიული. ბოროტების ენერგია ჭეშმარიტების ენერგიიდან მოიპოვება, ჭეშმარიტების ხილვის რწმენიდან. ცივილიზაცია კი აბრკოლებს ამას, იმდენად აყოვნებს, რამდენადაც ჩვენ, ადამიანებს, საერთოდ შეგვწევს ამის უნარი.

მოკლედ რომ ვთქვათ, ცივილიზაციის ძაფების განადგურება და წყვეტა, რომლებითაც ადამიანის ცნობიერება ჭეშმარიტების კრისტალიზაციამდე მიღწევას მოასწრებდა (ამასთან, არა მხოლოდ აზრის ცალკეულ გმირებთან), ადამიანსაც ანადგურებს. როდესაც იმქვეყნიური სრულყოფილების ლოზუნგის ქვეშ ყველა ფორმალური მექანიზმის არილება სახელდობრ იმ საფუძველით ხდება, რომ ისინი ფორმალურია და, შესაბამისად, აბსტრაქტულია უშუალო ადამიანურ სინამდვილესთან შედარებით, და მათი გაკრიტიკება იოლია, ადამიანები საკუთარ თავს ადამიანებად ყოფნის შესაძლებლობასაც ართმევენ, ანუ შესაძლებლობას, გააჩნდეთ ურღვევი, არა მხოლოდ ნიშნური ცნობიერება.

ცნობიერების მონოპოლია და განადგურება

ასეთი განადგურების სხვა მაგალითს მოვიტან. ცნობილია, რომ სისტემა, რომელსაც მონოპოლია ეწოდება, ცივილიზაციის მიღმა დგას, რადგან თვით მის სხეულს ანადგურებს, წარმოშობს რა ადამიანური სამყაროს ტოტალურ გაუდაბურებას, არა მხოლოდ იმ აზრით, რომ მონოპოლია პრიმიტიული და ასოციალური ინსტიტუტების წამახალისებელია და არხებს ქმნის მათი გამოვლენისთვის. აზრის მიღწეული მდგომარეობა ჯერ კარგად უნდა „აგუნდავდეს“, როგორც აგორაზე, კუნთებით გადიდდეს, როგორც თოვლის პაპა დიდდება თოვლით, შეიძინოს ძალა თავისი საკუთარი შესაძლებლობის განსახორციელებლად. თუ არ არის აგორა, რალაც განვითარებადი, არც ჭეშმარიტებაა.

თუმცა კი ადამიანის წინაშე ოდითგანვე დგას ველურობის, სისასტიკის, ეგოიზმის ალაგმვის ამოცანა, მის ინსტიტუტებს, სიხარბეს, გულის წყვდიადს, უსულგულობასა და უმეცრებას სავსებით შესწევთ აზროვნებით შესაძლებლობათა და გონების აკომოდირების უნარი, და მათი მეშვეობით განხორციელება. ამის წინააღმდეგომი შეიძლება მხოლოდ მოქალაქე იყოს, რომელსაც გააჩნია და ახორციელებს თავისი გონებით აზროვნების უფლებას. ასეთი უფლება და კანონი კი მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეიძლება არსებობდეს, როდესაც მიზნის მიღწევის საშუალებები, თავის მხრივ, კანონიერია, ანუ განზავებულიად შეიცავენ საკუთარ თავში თვით კანონის სულისკვეთებას. ან, სხვაგვარად, ესაა ადამიანთა, ინსტრუმენტებისა და ცხოვრებისეული მოწყობილობების კონკრეტული, ხორცშესხმული არსებობა კანონიდან თვით მათში, რომლებიც დეტალურად არსებობენ ყველგან იმაში, რასაც შეიძლება კანონი შეეხებოდეს და არეგულირებდეს.

არ შეიძლება თვითნებური და ადმინისტრაციული, ანუ უკანონო საშუალებით დანერგვა კანონისა, თუნდაც ამ დროს საუკეთესო განზრახვებითა და ამაღლებული მოსაზრებებით, „იდეებით“ ვხელმძღვანელობდეთ. რადგან, მისი გამოყენება ასეთ დროს ავრცელებს უკანონობის პრეცედენტსა და ნიმუშს

(და რაც უფრო ფართო და ხისტი გამოყენება, მით უფრო ფართო და მტკიცე უნდა იყოს), რომელიც ასეთ საშუალებებშია მოქცეული. და ეს ყველაფერი – დამოუკიდებლად განზრახვებისა და იდეალებისგან „ვინმეს სასიკეთოდ“ ან „სახსენლად“, ან, პირიქით, დამოუკიდებლად რომელიმე ბოროტი განზრახვისგან. ეს ყოველი მონოპოლიის შემთხვევაშია ცხადი. ასე ვთქვათ: თუ მე შემიძლია, თუნდაც საზოგადოებრივი სიკეთის ყველაზე ამაღლებული მოსაზრებებიდან გამომდინარე, ერთ მშვენიერ დღეს სპეციალური ფასი დავადგინო კონკრეტულ საქონელზე, ან დავმაღლო და ფარულად გადავანაწილო შემოსავალი, მივანიჭო შეღავათები, გავანაწილო საქონელი, გეგმური მაჩვენებლებისთვის შევცვალო წინამორბედი შეთანხმებები დასაქმებულებთან და ასე შემდეგ, მაშინ იმავე დღეს (და შემდგომ – მარადი პარალელურად) ვილაც და სადლაც გააკეთებს იმავეს (ან იგივე ხალხი იქვე) სრულიად განსხვავებული მოსაზრებით (ანგარებიდან გამომდინარე, სპეკულაციის, მოტყუების, ძალადობის, ძარცვის, მოქრთამვის გზით – კონკრეტულ მიზეზებსა და მოტივებს სტრუქტურაში მნიშვნელობა არ ენიჭებათ, ისინი ურთიერთჩანაცვლებადია), რადგან კანონი ერთი და განუყოფელია დროისა და სივრცის ყველა წერტილში, სადაც ადამიანები მოქმედებენ და კავშირს ამყარებენ ერთმანეთთან (მათ შორის საზოგადოებრივი სიკეთის კანონები).

შესაბამისად, კანონთა მიზნების მიღწევა მხოლოდ კანონიერი გზით შეიძლება! ხოლო, თუ ეს უკანასკნელები ირღვევა, მათ შორის ეს იმ მიზეზითაც ხდება, რომ მართლწესრიგს, როგორც წესი, ანაცვლებენ იდეის, „ჭეშმარიტების“ წესით, თითქოს კანონი თავის თავში არსებობდეს, და არა ადამიანთა ინდივიდებსა და მათ მიერ თავისი საქმის გაგებაში. არადა, სურთ ინდივიდის, ინდივიდუალურ ძალთა, ადამიანის განვითარებულობის გარეშე გავიდნენ ფონს, უბრალოდ არ ენდობიან რა ადამიანის საღ აზრსა და პირად შეხედულებებს, და მათგან გამომდინარე მოქმედების უნარს. მაგრამ, ეს შეუძლებელია ყოფიერების კანონების შესაბამისად, თუკი მათ იურიდიული ნორმების ცოდნისგან განვასხვავებთ! ამაშია საქმე. ინდივიდისთვის გვერდის

ავლის შესაძლებლობა გამორიცხულია არა ჰუმანიტარული უპირატესობის, ან ადამიანზე ზრუნვის გამოისობით, არამედ თვით ყოფიერების, ცხოვრების გარდუვალი მოწყობის ძალით.

მხოლოდ ინდივიდთა არსობრივი თანასწორობის საფუძვრზეა შესაძლებელი რომ რაიმე ხდებოდეს. აქ არავისთვის არაფერია დაწესებული, ყველამ თვითონ უნდა გაიაროს გზა და განახორციელოს საკუთარი მოქმედება „ბუნებრიობის შუაგულში“, როგორც ოდესღაც დერჟავინი წერდა, – მოძრაობა, რომლის გარეშე საერთოდ არ არსებობს არანაირი შენაძენი და დანაწესი. საპირისპირო შემთხვევაში განადგურდება ჭეშმარიტების მთელი წარმოება – მისი ონტოლოგიური საფუძველი და ბუნება – ხოლო გაბატონდება სიცრუე, რომელიც სხვა მიზეზების მიერ იქმნება, მაგრამ უკვე ადამიანმიღმური და ტოტალური, რომელიც სოციალური სივრცის ყველა წერტილს მოიცავს, შეავსებს მას ნიშნებით. თამაში სარკეებით, სიურეალურ-ნიშნური არეკვლა რაღაც სხვისა.

სარკისებრი სამყარო

რასაკვირველია, ასეთი სარკისებრი თამაშის წარმოშობა მის განსაკუთრებულ, შინაგან, სარკისმიღმურ აზრებს უკავშირდება, როდესაც გვეჩვენება, რომ ისინი მართლაც ფლობენ რაღაც უზენაეს სიბრძნეს. ასეთ დროს ხომ ადამიანები მთლიანს ხედავენ. მათთვის გარეშე დამკვირვებელი ყოველთვის მცდარია. გოტფრიდ ბენი გავიხსენოთ: „რადგან მთლიანს მხოლოდ შენ ფლობ“.

ერთი დამკვირვებელი იმას ხედავს, რასაც ანადგურებენ, მეორე – იმას, რასაც აშენებენ, ხოლო მრავალნი უმზერენ და თვალს უკრავენ ერთმანეთს: ჩვენ კი ვიცით, „სინამდვილეში“ რა ხდება, ჩვენ „მთლიანს ვფლობთ“. აი, რა არის „შინაგანი“.

მაგრამ, ჩემთვის ეს შინაგანი, თავის თავში ჩალრმავებული ცხოვრება აგორას გარეშე იგივეა, რაც ჭეშმარიტების ძიება საპირფარეშოში. მე რომ კაფკას ტალანტი მქონდეს, დღეს ამ სულიერ შინაგან ძიებებს აღვწერდი, როგორც ფანტასტიკურ, უცნაურ ძიებას ჭეშმარიტებისა იქ, სადაც ადამიანის ცხოვრების ონტოლოგიური კანონების შესაბამისად ის უბრალოდ არ შეიძლება, რომ იყოს.

ამ აზრით, განუსაზღვრელ სიტუაციათა, ანუ ტოტალური ნიშნური სხვადაყოფის ადამიანები იმათ მაგონებენ, ვისაც ნიცშემ არცთუ შემთხვევით უწოდა „უკანასკნელი ადამიანები“. მართლაც (სწორედ ამის შესახებ გაჰკივის მისი დაავადებული ქრისტიანული სინდისი), ან ჩვენ ზეკაცებად ვიქცევით, რათა ვიყოთ ადამიანები (ხოლო, პირველი ორი „K“-ს პრინციპი არის სწორედ ადამიანის თავად მასში ადამიანურისადმი ტრანსცენდენციის პრინციპი), ან „უკანასკნელი ადამიანები“ აღმოვჩნდებით, – ორგანიზებული ბედნიერების ადამიანები, რომლებსაც საკუთარი თავის სიძულვილის უნარიც კი აღარ შესწევთ, რადგან განადგურებული ცნობიერებისა და ადამიანურის განადგურებული მატერიის სიტუაციაში ცხოვრობენ.

შესაბამისად, თუკი სადმე ადამიანური მოვლენები ხდება, ამას ცნობიერების მონაწილეობის გარეშე არ აქვს ადგილი, მათი შემადგენლის უკანასკნელი წევრი კი ვერ გამოირიცხება და ვერაფერზე მოხდება მისი დაყვანა. ეს ცნობიერება ორობითია შემდეგი ფუნდამენტური აზრით. სამი „K“-ს პრინციპის შემოღებისას მე ფაქტიურად ორი ერთმანეთის გადამკვეთი სიბრტყე წარმოვადგინე. სიბრტყე იმისა, რასაც მე ონტოლოგია ვუწოდე, რომელიც ვერაგის რეალური განცდა ვერ იქნება, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მაინც არის; მაგალითად, ასეთ განცდად ვერ იქცევა სიკვდილი, ხოლო სიკვდილის სიმბოლო არის ადამიანის ცნობიერი ცხოვრების პროდუქტიული მომენტი. და მეორე სიბრტყე – „კუნთური“, რეალური, – ცოდნა ამ სიმბოლოთი რეალური ცხოვრებისა, პირველდამტეობის აქტების საფუძველზე. ამ სიბრტყეთაგან ვერც ერთს ვერ უგულვებელვყოფთ: ცნობიერება ფუნდამენტურად ორობითია.

სარკისმილმეთში კი, სადაც მარცხენა და მარჯვენა ადგილებს იცვლიან, ყველა აზრი ამობრუნებულია და იწყება ადამიანის ცნობიერების განადგურება. ანომალური ნიშნური სივრცე ითრევს თავის თავში ყველაფერს, რასაც მასთან შეხება აქვს. ადამიანის ცნობიერება ანნიჰილირდება და, ხვდება რა განუსაზღვრელობის სიტუაციაში, სადაც ყველა თვალს უკრავს ერთმანეთს, არა თუ ორაზროვნად, არამედ მრავალაზროვნად, ადამიანიც ანნიჰილირებას განიცდის: არც სიმამაცე, არც ღირსება, არც პატივი, არც სიმბდალე, არც უღირსობა. ასეთი „ცნობიერი“ აქტები და ცოდნები წყვეტენ სამყაროულ მოვლენებში, ისტორიაში მონაწილეობას. არ აქვს მნიშვნელობა, რა გაქვს ცნობიერებაში, ოღონდ კი ნიშანს იძლეოდეს. საზღვრულად კი, ამ დროს ქრება აუცილებლობა იმისა, რომ ადამიანებს საერთოდ რაიმე შეხედულებები გააჩნდეთ. გნამს იმისა, რაც ხდება თუ არ გნამს – არ აქვს მნიშვნელობა, რადგან მხოლოდ მოცემული ნიშნით ერთეები შენ საზოგადოებრივი მექანიზმის ბორბალთა მოძრაობასა და ბრუნვაში.

XX საუკუნეში ამ სახის სიტუაციებს სათანადოდ აცნობიერებდნენ ლიტერატურაში. ამ შემთხვევაში მე არა მხოლოდ კაფკას ვგულისხმობ, არამედ, მაგალითად, დიდ ავსტრიელ მწერალს, ავტორს რომანისა „უთვისებო კაცი“, მუზილს. მუზილი შესანიშნავად აცნობიერებდა, რომ დანგრევის პირას მყოფი ავსტრია-უნგრეთის იმპერიის დროინდელ სიტუაციაში, იმის ძალმოსილებით, რომ უკვე დაგვიანებულია, ყველაფერი, რაც არ უნდა გააკეთო, აბდაუბდად იქცევა. გინდ სიმართლე ეძიე, გინდ სიცრუე – სულერთია – მაინც უაზრობის წინასწარ მოცემულ გზაზე მოგინევს გავლა. მას კარგად ესმოდა, რომ ასეთი სიტუაციის შიგნით მოქმედება და აზროვნება შეუძლებელია, მნიშვნელოვანია მისთვის თავის დაღწევა.

იმისათვის, რათა თავიდან აგარიდოთ ზოგიერთ ცნებაზე მეტისმეტად სერიოზული დაფიქრება (მე მხოლოდ ცნებებს ვგულისხმობ და არა პრობლემებს; პრობლემაზე სერიოზულად უნდა ვიფიქროთ, მაგრამ ჩემი ცნებები სავალდებულო არ არის), სარკისმილმური არსებობის ჩემს გამოცდილებას ასე გა-

მოვხატავ. ცნობიერების მთელი ჩემი „თეორია“ შეიძლება დაყვანილ იქნას ერთი ადრეული განცდის ერთადერთ მარცვლამდე: ერთი მხრივ, ცივილიზაციისა და, მეორე მხრივ, სემენანაკლული ცხოვრების შეხვედრის ნერტილის პირველად შთაბეჭდილებაზე. მე ვგრძნობდი, რომ ადამიანად დარჩენის ჩემი მცდელობა დახასიათებულ სიტუაციაში გროტესკული, სასაცილოა. ცივილიზაციის საფუძვლები იმდენად იყო შერყეული, რომ შეუძლებელი გახდა საკუთარი დაავადებების გარეთ გატანა, განსჯა და განაზრება. და რაც უფრო ნაკლებად შეგვეძლო ჩვენ მათი გარეთ გატანა, მით უფრო მეტად იდგამდნენ ისინი, სიღრმეში დარჩენილები, ფესვს ჩვენში, ჩვენ კი იდუმალი, შეუმჩნეველი გახრწნა გვეწოდა, დაკავშირებული იმასთან, რომ ილუპებოდა ცივილიზაცია, რომ აღარ არის აგორა.

1917 წელს დაემხო ძირგამომპალი რეჟიმი, ჩვენ კი დღემდე გვდევს დამყაყებული კოლოსის მტვერი და ჭვარტლი, „სამოქალაქო ომი“, რომელიც გრძელდება. სამყარო ჯერ კიდევ სავსეა დაუთირებელი მსხვერპლით, დატბორილია მოუნანიებელი სისხლით. ბედი მრავალი დაღუპულისა, რომელმაც არ იცოდა, თუ რისთვის დაიღუპა, მომხდარის აზრის შესახებ ღალადებს. ერთია – დაიღუპო, როდესაც ასრულებ და შენი დაღუპვით პირველად ამკვიდრებ აზრს (მაგალითად, განმათავისუფლებელ ბრძოლაში), სულ სხვაა – დაიღუპო ბრმა გაველურებაში, ისე, რომ დაღუპვის შემდეგ მისი აზრია საძიებელი. მაგრამ, სისხლი ხან იქ და ხან აქ გამოჟონავს, როგორც ლეგენდარულ წმინდანთა საფლავეებზე, სრულიად მოულოდნელ ადგილებში და ყოველგვარი გასაგები კავშირის გარეშე.

ჩვენ კი, ჯერ ისევ ვცხოვრობთ, როგორც ამ „სხივური“ დაავადების შორეული მემკვიდრეები, რომელიც ჩემთვის გაცილებით უფრო შიშისმომგვრელია, ვიდრე ჰიროსიმა, – უცნაური მემკვიდრეები, რომლებმაც მცირედი თუ გაიგეს და ისწავლეს საკუთარი უიღბლობიდან. ჩვენ წინაშეა თაობები, რომლებმაც თითქოს მემკვიდრეობა ვერ შექმნეს, რადგან დაუბადებელი, ის, რამაც ნიადაგი ვერ შეიქმნა, ვერ შეიქმნა სასიცოცხლო ძალები აღმოცენებისთვის, უძლურია შობოს. და აი, ასე დავეხეტებით

სხვადასხვა ქვეყნებში უენონი, აბურდული მეხსიერებით, გადაკეთებული ისტორიით, არ ვიცით რა, თუ რა ხდებოდა სინამდვილეში და რა ხდება ახლა ჩვენს გარშემო და ჩვენში, ვერ ვგრძნობთ რა უფლებას თავისუფლების ცოდნაზე და პასუხისმგებლობას იმისათვის, თუ როგორ ვისარგებლოთ მისით. სამწუხაროდ, დღემდე ჯერ კიდევ ასეთი სარკისმილმური ანტი-ამყაროთია დაკავებული დედამიწის ვეებერთელა, განცალკევებული სივრცეები, წარმოადგენენ რა ადამიანის გადაგვარებული ხატის გონჯ სურათს. სარკისმილმური „უცხოები“, რომელთა წარმოდგენა მხოლოდ მარტორქისა და კალიის ეგზოტიკური ნაჯვარის სახით შეიძლება, ჩაბმულან ურიგო ფერხულში, და თესავენ საკუთარი თავის გარშემო სიკვდილს, ძრწოლასა და ამოუხსნელი წყვდიადის გარინდებას.

ღამისეულნი და კუზიანნი
მიათრევენ ზურგით
შიშის ქვიშიან გრიგალს
და მდუმარების მწებარე წყვდიადს³.

ამიტომ, როდესაც ეკოლოგიურ კატასტროფათა, შესაძლო კოსმოსურ შეჯახებათა, ბირთვული ომის, სხივური დაავადების ან შიდსის შესახებ ვისმენ, ეს ყველაფერი ნაკლებ საშიშად და უფრო შორეულად მეჩვენება – შესაძლოა ვცდები, შესაძლოა წარმოსახვის დეფიციტს განვიცდი, – ვიდრე ის, რაც მე აღვწერე და რაც სინამდვილეში ყველაზე საზარელი კატასტროფაა, ვინაიდან ის ადამიანს ეხება, რომელზეცაა დამოკიდებული სხვა ყველაფრის მოხდენა.

პეროვსკი პასუხისმგებლობა (1988⁴)

უპირველეს ყოვლისა, გთხოვთ გამოსვლის გარდუვალი ხარვეზები მომიტევოთ, რადგან ფრანგული არ არის ჩემი მშობლიური ენა და, გარდა ამისა, ხარვეზები იმას უკავშირდება, რომ მე არ შემიწევს ფსიქიური უნარი, ნავიკითხო წინასწარ დანერგილი ტექსტი: ჩემთვის აუცილებელია, რომ სამუშაო უშუალოდ სიტყვით გამოსვლისას წარმოებდეს.

აღენ ტურენის გამოსვლის შემდეგ ცდუნება მეონდა, ჩემი სიტყვა რუსულად წამეკითხა. მაგრამ ჩემთვის, ქართველისთვის, რუსული – იგივე ესპანურია; სწორედ ამიტომ, მე ვირჩევ ამ „სხვა ესპანურს“, როგორსაც ჩემთვის ფრანგული წარმოადგენს; ერთი სიტყვით, ფრანგულად ვისაუბრებ.

რამდენიმე სიტყვის თქმა მსურს იმ იდეებთან დაკავშირებით, რომლებიც ჩემი ყმანვილობის დროინდელი გამოცდილების საფუძველზე გამიჩნდა – პირადი გამოცდილებისა ადამიანის, რომელიც დაიბადა არა ევროპაში, ცხოვრობდა პროვინციაში და იქ ეცნობოდა თავისი ქვეყნისა და მისი კულტურის ისტორიას. და აი, გაკვეთილი, რომელიც ამ გამოცდილებიდან გამოვიტანე, – ის არის, რომ მისი წყალობით მე გამაჩნდა დაკვირვების მოსახერხებელი წერტილი, რომელიც საშუალებას მაძლევდა დამენახა საგნები, რომლებსაც ევროპელის ყურადღებამ შესაძლოა გვერდი ჩაუაროს.

თქვენ, ევროპელებს, მრავალი რამ გეჩვენებათ ბუნებრივად, თითქმის თავისთავად ნაგულისხმევად. მაგალითად, არავინ უფიქრდება საკუთარი არსებობის საფუძვლებს, ზუსტად ისევე, როგორც არ არსებობს მახვილი ცნობიერება, რომ ადამიანი – უპირველეს ყოვლისა არის ძალისხმევა დროში, მუდმივი ძალისხმევა ადამიანად ქცევისა. ადამიანი ხომ არ არის ბუნებრი-

ვი, ბუნებით ბოძებული მდგომარეობა, არამედ მდგომარეობა, რომელიც განუწყვეტელ ქმნადობაშია.

საფუძვლად ჩემი გამოცდილებისა, რომელმაც ერთხელ ამოაბრუნა ჩემი წარმოდგენები და ჩემს ჩამოყალიბებაზე იქონია გავლენა, ვიმედოვნებ, საბოლოოდ, უწყვეტი ქმნადობის ფილოსოფია, ანუ კარტეზიანული ფილოსოფია დევს. უნდა ვაღიარო, რომ სწორედ ფრანგულმა ფილოსოფიამ და კულტურამ ჩამოაყალიბეს ჩემი გონების ხასიათი. ჩემი აზრის განსამარტავად გამოვიყენებ განსაზღვრებას სიყვარულისა, რომელიც პასკალმა შემოგვტავაზა. ოდესღაც მან თქვა, რომ სიყვარულს არ აქვს ასაკი, რადგან ის მუდმივად დაბადების მდგომარეობაში იმყოფება. იმავეს ვიტყვდი ევროპული იდენტურობის შესახებ: ევროპას არ აქვს ასაკი, ის მუდმივად დაბადების მდგომარეობაში იმყოფება. სწორედ ასე უნდა განვიხილოთ ევროპის პასუხისმგებლობა, მისი პასუხისმგებლობა საკუთარ თავთან მიმართებით. ამ აზრით მე, ვინც საჭიროებას განვიცდიდი ზოგ, ჩემთვის ერთი შეხედვით, ფუნდამენტურ საკითხში, სწორედ მათი ეს ნაკლი მაძლევდა საშუალებას ვყოფილიყავი მეტად ცნობიერი, ვიდრე ეს ევროპელისთვის არის შესაძლებელი, რომელიც საკუთარ მდგომარეობას ბუნებრივად მიიჩნევს.

სწორედ ამ უმყოფობის მეშვეობით — რასთან კავშირში მე ვუწოდებ კიდეც ჩემს დამკვირვებლურ პოზიციას მეტად ხელსაყრელი — ჩვენ შესაძლოა უკეთ გავიგოთ ევროპული საზოგადოება და კულტურა. ჩემთვის კულტურა, როგორც ასეთი, შეძლებობაა, ანუ უნარი, პრაქტიკაში გაატარო ცხოვრების სირთულე და მრავალფეროვნება. მე ხაზს ვუსვამ სიტყვებს „პრაქტიკაში გატარება“, რადგან კულტურა — არ არის ცოდნა. ადამიანი კულტურულია, თუ მას ცხოვრების სირთულეებისა და მრავალფეროვნების პრაქტიკაში გატარება ძალუძს, ამასთან, აუცილებელი არ არის ყველაფრის ცოდნა, ისევე, როგორც არ არის აუცილებელი შეგეძლოს რეალობისადმი ამა თუ იმ აბსტრაქტული იდეის, ან ცნების გამოყენება.

აღორძინებიდან დაწყებული ჩვენ შეუქცევადად ვიქეცით თანამედროვეებად. მაგრამ, ვფიქრობ, ანგარიში უნდა გავუწი-

ოთ საკუთარ თავს იმაში, თუ რას ნიშნავდა „აღორძინება“ იმ ეპოქაში. რისი აღორძინება? მე რაც შემეხება, მიმაჩნია, რომ აღორძინება, რომელიც ჩვენი თანამედროვეობის საფუძველსა და შემადგენელს წარმოადგენს, შეიცავდა ორ ელემენტს, რომელთა აღორძინება სწორედ აღორძინების ეპოქაში მოხდა და შეუქცევადი გახდა.

პირველი ელემენტია ბერძნულ-რომაული სამყარო. ანუ სოციალური, სამოქალაქო იდეა ან, თუ გნებავთ, რწმენა იმისა, რომ კონკრეტულ სოციალურ ფორმას, კონკრეტულ საზოგადოებას უნარი შესწევს განახორციელოს აქ, მინიერ ცხოვრებაში, რაიმე უსასრულო იდეალი, რომ სასრული ფორმა შესაძლოა უსასრულოს მატარებელი იყოს. იგივე გამოიხატება სამართლებრივი სახელმწიფოს რომაული კულტურით. ამ აზრით, ჩემი ქვეყანა – აქ უკვე გამოიყენება „პოსტკოლონიალურის“ ცნება, – ქვეყანა, რომელშიც მე დავიბადე, ცხად პარადოქსს წარმოადგენს: არის რა ყოფილი იმპერიის ნაწილი, იმავდროულად ის პოსტკოლონიალურობას ინარჩუნებს, რადგან მან ჯერ კიდევ ვერ მოახერხა სამართლებრივი სახელმწიფოს რომაული კულტურის აღქმა.

მეორე ელემენტია სახარება; კერძოდ კი ის იდეა, რომ ადამიანში არის რაღაც, რასაც შინაგანი ხმა ან სიტყვა ეწოდება, და საკმარისია ადამიანმა გაიგონოს ეს ხმა, ეს სიტყვა, და უმაღლესი გაყვება მას, რათა ღმერთი დაეხმაროს მას ამ გზაზე. საჭიროა სიარული ისე, რომ არ ისარგებლო გარეშე დახმარებით, მიჰყვე შინაგან ხმას, არ მოითხოვო გარანტია, და მაშინ შეიძენ ძალას, რომელიც მოქმედებისკენ, გადალახვისკენ გიბიძგებს, იმ ძალას, რომელიც, საკუთრივ, ქმნის კიდევ ისტორიას.

ჩემთვის ევროპა – ეს არის ფორმა, რომელიც გვიჩვენებს, რომ სწორედ ისტორიაა სიცოცხლის ორგანო, ორგანო, დამახასიათებელი ადამიანისთვის. ჩემთვის აღორძინება – ეს არის ისტორია, როგორც სიცოცხლის ორგანო. სწორედ ამის აღორძინება ხდებოდა, და მას ეფუძნებოდა სამოქალაქო საზოგადოების ჩამოყალიბება. ჩვენ კი, ვისაც არ გაგვჩნია ასეთი განვითარებული სხეული, ანუ სამოქალაქო საზოგადოების ასეთი სირთულე და სტრუქტურირებულობა, კარგად გვესმის, რომ სწორედ ამის

შეძენაა ჩვენთვის აუცილებელი; მაგრამ ამის მიღება მხოლოდ ისტორიული გზით არის შესაძლებელი – მხოლოდ ძალისხმევითა და ამ ძალისხმევის შენარჩუნებით, ანუ, თუ ისე გავაკეთებთ, რომ საძიებელი ცვლილებები ხდებოდეს სივრცეში, რომელიც თვით ამ ძალისხმევის მიერ არის განსაზღვრული.

ამას თან სდევს დაღლილობა და თვით საკუთარი საწყისების დავიწყება: შესაძლოა, ასეთ ძალისხმევას ვერ გაუძლოთ. აქ იმალება საფრთხე ევროპისთვის: დაღლილობა ისტორიული შრომისგან, უუნარობა ძალისხმევის შენარჩუნებისა, რომელიც მას აფუძნებს, უუნარობა, ხელი შეუწყო მის აღორძინებას ყოველ ისტორიულ მომენტში, შეინარჩუნო მისი წინასწარგადანყვეტილობა – როგორც არაგარანტირებულისა და არაიერარქიზირებულის.

სახარებისეულ ელემენტზე საუბრისას მე იმასაც შეგახსენებდით, რომ არსებობს მკაფიო – ევროპული კულტურისთვის დამახასიათებელი – განსხვავება შინაგან პრინციპსა, რასაც ენის ძალაუფლებას უწოდებენ, და კანონს – შინაგან კანონს შორის. ამ აზრით, ჩემთვის ევროპულ კულტურას ანტიმორალიზატორული და ანტილეგალისტური ხასიათი აქვს, რადგან ენის ძალაუფლება, რომლის საწყისს შინაგანი პრინციპი წარმოადგენს, ყველაზე მნიშვნელოვანი რამ არის – სწორედ ის აძლევს მიმართულებას ადამიანთა ბრძოლასა და ძალისხმევას. ჩემთვის ევროპული კულტურა იძლევა ალბათ ერთადერთ მისაღებ პასუხს კითხვაზე: შესაძლებელია თუ არა ცვლილება სამყაროში? შესაძლებელია თუ არა, რომ ადამიანმა, რომელიც მიზეზ-შედეგობრივი კავშირებით არის განპირობებული, მათი დეტერმინიზმით, შეძლოს ამალდეს, კონკრეტულ ფორმებში განახორციელოს ერთგვარი უსასრულო სრულყოფილება?

ადამიანი – ეს არის არსება, რომელიც გამუდმებით ჩამოყალიბების პროცესში იმყოფება, ხოლო მთელი ისტორია შესაძლოა განსაზღვრულ იქნას, როგორც ისტორია მისი ძალისხმევისა, იქცეს ადამიანად, ადამიანი არ არსებობს – ის ჩამოყალიბების პროცესშია... ხოლო თქვენ, დასავლეთის ადა-

მიანები, და ჩვენ, აღმოსავლეთისა, ერთ ისტორიულ წერტილში ვიმყოფებით, რადგან ისტორია არ თანხვდება მოვლენათა ქრონოლოგიურ თანმიმდევრობას. ის, რაც დღეს ხდება, ჩემი აზრით, თავისი ბუნებით მსგავსია იმისა, რაც ჩვენ პირველმა და მეორე მსოფლიო ომმა შემოგვთავაზა; ჩვენ იმავე წერტილში ვართ, რომელშიც ეს კატასტროფები წარმოიშვა, ევროპული კულტურის საფუძველში, მის წიაღში; ჩვენ წინაშე იგივე საფრთხე და იგივე პასუხისმგებლობაა.

სხვაგვარად როგორ უნდა განგვესაზღვრა ეს პასუხისმგებლობა? არაერთხელ არის ნათქვამი: საფრთხეს თანამედროვე ბარბაროსობა წარმოადგენს. ბარბაროსი – ეს არის ადამიანის ენის გარეშე. ასეთია ბარბაროსის ბერძნული განმარტება. რასაკვირველია, ცხადია, რომ სპარსელებსა და სხვა ხალხებსაც, ვინც ბერძნების გარშემო ცხოვრობდნენ, გააჩნდათ ენა, მაგრამ ბერძნებს ენის ქვეშ ესმოდათ ერთგვარი არტიკულირებული სივრცე ყოველივე იმის მყოფობისა, რაც ღიაა გამოცდილების, სურვილის, აზრისთვის. აგორაზე ამოძახილთა საჯარო „აგუნდაება“ შეადგენდა კიდეც ენას. ჩვენ კი ის ფაქტი უნდა გავაცნობიეროთ, რომ ის მხოლოდ იმიტომ არის ადამიანი, რომ არსებობს ბოპოქარი აგორას ენობრივ არტიკულაციათა შევსებული სივრცე, რომელიც აშუალებს ინდივიდთა – ადამიანის სირთულის წინაშე – თითქმის უსუსურ ძალისხმევას და რომელიც საშუალებას აძლევს მას ჩამოაყალიბოს საკუთარი აზრები, ანუ საშუალებას აძლევს მას განიაზროს ის, რომ ის აზროვნებს.

ადამიანის ძირითადი ვნებაა განხორციელება, დაბადება იმისა, რაც ეს-ესაა ჩაისახა. თქვენთვის კარგად არის ცნობილი, რამდენად რთულია ეს. უფრო ხშირად ისტორია – ეს არის წარუმატებელ დაბადებათა, თავისუფლების, აზროვნების, სიყვარულის, ღირსების, პატიოსნების სურვილთა სასაფლაო, რომლებიც ბოლომდე დაუბადებელ სულთა ღიმბში დარჩნენ. გამოცდილება იმის ასეთი დაუბადებლობისა, რაც ვარ თვით მე, ღრმად იქნა განცდილი ჩემ მიერ – ეს ჩემი პირადი გამოცდილებაა. და ვიმეორებ, სწორედ მისი წყალობით გავივე,

რომ ადამიანის უმთავრესი ვნება – ეს არის, იყოს განხორციელებული. მაგრამ განხორციელებადობა მხოლოდ ენის სივრცეშია შესაძლებელი, არტიკულირებულ სივრცეში, და სწორედ ის არის ჩვენი მიზანი. ჩვენს ქვეყანაში საკმაოდ გვიან მივდივართ ამ ამოცანის გადაწყვეტასთან, მაგრამ აქ პოლ ვალერის დავეთანხმები, რომელიც ამბობდა, რომ „ადამიანში ჯერ კიდევ არ არის მთელი ადამიანი“. ჩემი აზრი სწორედ ამაზე დაიყვანება: ადამიანის უდიდესი ნაწილი – მის გარეთაა. ის იმ სივრცეშია, რომლის შესახებ მე ვსაუბრობდი, განვსაზღვრე რა ის, როგორც ენის სივრცე, ახლა კი მხოლოდ იმას დავუმატებ, რომ ადამიანი – ეს ერთობ ხანგრძლივი ძალისხმევაა. გამბედაობა და მოთმინება უნდა გაგაჩნდეს ამ ძალისხმევისთვის; ჩვენ უნდა შევინარჩუნოთ ევროპული ამოცანები ძალისხმევის ტალღაზე – დაველოდოთ ჩვენს განხორციელებას იმავე ძალისხმევაში. ვიმეორებ: ადამიანი – ხანგრძლივი ძალისხმევაა.

ფილოსოფია — ეს არის მსოფიერება გასაგონად (1988⁵)

მე ფილოსოფიის სპეციალური პრობლემების შესახებ არ ვისაუბრებ. მხოლოდ ერთგვარი ბირთვის გამოყოფა მსურს, რომელიც ფილოსოფიაში არსებობს და რომელიც საყოველთაოდ გასაგებ ენას ნებდება, სადაც მისაწვდომია სიცხადე, ის სიცხადე, რომელიც იმ ადამიანთა სულებში ჩნდება, რომლებიც ფილოსოფიურ სიტყვას უსმენენ, ან კითხულობენ. ადამიანმა თითქოს განიცადა რაღაც, გამოცდა გაიარა, მაგრამ სიტყვები არ იცოდა, რომ ეს შესაძლოა ასე იწოდებოდეს, და უფრო მეტიც, რომ ამ სიტყვების გამოყენებით კიდევ უფრო შორს შეიძლება წასვლა საკუთარი გამოცდილების გაგებასა და განცდასთან მიმართებით. ყველა დროში და ყველგან — ფილოსოფია არის ენა, რომელზეც ცნობიერების მტკიცებულებათა გაშიფვრა ხდება.

ეს საბჭოთა კავშირის ფილოსოფიასაც ეხება. ეს, რაც მასში საკუთრივ ფილოსოფიურია, ერთგვარი სულიერი ელემენტის პროდუქტს წარმოადგენს, რომელიც 50-იანი წლების ბოლოს გამოჩნდა. სწორედ მან მიგვიყვანა ჩვენში ფილოსოფოსების გამოჩენასთან. მოვიდნენ ადამიანები, რომლებიც პროფესიონალურ ენაზე საუბარს შეუდგნენ, რაც სავსებით შეესაბამებოდა მსოფლიო სტანდარტს, ხოლო, ვინც საკუთარი ცხოვრების კონტექსტში ფლობდა ამ ენას, ინტელექტუალური ცივილიზებულიობის ელემენტი საზოგადოებრივ ცხოვრებაშიც შემოჰქონდა. თუმცა, მართალია ისიც, რომ შემდგომში ჩვენი ფილოსოფიიდან ეს სულიერი ელემენტი აქროლდა, გაიფანტა. სოციალური და პოლიტიკური ვითარებები ფილოსოფოსებს სპეციალიზირებული სფეროებისკენ უბიძგებდა. ყველა განსაკუთრებული სახის კულტურულ ნიშაში ჩაიმალა — ვიღაც — ფილოსოფიის ისტო-

რიაში, სხვა — ლოგიკაში, კიდევ ერთი — ესთეტიკაში, მეორე — ეთიკაში... მიმოიხედავ და აღარავინ არის, ვისაც ფილოსოფოსს უნოდებენ, ფილოსოფოსს ტემპერამენტით.

ხაზს ვუსვამ — ფილოსოფოსია ყველა ადამიანი — რომელიც ფარულ კუთხეში თავისი არსისა. მაგრამ პროფესიონალი ფილოსოფოსი გამოხატავს და ექსპლიცირებს განსაკუთრებული სახის მდგომარეობებს, რომელთა მოთხრობა მხოლოდ ფილოსოფიურ ენაზეა შესაძლებელი. სხვაგვარად, ისინი მანდელშტამის იმ მერცხლად დარჩებიან, რომელიც „ჩრდილთა სასახლეში“ დაბრუნდა, ვერ იპოვა რა სიტყვა.

მსურს ფილოსოფია განვსაზღვრო, როგორც ცნობიერება გასაგონად, როგორც გამოცხადებული ცნობიერება. არსებობს ცნობიერების ფენომენი — არა ზოგადად ყოველი ცნობიერებისა, არამედ იმის, რომელსაც მე ცნობიერების გამახვილებულ გრძნობას ვუწოდებდი, რაც უმთავრესია ადამიანისთვის, რადგან ამ ცნობიერებაზე ადამიანი, როგორც ცოცხალი არსება, უარს ვერ ამბობს. მაგალითად, თუ თვალი ხედავს, მას ყოველთვის ექნება ხედვის სწრაფვა. ან თუ თქვენ ერთხელ გემო გაუგეთ თავისუფლებას, შეიცანით იგი, თქვენ მას ველარ დაივინყებთ, ის — ხარტ თქვენ თვითონ. სხვა სიტყვებით, ფილოსოფია არანაირი მიზნისკენ არ ისწრაფის, გარდა ხმამაღლა გამოთქმისა იმის, რაზეც უარის თქმა შეუძლებელია. ეს არის უბრალოდ უნარი სიცხადის გაცნობიერებისა — საკუთარი ცნობიერების მონშობაში, ანუ ფილოსოფოსს არავის წყენინება არ სურს, არ სურს არავის დამხობა, არ სურს აამოს ვინმეს, ამიტომაც ამბობენ ხოლმე ფილოსოფიის ამოცანის შესახებ: „არც სიცილი, არც ტირილი, არამედ გაგება“. მე ვიტყვოდი, რომ ჩვენი აზრებისა და ქმედებების ჯაჭვში ფილოსოფია არის პაუზა, რომელიც ყველა ამ აქტის პირობას წარმოადგენს, მაგრამ არც ერთი მათგანი არ არის ცალკეულად. მათი შინაგანი გადაბმულობა ცხოვრობს და არსებობს იმაში, რასაც მე პაუზა ვუწოდებ.

ძველი დროის ადამიანები ამას უქმედობას უწოდებდნენ. ამავე პაუზაში და არა პირდაპირი და უშუალო კომუნიკაციისა და გამოხატვის ელემენტებში ხორციელდება შეხება სხვა-

თა მონათესავე აზრებთან და მდგომარეობებთან, მათი ურთიერთცნობა და თანხმობა, და რაც მთავარია – მათი ცხოვრება, რომელიც დამოუკიდებელია ადამიანის ინდივიდუალურ სუბიექტივობათაგან და უდიდეს სასწაულს წარმოადგენს. ამ სასწაულით გაოცება (საკუთარ თავსა და სხვებში) – ფილოსოფიის დასაწყისია (და... სიყვარულის).

ფილოსოფია შეგვიძლია ასე განვსაზღვროთ: ფილოსოფია ისეთი საქმიანობაა, ისეთი აზროვნება საგნების შესახებ, ნებისმიერი საგნების (ეს შეიძლება იყოს ფიზიკური მეცნიერების საგნები, ზნეობრიობის, ესთეტიკის, სოციალური პრობლემები და სხვა მსგავსი რამ), როდესაც მათ განიხილავენ ისტორიისა და სამყაროს უკანასკნელი მიზნის თვალსაზრისით. სამყაროს უკანასკნელი აზრი, ან ისტორიის უკანასკნელი აზრი, ადამიანის დანიშნულების ნაწილს წარმოადგენს. ადამიანის დანიშნულება კი ასეთია: განხორციელება ადამიანის სახით, ადამიანად ქცევა.

სხვაგვარად ვიტყვი. ადამიანის დანიშნულება იმაში მდგომარეობს, რომ განხორციელდეს ღმერთის სახედ და ხატად. ღმერთის სახე და ხატი – ეს არის სიმბოლო, რომელთან თანაფარდობითაც ხორციელდება ადამიანი ადამიანის სახით. განვმარტავ, თუ რას ნიშნავს ეს სიმბოლო, რადგან ამ რთულ ფრაზაში მე ადამიანის დანიშნულების განმარტებას მეტაფიზიკური ელფერი შევძინე, ანუ ერთგვარი ზეგამოცდილებრივი წარმოდგენა, ამ შემთხვევაში – ღმერთისა. სინამდვილეში, მე ვსაუბრობ მარტივი რამის შესახებ, სახელდობრ: ადამიანი არ არის შექმნილი ბუნებისა და ევოლუციის მიერ, ადამიანი იქმნება, განუწყვეტლივ, ხელახლა, იქმნება ისტორიაში, მისი მონაწილეობით, მონაწილეობით მისი ძალისხმევით. ეს მისი განუწყვეტელი ქმნადობაა მოცემული მისთვის საკუთარი თავის სარკისებრ ანარეკლში სიმბოლოთი „ღმერთის სახე და ხატი“, ანუ ადამიანი ისეთი არსებაა, რომლის წარმოშობა განუწყვეტლივ ახლდება, ყოველი ინდივიდის შემთხვევაში და ყოველ ინდივიდში.

ფილოსოფია შეგვიძლია განვსაზღვროთ თითქოსდა ტავტოლოგიურად, ფიზიკის მსგავსად. ფიზიკა არის ის, რითიც ფიზიკოსები არიან დაკავებული. ფილოსოფიაც არის ის, რის

შესახებ შესაძლებელია ფილოსოფიის ენაზე საუბარი და რითიც ფილოსოფოსები არიან დაკავებული. ასეთი ნასკვი არსებითად მეჩვენება. ფაქტობრივად, მე ვამბობ, რომ ფილოსოფიის მიზანს თვით ფილოსოფია წარმოადგენს (ვგულისხმობ რეალურ ფილოსოფიას, როგორც კონსტრუქციულ ელემენტს რეჟიმისა, რომელშიც შესაძლოა განხორციელდეს ჩვენი ცნობიერების ცხოვრება). ზუსტად ისევე, როგორც უკვე ითქვა, რომ პოეზიის მიზანი პოეზიაა. პოეზია ირჩევს საშუალებებს, რომლებითაც შესაძლებელია პოეტურობის გახსნა და ექსპლიცირება. ის ენისაგან დამოუკიდებლად არსებობს. ასევე, არსებობს რეალური ფილოსოფიაც, ხოლო ადამიანები, თვითონ არ იციან რა ამის შესახებ, ფილოსოფიით არიან დაკავებული – დამოუკიდებლად წარმატებისა თუ წარუმატებლობისგან, დამოუკიდებლად მათი ფილოსოფიური ენის ხარისხისგან. მაგრამ, როდესაც ასეთი ხარისხი არსებობს და რალაციის განაზრება მისი კანონების მიხედვით ხდება, მაშინ რეალური ფილოსოფია და მოძღვრება – თა ფილოსოფია თითქოს გაერთიანებულია ერთ ადამიანში: – ფილოსოფოსში. თანაფარდობა იმთავით ცხოვრებისეულ აზრთან დიდ ფილოსოფოსებთან ყოველთვის არსებობს – თვით ტექსტის ზედაპირულ დონეზე (ის შესაძლოა დაჩრდილულ იქნას საუნივერსიტეტო ან აკადემიურ ფილოსოფიაში, რომელიც უპირველეს ყოვლისა ტრადიციისა და ამ ტრადიციის ენის გადაცემით არის დაკავებული – იქ ეს იმთავითი აზრი შესაძლოა აქროლებული იყოს). დიადთა ენა გასაგებია, ხოლო ჩვეულებრივ ადამიანს, არა-ფილოსოფოსს, შეუძლია განყენებული ცნებებით, რომლებსაც ფილოსოფოსები ენის აუცილებლობიდან გამომდინარე აგებენ, გაიგოს მათი იმთავითი ცხოვრებისეული აზრი. მით შეუძლია ფილოსოფოსში საკუთარი თავის შეცნობა, თავისი მდგომარეობების, თავისი პრობლემებისა და გამოცდის.

თავის დროზე ბორხესი საუბრობდა პოეზიის შესახებ, რომ ის განსაზღვრებით არის იდუმალი, რადგან არავინ იცის ბოლომდე, რისი დაწერა მოახერხა, ანუ პოეზია შეიცავს რალაციას, რაც პრინციპში ბოლომდე გასაგები თვით ავტორისთვისაც კი არ არის. აქიდან წარმოიქმნება ერთისა და იმავეს

მრავალი ვარიაციის ფენომენი. ვარიაცია არის სიმბოლურობის გამოვლენის ფორმა. სიმბოლო (არა ნიშანი) ყოველთვის არის რაღაც, რაც ჩვენ ბოლომდე არ გვესმის, მაგრამ რაც არის ჩვენ თვითონ, როგორც გამგებები, როგორც არსებულები. ჩვენი ფილოსოფიური ნაწარმოებები და მათი კითხვა არის არსებობის ფორმა ამ ბოლომდე ვერგაგებულისა, მისი უსასრულო ხანგრძლიობისა და ნათესაური შეთანხმებულობის. ნაწარმოებთა მყოფობა არის სწორედ მათი ინტერპრეტირებისა და გაგების მცდელობა, წარმოვადგენთ რა ტექსტის ვარიაციათა ფორმებით ჩვენს საკუთარ მგომარეობებს, რომლებიც ყოველთვის ნაწარმოების ცხოვრების ფორმაა. მაგალითად, შეგვიძლია ასე ვთქვათ: ის, რასაც მე ჰამლეტის შესახებ ვფიქრობ, არის ჰამლეტის არსებობის საშუალება.

ფილოსოფიური პრობლემები ასეთად იქცევა, როდესაც მათზე ერთი პრობლემის სხივს მიმართავენ – უკანასკნელი აზრის. რისთვის არის ეს ყველაფერი? რისთვის არსებობს სამყარო? რისთვის ვარ მე და ჩემი განცდები? ამ კითხვებს კი იმისთვის სვამენ, რომ ამ სამყაროში ცხოვრობს არსება, რომელიც არის არა შექმნილი, არამედ გამუდმებით იქმნება, ისევ და ისევ. არც სამყაროა მზა და დასრულებული.

ფილოსოფოსი მუშაობს მსგავს სიტუაციათა „ზღვარდებულობის“ გზით, ანუ ის აგებს ცნებებს, რომელთა საშუალებით ეს სიტუაციები და ნასკვები შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ ზღვრულად შესაძლო სახით და შემდეგ განვიაზროთ ამ ზღვარზე, განვიაზროთ, ასე ვთქვათ, „იდეაში“. მაგალითად, თუ მას სახელმწიფოს პრობლემის განაზრება სურს, ვალდებულია წარმოვიდგინოს სახელმწიფო სახელმწიფოს ზღვრულად განხორციელებადი იდეის სახით. მთელი სირთულე იმაში მდგომარეობს, რომ ამ დროს ფილოსოფოსი არ ამტკიცებს, თითქოს ეს ზღვრული აღწერილობები სამყაროს რაიმე რეალური საგნების გამოხატულებას წარმოადგენდნენ. ფილოსოფოსმა იცის, რომ ზღვრული აღწერა არის აზროვნების საშუალება. ამიტომ, მაგალითად, პლატონი, როდესაც მას ეკითხებოდნენ, რას გულისხმობდა იდეალური სახელმწიფოს ქვეშ – იმას,

რომელიც მის სამშობლოშია? — პასუხობდა: — არა, არა მას, არა მისი მოწყობა მქონდა მხედველობაში, არამედ ის სახელმწიფო, რომელიც არსებობს შინაგანად და არსებობს მასზე საუბრის მომენტში დაძაბულ ცნობიერებაში.

ფილოსოფიაში არსებობს ყოფიერების ასეთი უცნაური განსაზღვრება: ყოფიერება — ეს არის ის, რაც არასოდეს არსებულა და არასოდეს იარსებებს, მაგრამ რაც არის ახლა (რაოდენ უცნაურიც არ უნდა იყოს, ენის ლოგიკისა და თვალსაჩინო წარმოდგენის საპირისპიროდ).

ადამიანური რამ, მაგალითად, სოციალური ინსტიტუტები, არ არის ისეთი, რომლებიც, ერთხელ წარმოქმნის შემდეგ ქვის მსგავსად გაგრძელდებოდნენ და იარსებებდნენ. ისინი ხელახლა იბადება. მაგალითად, პასკალმა შესანიშნავი ფრაზა წარმოთქვა: „სიყვარულს არ აქვს ასაკი, ის მუდმივად დაბადების მდგომარეობაში იმყოფება“. თუ ის არის, ის არის ახლა, და მასში არ აქვს ადგილი დროით მდგომარეობათა ცვლილებას, ის აბსოლუტურად ახალია. ეს უკიდურესად განყენებული დებულებაა, გონებაჭვრეტითი ჭეშმარიტება. ასეთივეა ფილოსოფოსთა მტკიცებაც: ყოფიერება — არის ის, რაც არ ყოფილა და რაც არ იქნება, მაგრამ არის ახლა ანუ ყოველთვის, რაც ერთი და იგივეა. აქ დროითი კილო, მისი გამომხატველი სიტყვები გვაბნევენ, რადგან ყოველდღიური ენის საკუთრება არიან. სხვა სიტყვები კი ჩვენ არ გვაქვს. როგორი სიტყვებიც არ უნდა გამოვიგონოთ, ჩვენ მათ მაინც ყოველდღიურ ენაში ვპოულობთ, მათ უკან კი მოსრიალებს შლეიფი ადამიანის მანიისა, ყველაფერი თვალსაჩინოდ და საგნობრივად წარმოიდგინოს.

ფილოსოფიური აქტი იმაში მდგომარეობს, რომ თავის თავში დაბრკოლება შეუქმნას ჩვენს მანიას სურათებით აზროვნებასა. როდესაც ჩვენ ვიშორებთ სურათებსა და საგნობრივ რეფერენციებს ჩვენი ცნობიერებიდან, მაშინ ვინყებთ აზროვნებას. ეს ნიშნავს, რომ ჩვენი აზროვნება ყოველთვის ზღვარდებულია, ანუ ზღვარზეა. განვმარტავ: ის, რასაც ფილოსოფოსები აზრს უწოდებენ — ისტორიის, ან სამყაროს აზრს — არის ის, რისი რეალიზება არასოდეს მოხდება დროსა და სივრცეში, და არასოდეს

ხორციელდება რომელიმე მოვლენის ან მდგომარეობის სახით, ვთქვათ, სახელმწიფო კონსტიტუციისა, რომელიც ამ აზრის მაგალითად გამოდგებოდა. აზრი (ის კი ყოველთვის სრულია) არ არის საგანი, რომელიც სამყაროში მოიძებნება – ისევე, როგორც ისტორიის ზღვრული დასასრული არ არის ისტორიის ნაწილი, არ არის მოვლენა მასში. დროის დასასრული არ არის დროის ნაწილი. ჩვენ ყოველთვის იმ საგნების მეშვეობით უნდა ვიაზროვნოთ, რომლებსაც ზღვარზე ვათავსებთ, ვაუღლებთ რა მასზე რეალურ მოვლენებს, და არასოდეს განვითავსოთ ისინი სამყაროს შიგნით, არ ველოდოთ მათ სამყაროს შიგნით, მის მოვლენათა შემადგენლობაში. უბრალოდ, ამით შესაძლებელი ხდება რაღაც მოვლენები და შეუძლებელი ხდება სხვები.

სამწუხაროდ, ჩვენს ყოველდღიურ აზროვნებაში, მათ შორის, სოციალურში, ჩვენ ყოველთვის საბედისწერო შეცდომას ვუშვებთ. იმას, რაც სინამდვილეში წარმოადგენს ჩვენს ძალისხმევათა ველის ზღვრულად შემაუღლებელს, ჩვენ სამყაროში ვათავსებთ მასში საძიებელი სრულყოფილი ნიშნისა და მოსიარულე იდეალის სახით. მაგალითად, ჩვენ ვამბობთ: გვიჩვენეთ სრულიად სამართლიანი კონკრეტული კანონი და მაშინ ჩვენ ამ კანონის შესაბამისად ვიცხოვრებთ. მაგრამ, არსებულია ოდესმე ან სადმე ისეთი კონკრეტული კანონი, რომლის გამოყენებისას ყოველთვის სამართლიანობა იზეიმებდა? გვიჩვენეთ იდეალური, ანუ სრულყოფილი საზოგადოების მაგალითი. ხოლო, როდესაც ჩვენ ამის ჩვენება არ შეგვიძლია (ჩვენება შეუძლებელია, რადგან ის არ არსებობს), ზეიმობს ნიჰილიზმი (იმის გაუგებრობიდან, თუ როგორ ვართ მონყობილი ჩვენ თვითონ, როგორ არის მონყობილი ზნეობრიობა). ნიჰილიზმი თავიდან არის იმის მოთხოვნა, რომ იყოს ამაღლებული. მეორე ნაბიჯია – აღმოჩენა, რომ ჭეშმარიტად ამაღლებული არასოდეს ყოფილა: მიჩვენეთ ჭეშმარიტად პატიოსანი ადამიანი! ყველა მათგანში ვპოვებთ რაიმე ნაკლს, რაიმე ანგარებას. მესამე ნაბიჯი – მტკიცება, რომ ყოველივე ამაღლებული – ერთიანი თვალთმაქცობაა, ფარისევლობა, ამაღლებული დაფარვა ერთობ მდაბალი საგნებისა. შემდეგ კი, ეს ცნობილი: „ყველაფერი დაშვებულია, რადგან ღმერთი არ არის“.

თუ ჩვენ ისე ვართ განწყობილი, რომ დემოკრატიები ვიყოთ მხოლოდ იმ პირობით, რომ ჩვენ დემოკრატიის წმინდა ნიმუშს გვიჩვენებენ – და მაშინ ვიქნებით დემოკრატიები და ამაში აზრს დავინახავთ ჩვენთვის – ჩვენ უბრალოდ ნიჰილისტები ვართ და სხვა ყველაფერთან ერთად არ გვესმის, თუ როგორ არის მოწყობილი ჩვენი სოციალური ცხოვრება. ჩვენი სოციალური ცხოვრება გამსჭვალულია ზღვრული კავშირებით და ჩვენგან ცივილიზებულ წიგნიერობას მოითხოვს.

იმისათვის, რომ მოქალაქეები ვიყოთ, ანუ სოციალურად წიგნიერად ვიარსებოთ, უნდა ვიგებდეთ გარკვეულ განწყენებულ ჭეშმარიტებებს საკუთარ თავთან, საკუთარ ზღვრულ შესაძლებლობებთან მიმართებით. და აი, აქ, ამ განწყენებასა და მის გამოვლენაში, ვხედავ მე ფილოსოფოსის მოწოდებას, რომელსაც ესოდენ ელის ჩვენი საზოგადოება დღეს, რადგან ჩვენ უკვე ცნობიერების გახანგრძლივებული გატყუარების პერიოდში ვიმყოფებით.

ჩვენ ინფანტილურები აღმოვჩნდით. ინფანტილურობა – მანდელშტამის იგივე მერცხალია, რომელიც „ჩრდილთა სასახლეში“ დაბრუნდა. ინფანტილურობა – ზრდაგასწრებული მდგომარეობაა, ზრდასრულობის ხელიდან გაშვებული მომენტი. გაგვექცა რა ის, ახლა ჩვენ ახალგაზრდობის პრობლემებით ვართ დაკავებული, თუმცა სინამდვილეში „ზღაპარი ჩვენ შესახებ ამბობს“. ახალგაზრდობისგან ჩვენ საკუთარი თავის სარკისებრ ანარეკლს ველით. ჩვენ გვსურს, რომ ახალგაზრდობა, არის რა, მაგალითად, დაკავებული იძულებითი შრომით, ან პატიოსნად უზის დიდაქტიკურ წიგნებს (თუმცა, მათგან ვერაფერს ისწავლის საკუთარი თავის შესახებ, რაც ზრდაში დაეხმარება), იმ წარმოდგენას დაგვიდასტურებდა, რომელიც ჩვენ გვაქვს საკუთარი თავისა და საკუთარი შესაძლებლობების შესახებ. ჩვენ კი თვითონ სხვისი სატარებელი ვართ, ველოდებით ინსტრუქციებს, მითითებებს, არაფერი ვიცით საკუთარი თავის შესახებ, რადგან საკუთარი თავის შესახებ შეტყობა მხოლოდ საპასუხისმგებლო სამოღვაწეო ველზე შეიძლება, სადაც ადამიანს უბრუნდება მისი მოქმედებებისა და საქციელის შედეგები.

ადამიანისთვის ერთობ მნიშვნელოვანია, რომ, როგორც ბედნიერება, ისე უბედურება მის საკუთარ ქმედებათა შედეგი იყოს, და არ ემხოზოდეს თავზე მორჩილების იდუმალი და მისტიური შორეთიდან. მნიშვნელოვანია იმის დამოკიდებულების ცნობიერება, რაც სამყაროში ხდება – როგორც ილბალში, ისე უილბლობაში – იმაზე, რის გაკეთებას ადამიანი შეძლებდა, და არა მიღმურ „უზენაეს“ (ანონიმურ ან განსახიერებულ) თამაშზე, რომელიც შეუცნობელი გზით სთავაზობს მას ძღვენსა და კმაყოფას, ან პირიქით, მძიმე დანაშაულსა და რისხვას. ხომ თქვა ერთხელ ერთმა თავისუფალმა ადამიანმა: „ყველა მწუხარებაზე მეტად გვერდი აგვიაროს ბატონის რისხვამ და ბატონის სიყვარულმა!“

ჩვენ კი ისეთ სიტუაციაში ვცხოვრობთ, რომ ვერაფრით ვახერხებთ, ვალიაროთ ადამიანის ღირსება. ვცხოვრობთ სიტუაციაში, როდესაც არც ერთი აზრის ჩანერგვა არ ხდება – არა უბრალოდ უგზურებიდან გამომდინარე, არამედ იმ მიზეზით, რომ მისი ბოლომდე მოფიქრება თვით ჩვენ თავს აყენებს კითხვის ქვეშ. და არასოდეს ესწავლობთ გამოცდილებიდან. ყველაფერი ისევ და ისევ მეორდება, რადგან იმ ყველაფრის წინააღმდეგ ვდგავართ, რომ არ შეგვიძლია დავიტიოთ, თუ თვითონ არ შევიცვლებით. ვთქვათ, ანტიალკოჰოლური კამპანია ქვეყანაში ღლეს იმავე სიტყვებით (ოლონდ ჩვენ არ ვიცით ამის შესახებ) მიმდინარეობს, როგორითაც ასი წლის წინ. როგორ არის ეს შესაძლებელი? ყველაფერი კი უკიდურესად მარტივადაა. ადამიანებს არ გაუვლიათ გზა ბოლომდე, არ უსწავლიათ გამოცდილებით, არ ამოუხსნიათ აზრი; ბავშვებად რჩებოდნენ, თუკი ცნობიერების წიგნიერად დამუშავებული სტრუქტურის მიღმა ცხოვრობდნენ.

ცხადია, არ არის შემთხვევითი, რომ რუსეთში დიდი ხნის განმავლობაში არ არსებობდა ავტონომიური ფილოსოფიური ტრადიცია, რომელშიც იქნებოდა ფილოსოფიური აზრი, დამოუკიდებელი, ვთქვათ, დილემისგან „მეფე – ხალხი“, „თვითმპყრობელობა – შინაყმები“. ის ჩაადაევის გამოჩენასთან ერთად წარმოიქმნება, მაგრამ ის იზოლირებული ფიგურა იყო. უკვე

შემდეგ, ვლადიმერ სოლოვიოვის მერე, წარმოიქმნა ფენომენი – პარადოქსულად გამოვხატავ – საერო ავტონომიური ფილოსოფიისა (თუმცა კი, ვსაუბრობ ფილოსოფიის შესახებ, რომელიც მაქსიმალურად რელიგიური იყო). მაგრამ „საეროს“ ქვეშ მე ვგულისხმობ იმას, რომ მან თავი დააღწია მოცემულ წინააღმდეგობებს „მეფე – ხალხი“ და ასე შემდეგ, და შექმნა სივრცე ავტონომიური სულიერი ცხოვრებისთვის, დამოუკიდებელი ფილოსოფიური აზრისთვის. ეს სივრცე ჩვენ შემდეგ ისევ დავკარგეთ სხვადასხვა მიზეზების გამო.

ახლა ჩვენ არ ძალგვიძს ცივილიზებული საზოგადოებრივი ცხოვრებით ცხოვრება, თუ დამოუკიდებელი აზრის ავტონომიური სულიერი სფერო არ აღვადგინეთ. ჩვენი ცნობიერება დაძაბულ ველში ცხოვრობს, რომელიც აზრთა ზღვრული ფარგლებითაა მოხაზული, ხოლო სიცხადე მასში მხოლოდ ისეთ დროს არის შესაძლებელი, როდესაც ჩვენ ამ აზრთა ენას ვფლობთ, ანუ გვესმის მათი განყენებულობა, მათი ზღვრული ბუნება, შეგვიძლია წავიკითხოთ ის, რასაც ისინი ჩვენი შესაძლებლობებისა და ბუნების შესახებ გვეუბნებიან, და როდესაც თვითონაც საკმარისად განვითარებული ვართ საამისოდ, მათ შორის სიმბოლოთა – „ადამიანი“, „სიკვდილი“, „ცხოვრების აზრი“, „თავისუფლება“ და ა.შ. ველზეც. ეს ისეთი რამეებია, რომლებიც საკუთარ თავს აწარმოებენ. ცნობიერებაც კი, როგორც აზრი, შეგვიძლია განვსაზღვროთ, როგორც მეტი ცნობიერების შესაძლებლობა. ან, მაგალითად, თავისუფლება. რისთვის არის საჭირო თავისუფლება და რა არის ის? თავისუფლება არაფერს აწარმოებს და ვერც საგნის სახით განვსაზღვრავთ მას. თავისუფლება აწარმოებს მხოლოდ თავისუფლებას, უფრო მეტ თავისუფლებას. ხოლო, იმის გაგება, რომ თავისუფლება მხოლოდ თავისუფლებას აწარმოებს, განუშორებელია თავისუფალი ადამიანისგან, თავისუფალი შრომისგან, ანუ თავისუფალი მხოლოდ ის ადამიანია, რომელიც მზად არის და რეალური ძალა აქვს შრომის გასაწევად თავისუფლებისა, რომელიც არანაირ ხილულ პროდუქტებსა და შედეგებს არ ქმნის, არამედ მხოლოდ საკუთარი თავის [(ანუ თავისუფლების)]⁶ კვალწარმოებითაა დაკა-

ვებული. და მხოლოდ შემდეგ არის ის სხვა საგანთა პირობა, რომელთა გაკეთება თავისუფალ ადამიანს შეუძლია. მაგრამ არ არსებობს ისეთი საგანი სამყაროში, წოდებული „თავისუფლება“, რომელიც გარეგნულად დამტკიცებადი სახით შეგვიძლია ვინმეს ვუჩვენოთ ან გადავცეთ. თავისუფლება დაუმტკიცებადია, სინდისი დაუმტკიცებადია, აზრი დაუმტკიცებადია და ა.შ.

აი, რა სფეროში უნევს ბრუნვა ფილოსოფიურ აზრს, და მასშივე ბრუნავს ჩვენი სულიერი ცხოვრება იმავე ოდენობით, როგორითაც იგი ხორციელდება, გამოგვდის ჩვენ და ჩვენც ვხორციელდებით მასში. რამდენადაც ადამიანის უმთავრესი ვნება, როგორც ეს მე მესმის, არის ის, რომ განხორციელდეს, შესრულდეს.

[შემდეგ მოდის ჟურნალ „იუნოსტის“ თანამშრომელთა კითხვები]

— ცხადია, რომ ფილოსოფიას სათანადო ადგილი არ უკავია ახალგაზრდობის ცხოვრებაში. ახალგაზრდა ადამიანებს უმალ პრაგმატული მეცნიერებები და მიდგომები იზიდავს, ან ხშირი სულიერი ძიებები რწმენისა და მისტიკის სფეროში. რისთვის ვარ მე, ვინ ვარ? რისთვისაა საზოგადოება, რომელშიც ვცხოვრობ? რას წარმოადგენს კაცობრიობა, რომელსაც თითოეული ჩვენგანი ეკუთვნის? რა არის სამყარო, რომელშიც ჩვენ ყველა ვიმყოფებით? ეს კითხვები ახალგაზრდობის წინაშე ისე აღიმართება, თითქოს არანაირი ფილოსოფიური ტრადიცია არ გექონოდეს. რა სჭირდება თანამედროვე ახალგაზრდას?

— ასე ვიტყვოდი — შესაძლოა, ოდნავ პარადოქსულადაც: ახალგაზრდობა არის ერთადერთი დრო, როდესაც ჩვენ ზრდა შეგვიძლია. იზრდებოდე — ნიშნავს ეკუთვნოდე განმანათლებლობის საუკუნესა და სამყაროს. განმანათლებლობის ძველ განსაზღვრებას შეგახსენებთ — ეს სრულებით არ არის ჯამი ცოდნისა, რომელიც ხალხში ვრცელდება. განმანათლებლობის ევროპული გაგება დაიყვანება მტკიცებაზე, რომ განმანათლებლობა არის კაცობრიობის ზრდასრული მდგომარეობა, ადამიანის უნარი, ფონს გავიდეს ავტორიტეტების გარეშე, იაზროვნოს საკუთარი

გონებით და არ სჭირდებოდა აჭიმები. განმანათლებლობის მთელი სიმძიმე, ზრდასრულობის სიმძიმე ჩვენს ახალგაზრდობას აწევს მხრებზე, რადგან ეს ერთადერთი დროა, როდესაც ზრდაა შესაძლებელი, როდესაც ჯერ კიდევ არსებობს ენერგია საიმისოდ, რომ ვერტიკალურად დადგე, როდესაც ჯერ კიდევ არსებობს ენერგია იმის საძიებლად, რაც მხოლოდ გზის ბოლოს ძევს. რისი თქმა მსურს? ჩვენი ცნობიერი ზნეობრივი ცხოვრების ყველა საფუძველი, აზრის ყველა კითხვა, რომელიც თქვენ ესოდენ კარგად ჩამოაყალიბეთ: ვინ ვარ მე? რისთვის ვარ? და ასე შემდეგ, იმ სფეროში დევს, რომლის შესახებ შეიძლება ითქვას: ეს არის სფერო იმისა, რის შესახებაც პრინციპში ცოდნა შეუძლებელია. შეუძლებელია წინდანინ იცოდე, ივარაუდო, წარმოიდგინო, აზრის უკვე არსებული წარმოდგენებიდან და ლოგიკური შესაძლებლობებიდან შემოიკლანო განსაზღვრებით. ამის შეცნობა შეიძლება მხოლოდ მაშინ, როდესაც გზას თვითონ გაივლი. შენზე და შენში.

— ხომ არ ეხება ეს მხოლოდ განვითარებული ინტელექტის მქონე ადამიანებს? ხომ არსებობენ ადამიანები, რომლებსაც სურთ, რომ ვინმეს მიჰყავდეს ისინი..

— მაშინ დასრულდა, ჩააქრე სანთლები.

— დიახ, მაგრამ ასეთი ადამიანი მრავლადაა.

— ვერაფერს იზამ. თუ მე ადამიანის ცხოვრებას განვსაზღვრავ, როგორც ძალისხმევას დროში, მაშინ მე ამით თითქოს ვამტკიცებ, რომ ცხოვრებაში ყოველთვის, ყოველ მოცემულ მომენტში, იქნება რაიმე სახის იერარქია. ვილაცამ მეტი ძალისხმევა გამოიჩინა, სხვამ — ნაკლები. ეს არ არის დემოკრატიის საკითხი, რადგან დემოკრატია სანყის ძალისხმევათა ტოლობას გულისხმობს, საკითხი კი საბედისწეროა. თანაბრად ვერ გაანაწილებთ იმას, რაც არ არის, რისი შეცნობა და თავისი გამოცდით გახსნა ადამიანს ჯერ კიდევ წინ აქვს. ამ აზრით, არსებობს სამართლიანი და უსამართლო იერარქიულობა ყოველ მოცემულ მომენტში, რადგან ყოველ მოცემულ მომენტში

ში ჩვენ შეჯამებული ცხოვრება გვაქვს. ამიტომაც არსებობს საზოგადოების მიერ შემუშავებული წესები სიბრძნისა, რომლებიც, მაგალითად, ზოგიერთებს მოთმინებისკენ მიუთითებენ: შეყვინდი, ნუ იჩქარებ (არ რთავენ ნებას, რომ მყისიერად შესრულდეს აგრესიული აქტი). არ შეგიძლია თვითონ – აკეთე სხვებივით, უსმინე, აილე მაგალითის სახით და ა.შ.

მსურს ნეტარი ავგუსტინე გავიმეორო, რომელიც ამბობდა, რომ ძრწოლა იპყრობს მას უკვე იმის გააზრებისას, რომ ის კვლავ შეიძლება ახალგაზრდა აღმოჩნდეს. არც მე ვისურვებდი, რომ ისევ ჩვიდმეტი წლის ვიყო, კვლავ რისკის ქვეშ დავდგე და ავცდე გზას – თუნდაც ვცდებოდე, რომ სწორ გზაზე მოვხვდი. არა, ცხოვრების თავიდან დაწყებას არ ვისურვებდი. მეტისმეტად გაუგებარია ის. წარმოიდგინეთ თანამედროვე სამყარო და საკუთარი თავი მასში. თქვენ გსურთ, რომ მასში ახალგაზრდა იყოთ? შეიგრძნოთ საკუთარი თავი ცოცხლად, ანუ უნიკალურად, შეუცვლელად, არა-ზედმეტად, იგრძნო საკუთარი თავი ცოცხლად იმაში, რასაც აკეთებ, ფიქრობ და მოქმედებ, – ეს ადამიანის განუშორებელი მოთხოვნილებაა. ახალგაზრდა ადამიანისთვის ასეთი მოთხოვნილება ყველაზე მეტად არის დამახასიათებელი. აქ კი, როდესაც ის თვალებს ახელს ამ მოთხოვნილების პათოსში, უეცრად აცნობიერებს საკუთარ თავს ფეხზე წამომდგარ გარდაცვლილთა ტყეში, რასაც სწორედ ცოცხალის შრიალი გამოორიცხავს...

როგორი გზები გვაქვს აქ? რასაკვირველია, ერთ-ერთი უმთავრესია ცხოვრებიდან თვითნებობის, ადმინისტრირების, ერთი სოციალური ჯგუფის მეორეზე ძალადობის აღმოფხვრა რაგინდ გსურთ იდეალებისა თუ იდეებისათვის და ასე შემდეგ. იმაში, რაც კულტურასა და ცნობიერებას ეხება, – ეს არის მსოფლიო კულტურასთან განყვეტილი კავშირების აღდგენა. თუ ახალგაზრდები საზოგადოებაში იზოლაციის პერიოდში აღმოჩნდნენ, რომელ მხარეს უნდა გაიკვლიონ გზა? რასაკვირველია, საკუთარ სამშობლოსთან, მსოფლიო კულტურასთან შეერთების მხარეს, – ჩვენს შემთხვევაში, ევროპულ კულტურასთან. ჩვენ რუსულად ვსაუბრობთ, რუსული ენა – ევროპული ენაა.

თვით რუსეთიც – სურს ეს მას თუ არ სურს – ევროპული ცივილიზაციის განუყოფელი ნაწილია. მართალია, ის შესაძლოა მისი წარუმატებელი ნაწილი იყოს ან, უმალ, წამებული, ან შესაძლოა შეწყვიტოს კიდეც გამუდმებით ტანჯვა. დაზარალდე ერთხელ და სამუდამოდ, და მუდმივად იმ მდგომარეობაში არ იყო, რომელიც სალტიკოვ-შჩედრინის სევდიან ირონიას იმსახურებს, რომელიც ამბობდა: აქ უკეთესია, რადგან აქ მეტად იტანჯებიან.

ახალგაზრდა ადამიანები, გაივლიან რა გზას თვითონ, თავისი გამოცდილებით, იმავე როკ-მუსიკის გამოცდილებით, საკუთარ თავს გახსნიან; სხვაგვარად, ამ გახსნის გარეშე, რაოდენ ხმამაღლაც არ უნდა ისმოდეს როკი – ეს არის მიყრუებული ცხოვრება და არა ინტენსიური ურთიერთობა. კავშირ-ურთიერთობათა ძაფები ფორმალური ორგანიზაციების მიერ არის განწყვეტილი, ანუ არ არსებობს სივრცე, რომელიც გასაქანს მისცემდა თვითცნობიერებას, ცნობიერების დანშენდას. სწორედ ეს ძაფებია აღსადგენი.

— თქვენი აზრით, როდის გაწყდა კავშირი მსოფლიო კულტურასთან? და რა მოუტანა მსოფლიო კულტურას მარქსისტულ-ლენინურმა ფილოსოფიამ სამოცდაათი წლის განმავლობაში?

— ეს კავშირები გაწყდა მაშინ, როდესაც ჩვენი საზოგადოება საკუთარ თავში ჩაიკეტა. მაგალითად, შეიქმნა ისეთი ფიქტიური პრობლემა, რომლითაც მე ჩემი პასუხის ილუსტრირებას შევეცდები. შეუძლია თუ არა რუს, ან ქართველ მწერალს პარიზში ცხოვრება? – არ შეუძლია, ვპასუხობთ ჩვენ; წყდება კავშირი ენასთან და ა.შ. ეს არ არის მართალი, რადგან ენასთან კავშირი წყდება არა რუსი, ან ქართველი მწერლის პარიზში ყოფნით, არამედ საზღვრის არსებობით სიტყვის ცირკულაციისთვის. აქიდან წარმოდგება ფიქტიური პრობლემა რუსული და ნებისმიერი სხვა პატრიოტიზმისა, განსაკუთრებული შეუძლებლობისა რუსისთვის, იცხოვროს რუსეთის გარეთ, ქართველისთვის – საქართველოს გარეთ და ა.შ. აი, ამ ფიქციებით გვეგლიჯება სულები.

მარქსისტული ფილოსოფიის შესახებ: ის ფილოსოფია, რომელსაც თქვენ მარქსისტულს უწოდებთ, გულისხმობთ რა, ალბათ, სახელმძღვანელოთა ფილოსოფიას, არ არის ჭეშმარიტი მარქსისტული ფილოსოფია. არანაირი ცუდის თქმა არ მსურს ჩემი კოლეგების შესახებ, მხოლოდ შემდეგს ვიტყვი: ჩვენ უნდა ვაცნობიერებდეთ ამ წარმონაქმნის შემთხვევითობას, შემთხვევითობას მისი ენისა, რომელიც მარქსისტული ფილოსოფიის კაპიტალიდან არ გამომდინარეობს, არ წარმოადგენს მის უბრალო გაგრძელებას. ამ ენის ჩამოყალიბება მუშათა სოციალ-დემოკრატიულ წრეებში დაიწყო. იდგა ამოცანა, უკიდურესად რთული სამყარო უკიდურესად პატარა თავებში მოეთავსებინათ, მოეთავსებინათ ის, რაც მასში ხდებოდა, ამ ადამიანებისთვის გასაგებ ადგილას. ამის გაკეთება მხოლოდ გამარტივების გზით იყო შესაძლებელი, რადგან ეს თავები განებივრებული იყვნენ იმით, რომ მათგან არანაირ შრომას არ მოითხოვდნენ განვითარებისა და ამაღლებისთვის, – პირიქით, უნერგავდნენ, რომ მათ ყველაფერი თავისთავად ეკუთვნით, მაგალითად, პროლეტარული წარმომავლობისა – აიღე და მოიხმარე. ხოლო, როდესაც ადამიანს შრომა ჩამოაშორეს, ის შეეზარდა ამ სქემებს, მათი დარღვევა კი არ შეიძლება, რადგან ასეთ შემთხვევაში ადამიანი, რომელიც ამ სქემების მეშვეობით ცხოვრობს და მათთვის გასაგები გზით ახდენს ორიენტირებას სამყაროში, საკუთარი თავისადმი პატივისცემას დაკარგავს, მისი სამყარო დაინგრევა. ადამიანი არ არის მზად განშორდეს თვისხატს, – იმგვარ თვისხატს, რომლის ცნებებით სცემს პატივს თავს სულიერი არსების სახით. ეს გახლავთ ფანტასტიური მექანიზმი, რომელიც ყოფიერების კანონებს ემორჩილება, კანონებს ცნობიერებისა. ვერავინ აუვლის მათ გვერდს.

ამგვარად, ეს ენა ჩამოყალიბდა, შემდეგ მას დაემატა ე.წ. „მენშევიკური იდეალიზმი“. ის გააუქმეს, მაგრამ გააუქმეს ისევე, როგორც, ვთქვათ, გააუქმეს პმრა (პროლეტარ მწერალთა რუსეთის ასოციაცია), ანუ პმრა გააუქმეს, მაგრამ ის იქცა საბჭოთა მწერალთა კავშირად. იგივე მოხდა „მენშევიკურ იდეალიზმთან“ დაკავშირებითაც: მოკლე გაქანების ადამიანებმა

წრის შიდა დისკუსიებში შეიმუშავეს ენა; მთელი ეს სრულიად შემთხვევითი ენა რუსეთში 20-იანი წლებისთვის ჩამოყალიბდა, შემდეგ „მენშევიკი იდეალისტები“ მოიშორეს, მაგრამ ენა უკვე არსებობდა და „მოკლე კურსში“ კრისტალიზაციის მეშვეობით ჩვენი ფილოსოფიის ენად იქცა, რომელიც თითქოსდა მარქსის ფილოსოფიური სკოლის გაგრძელება იყო.

მასზე აზროვნება ისე, როგორც მას ასწავლიან, შეუძლებელია. ეს სახელმძღვანელოები შეგიძლიათ მხოლოდ დაიხეპიროთ. მაგალითად, საზოგადოებათმცოდნეობის სასკოლო სახელმძღვანელო, — ეს საშინელებაა. და რაც მთავარია, ამ სახელმძღვანელოებს ვერ გააუმჯობესებთ, ამ ტრადიციაზე სრულად უნდა ითქვას უარი, შევქმნით რა პარალელურად ავტონომიური ფილოსოფიის ფენომენს, ფილოსოფიისადმი ავტონომიური ინტერესისა, რომელიც აღადგენს ნორმალურ ზოგადსაკაცობრიო ფილოსოფიურ ენას.

გესმით, ასე ვიტყვოდი: ადამიანს კანონიერად ეკუთვნის ყველაფერი, რაც ნაფიქრი და ნათქვამია იმ ენაზე, რომელზეც ის საუბრობს. და არავის უნდა შეეძლოს, და არ შეუძლია განსაზღვროს, წავიკითხო მე ეს წიგნი თუ არ წავიკითხო. ყველაფერი, რაც ჩემს ენაზეა შექმნილი, ჩემი კულტურის ენაზე, მეკუთვნის მე კანონიერად, ამ კუთვნილების უზრუნველყოფა კი ჩვენი უპირველესი ამოცანაა. უწყვეტი, შეუზღუდავი ნაკადები კომუნიკაციისა, აზრებით, წიგნებითა და ა.შ. ინტენსიური ურთიერთგაცვლისა რაიმე სახის დისკრიმინაციის გარეშე — ეს ადამიანის სამოქალაქო უფლებაა.

— ჩვენ ახალი ინფორმაციული მიდგომების ზღურბლზე ვდგავართ, როდესაც, თითქოს ტექნიკა იმის კეთების შესაძლებლობას მოგვცემს, რისკენაც თქვენ მოუწოდებთ, — მყისიერად უზრუნველყოს ინფორმაციით ადამიანთა მაქსიმალურად დიდი რაოდენობა. რა სახის პრობლემები შეიძლება წარმოიქმნას აქ?

— სისხლძარღვებში არის ისეთი ვინრო ადგილები, სადაც დასაცობება ხდება, და სწორედ იქ იწევს წნევა მაღლა. ჩვენ ორი „საცობი“ გვაქვს, აქ კი გარდუვალად მოხდება რაღაც,

როგორც არ უნდა ცდილობდეს ახლომხედველი ადმინისტრატორი ხელებით გამიჯვნას, ფიქრობს რა, რომ კვლავაც შეძლებს ძველებურად ცხოვრებას.

პირველი – ესაა კომპიუტერი. ჩვენს პირობებში ეს ჯერ კიდევ უცხო ხილია. კომპიუტერი აბსოლუტურად გამორიცხავს რაიმე სახის მონოპოლიას ინფორმაციაზე, ან რაიმე წესებს, რომლებიც წინადაწინ განსაზღვრავენ, რა სახის ინფორმაცია უნდა იყოს ხელმისაწვდომი ერთისთვის, სხვისთვის კი არ იყოს. როგორ აპირებენ აქ მოქმედებას? შეუძლებელია კომპიუტერის შემოღება და ჩვენი წყობის, ჩვენი მყოფობის შენარჩუნება ინფორმაციასთან მიმართებით, – ის აბსურდულ იმიერობად დარჩება. შესაბამისად, არის ერთადერთი გამოსავალი – საზოგადოების დემოკრატიზაცია და გახსნილობა, მის მიერ სირთულისა და მრავალფეროვნების კულტურის დაუფლება.

მეორე პუნქტი – წიგნებთან დაკავშირებული საქმიანობაა. ცხოვრება მოითხოვს მცირე ზომის, მოქნილ გამომცემლობებს, რომლებიც წიგნის გამოცემას ერთ-ორ თვეში შეძლებდნენ. ჩვენი საგამომცემლო სისტემა კი, რომლის ცენტრალიზებულ მონოპოლიასა და გეგმურობას არიან ჩაფრენილები, ამას გამორიცხავს. მაგრამ ცხოვრების მოთხოვნები შეუქცევადია.

იბადება ავტონომიური საზოგადოებრივი წარმონაქმნები, რომლებიც არ არიან თანხვედრაში სახელმწიფოსთან. საზოგადოებისა და სახელმწიფოს ბლანტი გაიგივება უნდა დაირღვეს და საჭიროა მუშაობა რღვევის ზღვარზე. ამას ფილოსოფოსი ამბობს, მაგრამ ის პატივს სცემს თავისი ქვეყნის კანონებს, სანამ ბუნებრივად არ იქნება მიღებული სხვა კანონები. სხვათა შორის, კანონების პატივისცემა, არქონა სურვილისა, აუცილებლად ატარო რაიმე განმასხვავებელი ჩაჩი და იარო საპროტესტო მანიფესტაციებზე, თქვენ წარმოიდგინეთ, ყოველთვის იძლეოდა და მოგვცემს თავისუფალი აზროვნების შესაძლებლობას. დიახ, აზროვნება – ეს მხოლოდ ცნობიერებაა გასაგონად, მაგრამ ეს არ არის მხოლოდ უფლება საუბრისა იმის შესახებ, რასაც ხედავ, მაგრამ, ასევე უფლება, იყო გაგონილი, მათ შორის – ხელისუფლების მიერ. ხოლო ისე ცხოვრება, როგორც

დღემდე ვცხოვრობთ, ეს ხომ შეუძლებელია. კომუნიკაციის არარსებობა დაუშვებელია. დიდი ფილოსოფოსი კანტი ამბობდა: კაცობრიობა არის კიდეც კომუნიკაბელურობა.

— კლასობრივ პოზიციათა სიკეთისა და ბოროტების შეფასება უზნეოაა. თანდათანობით, მსგავსი პოზიცია წარსულს ჩაბარდება. გაჩნდება მცდელობა უნივერსალური ზნეობრიობის, მორალის ჩამოყალიბებისა. მაგრამ, ეს ხომ გარდუვალად მიგვიყვანს სახელმწიფოს, როგორც ასეთის, გაუქმებასთან. თქვენ განჭვრეტთ სახელმწიფოს გაუქმებას?

— „განჭვრეტის“ ცნების გამოყენება რთულია. განსაზღვრებით ის განჭვრეტილ დროს, განჭვრეტილ მასშტაბებს უნდა ეკუთვნოდეს. მისაღებ დროით ჩარჩოებში მე ვერ ვჭვრეტ სახელმწიფოს გაუქმებას. ჩემთვის, მაგალითად, ცხადია შემდეგი: ძლიერი, ცენტრალიზებული სახელმწიფოს გარეშე (ცენტრალიზაცია ამ შემთხვევაში არა ცენტრალიზებული ხელისუფლების აზრით, არამედ ძლიერი სახელმწიფო, როგორც, მაგალითად, XVIII საუკუნის საფრანგეთი) შეუძლებელია პოლიტიკური, სამოქალაქო აზროვნება. მოქალაქის კონსტიტუირება ვერ ხერხდება. დანტეს ეს უკვე ესმოდა და ოცნებობდა ეროვნებათგარეშე მონარქიაზე (პაპობის საპირწონედ), როგორც ადამიანებში სამოქალაქო აზროვნების განვითარების პირობაზე.

— მაგრამ, სახელმწიფოს იდეოლოგიური სტრუქტურები დაკავებულნი არიან, მაგალითად, მსოფლიო კულტურასთან ახალგაზრდობის ურთიერთობათა დარეგულირებით. რა უნდა გავაკეთოთ?

— ეს სულ სხვა საქმეა. ახლა მიხვდებით, თუ რას ვგულისხმობ. სახელმწიფოს შესახებ საუბარი საერთოდ შეიძლება, როგორც სახელმწიფოს შესახებ, ამ სიტყვის ტრადიციული გაგებით. ჩვენი სახელმწიფო კი ასეთს არ წარმოადგენს ამ სიტყვის ტრადიციული აზრით, რადგან ის საზოგადოებას თანხვდება. ამიტომ, როდესაც მე ვამბობ, რომ მხოლოდ საზოგადოების შიგნით შეიძლება მოქალაქეობრივად აზროვნება, მხედველობა-

ში მაქვს ევროპული სახელმწიფო, რომლის გვერდით არსებობს სამოქალაქო საზოგადოება, შთაუთქმელი მის მიერ. არსებობს საზოგადოებრივი ცხოვრების მთელი სფეროები, რომლებსაც სახელმწიფო არ უნდა აკონტროლებდეს და რომელთა გამო მან არანაირი პასუხისმგებლობა არ უნდა აიღოს საკუთარ თავზე. სახელმწიფო არის საზოგადოებისა, და პოლიტიკური, სამოქალაქო აზროვნების ერთ-ერთი ორგანო – მეტი არაფერი.

— დღესდღეობით, მსჯელობა ზოგადსაკაცობრიო ფასეულობების შესახებ ბანალურობად, ფიცად იქცა. როგორ შევუთავსოთ ერთმანეთს მათი ერთგულება და ის, რომ ჩვენ შეუძლებელია ვერ ვხედავდეთ მათ წარმომავლობას, მათ დაფუძნებას რომელიმე კონკრეტულ სოციალურ ნიადაგზე?

— ჩემმა პასუხმა შესაძლოა დაამწუხროს ის, ვინც მსგავს კითხვას სვამს. წარმომავლობას იმისა, რასაც ჩვენ ზოგადსაკაცობრიო ფასეულობებს, ან ზოგადსაკაცობრიო იდეალებს ვუწოდებთ, თვალს ვერ გავადევნებთ. მათ არ აქვთ წარმომავლობა, ისინი ან არის ან არ არის. როგორ, როდის წარმოიშვა ისინი? მე რაღაცას სიკეთედ მივიჩნევ და სიკეთის განსაზღვრება მხოლოდ იმიტომ შემიძლია, რომ ის უკვე არსებობს ჩემში. ეს ტავტოლოგიაა. მაგალითად (მე არ დავიჟინებ ამ მაგალითს – ის უბრალოდ ამ არგუმენტის აზრობრივ სიტუაციას განმარტავს), ადამიანი არასოდეს არაფერს უწოდებდა ღმერთს, მასში უკვე რომ არ ემოქმედა ძალას, რომელსაც მან თავის გარეშე ღმერთი უწოდა. ან, შენს გარეშე უანგარო სწრაფვათა საგნის დამკვიდრება (ფაქტობრივად რაღაცის მორალურობისა) არის შენში სინდისის მოქმედების გამოვლინება, მისი, ასე ვთქვათ, უკვე მოქმედება. ასეთია მორალის ბუნება. როგორც კი მორალში დრო, ან ფაქტიური სარგებლიანობა, სიამოვნება და მსგავსი შემოგვაქვს, ჩვენ ამოვარდნილები ვართ მისგან და უკვე აღარ ვაზროვნებთ, როგორც მორალური არსებანი.

— ადამიანის სულიერი ავტონომია – კარგია, მაგრამ ადამიანს არ შეუძლია პოლიტიკის მიღმა არსებობა, პოლიტიკური

ბრძოლის მიღმა. როგორ შევათავსოთ ეს პოლუსები, იმის გათვალისწინებით, რომ ახალგაზრდობაში პოლიტიკური გაბოროტება შეიგრძნობა?

— მე მითქვამს, რომ ფილოსოფიას არაფრის პრეტენზია არ გააჩნია, ის არ არყევს საფუძვლებს, უბრალოდ მე ასე ვფიქრობ. მაგრამ, იმავდროულად ვაცნობიერებ, რომ სახელდობრ ის ცნობიერება გასაგონად, რომლის შესახებ ვსაუბრობდი, არის ადამიანის პოლიტიკური აქტი. ჯერ კიდევ არისტოტელე ამბობდა, რომ ადამიანი არის პოლიტიკური არსება („zoon politicon“) და ამით განსხვავდება ცხოველისგან.

რაც შეეხება გაბოროტებას, ეს ქვეყანაში საზოგადოებრივი მატერიის განუვითარებლობასთან არის კავშირში, კავშირშია ინფანტილიზმთან. მარაგი ყოველივე იმისა, რასაც განხორციელება ეწადა, ყოფიერების კარზე აკაკუნებდა, მაგრამ „ჩრდილთა სასახლეში“ დაბრუნდა განუხორციელებლად, — სწორედ ეს წარმოადგენს აგრესიის მარაგს. ეს დენთის კასრია. ჩვენ ვადიდებთ მას, როდესაც სივრცეს არ ვაძლევთ იმას, რაც უნდა განხორციელდეს, რამაც საკუთარი თავი უნდა შეიცნოს, შედგეს. ასეთია, მაგალითად, ახალგაზრდა ადამიანთა აგრესია, რომლებსაც დღეს რუსული ტრადიციების ძაფების აღდგენა სურთ (პირობითად, მათ რუსოფილური ტრადიციის ერთგულები ვუნოდოთ). მრავალი რამ არ მოხდა რუსულ ისტორიასა და კულტურაში, რასაც ხდომილების კანონიერი უფლება ჰქონდა. ამის კანონიერი შეგრძნება კი მახინჯ ფორმებს იძენს, რადგან ჩვენ არ გაგვაჩნია აზროვნებითი ტრადიცია, რათა თვითონ გავაცნობიეროთ ჩვენი მდგომარეობა, რათა ცხადად განვიზაროთ: რას ვგრძნობ? რატომ მძულს? რატომ ვიტანჯები? ხოლო, როდესაც ჩვენ მიერ ამის გაგება ბუნდოვანია, წარმოსახვით მტრებს ვიჭმნით. ერთი სიტყვით, გაბოროტება მნიშვნელოვანწილად ინფანტილიზმიდან იღებს სათავეს.

— შეიცვალა თუ არა ადამიანთა ცნობიერება საკონცენტრაციო ბანაკების შემდეგ?

— იგი შეიცვალა იქ, სადაც ჩატარებულ იქნა სამუშაო, სადაც მრავალი წიგნი დაინერა, რომელსაც საჯაროდ განიხი-

ლავდნენ. სამწუხაროდ, ჩვენს ქვეყანაში უკანასკნელ დრომდე ეს სათანადოდ არ გაკეთებულა. და სანამ ეს არ გაკეთდება, ჩვენ ვერ ვისწავლით გაკეთილს, ხოლო ჩვენი თვითცნობიერება არ შეიცვლება.

ამის გაკეთება მხოლოდ საჯაროდ არის შესაძლებელი. კულტურა განსაზღვრებითაა საჯარო, იატაკქვეშა კულტურა არ არსებობს, იმ აზრით, რომ იქ არაფერი ამოიზრდება. ყველაფერი საკუთარ წვენში იხარშება, და გარდუვალია პროვინციალიზმისა და ილუზორულობის ნიშნები: ყველაფერი ერთგვარ წარსულსა და მომავალშია — არაფერია ანმყოში. ყველა ეს მრავალმნიშვნელოვანი გამომეტყველება, რომელსაც საკუთარი თავისთვის ვიღებდით, რომ ეს ყველაფერი გვესმის და ერთმანეთს ვეჩურჩულებით და გვეჩვენება, რომ ამაშია სულიერი კულტურა, — ეს არ არის კულტურა. კულტურა განსაზღვრებით არის შექმნილი გახსნილი არსებობისთვის და არსებობს მხოლოდ ღია სივრცეში, მიმოხილვის ველზე. ვერაფერს გააწყობ — ეს კულტურის ბუნებაშია. ამიტომ, ჩვენ გვჭირდება ადამიანები, რომლებსაც შესწევთ უნარი თავისი, აქამდე ფარული, აზრებით, რომლებიც სადღაც სარდაფებსა და ჯიხურებში დაიბადა, მიჰყვინნ გახსნილ კულტურულ არსებობას. რაც უფრო მეტი იქნება ასეთი ადამიანი, მით მეტ სარგებელს ენახავთ, და მოვიპოვებთ საფუძველს შემდეგი ნაბიჯისთვის — გავიაზრებთ: რა მოხდა ჩვენს თავს, რა იყო ეს, როგორ იყო, რატომ იყო, რა გვიჩვენა და რა დაგვიმონმა?

უნდა ვთქვა, რომ, მაგალითად, დასავლეთის კულტურაში რაღაც არის გაკეთებული. შესაძლოა არა ყველაფერი და არც ისე ბევრი, მაგრამ მაინც არის გადადგმული ნაბიჯები იმის გააზრების მხარეს, რაც ჩვენ შევიტყვეთ ფაშიზმის გამოცდილების მიღებით.

— იმ ცნობიერებაში რა მოხდა, რომლითაც ეს მოვლენებია გააზრებული?

— ვერ გეტყვით, ზუსტად რა მოხდა... ჩემი აზრით, ევროპულ კულტურაში შეუქცევადი გზით არის გამორიცხული ფაშიზმის განმეორება.

— ეროვნული საკითხი დღეს — ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესია. როგორ ფიქრობთ, შესაძლებელია თუ არა თანამედროვე პირობებში მსოფლიო კულტურასთან კონტაქტის შეთავსება ერების თვითცნობიერებასთან?

— თქვენი კითხვის მხოლოდ ნაწილს ვუპასუხებ. ჩემი პასუხი ორი პუნქტისგან შედგება. პირველი არის ის, რასაც მე ვუნოდებ შეერთებას „საერთოევროპულ სახლთან“. რასაკვირველია, აუცილებელია თვით ამ შესაძლო შეერთების ძაფების დეცენტრალიზაცია ან ის, რომ ყველა კავშირი მოსკოვზე არ გადიოდეს, რომ არსებობს ლოკალური, როგორც დღეს ეკონომისტები ამბობენ, პირდაპირი კავშირების შესაძლებლობა. ეს ორთქლის გამოშვებას შეუწყობს ხელს — მრავალი უგუნური ეროვნული ურთიერთპრეტენზიაა დაგროვილი.

მეორე პუნქტი — ეროვნული პრობლემები მრავალში (ამ საკითხის ყველა მხარის შესახებ არ ვსაუბრობ) წარმოადგენენ ტვიფრს, სოციალურ პრობლემათა ანარეკლს. მხედველობაში მაქვს თვითმყოფადი საზოგადოებრივი გაერთიანებების სოციალური ავტონომიის, ან არაავტონომიის პრობლემები. მაგალითად, მოსკოვში, რამდენადაც ჩემთვის არის ცნობილი, სამოცი ათასი სომეხი ცხოვრობს. ჩემთვის წარმოუდგენელია, როგორ არის შესაძლებელი, რომ ცხოვრობდეს სამოცი ათასი სომეხი და არ იყოს სომხური თემი, ერთად არ სახლდებოდნენ ერთ ენაზე მოსაუბრე ადამიანები. მაგრამ სომხური თემი არ არსებობს იმიტომ, რომ მოსკოვში საერთოდ არ არის ეროვნული თემები. ჩვენ არ ვართ მიჩვეულნი იმას, რომ მსგავსი თვითმყოფადი საზოგადოებები შეიძლება არსებობდეს. თუკი არსებობს ადამიანთა ასეთი რაოდენობა, რასაკვირველია, მათ უნდა ჰქონდეთ საკუთარი გაზეთი, კლუბები, სკოლები. თემი უნდა არსებობდეს. ბუნებრივია, რომ ეს არ არის ძალა, რომელიც სხვას უნდა დაუპირისპიროთ. პირიქით, დაპირისპირება მაშინ იწყება, როდესაც არსებულ რეალიებს იატაკქვეშეთში დევნიან. სწორედ ასეთ დროს იქმნება ფეთქებადსაშიში სიტუაცია, მაშინ კიდევ უფრო ივსება კასრი დენთით, მხოლოდღა ასანთის მიტანაა საჭირო.

თუ გავგეჟავთ ვიწოთ (1988⁷)

— როგორ ფიქრობთ, მერაბ, რა გვემართება, რა ემართება ჩვენს საზოგადოებას? რატომ ხდება, რომ ჩვენ, ვინც დიდ სამამულო ომში გავიმარჯვეთ, ძლივს ვახერხებთ საკუთარ მშვიდობიან პრობლემებთან გამკლავებას? ხომ არ მოხდა ომის შემდგომ პერიოდში კულტურის დონის ერთგვარი კლება?

— გარკვეული აზრით, ეს უდავოა. მაგრამ არ ვფიქრობ, რომ ეს პირდაპირ კავშირში იყოს ომთან. აქ არის არა პირდაპირი კავშირი კულტურისა ომთან, არამედ, ჩემი აზრით, კავშირი მასთან პიროვნების ფენომენის მეშვეობით. შეხედეთ: უშუალოდ ომის შემდეგ კულტურა ივსებოდა მეტად საინტერესო ადამიანებით, ვიდრე ახლა. რატომ? — იმიტომ, რომ ეს იყვნენ ომით დადაგული ადამიანები, რომლებმაც გაბედეს დამოუკიდებლად, საკუთარი რისკის ფასად ყოფილიყვნენ განადგურებისა და დამონების წინაშე. ცეცხლს აფრქვევდა ორი ურჩხული: ერთი — სახეში, მეორე — ზურგში. და აი, ასე, დადაგულებმა, ადამიანებმა ერთი მახასიათებელი შეიძინეს — სრულიად მკაფიოდ მოხაზული და გამოხატული პიროვნული ხერხემალი. ხოლო შემდეგი თაობები, ახალგაზრდობა... მათში მე სწორედ ამ პიროვნულ ხერხემალს ვერ ვამჩნევ, იმ მაგრად დაჭიმულ სიმს სულისა და ხასიათის, რომელიც ომის თაობას გააჩნდა. შესაძლოა, ისინი მეტად ჭკვიანები, ნაკითხები, თავისუფლები, უშუალოები არიან, ნებისმიერ შემთხვევაში, მეტად მობილურები. ჩვენ თავის დროზე ოცნებაც კი არ შეგვეძლო სამეცნიერო-ტექნიკური რევოლუციის იმ მიღწევებზე, რომლებიც დღეს, მაგალითად, ნებისმიერი სტუდენტისთვის არის ხელმისაწვდომი, წიგნებისა და ინფორმაციის ასეთ რაოდენობაზე. მათი კონტაქტებიც მეტად მრავალფეროვანია. გემოვნებაც აქვთ. ერთი სიტყვით,

დაინტერესებული ახალგაზრდობა შეგიძლიათ იხილოთ ყველგან, სადაც რაიმე ინტელექტუალური და ზნეობრივი მუხტის მიღებაა შესაძლებელი. მაგრამ, უბედურება ის არის, რომ ეს ყველაფერი ძირითადად სამომხმარებლო ხასიათს ატარებს: ახალგაზრდობა არ მუშაობს. რა არის სამუშაო, ნებისმიერი ნამდვილი სამუშაო? ეს არის დამოუკიდებლობა, პასუხისმგებლობა, რისკი და მზადყოფნა ყველაფრისთვის გადახდისა. მუშაობა ზოგადად – ზრდასრულთა საქმეა; არამომუშავე – ამ აზრით ბავშვია, ის ინფანტილურია.

მაგრამ, საქმე იმაშია – და აქით მიმყავს საუბარი – რომ ასეთი „პრობლემა ახალგაზრდობისა“ სინამდვილეში არის საზოგადოების პრობლემა, როგორც ის ომის შემდგომ წლებში ჩამოყალიბდა, ანუ პრობლემა მოზრდილებისა. მათი ინფანტილურობის პრობლემა. საზოგადოებამ ამ დროის განმავლობაში მოასწრო სიმუნჯეში, ერთგვარ გამაშეშებელ აბსურდში ჩაცოცუბა. როგორ უნდა იყვნენ ახალგაზრდა ადამიანები პიროვნებები და შეეძლოთ მუშაობა, თუკი სოციალურმა მოკვდინებამ და ანემიამ მათ ინტენსიური და სავსე ცხოვრება წაართვა? ჩვენ კი მოწიფულობის სამსახური ომმა გაგვინია. ახალგაზრდებმა როგორ აღმოაჩინონ საკუთარი თავი და საკუთარი ბედი, თუკი ამის გაკეთება მხოლოდ საკუთარი გამოცდით შეიძლება?

— ანუ, მომწიფება?!

— დიახ, რასაკვირველია. მაგრამ, მე მსურს ვთქვა, რომ ეს ვერ მოხდება თავისუფალი მოძრაობის ღია და მოქალაქეობრივად დაცული ველის გარეშე, რომლის შესახებ წინდანი, ან გარედან შეუძლებელია იმის ცოდნა, თუ რისთვის არის ის. ადამიანის მიერ მისთვის დატოვებული ამ ლიუფტის თავისუფლად გავლის გარეშე პიროვნება შეუძლებელია. ეს ცხადია. პიროვნება ხომ – მყოფობის ფორმა და საშუალებაა, ცხოვრების განსაკუთრებული მდგომარეობა, მისი ევოლუციის მიგნება. მე ასე ვიტყოდი, რომ პიროვნება – ესაა „ბუნების მსხვილი აზრი“. მის გამოვლინებათა თვითმომართულობა არ არის ყოვლისმცოდნეობაზე, ან რაიმე უმაღლეს ორიენტირთა ცოდნაზე

დამოკიდებული. ამაშია საქმის მთელი არსი კულტურის განსაზღვრებისას. ხომ თქვა ერთმა ჭკვიანმა კაცმა, რომ ეს არის ის, რაც რჩება მას შემდეგ, რაც ყველაფერი დაგავიწყდება. ანუ ის არის სწორედ ცოცხალი! გესმით, პიროვნების ფენომენი არანაკლებ იდუმალია, ვიდრე, მაგალითად, ევოლუციის ისეთი დიადი მიგნებები, როგორიცაა მცენარის ფოთოლი, ღამურას ლოკატორული მონყობილობა, ადამიანის თვალი, ცხენის ჩლიქი, ან ტექნიკისა და საზოგადოებრივი ცხოვრების ისეთი ფორმები, როგორიცაა ბორბალი, არქიტექტურული თალი, ერი და ეროვნული ენა, სამართლებრივი საზოგადოებრივი მდგომარეობა, გლეხური ოჯახი და ა.შ. მე ვფიქრობ, ამ აზრით ერთნაირად შეიძლება საუბარი, როგორც პიროვნული კულტურის, ისე მინათმოქმედების კულტურის, გენეტიკური ფორმების კულტურის და საერთოდ, ყოველივე ცოცხალისა და წმინდად დაცულის (ანუ, თაყვანცემულისა „კულტის“ აზრით, რომლიდანაც, სხვათა შორის, მოდის კიდევ სიტყვა „კულტურა“) შესახებ.

ამგვარად, კულტურის ქვეშ მე მესმის ფორმის განსაზღვრულობა, რომელშიც ადამიანებს ძალუძთ (და მზად არიან) საქმეზე პრაქტიკულად გაატარონ სირთულე. კულტურა ჩემთვის არის რაღაც შეუქცევადი, რასაც ვერაფრით (მათ შორის, ცოდნით, ჭკუით, ლოგიკით) შეცვლით, ან აანაზღაურებთ, თუ ის არ არის. მაგრამ, ის შეგიძლიათ მარტივად გაანადგუროთ, მაგალითად, თავისუფალი მოქმედების მოქალაქეობრივად დაცული ველის ლიუფტის დახურვით, რომლის შესახებ ვსაუბრობთ, რითიც ისტორიული უძღურების სამყაროში აღმოვჩნდებით, ან, თუ გნებავთ, ისტორიამდელ ან ფასეულობამდელ სამყაროში.

ამიტომ, ვუბრუნდებით რა ზემოთ ნათქვამს, მე შემიძლია ვამტკიცო, რომ ახალგაზრდები ისტორიული ტრადიციისა და პასუხისმგებლობის გრძნობას კიდევ იმიტომ მოისაკლისებენ, რომ მათ არჩევანის, გადანყევითილების შესაძლებლობაც კი არ გააჩნიათ, რადგან არჩევანი (ამ აზრით: „ცხოვრება ჩემია და მასთან ერთად მთელი სამყარო აქ გადანყდება“) ყოველთვის კეთდება საქციელთა წინამორბედი ნიმუშების წიაღში – როდესაც არავინ შენ გარშემო ან შენამდე არანაირად არ მოქცეულა.

მაშინ რა? ცხოვრება საზოგადოებრივ და მორალურ კმაყოფაზე, და რაც ამაზე უარესია, ახალგაზრდები და მოხუცები ერთად, საგულდაგულოდ შემოფარგლულ კარავში უფორმო სამოთხისებური მყოფობისა, პარალელურ რეალობაში?! ხოლო, პირველი (და ერთადერთი) რეალობა ატლანტიდას მსგავსად ჩაიძიროს? სწორედ ეს არის ინფანტილიზმი, უფრო სწორად კი, ზრდაგასწრებული მდგომარეობა. მასში არ არის უნარი (ან კულტურა) პრაქტიკაში გატარებული სირთულისა. არ არის ფორმები, რომლებსაც ადამიანები შესაძლოა ფლობდნენ და რომლებითაც მათი საკუთარი მდგომარეობა მიყვანილი იქნებოდა საკუთარი შესაძლებლობისა და ბუნების ცხად და სრულ გამოხატულებამდე, და ისტორიული მოვლენა, საქციელი იქნებოდა.

ბუნებრივია, რომ რთულ XX საუკუნეში ინფანტილიზმისთვის ადგილი არ არის: ის მისი თანაბუნებრივი არ არის და პრინციპულად უცხოა. ის შესაძლოა მხოლოდ იმ ახლომხედველი ხელისუფლების მიმდინარე ამოცანებისთვის იყოს მოსახერხებელი, რომელიც კულტურის შორეული მიზნების, ეროვნული ისტორიისა და სახელმწიფოებრიობისადმი გულგრილია. მართლაც, დროა ახლებურად აზროვნება დავიწყოთ, რაც იმის ტოლფასია, რომ უბრალოდ ვიაზროვნოთ.

— თქვენ მიგაჩნიათ, რომ ინფანტილიზმის გადალახვა შესაძლებელია?

— გარკვეული აზრით — კი. მაგრამ იმ პირობით, რომ ყველაფერი მოფიქრებული და ამოთქმული იქნება ბოლომდე.

საფრთხე აქ მით უფრო სერიოზულია, რომ რუსული სახელმწიფოებრიობის თვით საფუძველში უკვე იყო ჩადებული უარი შინაგან განვითარებაზე გარეგანი, ექსტენსიური განვითარების სასარგებლოდ. როგორც ცნობილია, თავის დროზე პეტრე I-მა მონობა ქვეყნის ეკონომიკისა და მისი სახელმწიფოებრივი ძლიერების აყვავების ფუნდამენტად აქცია. იმავდროულად იმ ადამიანებისგან, რომლებიც პირამიდის საფუძველში იდგნენ, ის მოითხოვდა გამომგონებლობისა და ინიციატივის, ფხიანობის სასწაულთა გამოვლენას. როგორც ჩანს, ის მართ-

ლაც ელოდა ამას, ვერ ამჩნევდა რა აშკარა წინააღმდეგობას. პეტრე I-ის ეპოქაში (და შემდეგ სულ უფრო) რუსეთმა მრავალს მიაღწია იქიდან, რისთვისაც მზად არ იყო. ხოლო, როდესაც სახელმწიფო და მისი სამხედრო და ეკონომიკური ძლიერება უსწრებენ საზოგადოებასა და კულტურას (მათ შორის, კულტურულ მოქმედებას ეკონომიკაში), ამისათვის ადრე თუ გვიან ყოველთვის უხდებათ ანგარიშის გასწორება, – ანგარიშის გასწორება შინაგან განვითარებაში ჩამორჩენისთვის, ადამიანთა, პიროვნებათა „შედგომის“, ყოველგვარი მართლცნობიერებისა და კერძო მართლწესრიგის, მათ შორის მკვიდრი წესის – „ვაზროვნებ და სხვაგვარად არ ძალმიძს“ – უგულვეთელყოფისთვის, ანუ ყოველგვარი არსებობისთვის საკუთარი შეხედულებით. თავისუფალ ადამიანებს ეს ესმოდათ. ამიტომ იყო, რომ, მაგალითად, პუშკინი, რომელიც გულში თავიდანვე დაჭრილი იყო არა ისრით „თათრული ძველი ნებისა“, და როდესაც მეფეს წარუდგენდა რალაცას, მსგავსს „გამაფრთხილებელი“ შენიშვნისა „სახალხო აღზრდის შესახებ“, მას მხედველობაში ჰქონდა არა განათლება დაგროვებულ პოზიტიურ ცოდნათა (მოცემული მომენტისთვის) ჯამის გავრცელების აზრით, არამედ გავრცელება და გამრავლება მოქმედებისა და ხორცშესხმეული არსებობის ცოცხალი და ავტონომიური კერების. გულისხმობდა აღზრდას ისტორიით (მდუმარედ იღებდა რა ამგვარად ჩაადაევის დილემას „ისტორიული – არაისტორიული“ რუსეთის ცხოვრებისადმი გამოყენებისას).

განმანათლებლობის ჭეშმარიტი ბუნების ძველ განსაზღვრებას შეგახსენებთ. განმანათლებლობა – არის კაცობრიობის ზრდასრული მდგომარეობა, ანუ ადამიანთა უნარი, იფიქრონ საკუთარი გონებით და ორიენტირება მოახდინონ დამრიგებლებისა და ავტორიტეტების გარეშე, არ იარონ „აჭიმებით“. სხვათა შორის, კულტურის ეს პრობლემა (ანუ, შინაგანი განვითარებისა) ქვეყნის ტექნიკურ სიძლიერესაც ეხება, მის ტექნიკურ პოტენციალსა და შეიარაღებას. ჩვენ ხშირად ვერ ვიქმნით წარმოდგენას იმის შესახებ, თუ იდეათა, მორალურ და სამოქალაქო ჩვევათა, შინაგანი განვითარების რაოდენ მდიდარი და რთული სამყარო დგას იმ ტექნიკური სიახლეებისა და მიღწევების

ბის უკან, რომლებსაც ჩვენ დასავლელ მეზობლებთან ვაკვირდებით. და ვფიქრობთ მათ გამოყენებას, როგორც გარეშე, მზა პროდუქტებისა. ან ვფიქრობთ, რომ ეს არის ტექნიკა, ჩვენ კი, შესაბამისად, თავადაც შევძლებთ. მაგრამ თვით „უბრალოდ ტექნიკა“, რაოდენ პარადოქსულიც არ უნდა იყოს ეს, ყოველთვის კულტურის, სულიერი მარცვლის პროდუქტია.

კულტურული ცნობიერება განუყოფელია და, როგორც უკვე არის შენიშნული ლიტერატურაში, ერთსა და იმავე ტვინს, რომელიც თავის საკუთარ სამოქალაქო, ზნეობრივ და სოციალურ საქმიანობაში გონებაუმნიფარი, პატარა ბავშვია, არ შეუძლია უეცრად ფიზიკურ მეცნიერებებში, ურთულეს ტექნიკასა და მსგავს სფეროებში გამომგონებლობის, დამოუკიდებლობისა და განყენებული ინტელექტუალური სიმამაცის სასწაულები გვიჩვენოს. შეხედეთ, მას შემდეგ, რაც ბუნებრივად დაიშრიტა ადამიანური მასალა (მეცნიერისა, ინჟინრის და ა.შ. ინტელექტუალურ და მორალურ ტიპს ვგულისხმობ), მემკვიდრეობით მიღებული ომამდელი და ომის წლებიდან, როგორი სიტუაცია შეიქმნა თეორიულ ფიზიკაში, თანამედროვე ტექნიკაში, გენეტიკურ ბიოლოგიასა და მედიცინაში? ამის დამატებით მტკიცებულებას წარმოადგენს მრავალრიცხოვანი წარუმატებლობა სხვადასხვა ტექნიკურ სიახლეთა გადატანისას ერთი ქვეყნიდან მეორეში. ხშირად, ჩვენ მაიმუნების მსგავსად ვახდენთ რალაცების კოპირებას, შემდეგ კი ეს ყველაფერი გვემსხვრევა, მწყობრიდან გამოდის, უქმად არის, ან საერთოდ რალაც უძრავ იმიერობად იქცევა ჩვენს პირობებში (როგორც, მაგალითად, კომპიუტერი). მეორე მხრივ კი, ეს კანონზომიერი და გასაგებია, რადგან ჩვენ მხოლოდ საგნებს ვიღებთ, და არა იმას, რაც მათ მიღმა დგას. ჩვენ ვაშორებთ მათ სულიერი მარცვლისგან, რომელმაც შვა ისინი, თვით აღმოვჩნდებით რა მის და მის ადამიანურ ძალისხმევათა გარეთ. შეგვიძლია გადმოვიღოთ ყველა ტექნიკური მიღწევა – და აქიდან არაფერი გამოვა.

— მაგრამ, ცხადია, რომ აქ რალაც უფრო მასშტაბური პროცესებია, რომლებიც კულტურისა და შემოქმედების ამა თუ იმ დონის მიზეზებს ეხება?

— ჩემი აზრით, ეს ასეც არის. რასაკვირველია, ცხოვრება თავისუფალი და სპონტანურია, სული იქ დაჰქრის, სადაც სურს, სიცოცხლის ყვავილი კი ასფალტსაც გახეთქს. ხომ იყო პუშკინი, ახლაც არიან და იქნებიან გამომგონებლები, ჰარმონიის შვილები და მატარებლები. მაგრამ ეს ვერ იქნება ცხოვრების ორგანიზაციის პრინციპი. არ შეიძლება არსებობდეს სკოლა „წმინდა გენიოსის მშვენიერებისა“ და თავისუფლების მშვენიერების, სკოლად შესაძლოა იყოს მხოლოდ სკოლა ისტორიული არსებობის. ხოლო, თუ ქვეყანაში უკვე თითქოს ჩვეულებიდან გამომდინარე იძულებით მკვიდრდება კულტურის (მათ შორის, ეკონომიკურის) არსებობის იატაკქვეშა და კონტრაბანდული ფორმა, თავისთავად ესეც კულტურის დადაბლებისა და დაკნინების, მისი დაბალი პროდუქტიულობის უდავო ნიშანია. რადგან, კულტურა ყოველთვის საჯაროა, მისი ყოველადსივრცულობა და ყოველდროითობა განსაზღვრებით ყოველთვის ღიად არის წარმოდგენილი იმაზე, რასაც ბერძნები აგორას (ბაზრის მოედანს) უწოდებდნენ. საკუჭნაოებსა და სარდაფებში ვერაფერი შეიქმნება, გარდა მეორადის (რასაკვირველია, მე პრინციპების შესახებ ვსაუბრობ და არა გამონაკლისებისა), ან მოჩვენებითისა, მხოლოდ ჯერ დაუმდგარ, მაგრამ უკანასკნელ მომავალში განაზრებულისა. ამგვარად — მრავალმნიშვნელოვანი ბინდი, ლივლივი... ყველაფერი — ან წარსულია, ან მომავალი და არაფერია ანმყოში. ხოლო კულტურა, ანუ მარადიულობა ანმყოში, არსებულში, ღია სივრცესა და თავისუფალ სიტყვას საჭიროებს. ცხადია, რომ ეს კულტურის თანდაყოლილი თვისებაა: მას არ ძალუძს ორგანულად და ცხოვრებისეულად სრულყოფილად განვითარდეს იატაკქვეშეთში, უსმენო, სიტყვით (ან, თუ გნებავთ, „სულ-სიტყვით“) დაუკავშირებელ ცხოვრებაში. კომუნიკაციის ცოცხალი ნაკადები უნდა არსებობდეს!

შეხედეთ, რამდენად აისახება ამ დამატებითი კულტურული პროდუქტიულობის არარსებობა ჩვენი საზოგადოებრივი თვითცნობიერების შესაძლებლობებსა და სიტყვების, ცნებების უბრალოდ განაზრებაზე. მაგალითად, ჩვენ ვსაუბრობთ ახალგაზრდობის შესახებ და ვიყენებთ სიტყვებს „თაობა“, „ტრადი-

ცია", მაგრამ არსებითად ეს ხომ უკანონობაა. იმისათვის, რომ ამ ცნებებს აზრი გააჩნდეთ და საზოგადოებრივ თვითცნობიერებაში მუშაობდნენ, არ არის საკმარისი, რომ ფიზიკურად არსებობდნენ ახალგაზრდები და მათი პრობლემები. აუცილებელია, რომ ძაფები მათ შორის (გადაჭრილი სწორედ რომ ფორმალური ორგანიზაციების მიერ და ინფორმაციის არარსებობით) რომელიმე კავშირულ სივრცეში ერთდებოდნენ, რომელშიც ადამიანები ღიად შეძლებდნენ საკუთარი თავისა და საკუთარი პრობლემების გამოხატავას და რომელშიც ისინი გააცნობიერებდნენ საკუთარ თავს, როგორც თაობას, რომელსაც ძალუძს იყოს რეალურ პრობლემათა და მდგომარეობათა განვითარების ორგანო. სინამდვილეში კი, ერთ აზრსა და მეორეს შორის – ათასი კილომეტრია (ვთქვათ, ყმანვილებს შორის რიგასა და ვლადივოსტოკში), და ყოველი მათგანი ატომიზირებულია. შედეგად კი, თითქოს არსებობსო, მაგრამ ეს აზრი არ არსებობს. იმას, რომ რომელიმე გარეშე დამკვირვებელს მისი იდენტიფიცირება შეუძლია, არანაირი მნიშვნელობა არ აქვს. თვით ახალგაზრდები კი დღესდღეობით უფრო ხშირად არა იმ სივრცეში ხვდებიან ერთმანეთს, რომლის შესახებ მე ვსაუბრობდი, არამედ, მაგალითად, დისკოთეკებზე (განსაკუთრებით პროვინციაში), ერთგვარ კოლექტიურ თავყრილობებზე, რომელიც 30-იანი წლების ჩვენი მიტინგების ამობრუნებული ხატია მხოლოდ, რომელიც სინამდვილეში ადამიანებს მიჯნავს იმაში, რაც მართლაც არის. მე არანაირი პრეტენზია (მით უმეტეს, ინტელექტუალური) არ მაქვს დისკოთეკებისადმი, არც იმის მიმართ, თუ როგორ იმოსებიან, და არც იმისა, თუ რას მღერიან და როგორ ურთიერთობენ. მე სრულიად განსხვავებული რამის შესახებ ვსაუბრობ – განვითარების ორგანოსი, რომლის არსებობა, ერთი მხრივ, განაზრებულად აქცევდა აღწერილობით ცნებებს, მეორე მხრივ, – დახმარებას გაუწევდა იმის არტიკულაციასა და მოძრაობას, რაც ნამდვილად არის. სხვაგვარად – მხოლოდ ყრუ ცხოვრება, რაოდენ ხმამაღლაც არ უნდა ჟღერდეს როკი.

ის, რის შესახებაც მე ვსაუბრობ, რასაკვირველია, ტრადიციულ „მასწავლებელი – მოწაფე“ კავშირზეც აისახება, რადგან

გაურკვეველია, რით შეგვიძლია დაგვეხმაროს და საერთოდ რა შეუძლია უთხრას ამ პირობებში, მაგალითად, მეცნიერმა და ფილოსოფოსმა ახალგაზრდა კოლეგებს, სტუდენტებს, მსმენელებს ან საერთოდ მაძიებლებს. რასაკვირველია, დღეს, ისევე, როგორც წარსულში, შეუძლებელია ვინმეს სპეციალურად გამოზრდა. ცოდნის საუკეთესოდ გადაცემა მხოლოდ მაშინ ხდება, როდესაც მასწავლებელი არ არის დაკავებული პედაგოგიური მოღვაწეობით, არაფერს ასწავლის თვითონ სპეციალურად, არამედ მდუმარე მაგალითს წარმოადგენს. მაგრამ სულიერი მღელვარება სწორედ აქ იღებს სათავეს. ჩემთვის, მაგალითად, გასაგებია, რატომ არ ჰყავდა მოწაფეები ბახტინს. საქმე იმაშიც კი არ არის, რომ ის, როგორც მეცნიერი, ისეთი საგნებით იყო დაკავებული, რომელთა გადმოცემა და სხვებთან გაზიარება უკიდურესად რთულია, არამედ იმაში, რომ ყოველი ჩვენგანი ხშირად აღმოჩნდება სიტუაციაში, როდესაც რაღაც საკუთარი გამოცდილებისდა მიხედვით უნდა ურჩიოს ახალგაზრდას, — უეცრად კი ასეთი რჩევის მიცემა შეუძლებელია. ხოლო მიზეზი, აი რა არის: ის, რაც დაშვებულია ჩემთვის, არ არის დაშვებული მისთვის. შესაბამისად, მე არ მაქვს ამის მორალური უფლება. ვფიქრობ, ბახტინს კარგად ესმოდა ეს სიტუაცია. ის მთელი ცხოვრება არ დაღლილა „მაგიდისთვის“ მუშაობით, მან იცოდა, რომ „არის რჩეულთათვის მდუმარების წლები...“ მაგრამ რა არის ეს? მდუმარე ნიმუში, რომ „სარდაფის“ კულტურის ტალანტები მაინც იკვლევენ გზას, რომ „ხელნაწერები არ იწვის“? ეს ხომ წმინდა წყლის ფარისევლობა იქნებოდა! ბახტინმა დუმილის, დევნილობისა და ოსტატობის იდეალი განახორციელა. მაგრამ ამისაკენ თავისი თაყვანისმცემლებისა და სავარაუდო მოწაფეების მოწოდება არ შეეძლო, არა მხოლოდ იმიტომ, რომ ეს არცთუ ისე იოლია — „მაგიდისთვის“ მუშაობას სიმამაცე და მოთმინება სჭირდება, განსაკუთრებული მორალური გამობრძმედილობა, — მაგრამ იმ მიზეზითაც, რომ ამას საკუთარი მდგომარეობის განსაკუთრებული ექსტერიტორიალობა სჭირდება, — მოპოვებული და გამოტანჯული. ახალგაზრდა ადამიანებს ასეთი მაგიდეები შესაძლოა უბრალოდ გაუტეხონ. ნეტარი

ავგუსტინე მახსენდება, რომელსაც მხოლოდ ძრწოლით შეეძლო დაფიქრება კვლავ ახალგაზრდად ყოფნის შესაძლებლობის შესახებ. არც მე მსურს, რომ ისევ ჩვიდმეტი წლის ვიყო...

— თქვენ არ გეშინოდათ „მაგიდისთვის“ წერა?

— მე არ ვწერ „მაგიდისთვის“, ჩემი ცხოვრება სხვაგვარად აენყო, მე სრულიად მოვისაკლისებ არა მხოლოდ დევნილობის რაიმე ცნობიერებას, არამედ „მაგიდისთვის“ წერის ცნობიერებასაც. არ ვიცი, როგორ უნდა განვმარტო ეს. თუკი ხელნაწერები გროვდება, მე ვფიქრობ, რომ უბრალოდ ცუდად ვწერ, ან არ ძალმიძს აზრის სრულად გამოთქმა. გარდა ამისა, ყოველთვის ვცდილობდი, რომ ჩემი აზრები ლექციებსა და მოხსენებებში გამომეთქვა. ხოლო, თუ აქ რაიმე „ვერ გადიოდა“, ალბათ ჩემში მარტივად და გასაგებად საუბრის უნარის არარსებობის გამო. მაგრამ, მე მხედველობაში მაქვს სახელდობრ აქტი, აზრის საქციელი. თუმცა ეს შესაძლოა არასოდეს გამოქვეყნდეს. მაგრამ ეს სხვა კითხვაა. საქმე კი თვითხორციელდება და თვითამოიშრიტება იმ აქტში, რომელსაც შენ ასრულებ. ერთხელ აინშტაინს როგორღაც ჰკითხეს, როგორ მოსდის მას თავში იდეები. მან გაიცინა და თქვა, რომ ღმერთმა ქნას, თუკი მთელი ცხოვრების განმავლობაში ერთნახევარი იდეა მაინც ეწვია. მაგრამ, თუკი ეს მოხდა, თუ ერთნახევარი იდეა მაინც არის გამოტანჯული, ადამიანი თითქოს თვითშევესებას განიცდის.

— კარგით, მაგრამ რა ქნას მართლაც რომ ნიჭიერი წიგნის ავტორმა, თუკი ის რაიმე მიზეზით არ იბეჭდება? „გაიტანოს“ ის თუ სჯობს არ იფაციფუცოს („მუშათა მსახურება ვერ ითმენს ფაციფუცს“) და თავის საათს დაელოდოს იმედით, რომ კაცობრიობა გონს მოეგება, ხოლო წიგნი, თუკი ეს მართლაც სერიოზული ნამუშევარია, თვითონ გაიკვლევს გზას?

— ახალგაზრდა ადამიანს მე უდავოდ არ ვურჩევდი საკუთარი ნაშრომის გატანას, რადგან ეს იმავდროულად საკუთარი თავის გატანაც იქნებოდა. ახალგაზრდა ადამიანისთვის გატანა შეუძლებელია არ გადაგვარდეს დავაქრობად, აზროვნების აქტი

კი, აქტი წიგნის წერისა, ჩემთვის უბინობის განსახიერებაა. შემოქმედ ადამიანში ყოველთვის არის ერთგვარი განსაკუთრებული თავშეკავება უეცრად წვეული ილბლიანი აზრის, ხატის, მთლიანისა და ა.შ. მიმართ. რასაკვირველია, შეიძლება, როგორც ერთხელ პუშკინმა, შეჰყვირო: „აჰა პუშკინი! აჰა, ძაღლისშვილი!“ ეს სხვაა. ეს — შემოქმედების აქტის თითქმის ფიზიოლოგიური ჯანსაღი გამოხატულებაა: გაჩნდა — და აი, ნეტარი სიცარიელის შეგრძნება. მაგრამ, ეს ის მდგომარეობა არ არის, როდესაც პუშკინი ხელმწიფე-იმპერატორს, მაგალითად, აუდიენციას სთხოვდა და რალაცის გატანას შეეცდებოდა დასაბეჭდად. XIX საუკუნეში ასეთი რამ აზრადაც კი არავის მოუვიდოდა თავში — არც პუშკინს, არც ლერმონტოვს, შესაძლოა მხოლოდ ბულგარინს. დღეს კი ასეთი „ზევით სიარული“ თითქმის საყოველთაოდ მიღებულ წესად იქცა. პუშკინს კი, მაგალითად, რომელიც თავისებური შეთქმულების ორმაგი წნეხის ქვეშ იყო მოქცეული, ერთი მხრივ, ზევით მღვდის, ქვევით კი მასების მხრივ, რომლებსაც ბულგარინი მეთაურობდა, სამოქალაქო საკითხი აწუხებდა: ნუთუ, ჩვენ, არისტოკრატებს, რომლებიც ვარსებობთ, არ შეიძლება საკუთარი ჟურნალი გვექონდეს?

ეს არის განსხვავება...

— მაგრამ, თუ წიგნი მხოლოდ იმიტომ არ იბეჭდება, რომ ავტორის თვალსაზრისი უბრალოდ არ შეეფერება ან არ სჭირდება გამომცემლობის ხალხს, რომლებიც ბიუროკრატიულად იცავენ თავის ანგარებით ინტერესებს ლიტერატურაში? თუ წიგნი მათ, ასე ვთქვათ, დაუსწრებლად არ სჭირდებათ, ხოლო დაბრკოლებები, რომლებიც მას გამოქვეყნებისკენ გზაზე ხედება, სხვა არაფერია, თუ არა ძველი ლიტერატურული ანგარიშების გასწორება...

— აქ პასუხის გაცემა რთულია. რასაკვირველია, ეს ყველაფერი არსებობს. და არანაირი რეცეპტი არ გაგვაჩნია. თქვენ ფაქტიურად საუბრობთ მარტოხელა და ვილაცისთვის დისკომფორტის შემქმნელ ტალანტზე. მე კი საერთოდ არ მწამს მართლობა იმ აზრით, რომ სოლიდარობისა და თანამშრომლობის

უნარი მხოლოდ მარტოსულ ადამიანებს აქვთ, ადამიანებს, რომლებიც პირისპირ შეხვდნენ უფსკრულს საკუთარ თავში... „უფსკრული უფსკრულს გადასძახებს“. მარტოსულ ადამიანს არ შეიძლება არ ჰყავდეს მეგობრები. მაგალითად, პრაქტიკულად თქვენი პრობლემა იმით წყდება, რომ აღმოჩნდებიან არაოფიციალური მეგობრები, სხვადასხვა ადგილებში (მათ შორის, საპასუხისმგებლოშიც) და სხვადასხვა დროს, რომლებსაც შეუძლიათ შენი დახმარება. როგორც უკვე ვთქვი, მეგობრები არ შეიძლება არ არსებობდნენ, და „ხელებს იკაპინებენ“ არა მხოლოდ სიმღერაში. მაგრამ წესი და ხერხი აქ არ გვაქვს.

ეჭვი არ მეპარება, რომ არსებობდა მრავალი ადამიანი, რომელთა ტალანტის შესახებ ველარასოდეს შევიტყობთ, მათ შორის იმ მიზეზითაც, რომ მათი შემოქმედებითი ცხოვრება ხელოვნურად შეწყდა მისი ჩასახვისას. ჩვენთვის კი ცნობილია მოლოხის ურჩხული, რომელიც ნაწილში სისასტიკეს ავლენს, სხვებში კი სიმხდალესა და ღალატს. ვისაც იმ ბნელ წლებში არ უცხოვრია, როდესაც „ყოველივე დუმდა ყველა ენაზე“ (და, დავუმატებ, სამზე მეტი არასოდეს შეკრებილა), ვისთვისაც შინაგანად არის უცნობი ეს თითქმის ფიზიკური შიში, შენონილი ატმოსფეროში წვეთების მსგავსად, რომელიც სულის ყველა კუნჭულში აღწევს, ადამიანის მთელ გარემოში, ის ღირსეულად ვერ შეაფასებს იმ დროის ადამიანთა მდგომარეობასა და საქციელს. ნებისმიერ რამეს შეეძლო სულის მკვლელობით მისი დეტონირება, როგორც მასშტაბური ბომბისა.

მაგრამ, თანაგრძნობას იწვევენ შინაგანი მსხვერპლნიც, ანუ ადამიანები, რომლებმაც საკუთარი თავის შიგნიდან გამოჭმის საშუალება მისცეს, მიიღეს რა საკუთარ თავში – თუმცა უარყოფითი ნიშნით – წარმატებისა და გავლენის იგივე გარეშე ხატები. მათთან სინამდვილეში ხელისუფლებასთან კი არ გვაქვს კონფლიქტი, არამედ ხელისუფლების კონფლიქტი, რომელიც უნდათ, რომ ჰქონდეთ „სულებების“, „გონჯების“, „უღირსთა“ ადგილას, – ან ავადმყოფური, როგორც ილბლიანად იხუმრა მავანმა, „სხვების მიერ დაკავებულ თანამდებობათა შესაბამისობის“ კომპლექსი. მართლაც, როგორ არ ემხობა ეს აღტა-

ცებული სამყარო მათ ფერხთით?! ასეთ სულიერ სიკვდილთან, ზნეობრივ დაღტონიზმთან შესაძლოა მიგვიყვანოს დაუოკებელმა ვნებამ საკუთარი ლიტერატურული ნაშეირის ან კონცეფციის გატანისკენ, საკუთარი უღიარებლობის საბედისწერო შეგრძნებამ. თანაგრძნობა და ადამიანთა თვალის ახელა შენ გარშემო თითქოს საკმარისი უნდა იყოს. მაგრამ არა, რალაც გვღრღნის – „უფლება აქვთ“.

სინამდვილეში ეს არის რომელიღაც საყოველთაო მონური გრძნობის უკანა მხარე, ცოცხალი სისხლით ნაკვები იმიერობა, რომელიც შინაგანად ეკუთვნის ვილაცას თუ რალაცას, შინაგანი დამოკიდებულების ინფანტილიზმი, საკუთარ თავში ადამიანის ხატის თვითღირსების წარმოდგენის შეუძლებლობა. ყველაფერი კი იმიტომ, რომ თავის ღროზე არ უმუშავიათ და თვითონ არ მოუწყვიათ საკუთარი ცხოვრება, არ აუგიათ და არ განუვითარებიათ საკუთარ თავსა და უშუალოდ საკუთარი თავის გარშემო ადამიანური თვითდგომის გასაცხოვრისებული კედლები, განაზრებული მკვიდრი „მცირე სამშობლო“, რომელიც შემდეგ ათასობით ძაფით არის გადაბმული „დიდ სამშობლოს“, რომელიც მათ გარეშე – მისტიკური აბსტრაქციაა. ჭკუიდან შეშლილი ატომები! მართლაც, თუკი არსებობს გონების თესლი, შეგვიძლია გონების თმაც წარმოვიდგინოთ. ეს კი იქ და მაშინ, სადაც და როდესაც ყველაზე მეტად არის საჭირო აზრისა და გრძნობის სოციალური, საყოველთაოდ მოქალაქეობრივი წიგნიერობა! შეგიძლიათ წარმოიდგინოთ თანამედროვე სამყარო, ჩვენი თანამედროვე ამოცანები?! აქ კი თმის ტევრში ჩაკარგული აზრი, გრძნობები...

გესმით, ადამიანის მთავარი ვნება – ეს არის იყოს, განხორციელდეს, შედგეს. ხოლო, ფორმებისა და იმთავითი ზეინდივიდუალური საფუძვლების გარეშე (ფილოსოფიაში მათ სიყვარულს უწოდებენ) ადამიანი ისტორიული უსუსურობისა და ფეთქებადსაშიში უძღურების სფეროშია მოსროლილი, რის შესახებაც უკვე ვისაუბრე. სწორედ ამ აზრით გამოვიყენე „ისტორიულისა“ და „არაისტორიული“ მდგომარეობის, „ტრადიციისა“ და „უგვარობის“ და ა.შ. შედარება. განსაკუთრებით არ-

სებითია აქ ისტორიული არჩევანის შეუქცევადი შედეგების აღბათობა, რადგან კულტურა — ეს უწინარეს ყოვლისა ერის სულიერი სიჯანსაღეა, ამიტომ პირველ რიგში იმის შესახებ უნდა ვიფიქროთ, რომ ისეთი ზიანი არ მივაყენოთ მას, რომლის შედეგი შეუქცევადი იქნებოდა.

მაგალითად, საჯაროობა — ეს ხომ უბრალოდ წარმომადგენლობაა ყველაფრისა, რაც სინამდვილეში არსებობს, ცოცხალია, და სამოქალაქო დაცულობა მისი „მოდავე“ მხარეების, და მხოლოდ შემდეგ — გადანწყვეტილებათა მიღებისა და ხელისუფლების წარმომადგენელთა მოქმედებების მექანიზმის გამჭვირვალობა, და შესაძლებლობა ამ გადანწყვეტილებებსა და მოქმედებებთან შეკამათებისა.

— რისი თქმა შეუძლია ფილოსოფიას ჩვენი ცხოვრების ახალი მოვლენების შესახებ? როგორია მისი სტატუსი დღეს?

— სამწუხაროდ, ყველაფერი ისევია, როგორც ყოველთვის: არც ცრემლები, არც ღიმილი, არც აღშფოთება, არც თავდავინწყებით ქება-დიდება, არამედ გაგება. ფილოსოფია ხომ ჩვენ ძალიან დიდი დროითი შორეთიდან გვესაუბრება, სულ ცოტა იქიდან, სადაც მითოლოგიური ეპოქის გარდატეხაზე ისტორიისა და ადამიანური ფორმის გარღვევა მოხდა. ამიტომ, ნებისმიერი კითხვა, თუკი ის ფილოსოფიურად არის დასმული, მყისვე იქცევა კითხვად ყოფიერებისა და ადამიანის ცნობიერების საიდუმლოებათა შესახებ, იქცევა აზრის გამოცდილებად ყოფიერების განხორციელებაში. ეს კვლავ იგივე მარადი ანმყოფი ადამიანის ჩამოყალიბების. აქიდან, თითქოს შინიდან, მიდის კიდეც ფილოსოფოსი თავისი წარმოსახვით უნივერსალურ ზღვრულ სიტუაციებთან იმისა, საერთოდ რისი უნარიც შესწევს (ან არ შესწევს) ადამიანს ყოფიერების მთლიანობისა და სისავსის ურყევი კანონების წინაშე. ფორმის გარეშე არაფერი არსებობს. ხოლო, თუ არის კიდეც რაიმე, ეს ჩვენში გულისხმობს შეზღუდვებისა და კავშირობების განხორციელების უნარს, რასაც ჩვენ ერთადერთი მნიშვნელოვანი პირობა — ფორმის ცხოვრების პირობა — გვიდგენს, ანუ, რომ ის იყოს

ცოცხალი და ნაყოფი მოჰქონდეს. ფილოსოფოსს კი უბრალოდ უკიდურეს სიცხადემდე მიჰყავს თავისი ცნობიერების მოწმობითი მდგომარეობები, რომლებიც ამ სახის „უნარს“ ეხება.

მაგალითად, უდავოდ ყველა გრძნობს, რომ საზოგადოება ახლა განვითარებას ესწრაფის – მაგრამ არ შეუძლია. რაღაც უძლურება, სიძაბუნეა. „ცხოვრებას, ვითარცა დაჭრილ ფრინველს, ზეასვლა სურს, მაგრამ არ შეუძლია. ჩამოკიდულა მოტეხილი ფრთები“. მოტეხილი ფრთები... მე მგონი, ცხადია, მრავალისათვის ცხადია. ფილოსოფოსი კი, მაგალითად, ასე ცდილობს ამ გაცნობიერებადი სიცხადის გაცნობიერებას: სახელი უნდა გვეწოდებინა, წარმოგვედგინა ყველაფერი, რაც ყოფიერების კარზე აკაკუნებდა და კანწავდა მას! არსებობს საკუთარი სახელის წოდების – სახელდების კანონი. ისაა ისტორიული ძალის პირობა, მისი ფორმის ელემენტი. ეს პირობა კი არ სრულდებოდა. მაგალითად, ჩვენ თვალწინ ხდება, რომ ავტომოყვარულთა საზოგადოება საკუთარ თავზე იღებს საი-ს [სახელმწიფო ავტონისპექცია – მთარგმ.] ფუნქციებს თავისივე წევრების მიმართ; „ბუნების დაცვის საზოგადოების თავმჯდომარე“ ადმინისტრაციული პირია, რომლისგანაც უნდა ხდებოდეს კიდეც ამ საზოგადოების ინტერესების დაცვა, ხოლო ექვმიტანილი უნდა იყოს საკუთარი ადვოკატიც, მსაჯულიცა და განაჩენის სისრულეში მომყვანიც. სამარცხვინო პარაფრაზით არის წარმოებული „სამყაროული საპოხი“ ყველა განსაკუთრებული ინტერესისა და მდგომარეობისადმი. გავერანებულ ცხოვრებისეულ წადილთა ყრუ კავშირი, რომელთაგან თითოეული თავისთავად კანონიერია, მაგრამ უტყყვი. და – არაფერი იქმნება. სინამდვილეში რა ხდება? რა არის? თუ დასახელებულიც არ არის... შეუძლებელია ამის შეცნობა. მეტიც, დაუსახელებელი საგანი ვერც შედგება.

რეალობა, რომელსაც თავისუფალი სახელებისა და ასპარეზობითი მოძრაობის სივრცის ლიუფტი არ გააჩნია, ვერ აღწევს სიცოცხლისუნარიანი და სრულყოფილი არსებობის მთლიანობასა და სისავსეს, საკუთარი თვითმყოფადი ბუნების ცხად და მომწიფებულ გამოხატულებას. როგორც ზოგადად ახალი, თუკი

ის არ აღმოჩნდება სივრცეში, რომელიც მისი გახსნილი სახელდებულობის ექოთია მოცული. ეს ხომ ველია, სადაც შესაძლებელია ძალისხმევის მიმართვა და პასუხის გაცემა; ის არის ასევე ანთროპოგენური ველი, ანთროპოგენური გარემო. მაგრამ, როგორ უნდა უპასუხო, თუ... სახელით არ მოგმართეს? მოვლენათათვის სახელის გარეშე მიმართვისას არც ადგილი არსებობს, რომელშიც, მაგალითად, შესაძლოა არსებობდეს მეხსიერება და იყოს აზრი იმისა, რასაც ადგილი ჰქონდა, რაც მოხდა ან ხდება სინამდვილეში (მათ შორის, უბედურების, უიღბლობის, სირცხვილის, საშინელების, ავადმყოფობის აზრიც). მას, ვისაც ეს არ გააჩნია, არც მომავალი აქვს, რადგან არ აქვს მეხსიერება, როგორც არ უნდა შეულოცოს და როგორც არ უნდა იცოდეს, რომ საჭიროა მეხსიერება და დახსოვება. ერთადერთი შანსი მომავლის ფლობისა, ეს კი იგივეა, რაც ადამიანად შედგომის შანსი – ესაა სახელის დარქმევით გარეთ გატანა და გაცნობიერება უბედურებისა და უიღბლობის, და არა მათი შიგნით შერეკვა, სადაც ისინი მოძრაობას იწყებენ და ვითარდებიან ირაციონალური, სტიქიური და პათოგენური გზებით.

ახლა თითქოს ჩვევად იქცა, საგნებს ის ვუნოდოთ, რაც მათ სახელად ჰქვიათ. მოუტყუებლად. ან სინამდვილის ჩანაცვლების გარეშე არაბუნებრივი, მოუქნელი პარაფრაზებით. საჯაროობა – ეს ხომ მხოლოდ რომელიღაც საიდუმლოებების გახსნა არ არის, ეს ასევე არის საგნებისთვის თავისი სახელების წოდება. A, B, და C მხოლოდ იმ შემთხვევაში ურთიერთქმედებენ, როდესაც ის, რაც მათში ხდება, ცალკეულად და მათ შორის, პროდუქტიულია და ქმედუნარიან ისტორიულ არსებობას იძენს, როდესაც ისინი ცნობილია (ჩვენთვის და საკუთარი თავისთვის), როგორც სახელდობრ A, B, და C. ხოლო, თუ ჩვენ არაფერი ვიცით მათი არსებობის შესახებ, თვით მათ კი სახელების გარეშე არ ძალუძთ არტიკულირება და განხორციელება, ეს იგივეა, თითქოს ისინი არ არსებობდნენ. და ბრუნდებიან კიდევ „ჩრდილთა სასახლეში“, ანუ ისტორიამდელ არსებობაში.

მაგალითად, არსებობს სიკვდილი. და კიდევ, არსებობს მკვდარი სიკვდილი; მათ შორის დიდი სხვაობაა. ცხოვრების ნებისმიერი დატოვება უნდა იყოს საჯარო, საჯაროდ სახელ-

წოდებული და ცნობილი; მაშინ ეს არის სიკვდილი, რომელიც სიცოცხლეში იღებს მონაწილეობას. ხომ უარყოფითიდანაც არის შესაძლებელი (და რა უნდა იყოს მეტად უარყოფითი, ვიდრე სიკვდილია?) რაღაც სარგებლის მიღება, მარცვლისა სულისთვის და აზრისთვის. სახელწოდებლიდან კი ამის გაკეთება შეუძლებელია. ეს ცნობიერებასა და სულს მეტად ანადგურებს, ვიდრე, მაგალითად, ომი, თუკი მისი მსხვერპლი ჯარისკაცთა საჯაროდ ცნობილ სიებში არ ფიგურირებს, ხოლო დატირების რიტუალი ნათესავების მიერ, რიტუალი სამოქალაქო გახსენებისა და ტკივილის ერთიანად არ სრულდება. ამიტომ ვამბობ, რომ საგნების დასახელება, სახელის წოდება – კულტურული მშენებლობის ერთ-ერთი უპირველესი აქტია, და ასევე ერის სულიერი სიჯანსაღისა, რის შესახებაც ვსაუბრობ ფაქტიურად გამუდმებით.

— როგორ ფიქრობთ, ჩერნობილის ტრაგედიამ რაიმე გვასწავლა?

— ჩემი აზრით, ჯერ-ჯერობით ვერაფერიც ვერ გვასწავლა, გარდა იმ სპეციალისტებისა, რომელთაგანაც დროდადრო რაღაც სწვდება აუდიტორიას. და ეს ყველაფერი გიგანტური და თავდადებული შრომის შემდეგ, რომელიც იქ ჩატარდა! არცთუ მრავალი საზოგადოებრივი სიცხადე, როგორიც არის, მაგალითად, „ჩერნობილის კოლოკოლში“, ბინადრობს სიცრუისა და გაუგებრობის მეზობლად, ეხლართება მას და იძირება რაღაც „ხმაურში“ – კერძოდ, იმ მიზეზითაც, რომ საქმის არსი უკვე დასახელებულია, შეპყრობილია ანტისახელში. საჯაროდ ხომ ჩერნობილი – ეს არის „გმირობის ადგილი“, ადგილი, სადაც „უნდა აიგოს პირამიდა, უმაღლესი მზის პირამიდაზე“. ამ ყველაფერს მე ოდნავ გაოცებით ვუსმენდი ტელევიზიით და ვკითხულობდი გაზეთში მომხდარიდან მცირე ხნის შემდეგ... მარყუჟი აზრსა და საკუთარი თავის მაძიებელ მოქმედებაზე უკვე ჩამოცმულია. და რა? ათასობით შეუძღვარი სიმართლე გადაეჭდობა, გადაეხლართება და არასოდეს მოვევლინება ქვეყანას სიმართლედ.

მთავარი კი აქ ის არის, რომ ჩვენი გონების სიძლიერის ველის მაგნიტურ ხაზებს მყისვე გავყავართ „მეგობრებისა“ და „მტრების“, საკუთარი ეროვნული უსაფრთხოების და ა.შ. გარემოცვის უკვე არსებულ ხატებზე და სულ უფრო მეტად ავიწროებენ მარყუჟს, რომელსაც მე მეტაფორულად ვუწოდებდი „მარყუჟს ზღვარზე“. გრძელდება აზრის რაღაც კატატონია „ზღვარზე“ მასთან ოდნავი შეხების შემთხვევაშიც კი, თითქმის ყველგან მაღალი ძაბვის ნაკადის ქვეშ იყოს მოქცეული. იგივე მრავალკვანძიანი მარყუჟი, ჩვენი შემორკალულობა არასრულფასოვნებისა და, იმავდროულად, უპირატესობის კომპლექსით, რომელიც გარესამყაროს ხატს გვაბამს, იგივე ყმანვილური ტანჯვა და გულისმიერი გაუგებრობა.

თუ მრავალი თანამემამულე ჟურნალისტისთვის საყვარელ განსხვავებას გამოვიყენებთ „მათსა“ და „ჩვენ“ შორის, აქ შესაძლოა უბრალოდ მათემატიკური ფორმულის გამოყენება: თუ ჩვენი ქვეყნის ნებისმიერ წერტილში ავიღებთ ნებისმიერად დიდ სხვაობას „მათსა“ და „ჩვენ“ შორის, და გავუძღვებით მას საზღვრისკენ, მაშინ ის შემცირდება მასთან მიახლოების პირდაპირპროპორციულად, რათა საზღვარზე ნულს გაუტოლდეს. აქ ყველა ერთსა და იმავეს ამბობს (და ფიქრობს)! ხოლო დიალოგს წარმართავენ მხოლოდ იმ პირობით, რომ მეორე მხარე თავდავინყებთ ამტკიცებს იმავეს. თუ ასე არ ხდება – დიალოგი მიმდინარეობს ცნობილი საშუალებებით – როგორც ომში, სადაც ყველა საშუალება გამოსადეგია. ამასთან, მე ვსაუბრობ არა სახელმწიფო დიპლომატიის შესახებ, რომელიც საკუთარ კანონებს ემორჩილება, არამედ საზოგადოებრივი ცხოვრებისა, და ინფორმაციისა და საზოგადოებრივი აზრის ორგანოებზე, რომლებიც რაღაც სრულიად განსხვავებულია. უფრო სწორად, უნდა იყოს რაღაც განსხვავებული.

ადამიანის ტვინი ერთიანია, ხოლო საკუთარ თავში შენარჩუნება „დიალოგისა ომის საშუალებით“, მისი გამხრნელი და შემრყვნელი შხამით, მომაკვდინებელია ქვეყნის შინაგანი ცხოვრებისთვის. ამიტომ, შიგნით ვერაფერს მივალწევთ, თუ გარესამყაროს ხატზეც არ ვიმოქმედებთ, არ მოვუშვებთ რა ყველა ცოცხალი წადილისა და ძალის მარყუჟსა და კვანძს.

სავსებით მესმის ალექსანდრე ბოვინის, რომელსაც შურს ჟურნალისტების, რომლებიც შიდა თემებს აშუქებენ. რადგან მართლაც დროა უკვე, ნერო და იფიქრო ისე, თითქოს გარეშე თემა ასევე შიდა თემაც არის. ზრდასრულობაა საჭირო. მაგალითად, ჩემთვის გაუგებარია, როგორ უნდა ვიბრძოლოთ დედამინაზე ცივილიზაციის შესანარჩუნებლად, თუ თვითონ არ ვიქცევით მეტად ცივილიზებულებად, ან უბრალოდ ცივილიზებულებად.

— აქ ცხადად წარმოჩნდება მართლწესრიგის თემა. როგორ ფიქრობთ, საერთოდ რამდენად არის შესაძლებელია, რომ კანონი კულტურის ნაწილად იქნას გახილული?

— ვფიქრობ, რომ ის მხოლოდ ასე უნდა განვიხილოთ, თუნდაც უკვე იმ მიზეზით, რომ კანონისთვის აუცილებელია მოქალაქე — ადამიანი-მოქალაქე. ამასთანავე — კანონი, ეს, უპირველეს ყოვლისა, არის შრომის უფლება, საკუთარი შრომისა. თუკი ჩვენ განვსაზღვრეთ განმანათლებლობა, როგორც უნარი — და უფლება — საკუთარი გონებით აზროვნებისა, მაშინ ეს ასევე მოიცავს უფლებას, შენ თვითონ გესმოდეს შენი საქმე. მაგრამ კიდევ უფრო ღრმად — კანონი არის მხოლოდ მაშინ, როდესაც მისი მიზნის მიღწევის საშუალებები ასევე კანონიერია, ანუ საკუთარ თავში თვით კანონის სულისკვეთებას შეიცავენ. ესაა ადამიანთა და ცხოვრების ინსტრუმენტთა და ცხოვრებისეულ მოწყობილობათა კონკრეტული, ხორცშესხმული არსებობა გამომდინარე კანონიდან, რომლებიც ქმედითად მყოფობენ ყველგან იმაში, რასაც შესაძლოა კანონი ეხებოდეს და კანონი არეგულირებდეს, დამოუკიდებლად „ვინმეს სასიკეთოდ“ ან „სახსნელად“ განზრახვებისა და იდეალებისგან, ან, პირიქით, რომელიმე ბოროტი განზრახვისგან დამოუკიდებლად. განსაკუთრებით ცხადი ეს მონოპოლიის შემთხვევაშია. კანონთა მიზნების მიღწევა მხოლოდ კანონებით ხდება!

— მაგრამ, მაინც, რატომ ხდება კანონების დარღვევა? მეორე მხრივ კი, მეტისმეტად მექანიკური ხომ არ არის ის, რასაც თქვენ ამბობთ?

— ეს იმიტომ ხდება, რომ, ჩვეულებრივ, მართლწესრიგის იდეის, ჭეშმარიტების წესს უკავშირებენ, თითქოს კანონი თავისთავად არსებობდეს და არა ადამიანებსა და ინდივიდებში, მათ მიერ საკუთარი საქმის გაგებაში. სურთ ფონს გავიდნენ ინდივიდის გარეშე, ინდივიდუალური ძალების, ადამიანის განვითარების გარეშე, არ ენდობიან უბრალოდ ადამიანურ საღ აზრსა და პირად შეხედულებებს, უნარს მათგან გამომდინარე მოქმედებისა. მაგრამ ეს შეუძლებელია ყოფიერების კანონების მიხედვით, თუ მათ იურიდიული ნორმების ცოდნისგან განვასხვავებთ! ამაშია საქმე, ანუ ინდივიდის გვერდის ავლის შესაძლებლობა გამორიცხულია არა ჰუმანისტური უპირატესობის ან ადამიანზე ზრუნვის გამოისობით, არამედ თვით ყოფიერების, ცხოვრების გარდუვალი მონყობის ძალით, — თუკი საერთოდ რაიმე უნდა იყოს. ღრმად ვარ დარწმუნებული, რომ მხოლოდ ინდივიდთა ყოფიერებითი თანასწორობის საფეხურზე შეიძლება ხდებოდეს რაიმე. უფლისწული და მათხოვარი, ბურჟუა და პროლეტარი აქ თანასწორები არიან; აქ არავის არაფერი აქვს დაწესებული, ყველამ თვითონ უნდა გაიროს გზა და შეასრულოს თავისი მოძრაობა „ბუნებრიობის შუაგულში“, მოძრაობა, რომლის გარეშე არ არსებობს არანაირი გარეშე მოპოვება და არანაირი დაწესება. გსურთ მოვიტანო ციტატა დერჟავინის ლექსიდან, რომლის სიტყვებიც გამოვიყენე? უკვე მას ესმოდა საქმის არსი წმინდად ფილოსოფიურად (და არა მხოლოდ ჰუმანისტურად, ან იურიდიულად):

მთლიან სამყაროს მე ვარ ნაწილი,
ნილად მხვდა ეგონებ დიდი პატივი
შუაგულში ვჰყო ბუნებრიობის...
მე ვარ კავშირი მყოფი ქვეყნების
ხარისხი ბოლო საგნობრიობის...

და პუშკინი?

ბრუნავს სამყარო ადამიანის გარშემო
ნუთუ მხოლოდ ის იქნება უძრავი?

ასე რომ, ჯერ კიდევ არავის გაუთავისუფლებია ადამიანი და სამყარო — რომელიც უნდა იყოს — ამ მოძრაობისგან „ბუნებრიობის შუაგულში“.

— და მაინც, როგორ ფიქრობთ, შეიძლება მატერიალური სულიერისგან გამიჯნული იყოს თუ არა?

— არა, იმიტომ რომ, სულიერი სხეულებრივია; მას აქვს განფენილობა, სივრცე, რომელიც სადღაც სიღრმეებსა და განედებში მიდის. ეს არის ისტორიისა და ადამიანის ერთგვარი კოლექტიური „სხეული“, რომელიც გარკვეულ გარემოს გეტავაზობს სულის მოწყობილობებიდან და ინსტრუმენტებიდან, და ანთროპოგენულ სივრცეს, მთელ სფეროს წარმოადგენს. ესაა ძალისხმევის გარემო. იმისათვის, რომ რაიმე შექმნა, — ნებისმიერი რამ, მათ შორის სულის სფეროში — აუცილებელია მუშაობა, მუშაობა კი საბოლოოდ კუნთებით სრულდება. თუ გსურთ, შესაძლებელია საუბარი სულის, გონების, მოქალაქეობრიობის, ისტორიულობისა და ა.შ. კუნთების შესახებ. ამიტომ, ადამიანურ და ისტორიულ რეალობაში გარე არის კიდევ შიდა, ხოლო შიდა არის გარე. არსებობს თვალსაზრისი, რომ როდესაც ადამიანის მოღვაწეობის გარე სივრცის შეკვეცა ხდება, ეს შეიძლება ბიძგი აღმოჩნდეს შიდა სივრცის ინტენსიური განვითარების, მდიდარი შინაგანი ცხოვრებისთვის. ეს არის არგუმენტი, რომელიც ხშირად გვხვდება, მაგრამ, რომელიც, ჩემი აზრით, სიღრმისეულად მცდარია. ის უბრალოდ ისტორიული უძღურების თვითკმაყოფილ-სიტკბონარევი სუბლიმაცია და კომპენსაციაა.

— რატომ? პუშკინი ხომ, როგორც ცნობილია, ნების სანინალმდევოდ აღმოჩნდა ბოლდინოში, სადაც ის ორივე დედაქალაქისგან მოგლეჯილი იყო...

— დიახ, ბოლდინოს შემოდგომა არის ბოლდინოს შემოდგომა... მაგრამ, თქვენ გესმით ალბათ, რომ ჩვენ პუშკინები არ ვართ. არა უბრალოდ იმ აზრით, რომ პუშკინის პირად გენიალურობას არ ვფლობთ, არამედ კიდევ იმ მიზეზითაც, რომ პუშკინი რუსეთის უმაღლეს არისტოკრატიას ეკუთვნოდა, ანუ სწორედ რომ

ერთდორულად ფლობდა „სხეულს“, რომელიც უბიძგებდა მას დამოუკიდებელი სრულყოფისა და ისტორიულობისკენ და იმავდროულად როგორღაც, თუნდაც ნოდებრივად, იცავდა მას. მრავალში სწორედ ამ წრის კუთვნილება ეხმარებოდა ადამიანებს საკუთარი პირადი ღირსებისა და დამოუკიდებელი აზროვნების შენარჩუნებაში. მაგრამ ეს მინიმალური დაცულობაც კი არ აღმოჩნდა საკმარისი. იმის შესახებ აღარაფერი ვთქვათ, რომ მათ არ შეეძლოთ არ ესუნთქათ გარემომცველი მონობის ანაორთქლები და უნებურად (ან ნებისმიერად) საკვებად მიეღოთ იგი, ღირს გავიხსენოთ გენიალური ფრაზა, წარმოთქმული მიხეილ ლუნინის მიერ: „ყველა ჩვენ ეკატერინე II-ის ნაბიჭვრები ვართ“. ახალგაზრდა ადამიანები, რომლებიც ცხოვრობდნენ არა ამ ცხოვრებას და არა ისე... ზედმეტნი ისტორიული აზრით. ამიტომაც იყო, რომ პუშკინი ლამის თავისი ხელით, ერთპიროვნულად ცდილობდა ისტორიის შექმნას რუსეთში, ცდილობდა რა საქმით დაემტკიცებინა ჩაადაევის ზოგიერთი აზრის თავისი ანტითეზა. მაგალითად, ოჯახის ტრადიციის დამკვიდრება, როგორც „სახლის“ კერძო შემთხვევისა, გასაცხოვრისებული კულტურის კედლებისა, „მცირე სამშობლოსი“, როგორც ავტონომიური და ხელუხლებელი ისტორიული წყობისა, რომელშიც არავის აქვს ჩარევის უფლება – არც ხელმწიფეს, არც ეკლესიას, არც ხალხს. ოჯახის ქვეშ, რასაკვირველია, სათნოებისთვის შეფასებასა და ნიშნების წერას არ გულისხმობდა. და საკუთარი თავი თავის პრინციპს შესწირა მსხვერპლად. მაგალითად, ჩემთვის ცხადია, რომ ის დუელში დაძახებულ იქნა არა ფუჭი ფიზიკური ეჭვის მიზეზით. მართლაც, „ღირსების ტყვე“. მაგრამ ღირსებისა არა მთარული, „სამხედრო“ გაგებით, არამედ ღირსებისა, როგორც ყოფიერების ბურჯის, როგორც წესრიგისა და ზომის თითქმის კოსმოსური განაზრების ელემენტის აზრით. მასში ამკვიდრებდა და იცავდა იგი ასევე სამოქალაქო ღირსებასა და პოეტის სოციალურ სტატუსს, აზრისა და წარმოსახვის ნებისმიერ ადამიანს.

პუშკინი მყისიერად, ერთბაშად მოწყდა თავისი დროის ლიტერატურას. 30-იანი წლებისთვის მისი უკვე აღარ ესმოდა მის სა-

კუთარ გარემოს, თვით უახლოეს გარემოცვასა და მეგობრებს, რადგან ეს გარემო თანახმა იყო გაეგრძელებინა ყოფნა იდუმალი დაავადებული სიკეთის, ფარული დაავადებული აზრისა და დაავადებული გალობის სახით. პუშკინი კი თვით ფარგლებს ცვლიდა, პრობლემათა ნიადაგს, რომლის ძირითადი ელემენტი იყო სახელმწიფოებრიობის მესაკუთრული პრეტენზია თავისი საქმის ოსტატთა მეცადინეობის ყველა ნაყოფზე, მათი დაყვანა ერთგვარ სულელურ დანაწონზე, საყოველთაო უკანონოებაზე, სამოქალაქო უკულტურობასა და უსულობაზე. სხვათა შორის, იგივე წყალგამყოფი გაიარა მისმა უთანხმოებამ ოფიციალურ მართლმადიდებლობასა და ეკლესიასთან, რომლებსაც ის იმას უსაყვედურებდა, რომ მათ არ შექმნეს სულიერი ცხოვრების დამოუკიდებელი და თვითმყოფადი სფერო, ადარებდა რა ამ აზრით მღვდელმსახურებს საჭურისებს, რომლებსაც „მხოლოდ ძალაუფლება აღელვებთ“, და ხაზს უსვამდა მართლმადიდებელი მღვდელმსახურის გასაოცარ უმყოფობას მაღალი წრის სალონში ანუ კულტურულ აღმშენებლობაში.

ისეთი ადამიანები, როგორიც პუშკინი იყო, თვით ქმნიან საკუთარი თავის გარშემო სივრცეს კულტურის წარმოშობისა და მემკვიდრეობითობისთვის, ისტორიისთვის, რომელსაც ყოველთვის შესაძლოა ახალი მყოფობა მოჰყვეს. ასე რომ, პუშკინი, რომელიც ბოლდინოში აღმოჩნდა, სრულებით არ ჰგავს რომელიმე მოსკოველ ინტელიგენტს, რომელიც საკუთარ შინაგან ცხოვრებაშია მიგდებული და სარდაფში იმყოფება სადმე სრეტენკაზე ან სულაც დარაჯად დადგა თავისი გენიალური ნაშრომების შესაქმნელად. განსხვავება არის!

ადამიანები ზუსტად იმდენად თავისუფლდებიან, რამდენადაც თვითონ გაიარეს გათავისუფლების საკუთარი გზა შიგნიდან, რამეთუ ყოველგვარი მონობა – თვითდამონებაა. შინაგანი თავისუფლება – ეს სრულებით არ გახლავთ იატაკქვეშა თავისუფლება სოციალური აზრით ან სულიერი იატაკქვეშეთის აზრით. აქ სიტყვა „შინაგანი“ ხელისშემშლელია, მას შეცდომაში შევყავართ. ეს არის რეალურად გამოცხადებული თავისუფლება ადამიანის შინაგანი განთავისუფლების აზრით

საკუთარი წარმოდგენებისა და ხატების ბორკილებისგან, გამოთავისუფლება ადამიანის თვითდგომისა და მყოფობისა. ასე რომ, შინაგანი თავისუფლება — ეს სრულებით არ არის რაიმე დამალული. ჩვეულებრივ, ადამიანს საკუთარი თავის შიგნით გადააქვს გარეშე წესებითა და მიზანშეწონილობებით, კულტურულ მექანიზმებში დაშვებებითა და აკრძალვებით შევინროება, რომლებიც ბოხოქარი და რთული ცხოვრების ყველა მხრიდან არტყაშენ ალყას. მით უფრო შესამჩნევი და მსხვილია ნებისმიერი გამონაკლისი ამ სიტუაციიდან. ამიტომაც ვამბობ, რომ დღეს განსაკუთრებით საჭირო არიან ადამიანები, რომლებსაც შესწევთ სრულიად ღია, და არა იატაკქვეშ-კულტურული არსებობა, რომლებიც ღიად ატარებენ პრაქტიკაში თავისი ცხოვრებისა და აზრების წესს, რომელთა წყალობით შესაძლოა იშვას რაიმე ახალი შესაძლებლობა მომავალში ადამიანისა და საზოგადოების განვითარებისთვის.

ქმნიდა რა საქმეზე ახალ სივრცესა და ადამიანურ შესაძლებლობებს, პუშკინი (მის კვალდაკვალ კი ლიტერატურის სხვა მოღვაწენი) არავის გამოხატავდა, არავის „წარმოდგენდა“, არ „ასახავდა“ და მით უმეტეს არ აწვდიდა სულის საგნებს „კანონიერი სიამოვნებისთვის“. პუშკინი, ტიუტჩევი, დოსტოვესკი, ტოლსტოი ცდილობდნენ საკუთარი ნაწარმოებებით მთელი რუსეთი (და საკუთარი თავი) ეშვათ!

— რას გულისხმობთ? იმას ხომ არა, რის შესახებ ერთ დროს ჩაადაევი წერდა: „არ გვსურს მინიერი ხელმწიფე, გვინდა ხელმწიფე ზეციერი“? საიდან ჩნდება ახალისა და მოულოდნელის შესაძლებლობები კულტურაში?

— მაგალითად, შესაძლებელია თუ არა ვიკითხოთ დოსტოვესკის შესახებ, იყო ის შთაგონებული სამშობლოს სიყვარულით, უყვარდა თუ არ ის, ან ტოლსტოის შესახებ, ვაიძულებთ რა მათ სიკვდილის შემდეგ, ხელი მოაწერონ თავისი პატრიოტული გრძნობების ერთგულებაზე? ჩემი აზრით, ეს აზრსმოკლებული კითხვებია. საქმე იმაშია, რომ ასეთი ადამიანები იყვნენ კიდეც რუსეთი, შესაძლო რუსეთი. ჩემთვის ეს ეჭვმუქავალია.

უპირველეს ყოვლისა მოაზროვნე, ხელოვანი, როგორც ჩაა-
დაევის დროს, ისევე ახლაც მხოლოდ სიმართლით არის თავისი
სამშობლოს წინაშე ვალდებული. მაგრამ ამას თავი დავანებოთ.
ვსაუბრობთ რა მწერალთა შემოქმედებიდან მთელი ქვეყნის,
რუსეთის, დაბადებაზე, მე მხედველობაში მაქვს XIX საუკუნის
რუსული ლიტერატურა, როგორც რუსეთის სიტყვიერი მითი,
როგორც სოციალურ-ზნეობრივი უტოპია. ესაა მცდელობა მთე-
ლი ქვეყნის გაჩენისა „ქნარისა და საყვირის ბგერებით“, რო-
გორც დერჟავინი იტყოდა, – სიტყვიდან, ჭეშმარიტების აზ-
რიდან. მხოლოდ შემდეგ, რევოლუციის მერე შეიქმნა ახალი,
მეტად პიროვნული, კრიტიკული და არა მისიონერული დამოკ-
იდებულება სიტყვისა და მისი შესაძლებლობებისადმი. როგორც
უკვე ვაჩვენე, „საყვირის ხმებიდან“ შესაძლოა დაბადებულიყე-
ნენ პიროვნებები სამამულო ომის ბოლოს. მაგრამ ეს ისეთივე
მითი აღმოჩნდა, როგორც „ქნარის ბგერები“. რაც შეეხება ამ
უკანასკნელთ, დღეს მრავალი საკუთარ თავსაც კი ვერ ბადებს
სიტყვიდან, მთელ ქვეყანაზე რალა უნდა ვთქვათ.

თუკი სიმართლით ვარ ვალდებული სამშობლოს წინაშე, ეს
ხომ უპირველეს ყოვლისა არის სიმართლე საკუთარი თავის
შესახებ, როგორც საკუთარ მდგომარეობათა გადაკვეთის წერ-
ტილისა. მისი მიღწევა მხოლოდ მკაფიო ნაწერით, შინაგანად
თავისუფალი აზრითა და სიტყვის კანონებით შეიძლება. და
სწორედ ამ სიმართლის მიღწევა – სიმართლისა ვალდებულების
და მოვალეობის მიხედვით, საკუთარი შთაბეჭდილებებისა და
განცდების შესახებ – არ სურთ (და არ ძალუძთ), მაგალითად,
საზოგადოება „პამიატის“ აქტივისტებს. წარსულის დიადი მწ-
ერლები ფლობდნენ უნიკალურ უნარს, მომნიჭებული გამოხატ-
ვის სიცხადემდე და სისავსემდე მიეყვანათ საკუთარი განცდები.
მათ წიგნებში არ იყო დაჩრდილული ის, რისი თქმაც მათ სურ-
დათ. თანამედროვე მწერლები კი მეტწილად იმის ბუნებასაც კი
ვერ აცნობიერებენ, რაც თვითონ განიცადეს და გადაიტანეს.
მათი წიგნების შესახებ მსჯელობა ასე გვინევს: თქვა რა ეს,
სინამდვილეში მას სხვა რამის თქმა სურდა, ეს რალაც კი მართ-
ლაც არსებობს, აქვს გამოხატვის უფლება, მისგან შესაძლოა

მართლაც გეტკინოთ სული. მაგრამ ნებისმიერი პროფესიონალი ლიტერატორისთვის ეს შეურაცხმყოფელი უნდა იყოს.

თანამედროვე პროზაიკოსთაგან, ჩემი აზრითა და გემოვნებით, სიცხადის ამოცანებს უმკლავდებიან და იმავდროულად თავისი თემებითა და იდეებით, გულისა და გონების ტალანტით, სიხარულით გაოცების უნარით (სწორედ ეს გაოცებაა სიყვარულის წყარო... და ფილოსოფიის) მიზიდავენ ოკუჟავა, ბიკოვი, ბიტოვი, ისკანდერი, აბრამოვი, სიომინი, მაკანინი, მოჟაევი. მე აქ მხოლოდ რუსი მწერლების შესახებ ვსაუბრობ და არ ვახსენებ თქვენთვის უცნობ ქართველ მწერლებს...

დიდება ღმერთს, ისინი მისიონერობას არ ცდილობენ და ხელს არ ჰკიდებენ გლობალური ზნეობრივი და სოციალური პრობლემების გადაჭრას, არამედ ირჩევენ ამ ყველაფრის გარდამტეხ კუთხეებსა და ნაკვეთებს ჩვენს ცხოვრებასა და კულტურაში, ჩვენს სულებში, რომელთა ათვისება და რომელთათვის შუქის მოფენა საკუთარ სულში (რისკავენ რა ამ დროს საკუთარ თავსაც, და არა სხვას მოძღვრავენ) მათ ძალებშია. ისინი უმკლავდებიან საკუთარ ამოცანებს. პასუხისმგებლობის გასაოცარ გრძნობას ვხედავ, მაგალითად, ბიკოვთან. ეს არის ყოველ-პასუხისმგებლობა, ანუ უარის თქმა ალიბიზე საკუთარი თავისთვის, უნარი თქმისა: „ეს ყველაფერი – მე ვარ“, და პასუხისმგებლობა იმისთვის, რომ ასეთი რთული მდგომარეობა და განცდა ზუსტი გამოხატვისა და სიტყვიერი მყოფობის ამ მხარეს არ დარჩეს. ის თავის პროფესიონალურ მოვალეობას ასრულებს, ანუ ლიტერატურული სიტყვით აბსოლუტურ სიცხადემდე მიაქვს ის, რასაც თავად გრძნობს და განიცდის, მიაქვს ნამდვილ ზომამდე და პროპორციამდე, რომლითაც ისინი „ბუნებრივად“ არსებობენ. ამით კი ის თვითონ იბადება და არსებობს – არსებობს საკუთარი თავიდან. კიდევ როგორი თვითდგომა მოეთხოვება ადამიანს? მადლობა ღმერთს, თანამედროვე ადამიანი უკვე აღარ ელის მწერლისგან პასუხს კითხვაზე, თუ როგორ იცხოვროს ადამიანმა და რა აკეთოს, მას ესმის, რომ მსგავსი პასუხი არც ერთ სიტუაციაში არ არის შესაძლებელი, მით უმეტეს შეუძლებელია მისი მოქცევა მზა ჭეშმარიტების

ფორმულაში. მკითხველი მწერლისგან, უპირველეს ყოვლისა, მოითხოვს ცხად და პიროვნულ-პასუხისმგებლურ წერას. აზრის სიცხადე კი ყოველთვის აიძულებს ფიქრს და ამდიდრებს, შეავსებს, მიუხედავად თვით აზრის მიმართულებისგან...

— უფრო ადრეული წლებიდან რომელია ის ნაწარმოები, რომელმაც რაღაც გითხრა?

— ბულგაკოვი. „ოსტატსა და მარგარიტასთან“ ერთად ჩვენ იმ წლებში სულიერი თავისუფლება გვენვია. ადამიანებმა, რომლებსაც არ ესმოდათ, რა ხდებოდა ცხოვრებაში, უეცრად ხელახლა შეიგრძნეს: სულიერება — არ არის ავადმყოფობა. ჰაერივით აუცილებელი იყო ეს რომანი იმ დროში. ავტორის თვით სტილი იყო სიხარულის მომტანი, სიტყვის სიხარულის, რომელიც ცხოვრობს და მოძრაობს იმავე სიტყვის კანონებით (ასე წერდა პოეზიას ჩვენში გალაკტიონ ტაბიძე). ახალგაზრდობა კი კითხულობდა რომანს და რწმუნდებოდა: იყო თავისუფალი და სულიერი, იყო ღირსებისა და იდეალის ადამიანი — ნორმალური და სასიხარულო. დღევანდელ ლიტერატურაში წერის ასეთ სიხარულს ოკუპაციასა და ტატიანა ტოლსტაიას პროზაში ვხედავ.

— თქვენ, როგორც ფილოსოფოსი, როგორ აფასებთ, უფრო სწორად, როგორ გესმით თანამედროვე ადამიანი? როგორია ის ფილოსოფოსის შეხედულებით?

— „თანამედროვე“ ადამიანი არ არსებობს. თანამედროვეს სახით შესაძლოა აღქმულ იქნას მხოლოდ ესა თუ ის აზრი ადამიანის შესახებ, მაგრამ თვითონ ის ყოველთვის არის მცდელობა, გახდეს ადამიანი, შესაძლო ადამიანი. ეს — ყველაზე რთულია, ისევე, როგორც აწმყოში ცხოვრება. და ის ყოველთვის ახალია, როგორც ყოველთვის ახალია აზროვნება, თუკი ჩვენ საერთოდ ვაზროვნებთ. საუბარი შესაძლოა იყოს მხოლოდ ისტორიული ადამიანის შესახებ, ანუ არსებისა, რომლის სიცოცხლის ორგანო — ისტორია, გზაა. მას შეგვიძლია თვალი გავადევნოთ ბერძნულ-რომაული სამყაროდან და სახარებიდან, ხოლო შეუქცევლად — აღორძინების ეპოქიდან.

ჩვენ – XX საუკუნის ადამიანები ვართ, შესაბამისად ჩვენ ვერ გავუქცევით მისი პრობლემების გლობალურობას. უპირველეს ყოვლისა კი, ეს არის თანამედროვე ბარბაროსობის, გაველურების პრობლემა. ესაა „მარადიული სიმშვიდის“ საფრთხე, ანუ შესაძლებლობა მარადიული ყოფნისა არც სიკეთისა და არც ბოროტების, არც მყოფობისა და არც უმყოფობის მდგომარეობაში. უბრალოდ არაფერი. კულტურის საგანძური აქ გარანტიას არ წარმოადგენს. ასეთმა კატასტროფამ შესაძლოა ბირთვულს დაასწროს, რადგან კულტურა, როგორც უკვე ვთქვე, არ არის მზა ფასეულობებისა და პროდუქტების ერთობლიობა, რომლებიც მოხმარებასა და გაცნობიერებას ელიან, – [კულტურა –] ესაა ადამიანის უნარი და ძალისხმევა, იყოს, ფლობა ცოცხალი განსხვავებებისა, რომლებიც განუწყვეტილად, ისევ და ისევ განახლდება და ფართოვდება. საპირისპირო შემთხვევაში ნებისმიერი სიმაღლიდან შესაძლებელია ჩამოვარდნა. ეს ცხადია დღევანდელ ანთროპოლოგიურ კატასტროფაში, ჩვენ შორის უცხო არსებათა გამოჩენაში, ზომბების, რომლებთანაც ისტორიულ ადამიანს არაფერი აქვს საერთო და რომლებშიც ის ვერ ცნობს საკუთარ თავს, არამედ შეუძლია მხოლოდ – თუ შემთხვევა მიეცა – „ბილეთი დააბრუნოს“.

ჩვენ ვმსჯელობთ: იარსებებს თუ არ იარსებებს ცივილიზაცია დედამიწაზე. მაგრამ, ის შეიძლება აღარ იყოს რომელიმე ბირთვულ კატასტროფამდე და მისგან სრულიად დამოუკიდებლად. საკმარისია ცნობიერების შეუქცევადი განადგურება, ისტორიული ადამიანის სტრუქტურის თანმიმდევრულ გარდაქმნათა რიგი. იგივე ეხება ეკოლოგიურ კატასტროფას. ჯერ ადამიანი კვდება – შემდეგ კვდება ბუნება. ანუ, მე მსურს ვთქვა, რომ ჯერ იქმნება ადამიანი „ქალაქიდან“ (რადგან, ნოოსფეროს სოციალურ-კულტურული ნაწილი განადგურებულია, ის, რომელსაც მე ისტორიისა და ადამიანურის სხეულს ვუწოდებდი), ხოლო შემდეგ ეს უთვისტომო იმიერობა, რომელიც განვითარებას არ ექვემდებარება, ანუ რომელიც მხოლოდ იმიტირებს ცხოვრებას, გაბატონდება ბუნებაზე – და კვდება ნოოსფეროს ეს უკანასკნელი ნაწილი, ნაწილი ჩვენი ერთადერთი ბუნებრიობისა.

ჩემი აზრით, აქიდან ცხადია პასუხი კითხვაზე, რისი უნდა გვწამდეს, სად და როგორ გადის შეუქცევადობის ხაზები და ადამიანური ისტორიის მიმართულება. მაგალითად, შეუქცევადია თუ არა რევოლუციური გარდაქმნა? არ ვიცი, ვიცი მხოლოდ ის, თუ როგორ უნდა იყოს ის შეუქცევადი. რაიმე შეუქცევადი შეიძლება იყოს მხოლოდ ადამიანში. აუცილებელია შეუქცევადობის ინდივიდუალური წერტილები, და მნიშვნელოვანია, თუ რამდენია ასეთი „წერტილი“, რომლის წინააღმდეგობას ნააწყდებოდა დაშლისა და განადგურების ნებისმიერი უკუპროცესი. მათ მიხედვით მოხდება ამა თუ იმ ინტეგრალის გამოყვანა. მხოლოდ ამას ნიშნავს, გჯეროდეს ადამიანის. შესაძლოა გწამდეს და იმედი გქონდეს მხოლოდ მორწმუნე ადამიანის, რომელსაც უნარი შესწევს რწმენით გადააკეთოს და სრულყოს საკუთარი თავი თავის წერტილში, დამოუკიდებლად ამა თუ იმ სოციალური მექანიზმისგან. რადგან, არ არსებობს და არც შეიძლება არსებობდეს სოციალური მექანიზმი, თვით ყველაზე ოსტატური და სრულყოფილი, რომელიც გადამწყვეტ ინდივიდუალურ წერტილებს შემოუვლიდა გარს: თვით ყველაზე გართულებული სისტემის შედეგების მიღწევა მათი გადამწყვეტი უნარის დონის შესაბამისად ხდება. ასეთია ინდივიდუალური მეტაფიზიკის მინიმალური ამოცანა. ზოგადად, მთელი დროის განმავლობაში მესაუბრობდი სიცოცხლისუნარიანობის ელემენტარული და მინიმალური პირობებისა და საზოგადოებრივ წარმონაქმნთა მყოფობის სისავსის შესახებ.

— ცხადია, თქვენ აქ რაღაც გულს გხვდებათ. ხომ არ იმალება აქ რაიმე განსაკუთრებული, თქვენთვის პირადი ფილოსოფიური თემა?

— დიახ, ასეთი „პუნქტი“ მართლაც მაქვს. მას შემდეგ, რაც საკუთარი თავი მახსოვს, მე სიტყვასიტყვით მოჯადოებული ვიყავი (ვფიქრობ, ახლა უკვე მესმის) ადამიანის მიერ საკუთარი თავისა და სამყაროს გაგების რაღაც იდეალური „ტოპოგრაფიის“ არსებობით, გაგებისა, რომელიც იმაში იღებდა მონაწილეობას, თუ საერთოდ როგორ უნდა შედგეს ადამიანი. იცით, ზუსტად

იმავე მოქმედებებით, რომლებითაც ჩვენ საკუთარ ცხოვრებას ვაწარმოებთ, ჩვენ, სხვა ადამიანებთან ერთად, ვაწარმოებთ მის ხატსაც. მაგრამ, როგორც წესი, ეს ხატი მყისვე გადაიხრება იმისგან, რაც მართლაც მოხდა და ჩამოყალიბდა, საგანთა ჭეშმარიტი ზომისა და პროპორციისგან (სწორედ ეს აზრი დევს ძველებურ ლათინურ სიტყვაში *ratio*). თუმცა, ჭეშმარიტება უკვე არსებობს, ის არსად გარბის, არ იმალება, ის ადგილზე დგას და სახეში შემოგვყურებს. გავრბივართ ჩვენ და... ვერ ვხედავთ. ხოლო ის, რასაც ვხედავთ, შესაძლოა დამღუპელი იყოს ჩვენთვის. ჩვენ ჯერ კიდევ ვერ მოვასწარით ჩვენს შთაბეჭდილებებსა და გამოცდილებაში გარკვევა, მაგრამ უკვე ვაზროვნებთ ამ გადახრილ ხატში, რომელიც ჩვენზე აღმატებული სისწრაფით ჩამოყალიბდა და თითქოს ჩვენ გარეშე (გაიხსენეთ „მორბენლები“ დანტეს ჯოჯოხეთში, რომლებიც შესანიშნავი სიცხადით არის გამოსახული ერნსტ ნეიზევესტნის ილუსტრაციათა სერიაში „ღვთაებრივი კომედიის“ გამოცემისთვის). და მხოლოდ მტანჯველი იძულების გზით ვახერხებთ საკუთარი თავის მოქცევას და დაბრუნებას ნამდვილ „არის“-თან, დამდგარ, მომნიშვნელოვან დროსთან.

ფილოსოფია სწორედ რომ უნარია, გააცნობიერო ასეთი სიცხადე. ამისათვის აუცილებელია თანხვედრა გზებისა, რომლებსაც ჩვენ გამგები ცნობიერების „ტოპოგრაფიის“ სივრცეში გავივლით, რის შესახებაც ვსაუბრობდი. ამ გაგებით, აზროვნება განსაზღვრებით არის „სხვარიგად-ვიდრე-უწინ“ ანუ სხვაგვარად აზროვნება. ამიტომ, ასევე მომაჯადოებელი იყო ჩემთვის გაუგებრობა, ადამიანის უუნარობა, დაენახა ცხადი, რადგან მან სწორედ რომ სხვაგვარად უნდა იაზროვნოს, შემოაბრუნოს „სულის თვალები“, და არა ფაქტები ეძებოს და მოიხმოს.

ყოველთვის მსურდა, თვითონაც გამეგო და სხვებისთვისაც გასაგებად მექცია, თუ რატომ არის, რომ ადამიანები, რომლებიც ხანდახან უბრალოდ ცხად ჭეშმარიტებათა წინაშე დგანან, მაინც ვერ ხედავენ მათ და ვერ იგებენ. რადგან, თუ ერთი ადამიანი ხედავს, ხოლო მეორე ვერ ხედავს, ალბათ რალაც შინაგანი კანონები უნდა არსებობდეს ამისათვის. ფორ-

მულა, რომ ერთი ჭკვიანია, ხოლო მეორე გონების სიმახვილეს მოისაკლისებს, აქ არ გამოდგება. ეს არ გახლავთ ფსიქოლოგიური, ბუნებრივი უნარებისა და ნიჭის პრობლემა. აქ სწორედ რომ ერთგვარი „ტოპოგრაფიის“ მოქმედება იგრძნობა, გზათა დინამიკის, რომლებიც ჩვენ თვითონ უნდა გავიაროთ (ან არ გავიაროთ). როდის, სად და როგორ შეგვიძლია ჩვენს საკუთარ ვნებებსა და აკვიატებულ შთაბეჭდილებებში ჩახედვა, ხოლო როდის, სად და როგორ – არ ძალგვიძს? როგორია „ჩახედვის“ პირობები ერთთან, და „ჩაუხედავობისა“ – მეორესთან?

პირადად მე, უმდიდრესი მასალა მსგავსი საკითხების ანალიზისთვის ფოლკნერმა და პრუსტმა შემომთავაზეს. ზოგადადაც, აქ ჩვენ უკვე გვინევს კაცობრიობის ზნეობრივი და მხატვრული გამოცდილებისთვის მიმართვა, რასაც დიდი პლატონი ფილოსოფიისა და რაციონალური აზროვნებისგან განუშორებლად მიიჩნევდა. ახალი დროის ევროპული კულტურის გარიჟრაჟზე კი დანტემ გვიბოძა ნიმუში სულის ხეტიალის, „სულის აღზრდის“ ერთგვარი რომანისა. მას შემდეგ, ეს ნიმუში მეორდებოდა და ტრადიციად იქცა. ჩვენ დროში – ფოლკნერი, ჯოისი, პრუსტი, მუზილი, პლატონოვი, ისეთი პოეტები, როგორებიც არიან მანდელშტამი, ელიოტი, რილკე. კერძოდ, მაგალითები, რომლებსაც ფოლკნერთან და პრუსტთან ვხვდებით, თავის თავში თითქმის ქრესტომათიულ სიცხადეს შეიცავენ. ფოლკნერმა გვიჩვენა, რომ არ არსებობს უფრო დიდი ტრაგედია ადამიანისთვის, ვიდრე ის, როდესაც იგი საკუთარ მდგომარეობას ვერ აცნობიერებს.

ვიმტვრევდი რა თავს ასეთ საკითხებზე, ვიფიქრე, რომ გაგება შესაძლოა იმ მომენტიდან იწყება, როდესაც აღმოჩნდები ცხადი ცნობიერების სიტუაციაში ერთგვარი შეუძლებელი შესაძლებლობის წინაშე, ანუ ცხადი ცნობიერებისა აუცილებელის, ადამიანისათვის შესაფერისისა – და სწორედ ამ შესაძლებლობის შეუძლებლობისა! როდესაც შენგან შეუძლებლის გამბედაობას მოითხოვენ. აზრი – აქიდან არის! თუ გნებავთ, „ჩემი ცხოვრება წყდება“, ისევე, როგორც ის, თუ როგორია სამყარო, – აზრთან ერთად. მაგრამ, სწორედ ამ უკანასკნელი

სიცხადისგან არის ადამიანი ჩვეულებრივ საიმედოდ დაცული თავისი გრძნობებით, სიყვარულით, წარმოდგენით დასაშვებისა და დაუშვებლის (დასჯადისაც კი!), შესაძლებლისა და შეუძლებლის, სიკეთისა და ბოროტების, სოციალური საქმის წესებისა და მიზანშეწონილობის შესახებ. ხოლო, საკუთარი ცნობიერების სიცხადეში ხილული შესაძლებლობა სწორედ ამ წარმოდგენებს არყევს. ეს კი „სიკეთით“ არ დასრულდება. მაგრამ, ისიც, რომ „ბოროტება“ – გაუგებარია. გამბედაობაა საჭირო. მაგრამ ადამიანი ჯერ საკუთარ თავსაც ვერ ხედავს იოლად, ვერ ხედავს საკუთარ აქტებს, თუ რას აკეთებს ის სინამდვილეში. თითქოს საკუთარ თავს ეუბნება: ის, რასაც მე ვაკეთებ და ვამბობ, – ეს არ ვარ ნამდვილი მე, მე ამის გარდა მაქვს სხვა, ღრმა არსი, რომელთან შედარებით ამას არ აქვს მნიშვნელობა, ეს კი სულ „ისინი“ არიან, მე მხოლოდ მათთან ერთად ვარ, გარშემომყოფებთან ერთად – მე ხომ ადამიანებს შორის ვცხოვრობ! ნაცვლად იმისა, რომ ყველაფერი საკუთარ თავზე აიღო, აქ და ახლა, და ჩათვალო, რომ არანაირი ალიბი არ გაქვს. სხვაგვარად – მსგავს მსჯელობათა მრავალმნიშვნელობისა და „მე“-ს ხრიკების მიღმა ყველაზე ჩვეულებრივი სიცარიელეა. თითქოს წვრილმანია, თუმცა ერთობ სახიფათო.

ერთხელ ისე მოხდა, რომ სიტუაციის ანალიზისას, რომელსაც მე შეუძლებლის გამბედაობას ვუწოდებ, და ვცდილობდი რა ახალგაზრდა მსმენელებთან ერთად რამენაირად გამერკვია ეს საკითხი თბილისის უნივერსიტეტში, რამდენიმე დღის შემდეგ სრულიად შემთხვევით აღმოეჩნდი კინოთეატრში, რომელშიც მსგავსი სიტუაცია იყო გათამაშებული. ვგულისხმობ აბდრაშიტოვისა და მინდაძის სურათს – „მატარებელი გაჩერდა“. მხოლოდ ოცნება შემეძლო ასეთ ილუსტრაციაზე იმისა, რასაც ჩემს სტუდენტებს ვეუბნებოდი. ფილმის სიუჟეტს არ მოვყვები. აქ ჩვენ საქმე გვაქვს ყალბ მდგომარეობათა ტრაგიკომედიასთან. ადამიანებს ეხეთქება ტალღა, რომელიც ასობით მრავალგვარი, გარეგნულად დაუკავშირებელი, მაგრამ ცალკეულად ერთობ გააზრებული მოქმედებებისგან არის შედგენილი, და ადამიანებს აქცევს სიტუაციაში, როდესაც მათ წინასწარ მიცემული ნიღბები

უნდა მოირგონ (მათ შორის, გმირის ნილაბიც) და მათ შესაბამისად იმოქმედონ. ამა თუ იმ ნილაბს ან ხატს ისინი არ არღვევენ, რადგან ადამიანურად ესმით ერთმანეთის, ისინი, ასე ვთქვათ, გადარჩებიან „ადამიანურობის“ გზით. მავანი კი – ანონიმი, რომლისთვისაც საქმის არსი უმნიშვნელოა, – ძაფს ქაჩავს, რომელიც ადამიანთა ამ გორგალს ახვევია გარს. შედეგად – არავინ და არანაირად არ იქცევა, რადგან საქციელი ყოველთვის ვილაცის სახიდან და ვილაცის წინაშეა, განსხვავებით „ნილბის მიხედვით“ რეაქციებისა და მოქმედებებისგან. არავინ აღმოჩნდება საქმის არსის წინაშე. ჩვენ წინაშეა ბლანტი ფაფა, შემდგარი კანონის არაბუნებრივი მექანიკისა და გაუგებარი შინაგანი სიმართლისგან, სადაც ერთმანეთშია არეული სიკეთე და ბოროტება, აუცილებელი და თვითნებური, ფანტაზია და სალი აზრი, რეალური საქმე და საქმის შინაგანი ძალისხმევა. ყველაფერი მოქცევადია, ურთიერთჩანაცვლებადი, მყიფე და განუსაზღვრელი, რაც შობს არა ადამიანებს (ანუ საქციელთა არსებებს), არამედ რაღაც პრინციპულად ალუნერადს, ნყვდიადის რაღაც არსებებს, რომელშიც „მტრედისფერი ჩრდილებიც შეზავდა“.

შესაბამისად, აზროვნებდე – ნიშნავს პირისპირ დადგე რაღაც სხვის წინაშე, საქმის არსისა, რომელიც სცენის მიღმაა მიმალული, ნილაბ-მარიონეტებს რომ აქვთ დაკავებული. ეს კი შესაძლებელი და გარდუვალი მხოლოდ იმ წერტილშია, სადაც შენ გამორჩეული ხარ, ამოვარდნილი ხარ ადამიანური კავშირიდან, რადგან შეუძლებელია განიაზრო სხვა, ისე, რომ ვინმეს ჭრილობა არ მიაყენო და ცოდვა არ ჩაიდინო კაცობრიობის წინაშე. იქ, სადაც [შენ] გამორჩეული ხარ, შესაძლოა ჩაგქოლონ კიდეც (რასაც ძლივს გადაურჩა ჩამოსული გამომძიებელი ფილმიდან), შენ კი მზად უნდა იყო, ამ წერტილიდან კიდევე უფრო შორს წახვიდე, და არა უკან დაბრუნებას ითხოვდე. მაშასადამე, თუ უნდა იაზროვნო, მხოლოდ ვალდებულებიდან, შინაგანი კანონიდან გამომდინარე, და არა ადამიანურობიდან, არა მგრძნობიარობიდან. რადგან, თუ, ამ უკანასკნელთ დანებებულნი, ყველანი ჩუმად არიან, როდესაც მათ თვალწინ კანონი იმსხვრევა, მაშინ ყველაფერი შესაძლე-

ბელია. არაფერია განსაზღვრული და გამორჩეული. კანონის რომელ ერთიანობაზეა საუბარი: ვინც ჯოხს აიღებს, უფროსიც ის არის. და ნებისმიერს დანიშნავენ „გმირად“.

— რამ შეიძლება დახმარება გასწიოს „აზრის გარდუვალობის“ ამ სიტუაციაში? რალაც უნარიც ხომ უნდა გააჩნდეს ადამიანს, და თვით სიტუაციის რალაც საზოგადოებრივი სტრუქტურა. სხვაგვარად, სად არის გამოსავალი ან რაიმე რეცეპტი?

— ასეთები მართლაც რომ არ გვაქვს. ფილოსოფია რეცეპტებს არ გასცემს, ხოლო ფილოსოფოსი პროფესია არ არის. ის, როგორც მრავალი მასთან ერთად, ცხოვრებაშია. მასში კი სიცოცხლის გასაღვიძებლად შეგვიძლია თუნდაც იქიდან დავიწყოთ, რომ ჩამოვიშორეთ იდეური თვალსაფარი, მოჯადოებულობა „ღიადი საქმით“ მის შინაარსიან პერსპექტივაში და მივუბრუნდეთ აბსოლუტურ, ფორმალურ, ზოგადსაკაცობრიო ფასეულობებსა და ცხოვრებისეულ სანყისებს, პრინციპებს ადამიანის თვითღგომისა, როგორც ადამიანის.

როდესაც მე შემოქმედებითი და ადამიანის ზნეობრივი არსის დამცველი ფორმის მაგალითის მოტანა მიხდებოდა, ჩვეულებრივ, ვსარგებლობდი ილუსტრაციით ნატან ეიდელმანის შესანიშნავი წიგნიდან „ლუნინი“. მასში აღწერილია ადამიანური ქცევის საკვირველი ტიპი, რომლის საფუძვლად ერთადერთი, მაგრამ ურყევი, ცნება იდო — ღირსება. ღირსება არის ღირსება, ის არ შეიძლება განპირობებული იყოს მიზნებისა და იდეალების რაიმე შინაარსით. ღირსება — უცვლელ-მუდმივი ცნებაა, ის გარკვეულწილად არის აბსოლუტურად ფორმალური ქცევის შემთხვევა, ანუ ქცევისა, რომელიც სრულებით არ არის დამოკიდებული რაიმე სახის გარეშე ვითარებებსა ან საქმიან, შინაარსიან მიზანშეწონილობებზე. მათ დადგენას ხომ ადამიანის ერთობ შედარებითი „ევეკლიდური“ გონება ახდენს თავისი მიმდინარე ცხოვრების სიბრტყეში. ამ სიბრტყეში მაღალი იდეური მიზანი შესაძლოა ნებისმიერ საშუალებას ამართლებდეს, თუნდაც ის ცხადად ეწინააღმდეგებოდეს ღირსების ცნებას.

მხოლოდ ღირსების ადამიანი ასეთ მდგომარეობაში, პირიქით, სახელდობრ უკანასკნელს ირჩევს... და მართალი აღმოჩნდება. განუხრელად მისდევდა რა მას, ლუნიჩი ხედებოდა იმას, რასაც ვერ ხედებოდნენ სხვები (მაგალითად, დეკაბრიზმის იდეოლოგები), და ახალი ადამიანური შესაძლებლობების აღმოჩენას ახდენდა, რომელთა სხვაგვარად გააზრება ვერ ხერხდება. მაგრამ, ცხადია, რომ ამისათვის უნდა დაიცვა შენი უფლება ცხოვრებისა, როგორც ამას სინდისი და ვალდებულება გიკარნახებს. ეს არის ყველაზე ბუნებრივი და აბსოლუტური, დამოუკიდებელი ადამიანური მდგომარეობა! „სახელმწიფო აზროვნების“ კაზუსტიკა, „საერთო საქმის“ ლოგიკა ასეთ შემთხვევაში ვერ მოიხელთებს ღირსების ადამიანს თავის მარნუხებში. აზროვნებდე, იცოდე – მაშინ ნიშნავს, მოაქციო საკუთარი თავი ყოველ-კავშირში, ტრადიციაში. მის გარეშე ადამიანი შიშველია, და სწორედ ასეთი სჭირდებათ ის უტოპისტ-ექსპერიმენტატორებს.

— თქვენ გსურთ თქვათ, რომ არსებობს ერთგვარი სულიერი ტრადიცია, ურომლისოდ ადამიანი გარკვეული სახის საზოგადოებრივ ჰიპნოზს ნებდება?

— უპირობოდ. რასაკვირველია, ადამიანს ყოველივე მბრწყინავი უყვარს. ამას ეფუძნება ჰიპნოზის ცნობილი მეთოდი: საკმარისია თვალის აურიდებლად უმზირო მბრწყინავ და მბრუნავ ბურთს – და ჩაგეძინება. ძალიან ხშირად ასეთ ბურთებს, რომლებიც აზრის ჰიპნოტურ ძილს გვევრიან და ღრმა ინტელექტუალურ გულშელონებას, ღრუბლებმიღმური იდეალები, იდუმალი და დაშორებული ცოდნის ბრწყინვალეობა წარმოადგენს. ისინი თრგუნავენ და იმორჩილებენ ჩვენს აზრებს. პიროვნებას მაღალ შორეთში გაყინული მზერით სძინავს. ყველაზე პარადოქსული ის არის, რომ სწორედ ამ გზაზე იწყება ზოგჯერ ადამიანის განადგურება, – საკუთარი თავის უპატივცემულობის გზაზე, როგორც უკვე ვთქვი. იდეალები შორსაა, ჩემი ფასი კი კაპიკია, და არც ჩემს საქმეს აქვს ფასი... დღესდღეობით ჩვენ ხშირად ეხვდებით ადამიანებს, რომელთა ცნობიერება დეზორგანიზე-

ბულია, მეხსიერება განადგურებული, და უთვისტომოდ მოხეტიალე ტოტალური შურიტ არიან აღსავსენი. მათ არ იციან, ვისიანები არიან, რომელი გვარიდან, როგორ ცხოვრობდნენ მათი წინაპრები, რა კანონებით, რომელი ცოცხალი ძალა შთააგონებდა იმას, რასაც ისინი აკეთებდნენ. თუ გნებავთ, ისინი მხოლოდ ბრძანებას ელიან. მაგრამ მხოლოდ ძილის გაგრძელება იქნებოდა ბრძანება, ნებისმიერი გადანყვეტილება: იყოს რაიმე! სხვათა შორის, ესეც ჰიპნოზის სფეროდანაა – ოდინდელი რუსული ჩვევა, მიგაჩნდეს, რომ თუ ნაბრძანებია, მაშასადამე გაჩნდება, მოხდება ლამის არის ზღაპრულად.

მივდევდით რა განსაზღვრული განმანათლებლური აბსოლუტიზმის ტრადიციას, ჩვენ დიდხანს მივისწრაფოდით, საზოგადოებრივი საქმეები, ცხოვრება და მატერიალური წარმოება აგვენყო რაციონალური სქემის მიხედვით, „იდეიდან“ გამომდინარე, ვილაცის ცხადი ცოდნიდან, სამშენებლო მოედანზე მონყობილი „ციცქნა ადამიანური ტვინიდან“, ვივინყებდით რა, რომ ისტორია და საზოგადოება არის ორგანული და არა ლოგიკური წარმონაქმნი. საკუთრივ ამ ყოველივეს მოსავალს ვიმიკითახლა სრული ოდენობით, თანდათან ვუსწორებთ რა თვალს იმას, რომ საზოგადოება – ცოცხალი მთლიანობაა და დროში მნიფდება საკუთარ სამოქალაქო ძალთა რთული ყოველნაწილების ურთიერთქმედებიდან.

თანაც, რას ნიშნავს, იცოდე? ჭეშმარიტება – ეს ხომ გზაა, მოძრაობაა. მხოლოდ მოძრაობაში, „აგორას“ კავშირობით სივრცეში წარმოდგენებისა და გამოცდილების ბუნებრივი აგუნდავების გზით იგებს ადამიანი, რას ფიქრობს და რას გრძნობს ის სინამდვილეში. ხოლო თუ შენ უმაღლესი მოსაზრებებიდან გამომდინარე და შენი გამგმირავად ცხადი ცოდნის თვითნებობით ერთხელ დაარღვიე – მიჩუმათებით, სიცრუით, ქირურგიული განწმენდით – ჭეშმარიტების პროცესი, ის უცილობლად განადგურდება სხვა ადგილას; ადგილი აქვს ერთგვარ ჯაჭვურ რეაქციას, რომლის შეჩერება უკიდურესად რთულია, ზოგჯერ კი შეუძლებელიც. ყველაფერი იმით სრულდება, რომ ჭეშმარიტება მასაც კი არ აქვს, ვინც „ხსნისათვის“ მისი დაფარვით დაიწყო. იდუმალი ცოდნა არ არსებობს და არც შეიძლება არსებობდეს.

ახლო წარსულს მოვიხმობ. როგორც ცნობილია, დიდი ხნის განმავლობაში კანონად იყო მიჩნეული, რომ მხოლოდ ის ყველაფერი უნდა ცხოვრობდეს და გააჩნდეს ამის უფლება, რასაც კოლექტიური მანქანის, ინსტანციათა განსაკუთრებული ანონიმური და იდუმალი ლოგიკის ბეჭედი აქვს დასმული, ხოლო ყველა დამოუკიდებელი და ავტონომიური მწარმოებელი (ვგულისხმობ არა სანარმოთა ეკონომიკურ ხასიათს, არამედ ადამიანთა ტიპსა და კულტურას) გაუჩინარებისთვის იყოს განწირული. სწორედ ამიტომ ხდებოდა, მაგალითად, 20-იან და 30-იან წლებში, კონკრეტული ტიპის ინჟინრებისა და ინჟინრული აზრის აღმოფხვრა, და არა ვინმეს ბოროტი განზრახვით, შეცდომით ან ცდომილებით. დღემდე არ გაქმრალა შიში ყოველი ადამიანის საკუთარი ძალისხმევის წინაშე, რომელიც საკუთარი შრომით ცხოვრობს, მეორე მხრივ კი, მასის ადამიანი სულ უფრო მეტად არის ამას გადაჩვეული – გადაჩვეულია დამოუკიდებლობას, თანაც იმდენად, რომ იმასაც ვერ ბედავს, რაც კანონით არ იკრძალება. ეს გაუგებრობა და ორობითობა თავის ბეჭედს ასევე ასვამს მიღებულ „კანონს ინდივიდუალური შრომითი მოღვაწეობის შესახებ“, რომელსაც მხოლოდ პირველი ნაბიჯების სახით გააჩნია რაიმე აზრი.

ვიმეორებ, კოლექტიური მანქანა თავისთავად მხოლოდ კვლავ-ანარმოებს. ის არ არის პროგრესის მამოძრავებელი, ის არ ხელმძღვანელობს სიცოცხლის მოძრაობას. პროგრესს მხოლოდ ავტონომიური, დამოუკიდებელი ადამიანები განაპირობებენ, რომლებმაც საკუთარი თავისა და საქმისათვის შეძლეს განსაკუთრებული სულიერი ექსტერიტორიალობის მოპოვება, ფორმალურად რჩებოდნენ რა სისტემის ჩარჩოებში. ეს შესაძლებელი მათი ტალანტისა და გონების წყალობით შეიქნა. როგორი კოოპერაციაც არ უნდა მოეხდინათ! კოოპერირებას მხოლოდ დამოუკიდებლები ახდენენ. რაც შეეხება განსხვავებულ „კოოპერაციას“, ის სიტყვის ყველაზე ურიგო აზრითაც კი რეალური ძალის სახით არსებობს. როგორც ცნობილია, უკანასკნელი ათწლეულების განმავლობაში ჩამოყალ-

იბდა საკმაოდ დიდი – ქვეყნის მასშტაბით – რაოდენობა ადამიანებისა, რომლებიც სისხლხორცეულად და სასტიკად არიან დაინტერესებულნი იმაში, რომ ყველაფერი იყოს და გაგრძელდეს ისე, როგორც იყო და არის. ისინი საკმაოდ ერთიანნი არიან საკუთარ ინტერესებსა და მათ დაცვასთან მიმართებით. აი, ვინ არის შემოხლართული ურთიერთდამოკიდებულებითა და მყარი ერთობით! თუ ასეთი ადამიანები საუბრობენ გარდაქმნის, საჯაროობის, დემოკრატიის განვითარების, თითოეული ადამიანის საკუთარი ძალებისადმი ნდობის შესახებ, ეს – ცარიელი სიტყვებია. რადგან სინამდვილეში მათ სრულებითაც არ სჭირდებათ, რომ ადამიანს ხმა გააჩნდეს. რადგან, თუ ადამიანს ხმა გააჩნია, მასთან გამკლავება უკვე იოლი არ არის, რადგან ეს ყოველთვის არის ტრადიციის, მემკვიდრეობითობის, ცხოვრებისეული ერთობის და საღი აზრის, ორგანულად ჩამოყალიბებული კავშირების ხმა. მათ კი „საკუთარ თვალწინ“ მხოლოდ შიშველის ხილვა სურთ. და ამაში ისინი ერთიანნი არიან, არქაულად სოლიდარულები, „კოოპერირებენ“!

მრავალი რამ იქიდან, რაც მათ არ სურთ და ყელზე ადგებათ, გაანადგურეს კიდეც. მაგალითად, ჩემთვის ცხადია, რომ ცხოვრებიდან გაქრა უმარტივესი ადამიანური კავშირები. მაგალითად, გულმონყალება, თანაგრძნობა. ამ დროს კი, გულმონყალება და თანაგრძნობა – ეს ხომ მთელი კულტურაა, „ბუნების მსხვილი აზრი“, რადგან იმ საკითხის გადანყვეტისგან დამოუკიდებლად მოქმედებს, არის თუ არა დამნაშავე ის ადამიანი, რომლის მიმართაც ხდება გულმონყალების გამომჟღავნება. თუ მე ადამიანთა და საზოგადოების წინაშე შემცდარ და ცოდვის ჩამდენ ადამიანს პურის ნაჭერს ვანვდი, მხოლოდ აბსოლუტურ ბარბაროსს შეუძლია გამცემი ხელის უკუგდება ან ჩემი გათოკვა დანაშაულის ჩამდენთან ერთად.

ჩვენ წინაშე ფაქტიურად ისტორიული შემოქმედების ამოცანა დგას. თავდაპირველად ჩვენი უპასუხისმგებლო სამყარო უნდა ვაქციოთ პასუხისმგებლობის სამყაროდ, სადაც შესაძლებელია სიკეთისა და ბოროტების სახელდება, და სადაც „დანაშაულისა“ და „გამოსყიდვის“, „ცოდვისა“ და „მონანიების“, „ღირსებისა“

და „უღირსობის“ ცნებებს აზრი ექნებოდათ, იარსებებდნენ, და არ დაბრუნდებოდნენ „ჩრდილთა სასახლეში“, როგორც იმ სიტუაციაშია, ფილმი „მატარებელი გაჩერდა“ რომ აღწერს. უნდა შეიქმნას სიტუაციები, რომლებშიც ეს ყველაფერი გაიმეჯნება, აღინერება, განისაზღვრება და გასაგები იქნება.

ეს იმის ტოლმნიშვნელოვანია, რომ მოვსინჯოთ საზოგადოებრივი ცხოვრების მექანიზმები, რომლებსაც უნარი შესწევთ ადამიანის ყოფიერების ძალისხმევა განვითარებად და დაბადებად აქციონ, ამიტომ სამოქალაქო ცხოვრების არტიკულირება, საჯაროობა, მართლწესრიგი, იდეოლოგიის გამიჯვნა სამოქალაქო სტრუქტურათა ფუნქციონირებისგან (მათ შორის, ინფორმაციისა და განათლების მექანიზმებისგან) – ეს ყველაფერი აუცილებელი პირობაა იმისთვის, რომ ადამიანმა საკუთარი თავი და საკუთარი ძალები ირწმუნოს, ენდოს ცხოვრებას, ანუ ისეთს, რომელიც ენდობა მას, უხსნის რა გზას „ბიძგებსა და მშობიარობის ტკივილებს“ ყოველი ახალი და დამოუკიდებელი ძალისა. ადამიანში თავისუფალი შინაგანი სიტყვის ინსტანციის ან, თუ გნებავთ, დამოუკიდებელი აზრის აღორძინება სულაც არ არის დროის ახირება (რომელიც, როგორც ძალზედ მრავალი იმედოვნებს, ჩაივლის), ეს არ არის ვინმეს თამაში სიტუაციასთან, არამედ არის საზოგადოების, მისი ეკონომიკის, კულტურის, მრავალეროვნული შემადგენლის, ყველა მისი ორიგინალური ძალის განვითარების რეალური მოთხოვნილება.

თუ სიტუაციის ობიექტური სტრუქტურირების შესახებ მსჯელობას განვაგრძობთ, რომელშიც ადამიანი აზრის გარდუვალობის წინაშე აღმოჩნდება, აქ, ჩემი აზრით, უნდა გვახსოვდეს, რომ რუსეთი ევროპული ცივილიზაციის განუყოფელ ნაწილს წარმოადგენს. მაგალითად, ჩვენ ერთმანეთთან რუსულად ვსაუბრობთ, ეს კი ევროპული ენაა. ხოლო ევროპულ საზოგადოებათა განვითარება მიმდინარეობდა საზოგადოებრივი ცხოვრების მექანიზმთა ემპირიულად ცდისეული მოსინჯვის, და არა თვითნებური – ერთი გაბატონებული წერტილიდან – განსაზღვრების გზით. სამოქალაქო საზოგადოების ყოველდანაწილება

იქცა კიდევ ასეთ მექანიზმად, ის კი გულისხმობს ადამიანს, რომელსაც საკუთარი თავის წარმოდგენაც კი არ ძალუძს მის გარეთ და მის გარეშე. იმის თქმა მსურს, რომ ჩვენთვის, ანუ ევროპული კულტურისთვის, ემპირიულად ცნობილია ერთადერთი მოწყობილობა, რომელიც თავისუფალი შინაგანი სიტყვის ინსტანციის დამკვიდრებას ახდენს ადამიანში და უზრუნველყოფს სივრცეს მისი განვითარებისთვის, — ეს არის ინსტიტუტები, განვითარებული სამოქალაქო საზოგადოება. ჯერ კიდევ ბობოქარი სენ-ჟიუსტი ამბობდა, რომ, რაც უფრო მეტი ინსტიტუტი აქვს ხალხს, მით მეტია მისი თავისუფლება.

— გამოდის, მრავალი რეფორმა გვეჭირდება?

— არ ვიცი. მხოლოდ ის ვიცი, რომ ნებისმიერი რეფორმა და მისი წარმატება წარმოუდგენელია, მაგალითად, ბლანტი შენაზარდის — „სახელმწიფო — საზოგადოება“ — გამიჯვნის გარეშე. აუცილებელია ავტონომიური საზოგადოებრივი ელემენტის გამოყოფა და განვითარება, რომელიც არა მხოლოდ ბუნებრივ ზღვარს წარმოადგენს ხელისუფლებისა, არამედ არ არის მიყრდნობილი რაიმე სახელმწიფო გარანტიებსა და მეურვეობას ან სხვის კმაყოფაზე ყოფნას. ჩვენ არ ვართ პატარა ბავშვები, არ ვართ უასაკო ერი, ერი-ყრმა. ეს პარაზიტული სიმბიოზი მავნეა სახელმწიფოსთვისაც, არ აძლევს რა მას საშუალებას იქცეს იმად, რადაც იგი ისტორიულად არის ჩაფიქრებული. სახელმწიფო ხომ საზოგადოების მომსახურე ორგანოა მხოლოდ, და არა ალქიმიური წიაღი რაიმე საზოგადოებრივად ან ზნეობრივად ახალის, მაგალითად, „ახალი ადამიანის“, „ახალი მორალის“ და სხვა მსგავსის გამოსადნობად. თუმცა, მნიშვნელოვანი ორგანოა. მაგალითად, ზოგადსამოქალაქო აზროვნება, პოლიტიკური აზროვნება სოციალურ სუბიექტებში, შეუძლებელია განვითარებული და ერთიანი სახელმწიფოს გარეშე და მის მიღმა (საქართველოს ისტორიაა ამის მაგალითი), უამისოდ ისინი ცვივიან — საკუთარი აზრის დონის მიხედვით — ისტორიამდელ, სამოქალაქომდელ მდგომარეობაში. მაგრამ ეს შექცევადი მატე-

რიაა: პიროვნებებსა და პიროვნებათა ჯგუფებში განხორციელების გარეშე, საკუთარი განვითარებულობიდან, კანონმპყრობელთა სულისკვეთებიდან — ანუ სამართლიანობის გარეშე — რა არის სახელმწიფო, თუ არა „უბრალოდ არამზადათა დიდი ჯგუფი“, ნეტარი ავგუსტინეს სიტყვებით (მე გაგაფრთხილეთ, რომ ფილოსოფია ჩვენთან დიდი ისტორიული შორეთიდან მოდის). ანუ, პარადოქსული გზით სახელმწიფო თავად შეიძლება იქცეს ისტორიამდელი, ბუნებრივი მდგომარეობის ნაწილად.

შესაბამისად, საუბარი შესაძლოა მიმდინარეობდეს მხოლოდ სამართლებრივი სახელმწიფოს შესახებ, მართლწესრიგის საზოგადოებისა, და არა პიროვნებებისა და პიროვნებათა ჯგუფების, და მით უმეტეს — იდეების შესახებ. რადგან მათ შემთხვევაშიც ადგილი აქვს იგივეს, თუკი გადაჭრილია იდეებისა და შეხედულებების კავშირი მოქალაქეთა პირად სინდისთან. ძალთა იგივე შიშველი თანაფარდობა — შეხედულებათა ძალების, როგორც ბუნებრივი ვნებებისა და ბოზოქრობის.

— მაგრამ ამისთვის ხომ კულტურისა და განათლების გარკვეული დონეა საჭირო.

— ზუსტადაც. სკოლაში წლიდან წლამდე ნადგურდებოდა ადამიანში სულიერი სანყისის, ნებისა და დამოუკიდებელი ძალისხმევის უნარის აღზრდა და განვითარება, ანუ პუმანიტარული განათლება. თავზე ხელალებით ურიგოდ ასწავლიდნენ ლიტერატურასა და ისტორიას. მათი სწავლება სავსე და გადავსებული იყო სხვადასხვა სახის იდეოლოგიური და „დამცავი“ შტამპებით, როდესაც თვით მოვლენების ნაცვლად წარმოდგენილი იყო მოვლენის გამოსახულება რომელიღაც პარალელური რეალობიდან. სკოლა უდავოდ საჭიროებს მეტ მამაკაც მასწავლებელს, საჭიროა კლასების განსხვავებული რაოდენობა, ბავშვების განსხვავებული რაოდენობა კლასებში. ავტორიტეტის მიხედვით მასწავლებლის სტატუსი ლეთიურს უნდა უთანაბრდებოდეს. ის კი წარმოუდგენელია, ვთქვათ, იმ ხელფასის პირობებში, რომელსაც იღებდა მასწავლებელი (ისევე, როგორც რიგითი ექიმი), თვითონ მოკლებული დამოუკიდებლობას.

განათლება, ისევე, როგორც მკურნალობა, არ შეიძლება მიწოდებულ იქნას რიგში ან მოხსენებათა და მაჩვენებელთა ქაღალდის სამყაროში, რადგან რიგი, ამ სიტყვის ყველაზე ფართო გაგებით, — არ არის ადგილი, სადაც საკუთარი ინდივიდუალობის გამოვლენა და განვითარება შეიძლება. ნებისმიერი რიგი — პარაზიტული ორგანიზმია, მიუხედავად იმისა, რისთვის დგანან ადამიანები რიგში და რისი მიღების იმედი აქვთ... მით უმეტეს, თუ ასეთი „მიღება“ ამყარებს საყოველთაო და გამოუვალი დამოკიდებულების შეგრძნებას, შენი და შენი ძალისხმევის ამაოებისა იდუმალ წყალობათა და მზრუნველობის წინაშე, რომელიც შენ — უდრტყინველს! — თითქოს „ხსნის არმიის“ დახლთან გაკავებს. ეს ბავშვობიდან მოდის და, რასაკვირველია, არ შეიძლება არ აისახოს ზრდასრულის ცხოვრებაზე, ან ისეთისა, ვინც ფორმალურად ითვლება ზრდასრულად.

სწორედ ამიტომ არის საჭირო რეფორმები, რომლებიც შეძლებდნენ ადამიანთა საკუთარი ძალისხმევის განუვითარებლობისა და უძლურების წრის გარღვევას, ისევე, როგორც მათზე უმაღლესი მზრუნველობის კვანძისა. ესაა, როგორც რადიკალური რეფორმები ჯანდაცვისა და განათლების სფეროში, ასევე, სამართლის რეფორმა, რომელიც არცთუ იშვიათდ იმასაც კრძალავს, რაც კანონითაც არ არის აკრძალული, ასევე კანონისა და დანაშაულის დამოკიდებულება (რომლებიც რეზონანსულად აძლიერებენ ერთმანეთს), ზოგადად საპატიმროების რეფორმა, საპატიმროებისა და ბანაკების ყოფითი რეფორმის ჩათვლით, რომელიც, რასაკვირველია, ზოგადრუსული ყოფის რეფორმასთან არის კავშირში, რადგან საუბარი ეხება დაცვისა და ზედამხედველობის ყოფასა და ცხოვრების პირობებს. ხომ მართალია, რომ მრავალი „მაღალი“, და გადაუჭრელ სამართლებრივ და სამოქალაქო კვანძად შეკრული პრობლემა, სინამდვილეში თავისი წარმოშობით ყოფითს წარმოადგენს.

— პირადად თქვენ არასოდეს გქონიათ სკოლაში პედაგოგიური მოღვაწეობის სურვილი?

— ეს დიდი ხნის სურვილია. რასაკვირველია, არა ლიტერატურის ან ისტორიის, არამედ ფილოსოფიის სწავლება. არის ქვეყნები, რომლებშიც სკოლაში ფილოსოფიის სწავლების ტრადიცია არსებობს, — მაგალითად, საფრანგეთი.

ზოგადად, მე არაერთხელ დავრწმუნდი იმაში, რომ ფილოსოფია უკეთ ესმით ადამიანებს, რომლებმაც წინდანინ მის შესახებ არაფერი იციან და პირველად უწევთ მასთან შეხება ან სასიკეთოდ მოიშორეს ადრე მათთვის თავსმოხვეული იდეები. მათ იოლად ესმით იგი ფილოსოფიის მათ მიმართ პირადული მიმართვის შემთხვევაში. ასეა თუ ისე, გაცილებით უკეთ, ვიდრე ადამიანებს, რომლებსაც უკვე გააჩნიათ გარკვეული აკადემიური ფილოსოფიური ცოდნა. მაღალკლასელები — იდეალური აუდიტორიაა ფილოსოფიის სწავლებისთვის. სკოლისკენ ჩემი სწრაფვა კი ნაწილობრივ იმით რეალიზდება, რომ მე მეტი კონტაქტი მაქვს ახალგაზრდებთან. ის ბავშვები, რომლებსაც მე ლექციებზე ვხვდები, მცირედით თუ განსხვავდებიან სკოლის მოწაფეებისგან.

— დღეს რა ხდება ფილოსოფიაში?

— ჩემი აზრით, საქმე არცთუ კარგად არის. ფილოსოფოსთა თაობების ჩანაცვლებასა და შერევასთან ერთად ერთგვარად გაქრა ის სულიერი ელემენტი, რომელმაც საკუთრივ გამოიწვია მათი გამოჩენა 60-იან წლებში, ფილოსოფოსები კი სპეციალურ დისციპლინათა კულტურულ ნიშებში გადაადგილდნენ — ეპისტემოლოგიასა, ლოგიკასა და მეცნიერების ლოგიკაში, ფილოსოფიის ისტორიაში, სემიოტიკასა და სტრუქტურალისტიკაში, ესთეტიკასა და ეთიკაში. ხოლო ფილოსოფოსები ტემპერამენტით... მაგრამ, სულიერი შემადგენლის გარეშე ნებისმიერი საქმე — საქმის მხოლოდ ნახევარია. ვერ წარმომიდგენია ფილოსოფია ღირსების რაინდებისა და ადამიანური ღირსების გარეშე. სხვა დანარჩენი — სიტყვებია. ადამიანებმა უნდა იცნონ საკუთარი თავი ფილოსოფოსთა აზრებში. მე ვთქვი — „ღირსების რაინდები“, აქ კი ეს ერთია: უკანასკნელი სიცხადე ანუ აზრის ვნება, საკუთარ თავზე და საკუთარი თავისთვის განზავებული ფილო-

სოფოსის მიერ. მაშინ სხვები ცნობენ საკუთარ თავს მასში, იგებენ, „სად დგანან“, როგორც ინგლისელები იტყვიან.

სინამდვილეში, მრავალი რამ, რაც სრულიად სავალდებულოდ გვეჩვენება საზოგადოებისა და გარშემომყოფთა წინაშე, სულაც არ არის ამდენად სავალდებულო, თუ საკუთარ თავზე იღებ პასუხისმგებლობას, არ გააკეთო ეს. თუ არ ჩქარობ. არის რაღაც, რაც შეგიძლია (და უნდა) გააკეთო, თუ გაცნობიერებულად იტყვი უარს კარიერაზე... ის ხომ მეტწილად არის უფროსობის უბრალო ამება საგნებით, რაც სინამდვილეში მიტაცებაა, ინტელექტუალური ძარცვა შემტვრევით.

შეუძლებლის გამბედაობა – ესაა ნება და ერთგულება განგების, საკუთარი ბედისწერის. ხოლო ჩვენი ბედისწერა – არის ჩვენი ხელოსნური შრომა, მხოლოდ საკუთარ თავში ამონურული ღირსება ხელობისა, „საგნის ოფლი“, სინდისიერად დამზადებულის. ვამბობ რა ამას, ვგრძნობ, რამდენად ჰგავს ეს მანდელშტამის ფიცს „მეოთხე ფენისადმი“, ამიტომ იგივე, რაც მე ვთქვი, შესაძლოა უფრო პოეტურად გამოიხატოს იმავე მანდელშტამის სიტყვებით: „ჩვენ მოვკვდებით, ვითარცა ქვეითები, მაგრამ არ განვადიდებთ არც მტაცებლობას, არც მედლეურობას, არც სიცრუეს“.

ფილოსოფია არავის და არაფერს ემსახურება, არავის სამსახურად არ დგას, მისით ვერაფერს გამოხატავთ, მისით შეიძლება მხოლოდ ცხოვრება, შეეცდებით რა ფილოსოფიის ცნებებითა და ტერმინებით თქვენი ბედისწერის გარკვეული მონაკვეთები გააერთიანოთ (რომლებიც სხვაგვარად თვალშეუდგამი და მოუცველია) – რისკით წინაშე უცნობისა და ახლის, შესაძლებლის, უკანასკნელისგან განუშორებლად. ყველაზე ხშირად ეს თვით შენ ხარ, ოღონდ სარკისებურად შებრუნებული. ამიტომ, ფილოსოფოსი – თავისი საკუთარი მკითხველია, რომელსაც თანაბარი უფლებები აქვს შორეულ, მოულოდნელ მკითხველთან, ამ მიზეზით კი ეს – თანაშემოქმედებაა. ფილოსოფოსი უბრალოდ პროფესიონალურად ხმამაღლა გამოთქვამს იმას, რასაც ვერ უარყოფთ, ხოლო უარყოფა არ შეიძლე-

ბა ცნობიერების, ცნობიერებისა გასაგონად. აქ არავინ (მათ შორის, არც მე) შეიძლება გარედან წინასწარ იცოდეს ან იგულისხმოს, ხოლო მეორე მხრივ, შემოძლია ვიცოდეს მხოლოდ მე (თუ მოვახერხებ და გამიმართლებს), გზის გავლის შემდეგ. აქ არ შეიძლება ხელი ჩავავლოთ ფილოსოფოსს და შევაჩეროთ – ის უნდა იყოს იქ, სადაც „თავისი ღმერთი იცის“, ანუ იქ, სადაც შეიძლება ცოდნა და ცხადად მზერა. როდესაც გსურს გამოხატო და განახორციელო სახელდობრ გარდუვალად და მბრძანებლურად ცხადი, რაც მხოლოდ აზრისა და სიტყვის საკუთარი კანონების მიხედვითაა შესაძლებელი, იქ არ არის ადგილი ნეტარისა და ამაღლებულისთვის. რადგან, როგორც უკვე ვთქვი, ცნობიერება – ეს ვნებაა; ხოლო თუ ეს ვნებაა, ადამიანი განწირული ყოფილა ფილოსოფოსობისთვის, ამ შემთხვევაში მას არჩევანი არ გააჩნია. ესაა მიმართულებაშეუცვლელი „სწორი მონაკვეთი“ სულის წერტილიდან. ასე რომ, როგორც ხედავთ, იმას დაეუბრუნდით, საიდანაც დავიწყეთ...

„ჩემი გამოცდილება არაბიზიუზში“ (1988⁸)

— მერაბ, მე შენი თაობა მაინტერესებს. ის ადამიანები, რომლებიც ცხოვრებას ხრუშჩოვის დროს იწყებდნენ და XX ყრილობის სულისკვეთებას გამოხატავდნენ, მისი მატარებლები იყვნენ. მინდა გკითხო, რას ფიქრობდით მაშინ? კერძოდ, შენ როგორ აღიქვი ეს სულისკვეთება? მე დღეს, დემოკრატიზაციის მიმდინარე პროცესების ფონზე მაინტერესებს, როგორ ცხოვრობდით უკანასკნელი ოცი წლის განმავლობაში. მაგრამ მსურს პრალის შესახებ კითხვით დავიწყო. შენ მუშაობდი ჟურნალში „Проблемы мира и социализма“. რა იყო პრალა პირადად შენთვის?

— იცი, ამ აზრით შენ ურიგოდ შეარჩიე თანამოსაუბრე, რადგან, ვფიქრობ, ჩემი გამოცდილება არაბიზიუზია. პროფესიით მე, რასაკვირველია, მაქვს კავშირი იდეოლოგიასთან, რადგან ფილოსოფოსი ვარ, ხოლო ფილოსოფია საბჭოთა კავშირში არ არსებობდა, და დღესაც, როგორც ჩანს, არ არსებობს სახელმწიფოს იდეოლოგიურ აპარატში მოქცევის გარეშე — ის კი უზარმაზარია. შესაბამისად, მე მეტად თუ ნაკლებად მინევედა შეხება ადამიანებთან, რომლებიც პოლიტიკურ და სოციალურ კონცეფციებთან იყვნენ კავშირში, იდეოლოგიასთან ამ სიტყვის ფართო გაგებით, და მეტად ან ნაკლებად ვგრძნობდი, განვიცდიდი იმ სიტუაციას, რომელშიც იმყოფებოდნენ ისინი და მთელი კულტურა. მაგრამ საქმე იმაშია, რომ, გავიმეორებ, ჩემი გამოცდილება არაბიზიუზია. იმ აზრით, რომ ამ დროს მე ამ ადამიანებს თითქოს გვერდიდან ვაკვირდებოდი, როგორ გადიოდნენ ისინი თავისი ცხოვრების გამოცდილებას, გავლას რაც შეეხება, ვიტყვი, რომ ამას ნორმალურად აკეთებდნენ.

რას ნიშნავს — ნორმალური გამოცდილება ჩემი თაობის ადამიანებისა, რომლებიც იდელოგიასთან იყვნენ კავშირში? ნორმალურად ისეთი ცხოვრებისეული გზა ითვლება, რომლის ათელის წერტილი იყო მარქსიზმი ან სოციალიზმი და მარქსიზმისა და სოციალიზმის იდეალების რწმენა. რწმენა, რომელიც გულწრფელობას გულისხმობდა, გაზიარებული მათ, როგორც ინტელიგენტების მიერ საკუთარ შეხედულებათა სახით, რომლებიც მათი ცხოვრებისეული ორიენტაციისა და ღირსების საფუძველს წარმოადგენდა. რადგან ინტელიგენტში შეუძლებელია ღირსების ჩამოშორება იმ გონებრივი შეხედულებებისგან, რომლებიც მას გააჩნია. ყველა მათგანმა გაიარა ეს გზა, მიჰყვებოდა რა შეხედულებებისა და ხატების იმ სისტემას, რომლებიც რევოლუციის მიერ იყო ნაანდერძევი, ამ მიზეზით კი, ვთქვათ, კომკავშირული და პარტიული გამოცდილება მათთვის, ცხადია, გულწრფელი გამოცდილება იყო.

ხოლო მათი შემდგომი გზა, ბუნებრივია, იყო გზა იმედგაცრუებისა რეალობასთან შეჩეხების გამოისობით, რომელიც, რასაკვირველია, მათ იდეალებს არ შეესაბამებოდა. აქიდან გაუჩნდათ მათ კრიტიკული დამოკიდებულება იმისადმი, რაც აღიქმებოდა, როგორც იდეალების შერყვნა. შეუდგნენ იდეური პოზიციების ძიებას, რომლის მიზანი ამ შერყვნის გამოსწორება იყო, მარქსისტულ-ლენინური თეორიის სინამინდის აღორძინება და ა.შ. შესაბამისად, შეუდგნენ ბრძოლას დოგმატიკოსებსა და კონსერვატორებთან, რომლებიც, რასაკვირველია, ასევე გამოდიოდნენ იდეალთა სინამინდის დასაცავად, მაგრამ უმაღლეს ინსტიტუტური შეგრძნების ძალით, რომ იდეალთა ხელშეუხლებლობა მათი საკუთარი ცხოვრების ხელშეუხლებლობას ნიშნავდა: თუ მათ შეხედულებებსა და იდეალებს არ ეხებოდა, მათ შეუძლიათ მშვიდად, აზრის მოჩვენებითობით განაგრძონ ცხოვრება, და იცხოვრონ კარგად ამ სიტყვის მატერიალური აზრით. აქ შეუძლებელია ელიტარული კონსერვატული ცნობიერების გამოიყვანა იდეალთა სინამინდისგან. ეს ორსახა იანუსია. ის სადღაც, მარქსიზმის საფუძვლებშია ჩამარხული, ისევე, როგორც თვით რევოლუციონერის ტიპისა, როგორც თითქოს და უანგარო ადამიანის, იდეური მოღვაწისა. ასეთი „მოღვაწე“ რაიმე სახის შინა-

განი ლოგიკური წინააღმდეგობის გარეშე საბოლოოდ აუცილებლად იქცევა საკუთარი მუცლის გამრჯე დამცველად.

შესაბამისად, ის, ვინც ეს გზა განვლო, თავის თავს, განსხვავებით კონსერვატორებისა და დოგმატიკოსებისგან, აცნობიერებდა, როგორც უკვე ვთქვი, ნესიერებისა და ინტელიგენტური სინდისის ცნებებით. ხოლო, როდესაც ხრუშჩოვის „დათბობა“ დადგა, ეს, რასაკვირველია, მათი დრო იყო. მათთვის ეს იყო ინტენსიური შინაგანი მუშაობის დრო, განსჯისა სოციალიზმის საფუძვლების შესახებ, ახალი კონცეფციების შემუშავების მცდელობისა, რომლებიც მის ხარვეზებს შეავსებდნენ და ა.შ. მაგალითად, ისინი აქტიურად ჩაებნენ კომუნიზმის მოახლოების შესახებ ხრუშჩოვის ცნობილ პროგრამაში, სიტყვასიტყვით შთაგონებულნი იყვნენ ამ პროგრამით. ასევე, აქტიურად იყვნენ დაკავებულნი ჩინეთის კრიტიკით, რომელიც მათთვის იმის ბასტიონი იყო, რაც თითქოს უკვე გადალახული იყო სსრკ-ში; ჩინეთის კრიტიკით ისინი თითქოს თავის სამშობლოში სტალინიზმის გადმონაშთებს აკრიტიკებდნენ. მაგრამ, გავიმეორებ, ეს იყო ინტენსიური იდეოლოგიური მოღვაწეობა. მრავალი იყო ამით დაკავებული. ასეთი სახის ადამიანები ცუშიც გამოჩნდნენ, მრჩეველებისა და რეფერენტების სახით, გამომცემლობებში, გაზეთებში და ა.შ., ამასთან, ხშირად საკვანძო თანამდებობებზე. ანუ 1956 წლის შემდეგ მცირე ხანში ერთდროულად მრავალ იდეოლოგიურ თანამდებობაზე შენიშნავდით ადამიანთა, ასე ვთქვათ, სრულიად ახალ პლეადას, რომლებიც იმ დროს შედარებით ახალგაზრდები იყვნენ, და პროგრესული გუნება-განწყობილებითა და კონკრეტული ინტელიგენტური თვისებებით გამოირჩეოდნენ.

— რამდენიმეს ხომ ვერ დაასახელებდი?

— მრავალია ასეთი სახელი, მათ ნაწილს პრალაში ვიცნობდი.

— რომელ წლებში იყავი პრალაში?

— 1961-დან 1966 წლამდე, ანუ პრალის გაზაფხულამდე, როდესაც იქ უკვე აშკარად იყო შესამჩნევი გამოცოცხლების

ნიშნები. მაგალითად, მაშინ გამოჩნდა ჩეხური კინოს „ახალი ტალღა“ – ფორმანი, შორმი, ნემეცი, ხოტილოვა და სხვა.

პრალაში ჩვენ გვექონდა კლუბი – „Пражские встречи“. სხვათა შორის, სახელწოდება მე მოვიფიქრე, ხოლო ორგანიზება ბორის გრუშინმა ითავა. კლუბში ვინვევდით ჩეხ რეჟისორებს და მათი პრაქტიკულად ყველა ფილმი ვნახეთ, რომელიც მაშინ არ იყო ცნობილი და არ დაიშვებოდა რუსეთში.

მეორე მხრივ, მე ურთიერთობა მექონდა ანტონინ ლიმთან – მომავალ რედაქტორთან ყოველკვირეულისა „Литерарные листы“. მაგრამ ურთიერთობა მექონდა პირადად მე, და არა მათ, ვის შესახებაც ვსაუბრობ. ჩემს ურთიერთობას სრულიად განსხვავებული მიზეზები ჰქონდა – არა პარტიული ან იდეოლოგიური – მათ შორის იტალიელებთან და ფრანგებთან, ენების სიყვარულის გამო. მათთან უფრო იოლად ვახერხებდი საერთო ენის გამონახვას – ადამიანთა ევროპულ ტიპთან.

ეს ყველაფერი დაახლოებით 1964 წლიდან დაიწყო.

— ვისურვებდი, რომ უფრო ხანგრძლივად შეჩერებულიყავი ამ პერიოდზე.

— დიახ, მაგრამ შენ ადამიანთა შესახებ მკითხე. შემოძლია დავასახელო. მაგალითად, იქ იყვნენ ისეთი ადამიანები, როგორებიც არიან ვადიმ ზაგლადინი, გიორგი არბატოვი – ესენი ნი-იანი წლების ჩემი ყოფილი პრალელი კოლეგები არიან. ბორის გრუშინი, იური კარიაკინი, გენადი გერასიმოვი...

— თქვენ იქ ერთსა და იმავე დროს იყავით?

— გერასიმოვი ოდნავ გვიან. ის ჟურნალის კრიტიკისა და ბიბლიოგრაფიის განყოფილებაში მუშაობდა. მე განყოფილების რედაქტორი ვიყავი, ის – კონსულტანტი.

— და რა, თქვენ უკვე მაშინ გქონდათ შეგრძნება, რომ...

— ჰო, დამავიწყდა მეხსენებინა: ივან ფროლოვი, გიორგი შახნაზაროვი, ევგენი ამბარცუმოვი.

ადამიანთა მთელი ეს პლეადა ერთ დროს შეკრიბა ალექსეი მატვეის ძე რუმინანცევმა. შემდგომში ის იყო „პრავდის“ რედაქტორი, მას შემდეგ კი მეცნიერებათა აკადემიის ვიცე-პრეზიდენტი.

— ცოცხალია?

— ცოცხალია და სხვათა შორის კარიაკინის კანდიდატურას უჭერდა მხარს უმაღლესი საბჭოს არჩევნებში აკადემიის სიიდან.

— ეს რუმინანცევი — მნიშვნელოვანი ფიგურა იყო?

— უდავოდ. ადამიანური თვისებების მიხედვით ის ცალსახად ნათელი პიროვნებაა. მიზანმიმართული, წესიერი, მდგრადი მეგობრობასა და სიძულვილშიც...

— კარგი. მაგრამ აი, გადააყენეს ხრუშჩოვი — გქონდათ თუ არა ცნობიერება, რომ რალაც ახალი იწყება? უძრაობის პერიოდი?

— რთულია მსჯელობა, რადგან მე ჯერ კიდევ არ მითქვამს, რატომ არის ჩემი შემთხვევა არატიპიური.

გფიქრობ, არც ერთ მათგანს, ვის შესახებაც ვსაუბრობ, ასეთი ცნობიერება არ ჰქონია. მათ უმაღლესი ჰქონდათ ცნობიერება, რომ შეუძლიათ პროგრესს ემსახურონ. და განაგრძონ მისი სამსახური. რადგან სწორედ ამ ცნობიერებით, ჯერ კიდევ ხრუშჩოვის მოხსნამდე, მრავალი მათგანი — პრალის შემდეგ — მნიშვნელოვან იდეოლოგიურ თანამდებობაზე გადავიდა. დაბრუნებისას პრაქტიკულად ყველა მათგანი (გარდა კარიაკინისა, მას ეს რატომღაც არ გამოუვიდა) ავსებდა და აფართოებდა პოლიტიკისა და იდეოლოგიის ე.წ. ინტელექტუალურ გუნდს. ბორის პიჟკოვი, ანატოლი ჩერნიაევი — სხვათა შორის, ისიც იყო პრალაში, მაგრამ ჩვენამდე. ამბარცუმოვი დღეს შესამჩნევი ფიგურაა. ცხადია, რომ ყველა მათგანი მონაწილეობას იღებს ცკ-ის აპარატის პოლიტიკური და სხვა ტექსტების შექმნაში.

ადრე, ჯერ კიდევ პრალამდე, ზოგი მათგანი „Новое время“-ს ჟურნალისტი იყო. ისევე, როგორც ლიტერატურულ

კრიტიკაში, საერთაშორისო ჟურნალისტიკაშიც თავის დროზე გამოჩნდა ნიჭიერ და ცივილიზებულ ჟურნალისტთა ჯგუფი. სხვები მუშათა საერთაშორისო მოძრაობით იყვნენ დაკავებულნი. მაგალითად, ასეთი იყო არბატოვი. მახსოვს, მეც მიყოლიებდა, რომ ეს ამერჩია პროფესიად.

და აი, უკვე ცხადად, ლეგალურად ჩამოყალიბდა მაშინ კონკრეტული პოლიტიკური გარემო. მაგრამ, შემდეგ, როდესაც გამყინვარება დაიწყო და ყველა მათგანი მნიშვნელოვან იდეოლოგიურ თანამდებობაზე იმყოფებოდა და, რასაკვირველია, მრავალი რამ შეეძლო, მათი მუშაობა ფუჭი აღმოჩნდა. ისინი ამას რომელიმე პროგრესული საქმის გატანას უწოდებდნენ ხელისუფლების ოფიციალურ ეშელონებში, პროგრესული ნამოწყებისთვის გზის გაკვალვას. ისინი იწყებდნენ, აკეთებდნენ და ჯამში ყოველთვის აღარაფერი რჩებოდა რედაქტირების შედეგად, რომლითაც ხელისუფლება იყო დაკავებული – რეალური ხელისუფლება.

— იმის თქმა გინდა, რომ ამგვარად ისინი თითქოს იატაკქვეშეთში აღმოჩნდნენ?

— არანაირად, ისინი იატაკქვეშეთში არ ყოფილან. მრავალი მათგანი გორბაჩოვის მოსვლის დროისთვის თავ-თავის თანამდებობაზე რჩებოდა. ისინი მსახურობდნენ.

— ეს განსხვავებს შენ მათი უმრავლესობისგან?

— არა, ეს არ არის განმასხვავებელი. ეს შედეგებია. ამიტომაც ვთქვი, რომ ჩემი შემთხვევა არატიპიურია. ჩემი განმასხვავებელი სხვაა. საქმე იმაშია, რომ მე მათი გზა არ გამივლია. ყოველთვის, ყმანვილობიდანვე, ხელისუფლებასა და პოლიტიკას აღვიქვამდი, როგორც არსებულს მათთან ჩემი რაიმე სახის შინაგანი კავშირის გარეშე. ხელისუფლებასთან ჩემს დამოკიდებულებაში, იმის მიმართ, რასაც ის აკეთებს, მისი მიზნების მიმართ – იქნებოდა ეს ხრუშჩოვისა თუ რაიმე სხვა მიზნები – მე არანაირ შინაგან შეხედულებებს არ ვაქცევდი. ხელისუფლებისადმი ჩემი დამოკიდებულება შეიძლება შევადაროთ დამოკ-

იდებულებას პასპორტის მიმართ. მე ვცხოვრობ ქვეყანაში, სადაც მიღებულია, გქონდეს პასპორტი; ის ობიექტურად არსებობს. სოციალური რეალობა ჩემთვის ცნობილი იყო სრულიად დამოუკიდებლად მოძრაობისგან, რომელიც ხდება ხელისუფლების სისტემაში ან თავში ადამიანისა, რომელიც იდეალების რწმენით იწყებს, შემდეგ კი შემთხვევით რეალობას შეეჩეხება. თუ გნებავთ, მე გამუდმებით ერთგვარ შინაგან ემიგრაციაში ვიმყოფებოდი. პრადაში ეს იყო მოოქროვილი ემიგრაცია, რადგან იქ ცხოვრება მოსახერხებელი და კომფორტული იყო, ამასთანავე, ეს ლამაზი ქალაქია, მოსკოვში კი – შინაგან ემიგრაციაში, თუმცა, როდესაც მექმნებოდა შესაძლებლობა, ე.წ. პროგრესული საქმე მეკეთებინა, ასეთ შესაძლებლობას ხელიდან არ ვუშვებდი. მაგრამ არასოდეს ვიზიარებდი საქმის იდეოლოგიას, არ ამიგია არანაირი სოციალისტური და სოციალური პროექტები.

— მარქსისტი არ იყავი?

— არა, მაგრამ შესაძლოა, სხვებისგან განსხვავებით, მე ვიყავი ერთადერთი მარქსისტი იმ აზრით, რომ ფილოსოფიაში ჩემზე მარქსმა რაღაცით იქონია გავლენა, მრავალს კი მის, მარქსის, შესახებ, წარმოდგენაც არ ჰქონდა. მაგრამ, მე არ ვიყავი მარქსისტი სოციალურ-პოლიტიკური თეორიის აზრით, სოციალიზმისა, და ისტორიის მოძრაობის, როგორც კომუნიზმისკენ მოძრაობის აზრით. ამ აზრით, მე არასოდეს ვყოფილვარ მარქსისტი. მაგრამ არც ანტიმარქსისტი ვიყავი. უბრალოდ, მე ყოველთვის მქონდა ცხოვრების არსებული წყობის მწვავე მიუღებლობა და არ გამაჩნდა არანაირი შინაგანი დამოკიდებულება იმაზე, თუ რომელ იდეოლოგიად და როგორ იდეალებად ჩამოვაყალიბოთ ეს წყობა.

— და შენ არანაირი კონფლიქტი და კამათი არ გქონია მათთან?

— მიმაჩნია, რომ არა. იმდენად, რამდენადაც ეს ზოგადად ადამიანთა სასიამოვნო ტიპია, რომლებიც წესიერების ნიშნით გამოირჩევიან. მაგრამ, მე უბრალოდ არ შემეძლო მათთან ერ-

თად მათი გზის გავლა, მათ ეს შესანიშნავად იცოდნენ, ასე რომ, საკამათო არც არაფერი იყო. ჩვენ არ გვქონდა ერთობლივი საკამათო თემები.. მეტიც, თუ საუბარი ეხებოდა რაიმე პროფესიონალურად შესრულებულ სამუშაოს, მაგალითად, სტატიას, მე შემძლო მათთან მათივე ენაზე საუბარი. მე უპირატესობას ვანიჭებდი სარჩო ჟურნალში მუშაობით მეშვნა, და არა ჩემი ფილოსოფიური სტატიებითა და შეხედულებებით. მე მიმაჩნდა, რომ ჩემი საქმე — ფილოსოფიაა, მე არ შემძლია, რომ ჩემ შრომას ვინმე გეგმავდეს ან ვინმე განსჯიდეს პოზიციიდან, სადაც არსებობს კრიტერიუმები, რომლებიც გარეშეა იმისთვის, რაც მე შეიძლება ვიფიქრო ან მოვიფიქრო, თუ გამიმართლებს; ვგულისხმობ — ფილოსოფიაში. მე ფილოსოფიური ცხოველი ვარ და ასე იყო მთელი ცხოვრების განმავლობაში. მაგრამ, გავიმეორებ, იმავდროულად მე საზოგადოების რეფორმის არანაირი პრეტენზია არ მქონია. მე არც მარქსიზმის გაუმჯობესებას ვაპირებდი და არც საზოგადოებისა.

— ანუ, ამგვარად რაიმე რელიგიურ გზაზე შედგომას?

— მე გარკვევას, გაგებას ვცდილობდი.

რა არის რეფორმიზმი ან რევიზიონიზმი? ეს არის სწრაფვა ან სურვილი, გააუმჯობესო რაღაც რომელიმე უმაღლესი მიზნისათვის. ასე არ არის?! ეს კი ყოველთვის შეჯახებასა და ბრძოლას იწვევს, და პირად ურთიერთობებზე აისახება; ვილაც ვილაცასთან აუცილებლად წაიჩხუბებს. მე კი ეს არ მქონდა. ყველა ეს ადამიანი, რომელთა შეხედულებებს მე არ ვიზიარებდი, მათი უმრავლესობა, იყო და რჩება ჩემს მეგობრად. რადგან ისინი, როგორც ჩანს, ვერ გრძნობდნენ ჩემში მქადაგებლის ან რეფორმატორის აგრესიულ სანყისს და მიღებდნენ ისეთად, როგორიც ვიყავი, და უფრო მეტიც, ხშირად მომეველინნენ მხსნელებად სხვადასხვა ცხოვრებისეულ სიტუაციებში, რომლებიც აზრთა ჩემი წყობის შედეგი იყო.

ხრუშჩოვის ეპოქა ჩემთვის აბსოლუტურად მიუღებელი იყო. რასაკვირველია, გარდა უბრალო, მაგრამ მნიშვნელოვანი ფაქტისა, რომ ხრუშჩოვმა მილიონობით ადამიანი გაათავისუფლა

საკონცენტრაციო ბანაკებიდან, სხვა დანარჩენი — ამაზრზენი საბჭოთა ცირკია, რომელშიც მე წარმოდგენაც კი არ შემეძლო, რომ შესაძლებელია ჩემი იდეური მონანილეობა — ამ თითქოს და ლიბერალურ ქცევაში. მე სრულიად განსხვავებულ მხარეს ვხედავდი: ინტელექტუალთა დევნას, თავისუფალი აზრის დევნას, და იქვე, იმავედროულად, ვხედავდი სიტყვათა იდეოლოგიურ ფალარათს. აჯუბებისა და ბურლაცკის ყველა ეს წიგნი, რაც ჩემთვის უბრალოდ იგივე იყო, რისგან მოშორებით ვცხოვრობდი და ვარსებობდი შინაგანად. ხრუშჩოვი ჩემთვის — ეს არის სტუდენტთა პროცესები, დახვრეტა ნოვოჩერკასკში, დახვრეტა თბილისში. ეს იგივე „სიფათია ხელისუფლების“.

ან, მეორე მხრივ, მისი სიმინდის ბოდვა, ყამირი, — ამაში მე რუსეთის ისტორიისა და სახელმწიფოებრიობის იგივე სქემებს ვხედავდი. მე შორს ვიყავი ახალგაზრდული ან რაიმე სხვა სახის პროგრესისტული ენთუზიაზმისგან, ჩემთვის ის არ არსებობდა და ალბათ ამიტომ ვარ ურიგო მსაჯული. მაგრამ, ვფიქრობ, რომ იმავედროულად მე უკეთ მესმის, რადგან ეს ყველაფერი, როგორც ახლა ვხედავთ, ქაფი და მოჩვენება იყო. მართლაც, რას გვეუბნებიან და გვთავაზობენ ხრუშჩოვის ლიბერალები, რომლებიც იმ დროიდან შემორჩნენ? მგონი, არაფერს.

— შენი აზრით, ხრუშჩოვის ლიბერალები დღეს არანაირ როლს აღარ ასრულებენ?

— პირიქით, ასრულებენ. ამიტომაც ვამბობ, რომ უაზრობაა კითხვის დასმაც კი ჩემთვის, რადგან ჩემი თვალსაზრისი კოორდინატთა ამ სისტემიდან არ არის. რასაკვირველია, ისინი ასრულებენ განსაზღვრულ როლს, მათ შორის იმ მიზეზითაც, რომ ახლა უპირობოდ გორბაჩოვის სიტუაციაა. მათ მეტი რეალობა აქვთ თავისი პროგრესული განზრახვების განსახორციელებლად. სინამდვილეში კი, ისინი პროგრესულებს წარმოადგენენ გემოვნებითი მიმართებით, და არა რაიმე კონცეფციის აზრით, რომელიც მართლაც განსხვავდება ცხოვრების არსებული სოციალისტური საფუძვლებისგან. მათ, ზოგადად, ნორმალური სოციალისტური შეხედულებები და ჩვევები აქვთ. არ აქვს

მნიშვნელობა, რამდენად არის ეს – შეხედულება, და რამდენად – უკვე ჩვევა, მაგრამ მათზე უარის თქმა ტოლფასი იქნებოდა მთელი აქამდე განვლილი ცხოვრების უაზრობის აღიარების. რასაც ადამიანი ვერასოდეს ბედავს და, ალბათ, სწორადაც იქცევა, რადგან ამას სიკვდილი მოჰყვება.

— მერაბ, ამ თვალსაზრისით, რადგან შენ განსხვავდები მათგან, მაინტერესებს, როგორ აღიქვი ხრუშჩოვის გადაყენება?

— აბსოლუტურად ყოველგვარი „მაგრამ“-ის გარეშე. ჩემთვის ეს იმდენადვე კომიკური და სულელური ეპიზოდი იყო, როგორც სიმინდი, ასევე აბსურდული. და ხრუშჩოვი ისეთივე აბსურდული ფორმით იქნა მოხსნილი, როგორიც იყო სიმინდი. საბჭოთა ხელისუფლება, რომელიც ყოველივე საშუალოს ერთგულია (ეს შემდგომში ბრეჟნევმა დაამტკიცა), ვერაფერს აქტიურსა და რევოლუციურს, თუნდაც თავის სასარგებლოდ, ვერ იტანს. მაგალითად, რატომ ვერ შედგა შელეპინის კარიერა? რკინის შურიკასი, როგორც მას უწოდებდნენ. რადგან ის – მეტისმეტად განსაზღვრულია. მათ ესეც კი არ მოსწონდათ. ჩემთვის ხრუშჩოვის მოშორება – ეს არის უბრალოდ მოშორება ზოგი საციკრკო ელემენტისა, რომელიც თვით სისტემის არსებობისთვის არის სახიფათო.

როდესაც მის „მემუარებს“ კითხულობ, თმა ყალყზე გიდგება, რადგან ხედავ, რა დონის – მართალია, გულწრფელი, – და როგორი ცნობიერებით ხდება მასში სამყაროული პრობლემების გადანყვეტა (რაზეა დამოკიდებული სამყარო). ხრუშჩოვს კი მართლაც სწამდა ბავშვური სისულელებისა და იმპერიალიზმის მსგავსი უძრავი მოჩვენებებისა და ა.შ., რომლებიც მთლიანად იმიერ სამყაროს წარმოადგენენ. ეს არის ტომის ბელადის მსოფლიო ისტორია – მის შესახებ იმ წარმოდგენით, რომელიც შესაძლოა მხოლოდ ტომის ბელადს გააჩნდეს. უბრალოდ, ამ შემთხვევაში ეს არის არა ეთნიკური, არამედ კომუნისტური ტომი – კომუნისტური პარტია.

— მაშინ უკვე ფიქრობდი ასე? თუ მოგვიანებით მიხვდი ამას?

— დიახ, ახლა გამოთქმული აზრები იმ დროს ეკუთვნის.

ეს არ არის ჩემი ისტორია. იცი, არის ასეთი ანეკდოტი. ერთი ადამიანი ეკითხება მეორეს: ლენინი წაგიკითხვას? — არა. — ენგელსი წაგიკითხვას? — არა. — ხრუშჩოვი წაგიკითხვას? — არა. პლენანოვი? — არა. და კიდევ ასეთი კითხვა. და პასუხი: კარგი რა, თავი დამანებე. შენ შენი კომპანია გყავს, მე — ჩემი. ასე რომ, ეს არ არის ჩემი კომპანია. ეს სხვა ადამიანების, სხვა ტომის ისტორიაა. მე ამასთან არანაირი შინაგანი კავშირი არ მქონია.

— შინაგანი — არა, მაგრამ შენ ხომ ცხოვრობდი მათთან ერთად, იმავე სივრცეში?

— მერე რა. მე მაქვს პროფესია. იყო არჩევანი. შენ ირჩევ იმას, რაც არ არღვევს შენს წარმოდგენას საკუთარი თავის შესახებ, შენი სინდისისა და წესიერების. ეს ყოველთვის ძალიან მცირე რამ არის, ხოლო თუ ამისათვის ხელფასსაც გიხდიან, კმაყოფილი ხარ, რადგან შენი საყვარელი საქმით ხარ დაკავებული. ჩემი საყვარელი საქმე კი ფილოსოფია იყო, და სხვა არაფერი. იმავდროულად კი, მე ვიყავი თანამშრომელი ჟურნალისა „Вопросы философии“.

— როდის დაგიბოძეს ჟურნალიდან?

— 1974 წელს. ამით მაშინ იაგოდკინი იყო დაკავებული — პარტიის მოსკოვის კომიტეტის მდივანი იდეოლოგიის საკითხებში. მან მრავალი რამ გაანადგურა იმ წლებში, არა მხოლოდ ჟურნალი.

— რომელ წლებში მუშაობდი ჟურნალში?

— ჟურნალი 1947 წელს დაფუძნდა, მე კი მასში ვმუშაობდი ჯერ კიდევ პრალამდე, 50-იანების ბოლოს. რედკოლეგია კი, რომლის წევრი გავხდი და რომელიც ანაქრონიზმად მისი გაჩენის დღესვე იქცა, — ეს უკვე 1968 წელია. მისი ჩამოყალიბება ჩაფიქრებული იყო, როგორც ერთგვარი ოპერაცია, რადგან თავდაპირველად წინამორბედი რედაქტორის მოხსნა

იყო საჭირო. რედკოლეგია ჩაფიქრებული იყო, როგორც პროგრესული წამოწყება, ამასთან, რასაკვირველია, თავისი შემადგენლობითაც. მაგალითად, იმ დროს რედკოლეგიის წევრი იყო ალექსანდრე ზინოვიევი, იყო გრუშინი, იურა ზამოშკინი — „ბებერ მგლებთან“ ერთად. ეს იყო, ასე ვთქვათ, მონინავე ჟურნალი — ჩანაფიქრით. მაგრამ, საქმე იმაშია, რომ ჟურნალმა ამ შემადგენლობით ფუნქციონირება დაიწყო 1968 წლის სექტემბერში, ჩეხეთში საბჭოთა ჯარების შესვლის შემდეგ, რაც იყო ნიშანი, რომელმაც კიდევ უფრო დიდი სიჩქარით დაძრა გამყინვარების მანქანა, ანუ ის, რასაც მე იმპერიული განავლის გაქვავების ეპოქას ვუწოდებ. ანუ, შედარებით თხევადი ხრუშჩოვისეული ფორმებიდან მან გაქვავებული ფორმები მიიღო და კიდევ უფრო დიდი სივრცე დაიკავა.

— რატომ შეიქმნა თქვენი ჟურნალი? რა მოთხოვნის ძალით? რისი იმედი გქონდათ?

— მოთხოვნა არსებობდა — ფილოსოფია გარკვეულ სიტუაციაში იმყოფებოდა. მასში უკვე 50-იან წლებში, პარალელურად იმისა, რაც პოლიტიკაში ხდებოდა, ასევე გამოჩნდნენ ცივილიზებული ადამიანები. ჩემი აზრით, უმჯობესია მათ ლიბერალები არ ვუწოდოთ. ეს არის უბრალოდ ცივილიზებული ელემენტი, აბსოლუტურად აუცილებელი ნებისმიერ საზოგადოებაში — საკუთარი საქმის კარგი პროფესიონალები: ლოგიკოსები, ეპისტემოლოგები, რომლებიც შემეცნების თეორიით იყვნენ დაკავებულნი, ფილოსოფიის ისტორიკოსები, ანუ იმ დისციპლინათა სპეციალისტები, რომლებში მუშაობა იმ დროსაც კი შეიძლებოდა, არჩევითი თემებით, რომლებიც პოლიტიკასთან არ იყო კავშირში. რასაკვირველია, ერთობ სპეკულატიური და აბსტრაქტული, მაგრამ ასეთი თემები ყოველთვის არსებობს ფილოსოფიაში. ჩვენ ვიყავით ასეთი თემებით დაკავებული.

თაობა, რომლის შესახებაც ვსაუბრობ, უკვე 50-იანი წლების შუახანს ჩამოყალიბდა. ამ დროისათვის ჩვენ შორის უკვე იყო, ვთქვათ, იმდენად აღიარებული ფილოსოფოსი, როგორიც იყო ევალდ ილენკოვი, და სხვები. ათობით სახელის ჩამოთვლა

შეიძლება. ჩავარდნით – მომდევნო ათწლეულში, რომელშიც ეს უკვე აღარ არის. ახლა კვლავ ჩნდებიან ნიჭიერი ფილოსოფოსები; ისინი მისადგომთან არიან, რამდენადაც მე შემიძლია ვიმსჯელო, მაგრამ ეს თაობა, ჩემი აზრით, ჩვენი ძალისხმევის გარეშე არ შექმნილა, ისევე, როგორც, დასავლური ფილოსოფიის შესახებ ძუნწი ინფორმაციის ასე თუ ისე გაჟონვის წყალობით. ნაწილობრივ ინფორმაცია თითქოს თავისთავად მოდიოდა, რადგან სრულად ყველაფრის გადაკეცვა შეუძლებელია – ცხოვრებას ვერ ჩაკლავ. რკინის ფარდასაც აქვს ხვრელები. ის კი შეღებულ იქნა. მაგალითად, 1958 ან 1959 წელს, ზუსტად არ მახსოვს, გამოჩნდა ვიტგენშტაინის „ლოგიკო-ფილოსოფიური ტრაქტატი“. ჟურნალში „Вопросы философии“ ჩვენ ვუძღვებოდით რუბრიკას და ახალი უცხოური წიგნების რეფერატებს ექმნიდით. გვქონდა მიმოწერა დასავლეთის ჟურნალისტებსა და გამომცემლობებთან, რომლებიც სარეცენზიო ეგზემპლარებს გვთავაზობდნენ.

მეორე მხრივ, ფართოვდებოდა წრე ადამიანებისა, რომელთა მეცადინეობის საგანი ე.წ. ბურჟუაზიული ფილოსოფია იყო. მისი მოჩვენებითი კრიტიკის ქვეშ ისინი კულტურტრეგერობით იყვნენ დაკავებულნი, ანუ ინფორმაციას ავრცელებდნენ. ანალოგიური რამ ხდებოდა ლიტერატურულ კრიტიკაშიც. შემდგომში, ამ საფუძველზე ახალგაზრდობა უკვე თვითონ, შეისწავლიდა რა ენებს, თარგმნიდა წიგნებს (მაგალითად, გამოჩნდა ფილოსოფიური ტექსტების ისეთი მთარგმნელი, როგორც ვოლოდია ბიბიხინი), ორგანიზებას უწევდა საშინაო სემინარებს და ა.შ. რასაკვირველია, დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა „ფილოსოფიური ენციკლოპედიის“ გამოცემასაც. მაგრამ ეს ყველაფერი, ვიმეორებ, დაიწყო თაობით, რომელმაც გაბედა თავის დროზე მიემართა სიუჟეტებისთვის, რომელთა შესახებ საუბარი და წერა სინდისის ქენჯნის გარეშე შეიძლებოდა. ანუ ჩვენი წესიერება და ე.წ. პროგრესულობა იზომებოდა შესაბამისი თემებისა და სიუჟეტების უბრალო არჩევანით. მაგალითად, ჩემს დროს ფილოსოფიურ ფაკულტეტზე – მე ის 1954 წელს დავამთავრე –

ყველა ადამიანი, ვინც ისტორიული მატერიალიზმით იყო გატაცებული, გეძულდა, რადგან ჩვენ მხოლოდ იმათ ვცნობდით, ვინც ლოგიკითა და ეპისტემოლოგიით იყო დაკავებული.

— ანუ ისინი არ იყვნენ ლიბერალები?

— ლიბერალები იყვნენ ისტმატელები [ისტმატი – ისტორიული მატერიალიზმი. – მთარგ.], რადგან ძირითადი პრობლემა მათთვის შემდეგში მდგომარეობდა: კარგად მეცადინეობდე სოციალისტურ თეორიაში ან ცუდად. ვილაც ურიგოდ აგებს სოციალისტურ თეორიას – ანგარებით, არაკეთილსინდისიერად, ვილაც კი პატიოსნად და რიგიანად. ამგვარად, ადამიანთა იმ ნაწილს, რომლის შესახებ მე ახლა ვსაუბრობ – ის კი არ არის მრავალრიცხოვანი – ასეთი პრობლემა საერთოდ არ ჰქონდა. თვით ნიშანი იმისა, რომ შენ დაკავებული ხარ ლაყბობით, რომელსაც ისტორიული მატერიალიზმი ეწოდება, იმას მოწმობდა, რომ შენ არამზადა ხარ. კარგია ეს თუ ცუდი – ეს სხვა საკითხია. მაგრამ ეს ჩვენი ისტორია იყო, დრო – რომელიც ყველაფერს თავის ადგილს მოუჩენს.

აზრი ქაღპაში (1989⁹)

მსურს განვიხილოთ საკითხი კულტურაში აზრის შესახებ, ვიგულისხმებთ რა ერთგვარ საიდუმლოს აზრისა და მის შეუძლებლობას, – თუ არ საიდუმლოს გზით, – ადგილი ჰქონდეს კულტურაში, რომელშიც აზრის განხორციელებისთვის მყისიერად მოიძებნება და ყოველთვის არსებობს, ისევე, როგორც ანტისამყაროში, ერთგვარი ჩრდილები და ხატები, რომლებიც თავად არ სცემენ ჩრდილს და, თუ ფრანსუა ვიიონის სიტყვებს გამოვიყენებთ, ცხოვრობენ „სიცოცხლის გარეშე“. სწორედ ასეთ ხატებთან ურთიერთობისას გვინევს კითხვის დასმა აზრის შესახებ, როგორც იმისა, თუ როგორ დავაღწიოთ თავი ამ წყვილადს? განსაკუთრებით, თუ ასეთი წყვილია ხშირად ეპიდემიურ ხასიათს ატარებს, ხასიათს მასობრივი და უცაბედი ეპიდემიისა, რომლის მიღმა, ჩემი აზრით, ცხადად იკითხება ერთგვარი შინაგანი თვითმკვლელობა. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, საკითხი აზრის შესახებ იმავდროულად წარმოადგენს ძიებას პასუხისა კითხვაზე თვითმკვლელობის შესახებ, თუმცა მთლად იმ აზრით არა, როგორც ამის შესახებ, მაგალითად, კამიუ საუბრობდა, არამედ განსხვავებულით – როგორც ძველი დროის ფილოსოფოსები იტყოდნენ, ადამიანის ბუნებაში იმთავითი ბოროტების მყოფობის აზრით. ეს იმთავითი ბოროტება, ცხადია, უძღურებოდან გამომდინარე, თვით ადამიანის ძალებსაც კი აღემატება. ის აბეზარი ხიჭვის მსგავსადაა ჩამჯდარი, ადამიანი კი მისგან თავის დაღწევას ცდილობს. მაგრამ, მანამდე ის მზადაა მთელ სამყაროს დასდოს ბრალი არასრულყოფილებაში, ვერ ამჩნევს რა, რომ ამით თვითმკვლელობას სჩადის – თავიდან გარშემომყოფი სამყაროს განადგურებით, შემდეგ კი საკუთარი თავის ძირფესვიანად ამოგლეჯით. სხვა სიტყვებით, მსურს ვთქვა,

რომ სწორედ ეს ფესვია გაუსაძლისი, ხოლო გაუსაძლისობის ასეთი ხიჭვი, როგორც ჩანს, შესაძლოა ამოღებულ იქნას მხოლოდ აზროვნების აქტით.

შეგვიძლია დავსვათ კითხვა: ხომ არ ამოძრავდება ამით „მაღალი სულიერება“? ვფიქრობ, რომ სიტყვებს „მაღალი სულიერება“ უკიდურესად დელიკატურად უნდა მივუდგეთ. შესაძლოა, რომ ის მეტისმეტად დაბლა იყოს განთავსებული – არავინ იცის ეს, ისევე, როგორც არავინ იცის, სად მდებარეობს სხეული (ვგულისხმობ ალნიშნული პრობლემისადმი კანტისეულ მიდგომას). განონასწორებულობისა და ჰარმონიის განცდა, რაც ადამიანის უმარტივესი კაპრიზების შემადგენელს წარმოადგენს, მათ შორის, სიზარმაცეც, მხოლოდ პოსტფაქტუმ ჰგავს ერთგვარი სულიერების აქტს. მთელი უბედურება იმაშია, რომ სულიერების ლოკალიზება პრაქტიკულად შეუძლებელია. მაღალი ცნებებით ოპერირება ყველაზე დიდი ცდუნებაა ადამიანისთვის, რომელსაც ის სიხარულით ნებდება, ფიქრობს რა, რომ მათთვის მიმართვის ფაქტია უკვე საკმარისი ასამაღლებლად. სინამდვილეში კი, პრობლემა იმაში მდგომარეობს, რომ ცნებები ზოგადად, როგორც ასეთები, ანალიტიკურად საკუთარ თავში არ შეიცავენ აზრების მდგომარეობას.

აზრის მდგომარეობა ყოველთვის ერთგვარი დამატებითი ცოცხალი აქტია, რომელსაც ადგილი აქვს ცნებათა მნიშვნელობებთან ერთად, მათ შორის ამაღლებული ცნებებისა. როდესაც ეს მოხდება, ასეთი მდგომარეობა არ განირჩევა ცნებისგან, რომელშიც ის – სამწუხაროდ – არ მოიპოვება. ცოცხალი საკუთარი თავის შესახებ გვატყობინებს მხოლოდ თავისი მუნ-მყოფობით, მაგრამ ცნებაში ცოცხალისა და მკედარის განსხვავების მოხელთება არ ძალგვიძს.

ის, რასაც მე ვამბობ, ფრიად მნიშვნელოვანი კიდეც იმ მიზეზით მეჩვენება, რომ საშუალებას გვაძლევს იმის გაგებას მიუვახლოვდეთ, რის შესახებ მართლაც ვფიქრობთ, ან რაც სინამდვილეში გვანუხებს, როდესაც კულტურის შესახებ ვსაუბრობთ. ისტორიული გამოცდილება გვიჩვენებს, რომ კულტურა არ არის მაღალი ცნებების ან მაღალი ღირებულებების ერ-

თობლიობა. იგი ასეთს არ წარმოადგენს თუნდაც იმ მიზეზით, რომ არანაირი ღირებულება, არანაირი მიღწევა და არანაირი მექანიზმი არ წარმოადგენს მოცემულ შემთხვევაში გარანტიას – კულტურის ნებისმიერი სიმაღლიდან ყოველთვის შეიძლება უფსკრულში გადაჩეხვა.

შესაბამისად, ის, რასაც მე კულტურულ მდგომარეობას ვუწოდებ, ან, ასე ვთქვათ, აზრის მდგომარეობას, ესაა ერთგვარი ისტორიული წერტილი, რომელიც თავის თავს ეყრდნობა და სიცოცხლეს ინარჩუნებს წარმოუდგენლად ხვეულ მრუდზე. უკულტურობა კი მას უკან არ მისდევს. კულტურა არ არის რაღაც, რაც ქაოსიდან წარმოიქმნება. ქაოსი და უკულტურობა არა უკან, არა წინ, არა გვერდიდან არის, არამედ გარსაა შემორტყმული ყოველ ისტორიულ წერტილს (ისევე, როგორც მათემატიკაში რაციონალური რიცხვები ყოველ წერტილში ირაციონალური რიცხვებით არის გარშემორტყმული), მათ შორის იმ მიზეზითაც, რომ ჩვენი აზრების არსებობის თვით კულტურული ფორმა (რადგან, ფორმის გარეშე არაფერი არსებობს) ფუნდამენტურად გულისხმობს თავის თავში არცოდნას, ანუ ერთგვარ სიცარიელეს, რომელიც დატოვებულია, როგორც სამყაროს, ისე აზრის ონტოლოგიური წყობით იმისათვის, რომ ცოცხალი აქტით, ცოცხალი, დაძაბული, ნებისმიერი მდგომარეობით იქნას შევსებული. იმისათვის, რომ აზრი იყოს, აუცილებელია ნება იმისა, რომ აზრი იყოს. სხვათა შორის, ამას ეწოდება წმინდა აზრი. ეს ის შემთხვევაა, როდესაც „აზრის“ ცნება თითქოს ჭარბია, რადგან აზრის წარმოება მექანიკურად არ ხდება. ნათქვამის განმარტებას რწმენის მაგალითზე (ანალოგიით) შევეცდები.

ყველასათვის ცნობილია გამონათქვამი, რომელზეც, როგორც წესი, გაიღიმებენ ხოლმე, კერძოდ: „მწამს, რადგან აბსურდულია“, „მწამს, რადგან შეუძლებელია“ (ორი ვერსიით). მაგრამ მას, ვინც ეს თქვა, შესანიშნავად ესმოდა, რას ნიშნავს რწმენის მდგომარეობა. მართლაც, როგორ შეიძლება გწამდეს ის, რაც ერთგვარი მექანიზმის მიერაა წარმოებული, დამოუკიდებლად თვით რწმენისგან. ასეთი მდგომარეობების მიმართ გამოყენებისას „რწმენის“ ცნება ზედმეტია ოკამის წესის მიხედვით, ის

აფორიზმი უნდა იყოს. რწმენის შესახებ სინამდვილეში საუბარი შეიძლება მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ საუბარი იმას ეხება, რაც ვერ იარსებებს რწმენის თვით აქტის გარეშე, ანუ ის, რაც სხვაგვარად აბსურდული ან შეუძლებელია, მხოლოდ ის შეიძლება იყოს რწმენა ან რწმენის საგანი. მისტიკოსებმა ეს დიდი ხანია იციან, მათ მშვენივრად ესმოდათ საქმის არსი, არსი ცნობიერების იმ აქტებისა, რომლებიც აქ ხდება, როდესაც ამბობდნენ, რომ რწმენის ფაქტიურ საგანს თვით რწმენა წარმოადგენს, რომ ეს არის განახლება და აღდგენა რწმენის უნარისა და ძალის. სხვა საქმეა, რომ ასეთი აქტები უკვე მათი განხორციელების მომენტშია განზავებული შინაარსით, რომელიც გვეხსნება ჩვენ ამავე აქტების საფუძველზე, რის გამოც ჩვენ აქტს წმინდა ფორმით ვერ ვამჩნევთ, მაგრამ, სწორედ ამისთვის (მის მოსახელთებლად) არსებობს სპეციალური ტექნიკა – ტექნიკა რელიგიური და ფილოსოფიური აზროვნებისა.

მაშასადამე – კულტურას ეუბრუნდებით – ფაქტიურად პრობლემა იმაში კი არ მდგომარეობს, თუ როგორ განვკარგოთ არსებული და ჩვენს მეხსიერებაში დარჩენილი მიღწევები ადამიანის სულისა, არამედ იმაში, თუ რამდენად გვესმის, რომ ეს ყველაფერი არ არის თვითკმარი, არ არის თვითმონესრიგებული, რომ ქაოსი, როგორც ვთქვი, უკან კი არ არის, არამედ კულტურული არსებობის ყოველ წერტილს გარს ერტყმის კულტურის შიგნით. კულტურის დამატებით, განუწყვეტლივ შემავსებელ პირობას წარმოადგენს რეალიზება – ყოველთვის შემთხვევითი – ისეთი სახის ცოცხალი მდგომარეობებისა ან ცოცხალი აქტების, რომლებიც თავისთავად ღირებულსა და სასარგებლოს არ წარმოადგენენ, არამედ ის არიან, რასაც კანტი უსასრულო ღირებულებას, ანუ უმიზნო მიზნებს უწოდებდა. ღირებულება ხომ თავისი განმარტებით არის რაღაც სასრული, ჩვენ კი ვსაუბრობთ „უსასრულო ღირებულების“ შესახებ, ანუ იმისა, რასაც არასდროს, დროის არც ერთ მოცემულ მომენტში არ გააჩნია კონკრეტული, გაზომვადი ღირებულება, არამედ განხეთქილებას, ძვრას წარმოადგენს.

ასე რომ, თუ ეს აქტები არ ხორციელდება, თუ კულტურაში არ არის საკმარისი რაოდენობა ადამიანებისა, რომლებსაც შესწევთ უნარი ამის შენარჩუნებისა საკუთარი ძალისხმევის მწვერვალზე, მაშინ არაფერია არ არის. ხოლო, თუ რაღაც არის, ეს მხოლოდ აჩრდილია, რომლის ცოცხალისგან გარჩევა შეუძლებელია. ერთ მაგალითს მოვიტან ჩვენი ადამიანური არსებობის უღირსობიდან.

ვგულისხმობ კითხვას იმის შესახებ, უნდა ვსვამდეთ ღვიწხოს თუ არა. როგორც ცნობილია, ერთ დროს ჩვენი კინოფილმებიდან და ტელეგადაცემებიდან იწყეს გაქრობა უმარტივესმა ადამიანურმა ჟესტებმა, რომელთა მეშვეობით ადამიანი ხელთ იღებდა სასმისს, სხვას მიმართავდა, მიჰქონდა პირთან და სვამდა. ამიტომაც აღმოჩნდა, რომ შესაძლებელი იყო პუშკინის ტექსტიდან ამოგვეგდო „პუნშის ცისფერი ალი“¹⁰ და „შევანყვილოთ სასმისები“¹¹. რა არის ეს, თუ არა აჩრდილთა ურიგო ფერხული? ერთი, ორი, დაჰკა ფეხი! თითქოს ყველა ადამიანი ვალდებული იყოს, რაიმე შეასრულოს ურიგო ფერხულის მეშვეობით.

აუცილებლობის ყოველი ასეთი აქტის მიღმა, რასაკვირველია, კონკრეტული განმარტება დგას. ასეთ ფერხულში ჩაბმის მიზეზები ყოველთვის კონკრეტული და ადამიანურად გასაგებია. როგორც ისაა გასაგები, რომ, მაგალითად, იქ, სადაც გაგების აქტები ყველაზე მცირე რაოდენობით სრულდება, ყველაზე გავრცელებულ სიტყვად – თუკი ენის სიხშირის ლექსიკონს შევადგენთ – იქცევა „გესმის“: „ხომ გესმის“, „რასაკვირველია, მესმის“, „ჩვენ გვესმის“.

აი, ასეთი გადაჯაჭვული თვალის ჩაკვრა ერთმანეთისთვის, იდუმალი, ყველას მიერ გაზიარებული გაგება წარმოადგენს სწორედ ჩრდილთა სამეფოს ლოგიკას, რომელშიც ცხოვრებაც, თუკი ოდნავი მგრძნობელობა მაინც გაგაჩნიათ, შეუძლებელია, რადგან საქმე იმაში კი არ არის, რომ ჩვენ გვცდია ან ფეხთ არ გვაცვია, არამედ იმაში, რომ უპირველეს ყოვლისა, ჩვენ იარაქმნილნი ვართ ყოფიერებაში. ხოლო, როდესაც ეს ურიგო ფერხული სრულდება ვეებერთელა ქვეყნის მასშტაბით, რომელსაც მსოფლიო მნიშვნელობის პრეტენზია აქვს, და ამით

ხდება ერთი შეხედვით უხილავი, მაგრამ სინამდვილეში ფრიად საგრძნობი იარების მიყენება ყოფიერებისთვის, რით შეიძლება ეს ყველაფერი დასრულდეს? რისი უნარი შესწევთ ადამიანებს, რომლებიც თითქოსდა ასეთი ადამიანური კანონებით ცხოვრობენ? ასეთებს თავის დროზე ნიცშემ, ვისაც გასაოცრად განვაუხლებელი მგრძნობელობა გააჩნდა, არცთუ შემთხვევით უწოდა „უკანასკნელი ადამიანები“.

ჩვეულებრივ, როდესაც ნიცშეს შესახებ საუბრობენ, მის „ზეკაცს“ იხსენებენ, მაგრამ ის მართო არ დგას მის სიმბოლიკაში. ნიცშეს ერთგვარი სამბიჯიანი სიმბოლო აქვს. „ზეკაცი“, რომელიც წარმოადგენს არა რეალურ არსებას ან ადამიანთა რეალურ გვარს, რომელიც სხვაზე აღმატებული იქნებოდა, არამედ არის ადამიანის ერთგვარი ზღვრული მდგომარეობა, და მხოლოდ მისკენ სწრაფვით შეიძლება ადამიანი იქცეს ადამიანად. ფორმულის მეორე წევრია ის არსება, რომელიც შეიძლება იქცეს ადამიანად, თუ ის თავის თავს ზეკაცისკენ ტრანსცენდირებს. ყოველი არსებული ხომ, როგორც მავანმა თქვა, უნდა აჭარბებდეს საკუთარ თავს, რათა საკუთარ თავად იქცეს. და ფორმულის მესამე წევრი – „უკანასკნელი ადამიანი“, ანუ ის, ვინც არ ასრულებს საკუთარ თავზე აღმატების აქტს. უკანასკნელი ადამიანი ასე აღინერება: „ესაა ადამიანი, რომელმაც აღარც კი იცის, რა არის ვარსკვლავი, არც საკუთარი თავის შეძლება ძალუძს და ბუტბუტებს: „ჩვენ ბედნიერები ვართ, ჩვენ ბედნიერები ვართ, და თვალს ჩაკრავს“ – ეს თითქმის სიტყვასიტყვითი ციტატაა ნიცშედან.

ჩემი აზრით, აქიდან გამოდის მრავალი კულტურული რეალია და კულტუროლოგიის ფაქტიურად მთელი პრობლემატიკა, და, რაც მთავარია, მისადმი ჩვენი ინტერესის მიზეზები – არა კულტურის პრობლემებისადმი, არამედ ადამიანისადმი კულტურაში, – ანუ მოცემულ შემთხვევაში საუბარი ეხება კულტურის არსებობისა და განვითარების ზოგ ფარულ წინაპირობას. ხოლო იმას, რაც მე ნაწილობრივ აღვწერე, როგორც აჩრდილთა სამყარო, უშუალო დამოკიდებულება აქვს ამ წინაპირობებთან, იმ რეალურ კატასტროფასთან, რომელსაც ყოველი ჩვენგანი განიცდის და რომელიც ყველა სხვა კატასტროფაზე საზარელია.

მხედველობაში მაქვს ანთროპოლოგიური კატასტროფა ანუ, გარდაქცევათა თანმიმდევრული რიგით ადამიანის ცნობიერების გარდაქმნა ჩრდილების ან ხატების ანტისამყაროს მიმართულებით, რომლებიც, თავის მხრივ, ჩრდილს არ აფენენ, გარდაქმნა ერთგვარ სარკისმილმურ სამყაროდ, რომელიც ცხოვრების იმიტაციიდანაა შედგენილი. ასეთ თვითიმიტირებად ადამიანში ისტორიულმა ადამიანმა, რასაკვირველია, შესაძლოა ვერ იცნოს საკუთარი თავი. ამასთანავე, რეალური კულტურა სულაც არ ბინადრობს მუზეუმებში და მათ ვიზიტზე არ დაიყვანება, არამედ მყოფობის ან უმყოფობის განცდაში მდგომარეობს, რისი აღწერაც ვცადე მე.

ამგვარად, ამ ყველაფერს ფუნდამენტური დამოკიდებულება აქვს აზრთან, ჩვენ მიერ აზრის აქტის განხორციელებასთან.

ვინაიდან საქმე ეხება არა კულტურის პრობლემებს, არამედ მეტაფიზიკასა და ონტოლოგიას, მე ასე ვიტყვოდი: კულტურები უკვდავია. არცერთი კულტურის სიბრტყეში არასოდეს ჩნდება სიკვდილი. ნებისმიერი კულტურის ველი უსასრულოა. ეს იმის მსგავსია, რასაც ოდესღაც ვიტგენშტაინი ამბობდა თვალის შესახებ, რომ თვალის ველი უსასრულოა. რაც არ უნდა დავინახოთ, რაგინდ დაშორებით – ამას თვალი ხედავს; თვალი ხედავს იმას, რასაც ხედავს. კულტურაშიც იგივეა – კულტურა უსასრულოა, მაგრამ ასეთი სახის უსასრულობას, ბუნებრივია, აქვს ურიგო უსასრულობის ელემენტი. მეტიც, მისგან ამოვარდნა, აზრისკენ მიმართვა აუცილებლადაა დაკავშირებული სიკვდილის სიმბოლოს წარმოშობასთან, რადგან აზრს შეგვიძლია მივუახლოვდეთ მხოლოდ ცვლილების პირობით, თუ აღარ ვიქნებით ისეთები, როგორებიც ვიყავით. შესაბამისად, ყოფიერების ონტოლოგიური მოწყობა საკუთარ თავს იმეორებს მხოლოდ ჩვენი ძალისხმევის ჩართვით, როდესაც, უპირველეს ყოვლისა, ჩვენ სხვანი ვხდებით, ვიდრე ამ ნუთამდე ვიყავით, და, მეორე, ვუახლოვდებით ამას საკუთარი თავის უწყვეტი გაგრძელებით. აქ არის ვერტიკალი, რომელიც კულტურულ სიბრტყეებს კვეთს, ამ ვერტიკალზე კი სიმბოლიკაა, რომელიც თვით სიბრტყეებში არასოდესაა მოცემული.

ყოველი კულტურა უკვდავია, მხოლოდ ვერტიკალურ კვეთას შეაქვს მასში ახალი მდგომარეობა, ანუ სიკვდილის, როგორც მდგომარეობის, ცნობადი და განაზრებადი სიმბოლო, რომლის შემდეგ იხსნება მყოფობა, ჩვენ კი შეგვიძლია აზრის მდგომარეობაში აღმოვჩნდეთ. ჩვენი არსებული ლოგიკური და კულტურული საშუალების მარტივი ვარჯიშით ან გაგრძელებით ამის გაკეთება არ ძალგვიძს. აქიდან ვუბრუნდები იმ სულიერებას, რომლის შესახებ დასაწყისში ვსაუბრობდი, ტრანსფორმირებულ მდგომარეობებს, რომლებშიც აღდგება რეალობის მთლიანობა, ყოველთვის განსხვავებულის, ვიდრე ჩვენი წარმოდგენა და მისგან პროექცირებული ლოგიკური შესაძლებლობებია. ცხადია, რაღაც ძალა მოქმედებს სამყაროში, უფრო დიდი, ვიდრე ჩვენ ვართ, რომელიც წარმოქმნის ჩვენში იქ, სადაც უარი ვთქვით საკუთარ თავზე, ერთგვარ მდგომარეობებს, რათა დავიმსახუროთ ის, რაც უნდა დაგვემართოს.

სხვაგვარად თუ ვიტყვით, გაიგო და დაინახო ის, რაც სინამდვილეში ხდება, შესაძლებელია მხოლოდ კონკრეტულ საზღვრულ მდგომარეობებში. შეგახსენებთ კანტის დიად აზრს, რომელიც ხშირად მეტისმეტად არასწორად ესმით.

ის, რასაც კანტი ცნობიერების საზღვრების შესახებ ამბობდა, ჩვეულებრივ, ისე ესმით, რომ არსებობს გარკვეული საზღვრები, რომელთა მიღმა ადამიანს გასვლა არ ძალუძს: ჩვენი გონების, მოქმედების და ა.შ. საზღვრები. მაგრამ თავისთავად იგულისხმება: ის, რომ ასეთი საზღვრები არსებობს, კანტის პრობლემას არ წარმოადგენდა. საქმე არა ადამიანის გონებისა და ადამიანურ შესაძლებლობათა საზღვრებშია. კანტის პრობლემა — ესაა პრობლემა საზღვრული მდგომარეობებისა, ანუ ისეთი მდგომარეობებისა, რომლებიც პრინციპში მხოლოდ საზღვრებზე არსებობს, პრობლემა ველებისა და დაძაბულობის, რაც ამ საზღვრების არსებობით იქმნება. მაგალითად, წმინდა ნება — ესაა საზღვრული წარმოდგენა, ანუ საზღვრული მდგომარეობა, რომელიც არასოდეს წარმოადგენს იმ სამყაროს ნაწილს, რომელიც საზღვრით შემოიფარგლება, თუმცა ამის წყალობით თვით სამყაროში შესაძლოა რაღაც მოხდეს. ან,

ვთქვათ, იდეალი არის საზღვრული მდგომარეობა. მე იმას არ ვგულისხმობ, რომ ის ირეალურია, რადგან სამყაროში არ არსებობს სამართლიანი, იდეალური საზოგადოება, რომელიც ერთგვარი რეალური ფაქტი იქნებოდა, რომელზეც ორიენტირებას მოვახდენდით და რომელსაც მივუახლოვდებოდით.

ჩემი აზრით, ენგელსმა ერთ დროს საკმაოდ წარუმატებელი მეტაფორა გამოიყენა, რომელიც ყოველდღიური სიტყვათხმარებიდან იყო ნასესხები – მეტაფორა ასიმპტოტისა, ანუ ერთგვარი მიახლოებებისა, შეფარდებითი შესაკრები ჭეშმარიტებების შეჯამებით, აბსოლუტურ ჭეშმარიტებასთან. მაგრამ ეს შეუძლებელია თვით ცნებათა ბუნებიდან გამომდინარე, გამომდინარე იქიდან, თუ როგორაა მოწყობილი ზოგადად ადამიანთა სწრაფვანი, რათა სამყაროში არსებობდეს რაღაც, რაც მშვენიერის, სამართლიანისა და ა.შ. სახელს დაიმსახურებდა, სახეზე უნდა იყოს ზემოაღნიშნული გაცნობიერებული მდგომარეობები. სამყაროს შიგნით არ არსებობს მსგავსება ან მიახლოება; ნებისმიერი მდგომარეობა თანაბრად საზღვრული და თანაბრად დაშორებულია უსასრულოებას. არ არსებობს მეტი ან ნაკლები სრულყოფილება. უპირატესი ყოველთვის იმდენადაა უპირატესი, როგორც ნებისმიერი სხვა უპირატესობა.

ასეა მოწყობილი სამყარო. ჩვენი ტვინი კი, სამწუხაროდ, მოწყობილია სხვაგვარად, ხოლო იქიდან გამომდინარე, თუ როგორაა იგი მოწყობილი ჩვენი ყოველდღიური წარმოდგენების აზრით, ჩვენ არ ძალგვიძს აზრამდე მისვლა ჩვენი ძალებისა თუ ჩვენი ფიზიკური და საგნობრივი ხედვის გაგრძელებით. ვიმეორებ, ამისათვის საჭიროა უარის თქმა საკუთარი თავის (უნიდელის) პროექტირებაზე დროის შემდგომ მომენტში.

შესაბამისად, კულტურის მთელი პრობლემა (იმისა, რომელიც უფრო ილბლიანია, ვიდრე სხვა) შემდეგში მდგომარეობს: შესაძლებელია თუ არა ცვლილება სამყაროში? მხოლოდ ისეთები შეგვიძლია ვიყოთ, როგორებიც ვართ თუ სამყაროში შესაძლებელია ცვლილება, მაგალითად, ადამიანის ამაღლება საკუთარ თავზე? ევროპული კულტურის მონოდება ხომ არსებითად ამაზე დაიყვანება. ამ მიზეზით, ჩვენი კითხვა არა მხოლოდ კულტურასა და კულტურულ-ისტორიულ რეალიებს ეხება, არამედ

ჩვენს რეალურ სულიერ მოთხოვნებსა და ადამიანს კულტურაში. მასზე პასუხი არ შეიძლება საბოლოო და დასრულებული იყოს, თუნდაც იმიტომ, რომ მისი ადრესატები თვით ჩვენ ვართ. მაგრამ, მე იმის თქმა მსურს, რომ თუ ჩვენ ადრესატები ვართ, ეს ნიშნავს, რომ საკუთარ თავს ვეკითხებით ჩვენი სანყისების შესახებ, ანუ ვეძებთ შერწყმას ჩვენს სულიერ სამშობლოსთან, კერძოდ კი ქრისტიანულ ევროპულ კულტურასთან. ამასთან, სიტყვას „ქრისტიანული“ მე ვიყენებ არა კონფესიური აზრით, არამედ ვგულისხმობ ცვლილების ჩვენეულ უნარს.

ამას გარდა: იქ, სადაც ადამიანს არ ძალუძს, უკვე მუშაობს ერთგვარი პირველადი განმასხვავებელი ცნება, ერთგვარი ნაპერწკალი, როგორც მინიშნება ერთგვარ შინაგან ხატსა და წყაროზე, რომელიც თვით ადამიანშია მოცემული, და ორიენტაცია ამ ხატზე გარეშე ნებისმიერი შინაგანი ავტორიტეტის, მითითებისა და ნებისმიერი იდეალური იერარქიის. მხოლოდ ორიენტაცია და გზა.

საკმარისია ამ გზაზე შედგომა და ჩვენ უკვე რაღაც გვეხმარება. მაგრამ მთავარია – ვიყოთ ღირსნი, რაც არ უნდა მოხდეს. ესაა ახალი დროის კულტურის საძირკველი – ადამიანის არსებობა სამყაროს პირისპირ, ყოველგვარი გარანტიების გარეშე, რომლებიც გარეშე იქნებოდა ადამიანისა და ადამიანური ცნობიერებისთვის, ერთგვარი ღია სივრცე, რომელშიც მხოლოდ გზა ისახება, გზა, რომელიც შენ თავად უნდა განვლო. სხვათა შორის, ასეთი განსაზღვრება თანხვედრაშია „განმანათლებლობის“ განსაზღვრებასთან.

როგორც ცნობილია, „განმანათლებლობა“ არის წმინდად ნეგატიური ცნება, ანუ ცნება, რომელიც არ აღნიშნავს პოზიტიური ცოდნის ერთობლიობას, რაც შეგვეძლო გაგვევრცელებინა და ადამიანებისთვის გადაგვეცა. განმანათლებლობა, კანტის სიტყვებით თუ გამოვთქვამთ, – ესაა კაცობრიობის ზრდასრული მდგომარეობა, როდესაც ადამიანებს შესწევთ უნარი, საკუთარი ტვინით იფიქრონ, და იმოქმედონ ავტორიტეტების გარეშე და აჭიმების დაუხმარებლად. ისმება კითხვა, ასე განათლებულები კი ვართ ჩვენ?

და მეორე კითხვა: რას ვეძებთ, როდესაც კულტურის შესახებ ვსაუბრობთ, რატომ ვსაუბრობთ მის შესახებ? ცხადია, რომ როდესაც კულტურის შესახებ ვსაუბრობთ, ჩვენ განმანათლებლობის სანყის წერტილს ვუბრუნდებით, რომელიც ახალი დროის ფუნდამენტად იქცა, ანუ მის ისეთ ნიშნებს, როგორიცაა პიროვნების აქტიურობა, მისი უფლებები, საკუთარი აზრების საჯაროდ გამოხატვა და ა.შ. და მეორე ნანამძღვარი, რომელიც აქ ასევე მნიშვნელოვანია – ესაა განსხვავება ფიზიკურად დაკვირვებად არსებობასა და იმას შორის, რასაც ფილოსოფოსები უწოდებენ არსებობას, ანუ განხორციელებულ არსებობას, რომელიც ისეთი ზმნებით გამოიხატება, როგორიცაა „შედგომა“, „ისტორიულ არსებობაში შესვლა“, რაც ცხადად განსხვავდება განზრახვისგან. ისევე, როგორც, ვთქვათ, ვალის განზრახვა განსხვავდება თვით ვალისგან, აზრის განზრახვა განსხვავდება თვით აზრისგან, გულწრფელობის განზრახვა განსხვავდება გულწრფელობისგან, ღირსების განზრახვა განსხვავდება ღირსებისგან. საგნობრივ განზომილებაში ჩვენ ვერ განვასხვავებთ, ვთქვათ, ღირსებასა და ღირსების განზრახვას (მით უმეტეს, რომ ამ განზრახვის მატარებელში იგი გამოიხატება ცნებებისა და წარმოდგენების მენტალურ შემადგენელში). ქმედება – ესაა აზრის ხდომილი მდგომარეობა, ხოლო რადგან ეს მოხდა, მისი უკუქცევა შეუძლებელია.

როგორც კანტი იტყოდა ასეთ შემთხვევაში: „წმინდა ნებამ განსაზღვრა საკუთარი თავი“. ეს კი არ არის დამოკიდებული ქმედების შედეგებზე, წარმატებასა ან წარუმატებლობაზე. მის „სინამდვილეზე“ მინიშნება ჯერ კიდევ არაფერს ამბობს ნების განსაზღვრაზე, თუკი ეს მოხდა. სხვათა შორის, ისევე, როგორც სამართლებრივი სისტემის უსამართლო ქმედებაზე მინიშნება არ ახასიათებს თვით სამართლებრივ სისტემას. რატომ? რადგან კანონის მიზანს კანონი წარმოადგენს – არა კანონიერების დამკვიდრების ესა თუ ის შემთხვევა, არამედ კანონის მიზანი არის კანონი. ისევე, როგორც რწმენის მიზანსა და საგანს რწმენა წარმოადგენს, ხოლო აზრის მიზანსა და საგანს – აზრი.

მაგალითად, ყოველი ჩვენგანისთვის ცნობილია განზრახვით კანონიერი მიზნების უკანონო განხორციელების შესახებ, როდესაც

საც სიმართლეს ან სოციალურ სამართლიანობას ძალადობის გზით ამკვიდრებენ. ესაა სამყაროს ძირითადი მყოფობითი და ონტოლოგიური წყობის დარღვევა, რომელშიც კანონების მიღწევა მხოლოდ კანონებით ხდება, და არა განზრახვებით, რაოდენ ამაღლებულიც არ უნდა იყოს ისინი. იგივე შეიძლება ითქვას თავისუფლებასთან მიმართებითაც. ზოგჯერ ამბობენ: „მიჩვენეთ ჭეშმარიტი სასამართლო, ჭეშმარიტი მართლმსაჯულება“. ხოლო, როდესაც ამას ვერ პოულობენ, ჩეულებრივ, პასუხობენ: „ხომ ხედავთ, გინდა ამერიკა, გინდა რუსეთი – ყველგან ერთი და იგივეა. ადამიანები ყველგან ცრუობენ“. რასაკვირველია, სამყაროს მყოფობითი მოწყობის მიხედვით თავისუფლება მხოლოდ თავისუფლებას წარმოშობს, სხვას არაფერს. შეუძლებელია მისი ჩვენება საგნის სახით, და მით უმეტეს შეუძლებელია მისი ჯიბეში ჩადება.

მსგავსი საკითხების გადასაწყვეტად არსებობს ფორმები. სამართალი არის ფორმა – მხოლოდ ფორმა. ის ცოცხალია მანამ, სანამ ჩვენ არ ვცდილობთ შემადგენლის მიხედვით დავყოთ ის ერთგვარი სამართლიანი გზით ადამიანებს შორის: ფორმა მხოლოდ შანსია იმის მიღწევისა, რის შესახებაც საუბრობს ის. შესაბამისად, მართლწესრიგის ფორმა. ხელოვნება – ფორმა. მეცნიერება – ფორმა.

ფილოსოფია – ფორმა. რისი ფორმა? ამ აზრობრივ მოწყობილობებს პირობითად „დროის მანქანასა“ და „აზრის მანქანას“ ვუწოდებ. რატომ დროის? ბუნებრივია, რომ თუ ჩვენ ვერტიკალი ვახსენეთ, რომელიც კულტურულ სიბრტყეებს კვეთს, ამ ვერტიკალის წერტილები თითოეული კულტურული სიბრტყის მიმართ, რომელიც უსასრულობის პროექციაზეა განლაგებული, იქნება დროის დგომა, რომელიც ჩვენ წამის ფორმით გვაქვს მოცემული, წამი კი შესაძლოა მარადისობამდე გაგრძელდეს. მისი განზომილებანი არ თანხვდება წარსულის, აწმყოსა და მომავლის ჩვენეულ განსხვავებას.

იმ განსხვავებებს დაუბრუნდები, რომლებიც ზემოთ უკვე გამოვიყენე. მე ვთქვი, რომ „აზრის“ ცნებას ჩვენ სულ ცოტა ორი გაგებით ვიყენებთ; ის გარდუვალად ორაზროვანია. ერთი მხრივ, იგი აღნიშნავს აზრის განზრახვას ანუ, ასე ვთქვათ, აზ-

რის მდგომარეობის წინასწარგანზრახვას, რაც ნიშან-საგნობრივ სფეროს ეკუთვნის, მეორე მხრივ კი ეს არის მისი ერთგვარი ცოცხალი მდგომარეობა. პირველ შემთხვევაში საუბარია აზრის ლოგიკური შესაძლებლობების შესახებ; აზრის განზრახვა — ეს მისი ლოგიკური შესაძლებლობებია; მეორეში — ესაა პირველისგან ცნებისმიერად განუსხვავებელი მუნ-მყოფობა ცოცხალი აზრისა, ანუ მისი პოტენცია მისი შესაძლებლობისგან განსხვავებით. პოტენცია, შესაძლებლობისგან განსხვავებით, არის შესაძლებლობა, რომელიც იმავდროულად თავისი განხორციელების ძალას ფლობს. ცოცხლად განხორციელებული აზრი. მაგრამ, ერთსაც და მეორესაც ჩვენ აზრს ვუწოდებთ. თუმცა, მეორე აზრით (აზრის მდგომარეობა) ის ანალიტიკურად არ წარმოადგენს ცნების შემადგენელს, რომელიც იგივეს აღნიშნავს. მაგალითად, სიკეთის მდგომარეობა ანალიტიკურად არ არის სიკეთის ცნების შემადგენელი. მოხდენის შემდეგ ის ერწყმის ცნებას, მაგრამ შეუძლებელია კონკრეტული ქმედების შეფასების მიღება სიკეთის ტერმინოლოგიით, სიკეთის ცნების გამოყენებით. ეს შეუძლებელია.

ამასთან კავშირში კანტის კიდევ ერთ ფორმულას შეგახსენებთ, ის ოდნავ განსხვავებულად ჟღერს. როდესაც კანტი აზრით სხვადასხვა ორბიტებზე ბრუნავდა და კვლავ იმავე წერტილს უბრუნდებოდა, თქვა, რომ იდეების შეცნობა იდეებით შეუძლებელია. ის სწორედ იმას გულისხმობს, რასაც მე ანალიტიკური სიცარიელე ვუწოდე, ანუ რომ გონების ფაქტი ანალიტიკურად არ არის მოქცეული გონების ცნებაში. ფაქტიური მხარე წარმოადგენს ცხოვრების მხარეს, ანუ შესაძლებლობის ცოცხალი ძალა, და არა უბრალოდ ლოგიკური შესაძლებლობა ან განზრახვა. მაგრამ ერთსა და მეორე შემთხვევაშიც ჩვენ ვსაუბრობთ აზრების შესახებ და ვიყენებთ „აზრის“ ცნებას.

აი, კიდევ, მეორე მომენტი, რომელიც ფიგურირებს ჩემთან: აზრი დამოკიდებულებაშია მხოლოდ იმასთან, რაც არსებობს მომენტსა და აზრის შიგნით — ცოცხალი მოძრაობის ერთგვარი მომენტით. მომენტში.

მარტივი რამ. არსებობს მუსიკალური ბგერის სანოტო ჩანანერი, მაგრამ მე ვამტკიცებ, რომ ბგერა მხოლოდ მაშინ

არსებობს, როდესაც მას ასრულებენ. ყველა კულტურული მოვლენა ასეთია: წიგნს კითხულობენ და ის არსებობს მხოლოდ მაშინ, როდესაც მას კითხულობენ, სხვა არსებობა მას არ გააჩნია. სიმფონია მხოლოდ მაშინ არსებობს, როდესაც მას ასრულებენ. პეიზაჟი არსებობს, როდესაც მას უმზერენ ახლა დანახული სურათის თვალთ, რადგან თვით ბუნება პეიზაჟს არ წარმოადგენს – ისაა ქვების გროვა, ბალახის, წყლისა და ხეების სიმრავლე.

იგივეა მართებული საზოგადოების მიმართაც: ადამიანთა თანაცხოვრება ჯერ კიდევ არ წარმოადგენს საზოგადოებას. საზოგადოება – ესაა ის, რაც არსებობს ადამიანური დამტკობის განხორციელების მომენტში, ანუ ფორმისა, რომლის საშუალებით ადგილი აქვს საზოგადოებრივ მოვლენებს. მხოლოდ მათი წყალობით არსებობს საზოგადოება. მაგრამ ეს მოვლენები შესაძლოა მოხდეს და შესაძლოა არც მოხდეს, როგორც სიტყვები, რომლებიც შეიძლება მხოლოდ ნიშნები იყოს, სისხლისა და ხორცის გარეშე, და ასეთ შემთხვევაში ჩვენ საქმე გვაქვს დუბლირებასთან. თავდაპირველად ჩვენ ვკვდებით ასოში, ნიშანში, შემდეგ კი „ცხოვრებას“, ანუ ცხოვრების იმიტირებას ვინწყებთ. მაგალითს, უფრო სწორად კი, ორ მაგალითს მოვიტან.

მსგავსი კვაზიარსებობა ან, როგორც მე უკვე ვთქვი, სარკისმილმური არსებობა, რომელშიც ჩვენ არ შეგვიძლია აზროვნების აქტის განხორციელება, იმას უკავშირდება, რომ დარღვეულია აზრის შინაგანი წყაროები, თანაც არა რაიმე ცენზურული აკრძალვის ძალით, არამედ იმ მიზეზით, რომ თითქოს უკვე ყველაფერი შესრულებულია. სულის ნებისმიერი მოძრაობა, რომელიც ამ ნუთს ხდება, უკვე მინიშნებულია, ჩვენ კი ორიენტირებას ვახდენთ მხოლოდ ნიშანზე ნიშნისა, ანუ მოჩვენებითობაზე მოჩვენებითობისა. როგორც ჩანს, აქიდან (რადგან მსგავსი რეგრესია ყოველთვის გარდუვალაა) მოდის ჩვენს კულტურაში – აქ მე მაგალითზე გადავიდვარ – გარდაცვლილთა კულტის აღორძინება, იმ ინტერესის ჩათვლით, იმ პოპულარობას ფიოდოროვის იდეებისა, რომელიც ოდესღაც ცოცხლებს გარდაცვლილთა მკვდრეთით აღდგენას მოუწოდებდა (გასაოცარია, რომ XX საუკუნეშიც კი რუსეთის ინტელიგენცია, წარმოადგენს რა სახალხოს, არ ასრულებს თავის

ინტელექტუალურ პასუხისმგებლობას აზრის ღირსების შენარჩუნების თვალსაზრისით). არცთუ დიდი ხნის წინ, გაზეთში შევხვდი აღწერას იმისა, თუ როგორ ნააწყდნენ პიონერები ომში დაღუპული მეომრების ნეშტებს და ნაპოვნი ძვლების წმენდას შეუდგნენ. მასალა ამის შესახებ დაიბეჭდა ხსოვნისა და გარდაცვლილთათვის საკადრისის მიზლის პრობლემის განხილვის კონტექსტში. და აი, თვით კონკრეტულმა მასალამ აღწერისა – და მდგომარეობამ ადამიანისა, რომელიც ამას აღწერდა, და იმანაც, რაც აღიწერებოდა, – უბრალოდ შემძრა. ცოცხალი ადამიანები გარდაცვლილთა კულტით არიან დაკავებულნი. ამ მაგალითის დასასრულებლად ერთ დეტალს მოვიტან, რომელიც იმდენად გამომსახველობითია, რომ განმარტებას არ საჭიროებს (ხშირად ჭეშმარიტების გამოთქმა უნებურად ხდება, მას არ გულისხმობენ, ის კი უცებ ჩვენ წინაშეა), – საუბარია ლენინის დაკრძალვის დოკუმენტური კადრების შესახებ, სადაც მე პლაკატმა შემძრა. შემძრა არა თავისთავად, არამედ დამთხვევით, პირდაპირი გამოხატულებით იმისა, რასაც მე ვფიქრობდი ამასთან დაკავშირებით. პლაკატზე დიდი ასოებით ეწერა: „ლენინის საფლავი – აკვანი კაცობრიობისა“.

აი, გამოხატულება იმისა, რაც მე მალეღვებს: სიცოცხლე სიკვდილის შემდეგ, ცხოვრება, რომელიც ცხოვრების იმიტირებას ახდენს. ამას უკავშირდება ის, რასაც მე ენობრივ აჩქარებას ვუწოდებდი, თუმცა უკუმიმართულებით, როდესაც ჩვენ სიცოცხლეს სიკვდილის შემდეგ ვიწყებთ, გოგოლის ბაშმაჩკინის მსგავსად, რომლის სულიერი ცხოვრება აშკარად მკვდარი ასოთი იყო პროვოცირებული, რომელსაც არანაირი აზრი არ გააჩნდა. დაიწყო ღირიული თამაში ასოს გარდაცვალების შემდეგ. ასო, სიტყვა, ჩვეულებრივ, სულის ცხოვრების გვირგვინს წარმოადგენს, აქ კი ყველაფერი პირიქითაა, თუმცა თავისი პოეზიაც არის, თავისი ერთგვარი ადამიანურობა, განსაკუთრებული ლოგიკა, მათ შორის კი უკუაჩქარებაც. ჩვენ ჯერ ვკვდებით, ანუ არ შეგვისრულებია ის, რაც ჩვენზე გადმოდის კონკრეტულ საათს¹², ხელიდან ვუშვებთ რა განვითარების შესაძლებლობას, დიდი სიჩქარით განვიცდით საბოლოო დეგრადირებას. ცნობილია, რომ არსებობს ისეთი რალაცები, რაც ბავშვის თავს

ხუთი წლის ასაკში თუ არ მოხდა, სხვა დროს აღარ მოხდება, მომდევნო წლებში ამას ვერაფრით აანაზღაურებთ: ერთგვარი ლაიბნიცისეული აპეტიცია, რომლის კომპენსირებას ვერანაირი მძლავრი გონებით ვერ შეძლებთ, თუკი ის თავისთავად არ არსებობს ან არ ხდება. ასეთ რაღაცებს დროის ნიშანი აქვთ — „ახლა“. ოდესღაც არ მოხდა — და მორჩა.

მე ფიქრობ, რომ რუსეთის ისტორიაშიც მრავალი რამ არ მოხდა თავის დროზე — და მკვდარი აღმოჩნდა. შედეგად — ჩვენ წინაშე, ჩვენ თვალწინ განვითარდა ევროპა და მოგვცა თავისი, მათ შორის, უარყოფითი, ნაყოფიც. ჩვენ კი ერთგვარი ევროპისშემდგომი მდგომარეობისკენ გავეშურეთ, არ განვიცადეთ რა არანაირი — არა მხოლოდ თანამედროვე ევროპული, არამედ ევროპულამდელი მდგომარეობაც კი, გავუშვით რა ხელიდან ჩვენი საათი. ფაქტობრივად, ჩვენი მომავალი საზოგადოების აგების სიჩქარე საზარელი აღმოჩნდა, და უმალ ნაკარნახევი იყო ენობრივი დაშრეტილობით იმისა, რაც ჩვენ თავად არ განგვიცდია, რადგან ჩვენი ენა ევროპულია. ჩერნიშევსკი და სხვები ევროპულ ენაზე საუბრობდნენ, მაგრამ მათთვის კაპიტალიზმი, ბიურგერობა, სამოქალაქო საზოგადოება — ეს ყველაფერი განვლილი ეტაპები იყო, რომლებიც შეგვიძლია აღარ გავიაროთ. სინამდვილეში სოციალისტურ გარდაქმნათა სიჩქარე განისაზღვრებოდა ხელიდან გაშვებულის დევნით — ჯოჯოხეთური სიჩქარე, მაგრამ უკუმნიშვნელობით. მაგრამ ამას ხომ აზრი ახორციელებდა. მე აღვწერ აზრს, რომელიც არ ასრულებს აზროვნების კანონებს, აზროვნების კანონებს კი მხოლოდ გამართული „მანქანები“ — „დროის მანქანები“ ასრულებენ. და უკანასკნელი მაგალითი.

ყველაფერი, რაც გამომსახველობითია, ყველაფერი, რაც საგნობრივია, უკვე სხვა სახით წარმოდგება, მისი დუბლირება ხდება. თეატრი განვიხილოთ. როდესაც ჩვენ სპექტაკლზე მივდივართ — იდეალურ შემთხვევას ვგულისხმობ — ჩვენთვის წინდანინაა ტექსტი ცნობილი. მაშ, რაღა საჭიროა თეატრი? რა ხდება? ხდება ის, რომ თეატრში ჩვენ შეხება გვაქვს იმასთან, რაც არ შეიძლება, რომ გავგაჩნდეს, რასაც სხვაგვარად ვერ

გავიგებთ. თეატრი არის „მანქანა“ ჩვენი იმ მდგომარეობაში ჩაყენებისა, რომელიც მხოლოდ მაშინ არსებობს, როცა შესრულება ხდება. თითქოსდა ტექსტის სახითაა ჩანერილი, მხოლოდ წაკითხვაა საჭირო, მაგრამ გაგება, თუკი მას ადგილი აქვს, მხოლოდ თეატრში ხდება. შენ მიხვდი, შენში ცვლილება მოხდა, მოხდა კათარსისი, მაგრამ სიტყვები გაქრა, რადგან ორგანიზებულმა ძლიერმა ფორმამ იმუშავა.

ასეთივეა მეცნიერება. ანუ, ეს ყველაფერი იმგვარად მომართული „მანქანებია“, რომ მათ ჩვენში იმის წარმოშობა შეუძლიათ, რასაც ჩვენ ბუნებრივი გზით ვერ მივიღებდით, რასთანაც ვერასოდეს მივიდოდით ჩვენი თავის უბრალო კონტინუაციით, ჩვენი არსებული მენტალური და ფიზიკური ძალების კონტინუაციით.

ბუნებრივია, რომ ასეთი მანქანები ითხოვენ საზოგადოებრივ, საჯარო სივრცეს, რადგან როდესაც ის ქრება, ქრება აზრიც. სწორედ საჯარო სივრცე წარმოადგენს თვით აზრის პირობას. მისი არსებობის მიზანი ის არ არის, რომ ვინმეს აწყენინოს, გული ატკინოს ან გაახაროს. აზრი მხოლოდ განხორციელებაში არსებობს, მხოლოდ სივრცეში, რომელიც არანაირი ცრურწმენით, აკრძალვითა და ა.შ. არ არის შევსებული.

ეს ყოველივე აზრის შინაგანი პირობებია, რადგან, უპირველეს ყოვლისა, ის არ არის ადამიანის თავში, ის სივრცითია, სხვაგვარად მისი არტიკულირებაც კი შეუძლებელია, და ამიტომ, ამ თვალსაზრისით, არც იდუმალი ცოდნა არსებობს – ცოდნა საკუთარი თავის შესახებ, ანუ თითქოს ჩვენ გარეშე სივრცე ჩამოგვაშორეს, შინაგანად კი ჭკვიანები ვართ და ყველაფერი გვესმის. სინამდვილეში კი არ გვესმის – თვით აზრის კანონების თანახმად.

ბლოკი ამბობდა, რომ გარეშე სივრცის განადგურება არის ჰარმონიის შინაგან წყაროთა განადგურება. ის ეჭვობდა ასეთი შესაძლებლობის არსებობას. ანუ არა მაშინ, როდესაც ჰარმონიის პროდუქტები სახეს იცვლიან ან დევნილები არიან, არამედ როდესაც შინაგანი წყაროებია განადგურებული, აზრის შინაგანი შესაძლებლობები, მაშინ ნადგურდება თვით აზრიც, რად-

გან არსებობს კანონი: ადამიანი სრულად ადამიანში არ არის. ჩვენ საკუთარი თავისკენ შორიდან მოვდივართ, ძალიან შორიდან. სხვათა შორის, იმ დროის განმავლობაში (და სივრცეშიც), სანამ საკუთარი თავისკენ მივდივართ, მრავალი შეიძლება მოხდეს – საკუთარ თავს შესაძლოა ვერც მივაღწიოთ, იმ სიჩქარის თანახმად, რომლის შესახებაც მე ვსაუბრობდი.

და მეორე. შესაბამისად, შეგვიძლია ვთქვათ, რომ მთელი აზროვნება არ არის საკმარისი აზრისთვის, თუნდაც ერთი შემთხვევითი აზრისთვის. საჭიროა ასევე ის, რასაც მე დამატებითი, ანუ ცოცხალი აქტები, ცოცხალი მდგომარეობები ვუწოდებ, რომლებსაც შესაძლებლობის თავისი ონტოლოგიური, ანუ ყოფიერებითი პირობები გააჩნიათ.

ეს პირობები შესაძლოა განადგურდეს, და ასეთ დროს, მაგალითად, არასაკმარისი იქნება მეხსიერების სურვილი, რადგან შესაძლოა იცოდეთ, რა უნდა გახსოვდეთ, მაგრამ ეს არ არის პრობლემა. ჩვენთან ახლა გამუდმებით საუბრობენ, რომ უნდა გვახსოვდეს, რომ უნდა არსებობდეს მეხსიერება, ტრადიცია და ა.შ. ეს ყველაფერი უგნურებაა წიგნიერი აზროვნების თვალსაზრისით, ანუ იმის პირობებისა, რაც საერთოდ შესაძლოა, რომ იყოს.

გავიმეორებ, რომ არსებობს განსხვავება აზრის განზრახვასა და აზრს, ან დახსომების განზრახვასა და მეხსიერებას შორის. საქმე იმაში არ არის, რომ გსურდეთ გახსოვდეთ, – დახსომების სურვილი ჯერ კიდევ არ არის მეხსიერება. როგორც ერთხელ ვოლოშინმა თქვა:

ბოდვისას ვერ დაივინყებ,
ვერც ძილისგან იღვიძებ.

ბოდვისას დაძინება, როდესაც შეუძლებელია დაძინება და არც გაღვიძება გამოდის, – ეს შუალედური მდგომარეობა არის, როგორც ჩანს, ჩვენი მდგომარეობა, თუ საკუთარი „დროის მანქანები“ არ გაგვაჩნია.

„მესამე მღვრეაქოზა“ (1989¹³)

ვისურვებდი დამეწყო ჩვენი სოციალური აზროვნების ხასიათის განსაზღვრით, რომლის ქვეშ მე ვგულისხმობ მოღვაწეობას არა სოციალურ მეცნიერებათა პროფესიონალურ დეპარტამენტებში, არამედ ადამიანთა სოციალურ აზროვნებას მათ ყოველდღიურ ცხოვრებაში, სხვა სიტყვებით, ზოგადსამოქალაქო წიგნიერების მდგომარეობას. პირდაპირ თუ ვიტყვით, ეს მდგომარეობა დღევანდელი დღისათვის უბრალოდ საზარელია. მაგრამ, როგორც ჩანს, ის სხვაგვარი ვერც იქნებოდა. ერი, რომელიც ისტორიიდან და ცხოვრებიდანაა ამომხტარი (ვგულისხმობ ყველა ერს, რომელიც რუსეთის სივრცეზეა დასახლებული), არ შეიძლებოდა, რომ შედეგად ავად არ ქმნილიყო. თვით ადამიანები არიან ავად. ეს იქიდანაც ჩანს, თუ როგორ რეაგირებენ ისინი მიმდინარე მოვლენებზე, საკუთარ თავზე, ხელისუფლებაზე, გარემომცველ სამყაროზე.

ცხადია, რომ ჩვენ აქ საქმე გვაქვს დეზორგანიზებულ, გზადაკარგულ, გაველურებულ ცნობიერებასთან, რომლის წარმოდგენა მხოლოდ ფანტასმაგორიული ხატებით შეიძლება, მაგალითად იმის მსგავსად, რომ თმა ადამიანს თავზე გარეთ კი არ ეზრდებოდა, არამედ შიდა მხარეს. წარმოიდგინეთ ეს ველური ლელქაში, რომელშიც ყველაფერი აბურდულია, სადაც აზრის ერთი ნახევარი ვერასოდეს პოულობს მეორეს, რათა მთლიანი, დასრულებული, კანონშობილი აზრი შექმნას... ადამიანებს კვლავ სწყურიათ სისხლი, უწინდებურად ხალხის მტრებს ხედავენ ყველაფერში, ეს კი ნიშნავს, რომ ფაქტიურად ისინი იმ შეწონილ მდგომარეობაში იმყოფებიან, როდესაც ნებისმიერმა მუტაციამ, ნებისმიერმა ბიძგმა შესაძლოა ისინი მოისროლოს კრისტალში,

რომელსაც ჩვენ ოცდაჩვიდმეტ წელს ვუწოდებთ. და როგორც ჩანს, ჩვენ ვერ შევძლებთ ასეთი ცნობიერების განმენდას ან გამოჯანმრთელების ნების მიცემას, თუკი პროფესიონალების მსგავსად განვაგრძობთ ისეთი ბეტონისებური და მახინჯი სიტყვების გამოყენებას, როგორიცაა „შეცდომები“, „გადახრები“, „დაუსაბუთებელი რეპრესიები“ (თითქოს დასაბუთებული არსებობდეს?!), „ცრუ ცილისწამება“, „გადახვევა“ და ა.შ. ეს სიტყვების უაზრო კრებულია, რომელიც, თუმცაღა, საბედისწერო გზით აღნიშნავს, რომ, ვიმყოფებით რა ამ ღვთისმოსავ, კეთილსასურველ მდგომარეობაში, რომელშიც მსგავსი სიტყვებით ოპერირებენ, ჩვენ არ შეგვიძლია ერთხელ და სამუდამოდ ჩავენდეთ აზრს იმისა, რაც ჩვენს თავს მოხდა, რაც თვით განვიცადეთ. ამიტომაც ტანჯვა, გულისტკენა, რომლებიც ამ სიტყვების უკან დგას, მარად გაგრძელდება. ყოველ ჯერზე, როდესაც რაიმე მოვლენას შევაფასებთ, ჩვენ კვლავ და კვლავ ვისაუბრებთ იმის შესახებ, რომ ეს არის ძალადობა, თვითნებობა და ა.შ.

ჯერ კიდევ სალტიკოვ-შჩედრინმა შენიშნა თავის დროზე, რომ რუსი ხალხი (თუ გსურთ, რუსეთის ხალხი) მზად არის, გამუდმებით იტანჯოს, თითქოს თვლიდეს, რომ აქ, რუსეთში, კარგია, რადგან აქ მეტად იტანჯებიან. მაგრამ მეტაფიზიკური აზრით, იმ აზრით, როგორითაც სამყაროა მოწყობილი, არ არსებობს ტანჯვა მრავლობით რიცხვში, ისევე, როგორც არ არსებობს სიკვდილი მრავლობით რიცხვში. თუკი მართლაც იტანჯებიან, ამას აკეთებენ ერთხელ, ერთ ეგზემპლარად. ეს ერთადერთი გზაა, რომელზეც თუნდაც რაიმე აზრის გამოტანა შეიძლება მომხდარიდან. გამოიტანო ერთხელ და სამუდამოდ, რათა ისტორიულ არსებობაში მოხედეს ის, რაც ერთხელ უკვე განცდილია. მრავალჯერ ტანჯული გამუდმებით ბრუნდება აჩრდილთა სამყაროში, საკუთარ თავს წრებრუნვისთვის წირავს, სადაც არასრულყოფილი ქმედება, ჭეშმარიტების გადაულეჭავი ლუკმა მარად მილოლავს ჩვენი ცხოვრებისა და ცნობიერების დინებაში.

შემთხვევით არ ვაკეთებ მახვილს სიტყვებზე. დაავადებული ცნობიერების პრობლემა ხომ ასევე ენობრივი პრობლემაც

არის. ჩვენ ვცხოვრობთ სივრცეში, რომელშიც დახვავებულია აზრისა და ენის წარმოების ნარჩენთა უზარმაზარი გროვა. ეს სივრცე უკიდურესობამდეა დანაგვიანებული ნორმალური აზროვნებითი და სულიერი მოღვაწეობის თანამდევით, მეორადი პროდუქტებით, მათი მითოლოგიზირებული ნამსხვრევებით. ამიტომაც, როდესაც ჩვენ გვსურს აზროვნება, როდესაც გვაქვს აზრის განზრახვა და ნადილი, ჩვენ არაფერი გამოგვდის. რაღაც არის უკვე დარღვეული თვით ენაში, მის საფუძველში.

მაგრამ, სანამ ამ დაავადების მიზეზების გარკვევას შევუდგებოდეთ, მსურს მკითხველი მოცემული ტექსტის ალქმის თავისებურებებთან დაკავშირებით გავაფრთხილო. საქმე იმაშია, რომ თავისი არსით პროფესიონალური ფილოსოფიური აზროვნება დროისა და სივრცის უფრო მსხვილი ერთეულებით უნდა ოპერირებდეს. მისი ლოგიკა ასეთია: დღევანდელი დღიდან აზრის გამოსატანად უნდა ვიაზროვნოთ მსხვილი ერთეულებით, რომლებიც XX საუკუნეს აკავშირებენ, ვთქვათ, XVIII საუკუნესთან; ვიაზროვნოთ ხანგრძლივმოქმედი, ასე ვთქვათ, გამჭოლი ძალებით ისტორიისა, მაგალითად, რუსეთის. ამისათვის კი მათი გამოვლენა მაინცაა საჭირო, ამ ისტორიის მოვლენების შესახებ ჩვენი (შესაძლო) აზრის ჭეშმარიტი დროითი და სივრცითი ზომადობის დადგენა. მხოლოდ ასეთ შემთხვევაში შევძლებთ დავინახოთ, მაგალითად, რომ ჯამი პრობლემებისა, რომელთა შესახებ დღეს ამდენს ვსაუბრობთ, სინადვილეში შესაძლოა დაყვანილ იქნას ერთზე – სამოქალაქო საზოგადოების პრობლემაზე.

მოკლედ თუ ვიტყვით, მისი არსი მდგომარეობს სახელმწიფოსა და საზოგადოების მყარი კავშირის დარღვევაში, დამოუკიდებელი საზოგადოებრივი ელემენტის განვითარებაში, რომელიც, ერთი მხრივ, ძალაუფლების ბუნებრივი საზღვარი იქნებოდა, მეორე მხრივ კი არ ექნებოდა სახელმწიფოებრივი გარანტიებისა და რაიმე სახის სხვაზე დამოკიდებულების საყრდენი. მაგრამ, ესაა პრობლემა ახალი დროის დასაწყისისა, საზოგადოების ბურჟუაზიამდელი და ბუნებრივ-სამართლებრივამდელი მდგომარეობისა. ხოლო იმაში დასარწმუნებლად,

რომ სწორედ ესაა ჩვენი დღევანდელი მდგომარეობა, სულაც არ არის საჭირო რაიმე განსაკუთრებული საბუთების ძიება. საკმარისია ენის პრობლემის სიბრტყეს დავუბრუნდეთ.

ჩვენს ცნობიერებაში მოქალაქეობრიობამდელის ძალიან მარტივ ელემენტს მოვიტან. მაგალითად, ჩვენ ვამბობთ – „საზოგადოებრივი შრომა“ და ამ დროს მყისიერად ვგულისხმობთ საზოგადოებრივი შრომის განსხვავებას ინდივიდუალურისგან. ჩვენ დაახლოებით ასე ვმსჯელობთ: ჯერ საზოგადოებაზე უნდა ვიმუშაოთ, შემდეგ კი საკუთარ თავზე. მაგრამ, სწორედ ესაა ცნობიერების ის დარჩილვა, ის გამრუდებული სიტყვა, რომლის მეშვეობით უნებურად გამოითქმება რაღაც სრულიად განსხვავებული, კერძოდ კი ის, რომ ჩვენი შრომა არის საბეგარო, დღიური, რომლის დროს ჩვენ მხოლოდ გამოვიმუშავებთ. მაგრამ, სწორედ ესაა სიტუაცია, რომელიც ახალი დროის დასაწყისისგან განსხვავდება, განსხვავდება წარმოშობილი ახალეფროპული საზოგადოებისა და კულტურისგან. განმანათლებლობამ მსგავსი აღარაფერი იცის. კაცობრიობის განათლებული მდგომარეობა განვითარების იმ სტადიას პასუხობს, როდესაც შრომას თავისუფალი მენარმეები ახორცილევენ, რომლებიც ერთმანეთთან და დამქირავებლებთან სახელშეკრულებო ურთიერთობებს ამყარებენ. აქ კი განსხვავება საკუთარ თავზე შრომასა და საზოგადოებაზე შრომას შორის არ შეიძლება, რომ არსებობდეს. ხოლო, თუ განსხვავება წარმოიშობა, ეს ასახავს სინამდვილეში არსებულ ბატონყმურ მდგომარეობას ეკონომიკური მატერიალისა, რაც ჩვენს დროში სრულ აბსურდად აღიქმება. და ისევ, არ უნდა დაგვავიწყდეს ის ისტორიულ-კულტურული კონტექსტი, რომელშიც ვიმყოფებით.

თავის დროზე პუშკინს კამათი წარმოეშვა ჩაადაევთან, რომელიც პირველი იყო, ვინც ჩვენს ფილოსოფიურ ტრადიციაში ისტორიულ და არაისტორიულ წარმონაქმნებს შორის ოპოზიცია შემოიტანა. ჩაადაევს მხედველობაში ჰქონდა რუსეთის დახასიათება, როგორც სოციალურ-კულტურული ფენომენისა. ცდილობდა რა მის განსაზღვრას, ის საკმაოდ დიდ უცნაურობას წააწყდა, რასაც მე აღუწერლობადობას ვუწოდებდი, იმ

აზრით, რომ არის რალაც, რისი აღწერაც შესაძლებელია, და არის რალაც, რაც აღწერას არ ექვემდებარება. ასეთ ამოუცნობ ფენომენად იქცა ჩაადავეისთვის რუსეთი.

მართლაც, „რუსეთის შესახებ ამბობენ, რომ ის არც ევროპას ეკუთვნის და არც აზიას, — წერს ჩაადავეი. — რომ ეს განსაკუთრებული სამყაროა. მაგრამ, ჯერ კიდევ დასამტკიცებელია, რომ კაცობრიობას, გარდა თავისი ორი მხარისა, რომელიც განისაზღვრება სიტყვებით დასავლეთი და აღმოსავლეთი, მესამე მხარეც გააჩნია“, რომელიც სინამდვილეში არ არსებობს. და არც შეიძლება, რომ არსებობდეს. ეს მომენტი ძალიან ზუსტად არის მოხელთებული ჩვენს ენაში. ჩვენ ვამბობთ — „ერთი მხრივ“ და „მეორე მხრივ“. არასოდეს ვიტყვით — „მესამე მხრივ“.

თუკი ახლა ამას ჩაადავეის სხვა დაკვირვებებთან და ჩვენს საკუთარ გამოცდილებასთან გავაერთიანებთ, მივხვდებით, რომ რეალობაში „მესამე მხარე“ არ შეიძლება არსებობდეს. მაგრამ ის შეიძლება იყოს ირეალობაში, სარკისმილმურ სამყაროში.

ცხადია, ჩაადავეისთვის რუსეთი იყო ასეთი აღუწერელი ქვეყანა სარკისმილმეთიდან. შემთხვევით არ უწოდებდა იგი მას გაგების ხარვეზს, ანუ რალაცას, რაც არ გვხვდება ჩამოყალიბებული ფორმების, ადათების, ტრადიციებისა და მკაფიო არტიკულაციის ისტორიულ სამყაროში. პუშკინი ამ აზრის წინააღმდეგი იყო, მაგრამ ფაქტიურად თავისი ცხოვრებით ადასტურებდა მის მართებულობას. ის თითქმის ერთპიროვნულად ცდილობდა შეექმნა რუსეთში ტრადიცია, სახლისა და ოჯახის საფუძველი, ირეალურ სამყაროში კი ამის საფასური საკუთარი სიცოცხლეა. ცნებები, რომლებსაც იქ იყენებენ ადამიანები, ფანტასმაგორიულია, ისინი დაავადებული, გავლურებული ცნობიერების ნაყოფია. სხვათა შორის, ერთ-ერთი პირველი, ვინც ამას მიხვდა, გოგოლი იყო. სწორედ მან განავითარა ამ მიღმურობათა ლიტერატურული აღწერის სპეციალური ტექნიკა. ამ აზრით, მთელი რუსული ლიტერატურა მართლაც გოგოლის „შინელიდან“ გამოვიდა. ჯერ კიდევ ნაბოკოვი, რომელიც თავად იყო მგრძნობიარე მიღმურობათა თე-

მისადმი, აღნიშნავდა: „...აბა, რანაირი გაიძვერაა ჩიჩიკოვი? მისი გაიძვერობის საგანი ირეალურია“. ის ისევე აღუნერადია, როგორც თანამედროვე მოსკოველი ან ქართველი მილიონერი. სცადეთ მისი მხატვრულ-ტიპოლოგიური აღწერა, როგორც, მაგალითად, გობსეკის, შეილოკის ან რომელიმე რუგონ-მაკარისა. თქვენ არაფერი გამოგივათ, რადგან მის სწრაფვათა საგანი ისევე არარეალურია, როგორც საბჭოთა ფული.

XX საუკუნის დასაწყისში პუშკინისა და ჩაადაევის კამათში ჩაება ოსიპ მანდელშტამი – მცირეთაგან ერთ-ერთი პოეტი თანამედროვე რუსულ ტრადიციაში გონების მკვეთრად გამოხატული ისტორიოსოფიული და მეტაფიზიკური ნყობით. მრავალში ეთანხმებოდა რა ჩაადაევს, ის, მიუხედავად ამისა, ამტკიცებდა, რომ რუსეთი მაინც ისტორიული წარმონაქმნია, რადგან აქ ვხვდებით მინიმუმ ერთ ორგანულ სტრუქტურას, რომელიც საკუთარ ფეხზე დგას, რომელიც თავისი კანონებით ცხოვრობს და რომელსაც საკუთარი ტრადიციები და წესები აქვს. – ესაა რუსული ენა.

მაგრამ, სიტუაციის მთელი ტრაგიზმი იმაში მდგომარეობდა, რომ მანდელშტამის აზრი გამოთქმულ იქნა იმ დროს, როდესაც ჩვენი ისტორიიდან სწორედ ენის ამოგდების პროცესი დაიწყო, როდესაც ახდენა დაიწყო ბლოკის წინათგრძნობამ ჰარმონიის შინაგან წყაროთა რღვევის შესაძლებლობის შესახებ, და არა მხოლოდ ბარბაროსული დამოკიდებულებისა მის გარეშე პროდუქტებთან. ეს მანდელშტამსაც ესმოდა. ჩაადაევთან მთელი მისი კამათი განსაზღვრულია ერთი უცნაური ფრაზით იმის შესახებ, რომ თუ ჩვენ ენასაც განვშორდებით, მაშინ საბოლოოდ გადავიჩეხებით ნიჰილიზმის უფსკრულში. ასეც მოხდა. მაგრამ, აქ საინტერესო სხვა რამეცაა. სწორედ ამ ისტორიულ წერტილში, უფსკრულის პირას, რუსეთში, მიუხედავად ყველაფრისა, გამოჩნდნენ ადამიანები, რომლებმაც განაგრძეს უკვე არსებული ლიტერატურული ტრადიცია. უპირველეს ყოვლისა, მხედველობაში მყავს ზოშჩენკო, ზაბოლოცკი, პლატონოვი. მათ პირველებმა აღწერეს უცნაური ადამიანები,

რომლებიც სახლმმართველთა ენით საუბრობდნენ, ენით ადამიანური არსებისა, რომელიც ბულგაკოვს ჰყავს გამოყვანილი მოთხრობაში „ძაღლის გული“.

ეს ენა შედგება ერთგვარი მიღმური და უძრავი ბლოკებისგან, რომლებიც სიმსივნურ წარმონაქმნებს წარმოადგენენ. მართლაც, როგორ შეიძლება ისეთი სიტყვათშეთანხმებებით აზროვნება, როგორიცაა, მაგალითად, „ქვეყნის ბოსტნეულის კონვეიერი?“ ამ ლექსიკურ მონსტრს მიღმა მყისვე ჩნდება ხატი ერთგვარი დაკუნთული, პლაკატზე გამოსახული ჭაბუკებისა, რომლებიც კონვეიერთან დგანან. იმის დანახვა ან განაზრება, თუ რა ხდება ამ დროს ბოსტნეულთან მიმართებით, სრულიად შეუძლებელია. თქვენ თითქოს მყისიერად ხედებით მაგნიტურ ველში და მიექანებით მიმართულებით, რომელიც მისი ძალწირებითაა განსაზღვრული.

აქ მე შეგნებულად ვარიდებ თავს სოციალურ პრობლემებს. მე მაინტერესებს აზროვნებითი მექანიზმი და მდგომარეობა ენისა, რომელშიც უკვე ყველაფერი არის. მხოლოდ უნდა მოვასწროთ ამ ენობრივი არსებულობის განცდა, მოვასწროთ მასში ჩვენი აზრებისა და გრძნობების ჩანერა. ასეთი სახის ცნობიერება ძალიან ჰგავს ოთახს, რომელსაც ფანჯრების ნაცვლად სარკეები აქვს, თქვენ კი ხედავთ არა გარე სამყაროს, არამედ საკუთარ გამოსახულებას, თანაც ისეთს, რომელიც იმას კი არ პასუხობს, როგორიც ხართ, არამედ იმას, როგორიც უნდა იყოთ. ცნობიერების ნებისმიერი ნაპერწკალი შესაძლოა კაფსულად იქცეს ამ ანარეკლებში და შეიშალოს. ადამიანს ასეთი ცნობიერებით მხოლოდ ერთი რამ შეიძლება სურდეს – საკუთარი თავის აფეთქება, ანუ თავის მოკვლა და იმავდროულად მთელი სამყაროს განადგურება. ადამიანის გულის ბოროტება – ესაა სიძულვილი დაუძლეველისადმი საკუთარ თავში, და შემდეგ ხდება მხოლოდ მისი პროექცირება გარე სამყაროზე.

დაახლოებით მსგავსი დაემართა ფილოსოფიურ ენასაც. აიღეთ მარქსისტული ფილოსოფიის ნებისმიერი სახელმძღვანელო და თქვენ ნახავთ, რომ ის მსგავსი მიღმურობები-

სგან შედგება. შეუძლებელია მათი ამოძრავება; შეუძლებელია მათი მეშვეობით პროფესიონალურად ოპერირება; ისინი აზრის არანაირ განვითარებას არ ექვემდებარებიან. თუმცა, ამ ენის ჩამოყალიბება საკმაოდ მარტივი მექანიზმის კანონების მიხედვით მიმდინარეობდა.

წარმოიდგინეთ სოციალ-დემოკრატიული წრე, სადაც „სწავლულმა ადამიანმა“ მსმენელთა გონებაში უნდა ჩაატიოს მთელი სამყარო მისი ურთულესი პრობლემებითა და შემადგენლით, — თანაც ჩაატიოს ისე, რომ მსმენელის გონებას შრომის ძალისხმევა არ დასჭირდეს, რომ ის არ დაიძაბოს, არ იფიქროს, არ იტანჯოს. ამის გაკეთება მხოლოდ ერთი საშუალებით იყო შესაძლებელი — სამყაროს მთელი სირთულის დაყვანით მარტივ სქემებამდე. მაგალითად: „რატომ არსებობენ ღარიბები? — ღარიბები იმიტომ არსებობენ, რომ არიან მდიდრები. — რა უნდა გავაკეთოთ, რომ ღარიბები აღარ იყვნენ? — უნდა გავანადგუროთ მდიდრები“.

მსურს ყურადღება მივაპყრო არა თვით საექვო შინაარსს ამ მტკიცებისა, არამედ იმას, რასაც ის უკავშირდება მსმენელის გონებაში და რას წარმოშობს შედეგად. პირველ რიგში, ის ართმევს ადამიანს დამოუკიდებელი შრომის მოთხოვნილებას, ანუ უნერგავს მას, რომ აზრი — ეს ისაა, რისი ფლობისთვის არ არის საჭირო გონებრივი ძალისხმევის გამოყენება, რომ საკმარისია მხოლოდ მოსმენა და წაკითხვა. მეორეც, არსებობს ადამიანის მიერ საკუთარი თავის პატივისცემის მექანიზმი. გარდა მბრძანებლური მოთხოვნილებისა, რომ იყოს, შედგეს და დაშთეს, როგორც ფილოსოფოსები იტყვიან, მას ასევე აქვს გაგების მოთხოვნილება. ადამიანს პრინციპულად არ შეუძლია ცხოვრება სამყაროში, რომელიც არ ესმის. მაგრამ გაგების ეს პრინციპი ყოველთვის შეზრდილია ადამიანის ფუნდამენტურ დამოკიდებულებასთან საკუთარი თავისადმი, როგორც საკუთარი თავის იდენტიფიცირების უნარის, ისე საკუთარი თავის პატივისცემის უნარის აზრით. ხოლო, თუ ის თვითპატივისცემის ხარისხს გამარტივებული სქემების მეშვეობით აღწევს, ის

უმაღ მოკლავს მას, ვინც ხელს აღმართავს ამ სქემებზე, ვიდრე განშორდება მათ. ეს გასაგები უნდა იყოს, რადგან რთული სამყაროს გამარტივებული გაგება მასში შეეზარდა ყველა ადამიანისთვის ფუნდამენტურ საკითხს სიცოცხლისა და სიკვდილის შესახებ.

ახლა კი წარმოიდგინეთ, რომ ჩვენ ვცდილობთ გავთავისუფლდეთ ამ „ფილოსოფიური“ ენისგან, ვცდილობთ ვისწავლოთ აზროვნება და სტალინის საპირწონედ ისეთ მოაზროვნეებს ვასახელებთ, როგორებიც არიან პლესანოვი, ლუნაჩარსკი, ბუხარინი და კიდევ ვინმე. აქიდან არაფერი გამოვა. ამ მოაზროვნეთა დონე მეტისმეტად დაბალია. თავიდან საჭირო იყო რუსეთში არსებული ჰუმანიტარული აზრის მთების მოსწორება, რათა შემდეგ გათავისუფლებულ ასპარეზზე ეს მოაზროვნეები ფილოსოფიური აზრის მონბლანებად წარმოჩენილიყვნენ. მათი ტექსტები არა მხოლოდ ჯოჯოხეთურად მოსაწყენია, არამედ, გარდა ამისა, დაწერილია ქვის, მკვდარი ენით. ისინი იმთავითვე გამორიცხავენ ცოცხალ, თავისუფალ აზრს. ამიტომ, ვუბრუნდები რა ჩვენს თემას, ვამბობ, რომ ზოგადად ენის სივრცისა და ფილოსოფიურის – კერძოდ – განმნდის გარეშე ნაბიჯსაც ვერ გადავდგამთ წინ. ჩვენ იმ სიტუაციაში ვცხოვრობთ, რომელიც ძალიან ზუსტად აღწერა პლატონოვმა ერთი ფრაზით. მის ერთ-ერთ გმირს სულის ხმის ნაცვლად ცნობიერების ხმაური ესმის, რომელიც რეპროდუქტორიდან იღვრება. თითოეული ჩვენგანი, საკუთარი რისკის ფასად, თავის კონკრეტულ საქმეში, თავის შიგნით როგორმე წინ უნდა აღუდგეს ამ ხმაურს. რადგან, როგორც უკვე აღვნიშნე, ადამიანი ველურად ქცეული ცნობიერებით, სოციალური რეალობისა და მისი კანონების შესახებ გამარტივებული წარმოდგენით, XX საუკუნეში ცხოვრებას ვერ შეძლებს. ის უკვე საშიში ხდება არა მხოლოდ საკუთარი თავის, არამედ მთელი სამყაროსთვისაც. ჩვენ დღეს იმის შესახებ ვსაუბრობთ, რომ ჩვენს საერთო ევროპულ სახლზე ზრუნვაა აუცილებელი. მაგრამ, ამისათვის, სულ ცოტა, თავდაპირველად ამ სახლში წევრობა უნდა აღვადგინოთ. ძირითადი ამოცანა,

რომელიც სოციალური აზროვნების, საბჭოთა კავშირის მოქალაქეთა წინაშე დგას, — ესაა შეერთება თავის სამშობლოსთან, რომელიც შეუქცევლად წარმოადგენს ევროპულ ბედს რუსეთისთვის. თუმცა მართალია, რომ ჩვენ ჯერ მხოლოდ „მესამე“ მზარის რეალიზება მოვახდინეთ, ფანტასმაგორიულის, რის გამოც სამოქალაქო საზოგადოების პრობლემა დიდი ხნით გაქრა ჩვენი თვალთახედვის არიდან.

ზემოთ მე უკვე ვთქვი, რომ სამოქალაქო საზოგადოების პრობლემას სახელმწიფოსა და საზოგადოების მყარი კავშირის დარღვევა, დამოუკიდებელი საზოგადოებრივი ელემენტის განვითარება წარმოადგენს. სოციალურ და ეკონომიკურ თეორიათაგან განყენებულად შევეცდები ამასთან მიმართებით განვმარტო ყველა სამოქალაქო საზოგადოებაში პრინციპული აზრი სიტყვისა „კერძო“.

საქმე იმაშია, რომ ევროპული კულტურა, უპირველეს ყოვლისა, ქრისტიანულია, და ის სრულებით არ არის დამოკიდებული იმაზე, თუ რამდენი ადამიანი დადის ეკლესიაში და კონფესიურ ან საეკლესიო რიტუალს ასრულებს. საუბარი იმის შესახებაა, რომ ქრისტიანობამ ევროპული სამოქალაქო საზოგადოების ყველა ინსტიტუტში შეაღწია და უკვე კრისტიანიზებულიად არსებობს მათში.

თავად ქრისტიანული კულტურის იდეა კი ფუნდამენტური და მარტივია. ეს კულტურა ეკუთვნის ადამიანებს, რომლებსაც შესწევთ უნარი, კერძო საქმეში უსასრულოსა და ღვთიურს შეასხან ხორცი. როდესაც „კერძოს“ ვამბობ, ვგულისხმობ მენაღეს, ვაჭარს, მუშას და ა.შ. საპირისპირო კულტურულ სიტუაციაში თქვენ საქმე გაქვთ ფენომენტთან, რომლის არსი მდგომარეობს ადამიანის ფანტასტიკურ გულგრილობაში საკუთარი საქმისადმი. რატომ ხდება ეს? იმიტომ, რომ ნებისმიერი საქმე არასოდეს თანხვდება ერთგვარ მისტიკურ აბსოლუტურ და უსასრულო წერტილს. ამ სქემის თანახმად იმას, რასაც მე ვაკეთებ, არანაირი მნიშვნელობა არ აქვს, ამიტომ მე შემოიძლია უნამუსო ვიყო დღეს, რათა უნაკლოდ ვიქცე ხვალ. მაგრამ, ევროპული კულ-

ტურისტების არ არსებობს არანაირი ხვალ, არის მხოლოდ ის, რაც ახლა ხდება, კონკრეტულად გაფორმებულ, შესრულებულ საქმეში. სხვათა შორის, ზოგი სოციოლოგი ცდილობს აქიდან პირი უცვალსო ეკონომიკურ თეორიას და კუთხის თავში რელიგიური ცნობიერების ფაქტი დააყენოს. მე არ ვიზიარებ ამ თვალსაზრისს, მაგრამ ასეთი აზრის მსვლელობის საილუსტრაციოდ ერთ მაგალითს მოვიტან.

არსებობს მაქს ვებერის ცნობილი თეორია, ვინც კაპიტალიზმის ფენომენის წარმოშობას იმას უკავშირებდა, რასაც თავად პროტესტანტულ ეთიკას უწოდებდა. მას მიაჩნდა, რომ კაპიტალიზმის განვითარებისთვის საჭირო იყო, რომ აქტი, მაგალითად, ვაჭრობის ანუ კერძო საქმისა, ქცეულიყო რაიმე ზემოქმედებით ღირებულების მატარებლად, მათ შორის, ღმერთთან ურთიერთობის, პასუხისმგებლობისა და ა.შ. როდესაც ეს ხდება, მისი აზრით, ჩნდება კაპიტალისტთა, მენარმეთა, ვაჭართა კლასი, და წარმოიშობა ისეთი სიტყვები, როგორიცაა „ბიურგერი“, „კერძო ადამიანი“ და ა.შ. რუსულ ენაშიც არსებობს ამის ანალოგი – „მეშჩანი“. სწორედ ამ აზრით გამოიყენა იგი პუშკინმა თავის ცნობილ ლექსში. მაგრამ ჩვენთვის სიტყვები „ბიურგერი“, „ბურჟუა“, „მეშჩანი“ დიდი ხანია უხამსობის, ობივატელობისა და ა.შ. სიმბოლოდ იქცნენ.

გავიმეორებ, მე არ ვთვლი ვებერის თეორიას მართებულად კაპიტალიზმის წარმოშობის მიზეზთა ანალიზთან მიმართებით. მე ჩემი პრეტენზიები მაქვს მისდამი. მაგრამ მის აზრთა მსვლელობა მოცემულ შემთხვევაში ფრიალ ნიშანდობლივია და მრავალს გვეუბნება ევროპული ქრისტიანული კულტურის ნამდვილი ხასიათის შესახებ. თუკი ახლა ჩვენ XX საუკუნის დასაწყისის რუსეთს მივმართავთ, დავინახავთ, რომ მის მაცხოვრებელთა ცნობიერებას სახარება ღრმად სულაც არ შეხებია. ჯერ კიდევ როზანოვმა შენიშნა თავის დროზე ქვეყანაში პირველი რევოლუციის ტალღაზე „ცოცხალი ქრისტიებისა“ და „ცოცხალი ღვთისმშობლების“ გავრცელება, რაც სრულიად შეუძლებელია ოდნავ მაინც წიგნიერ რელიგიურ ცნობიერ-

ებაში. აქ ყველაფერს სხვა ძალები წარმართავენ. „რუსეთის შესახებ საუბრისას, – წერდა ჩაადაევი – გამუდმებით წარმოუდგენიათ, რომ თითქოს ისეთივე სახელმწიფოს შესახებ საუბრობენ, როგორიც სხვებია; სინამდვილეში ეს ასე სულაც არ არის. რუსეთი – მთელი სამყაროა, რომელიც ერთი ადამიანის ნების, წადილის, ფანტაზიის მორჩილია, – უწოდებთ მას პეტრეს თუ ივანეს, საქმე ამაში არ არის: ყველა შემთხვევაში თანაბრად არის ეს თვითნებობის განსახიერება“.

სხვა სიტყვებით, ჩაადაევს რომ თანამედროვე დისკუსიებში მიეღო მონაწილეობა, ვფიქრობ, ისიც იმ თვალსაზრისს გაიზიარებდა, რომ არანაირი სტალინიზმი არ ყოფილა, რომ ეს გამონაგონია, რომლის მეშვეობით შეუძლებელია იმის განაზრება, რასაც ჩვენ ამ სიტყვით მოვიხსენიებთ. სინამდვილეში სტალინი – მილიონობით თვითმპყრობელობის პროდუქტია, უფრო სწორად კი, მათი ფოკუსირებული ანარეკლი. ამის შესახებ ის თავადაც საუბრობდა, აღიარებდა რა, რომ პარტიამ შექმნა იგი სახედ და ხატად თვისა. მილიონობით „სტალინი“ – ესაა სოციალური რეალობა, რომელშიც მბრძანებელთა მასა ცხოვრობს. ესაა ის, რასაც ჩაადაევმა თვითნებობის განსახიერება უწოდა. ახლა ჩვენ ვცდილობთ იმ დროიდან რაღაც ინტელექტუალური, პარტიული და სულიერი ოპოზიციის მსგავსი გამოვყოთ. მაგრამ, სინამდვილეში იგი არ არსებულა; ვერც იარსებებდა. უბრალოდ, ბუხარინი ოდნავ გადახრილი იყო იმ ხატისგან, რომელსაც მილიონობით თვითმპყრობელი საკუთრად მიიჩნევდა. მათი ცნობიერებისთვის ადექვატური სტალინი იყო, ამიტომაც იქცა იგი იმად, რადაც იქცა.

მაგრამ, ეს ისტორია ჯერ კიდევ არ დასრულებულა. ჩვენ მაინც ვერ ვისწავლეთ განცდილიდან აზრის გამოტანა. სხვაგვარად არ ვისაუბრებდით ბრეჟნევის კულტის შესახებ, რომელიც სინამდვილეში არ არსებულა. იყო „ბრეჟნევის კულტი“, რომლის მეშვეობით სრულდებოდა რიტუალური ცეკვა, ხოლო ადამიანთა გარკვეული ჯგუფი საკუთარი ქება-დიდებით იყო დაკავებული. მისი მეშვეობით საუბრობდნენ ისინი საკუთარი თავის, საკუთარი ავტორიტეტის, საკუთარი ძალისა და ა.შ. შესახებ.

ამ ნააზრევის დაბოლოებას ვისურვებდი ჩვენთვის უწინდელივით აქტუალური აზრით ჩაადაევისა, რომლითაც იგი ზემომოტანილ მსჯელობას ასრულებს იმის შესახებ, რომ რუსეთი არ წარმოადგენს მხოლოდ სახელმწიფოს სხვა სახელმწიფოთა შორის. „ადამიანური თანაცხოვრების ყველა კანონის საპირისპიროდ, – წერს ჩაადაევი. – რუსეთი მხოლოდ საკუთარი დამონებისა და ყველა მეზობელი ხალხის დამონების მიმართულებით მოძრაობს. ამიტომაც, არა მხოლოდ სხვა ხალხების, არამედ მის საკუთარ ინტერესებშიც არის, რომ აიძულონ იგი, სხვა გზას შეუდგეს“.

ოდესღაც ამ ამოცანის გადაწყვეტა დაიწყეს კიდეც, მაგრამ ჩვენ გვერდზე გადავუხვიეთ და გავველურდით. ახლა, თუკი გვსურს მართლაც გადავარჩინოთ ან მონაწილეობა მივიღოთ დედამიწის ცივილიზაციის გადარჩენაში, თუკი გვსურს ჩვენს ევროპულ სახლში დაბრუნება და უფლების მოპოვება, რომ მის შესახებ დამცველების სახით ვისაუბროთ, თავდაპირველად თავად უნდა ვიქცეთ ცივილიზებულებად – მეტად ცივილიზებულ ან უბრალოდ ცივილიზებულ ადამიანებად, ანუ გადავიდეთ სხვა, ახალ გზაზე.

სამოქალაქო საზოგადოების შესახებ (1989¹⁴)

მსურს ხაზი გავუსვა, რომ მოცემული მოხსენება სამოქალაქო საზოგადოების ცნების შესახებ, და ასევე განხილვა, ერთობ აბსტრაქტული იქნება. კონკრეტული რეალიების ცნობა მხოლოდ იმ ოდენობით მოხდება, როგორითაც იქნება ისინი იმ შედეგების დამატება, რომელთა მიღება აბსტრაქტული პრინციპებიდანაა შესაძლებელი.

ჩემი მსჯელობის ეპიგრაფის სახით შესაძლოა გამოვიყენოთ შემდეგი: „და არას დაგიდევდნენ, ვიდრე არ მოვიდა წარღვნა და წაღეკა ყველანი“. ეს მათეს სახარებაა¹⁵. გარდა უფიქრელობის ხატისა და შედეგების, რომლებიც ამ სახარებისეულ ტექსტშია დასურათებული, ჩვენ უნდა ჩავეჭიდოთ სიტყვას „დაგიდევდნენ“ (ანუ „ფიქრობდნენ“)¹⁶. ცხადია, რომ როდესაც ჩვენ ვაყალიბებთ კითხვას სოციალური ან პოლიტიკური თეორიის შესახებ, მაშინ ფიქრი, ანუ აზროვნება ორ ქრილში, ორი აზრით იგულისხმება.

უპირველეს ყოვლისა, ესაა აზროვნება, ანუ ფიქრი ყველაზე „ყოფითი“ ანუ სოციალურ-ისტორიული თეორიის თვალსაზრისით, ანუ ის აპარატი, ის შემადგენელი, რომელიც საგანგებოდაა შემუშავებული პროფესიონალების მიერ, შემუშავებულია აკადემიურ ინსტიტუტებში. მეორე ქრილი, რომელშიც ფიგურირებს აქ სიტყვა „ფიქრი“ – ეს უდავოდ ისაა, რომ ფიქრი (რა ბედიც არ უნდა ენიოს მას იმათ ხელთ, ვინც თვით ცხოვრობს საზოგადოებაში, მაგრამ ამასთანავე სოციოლოგიის ან სოციალურ-ისტორიული თეორიის პროფესიონალებს წარმოადგენს) იმავდროულად არის ცხოვრების, ანუ ცხოველქმედების ელემენტი, ელემენტი „თავისა“, სოციალურ-ისტორიული ცხოვრების თვით სუბიექტთა მენტალური და ფსიქიური შემადგენლისა, იმ ადამიანების, რომლებიც უბრალოდ საკუთარი ცხოვრებით

ცხოვრობენ. ის ყალიბდება და მიედინება მათთვის უცნობი (ზოგჯერ კი ნაცნობი) კანონებისა და კავშირების მიხედვით, მაგრამ ფიქრი ამ შემთხვევაში არის იმის ელემენტი, თუ როგორ ყალიბდება ეს კავშირები, როგორ აიგება ეს ფიგურა, ისტორიული პროცესის კონფიგურაცია და რაოდენ რთულ მრუდს ასრულებს ის მოვლენის ერთგვარ სოციალურ სივრცეში.

მაშინ პირველი, რისი სურვილიც გვიჩნდება, — ეს, რასაკვირველია (ვინაიდან ფიქრი ერთდროულად ორი ასეთი იპოსტასის სახით არსებობს), არის ფიქრის ცნებაში ორი რამის განსხვავება: ესაა ფიქრის ანუ გონების ანუ აზრის, ერთი მხრივ, ხოლო, მეორე მხრივ, აზროვნების განსხვავება. მე ფაქტიურად ვისაუბრებ არა აზროვნების ან მისი სოციალურ-ისტორიული ვარიანტის, არამედ ფიქრის შესახებ, ანუ უპირველეს ყოვლისა ვიგულისხმებ გამაცნობიერებელ აზრს, განვასხვავებ რა მას სპეციალური აზროვნებისგან. ცხადია, რომ აზრი სპეციალური აზროვნების ეთერს წარმოადგენს, ამიტომ შეგვიძლია ვისაუბროთ იმის შესახებ, თუ რა ოდენობით ხორციელდება ან არ ხორციელდება აზრი ეთერში. შესაძლოა შეასრულოთ აზროვნების პროცესი და არც ერთი აზრი არ გაგაჩნდეთ, არ დაბადოთ არც ერთი აზრი, და, პირიქით, შესაძლოა იმყოფებოდეთ განმააზრებელი ცნობიერების მდგომარეობაში, მათ შორის, განმააზრებელი გრძნობისა (მე აქ არ განვასხვავებ აზრსა და გრძნობას) და აზროვნების არანაირი სპეციალური პროფესიონალური პროცესი არ განახორციელოთ, რომელიც, ჩვეულებრივ, ლოგიკურად აღინერება.

ამით იმის თქმა და იმისგან გაფრთხილება მსურს, რომ სამოქალაქო საზოგადოებისა და სოციალური თეორიის ცნებებზე იმ ოდენობით ვისაუბრებ, რა ოდენობითაც შემწევს ძალა დავინახო აზრისა და თავისუფლების კონკრეტული მეტაფიზიკის შედეგები. მე ის მაინტერესებს, რაც აზრისა და თავისუფლების მეტაფიზიკიდან გამომდინარეობს იმ ცნებათა დონეზე, რომელთა მეშვეობით ჩვენ თავისუფლების შედეგებს განვიაზრებთ, თავისუფლების შედეგებს კი ისტორია და საზოგადოება წარმოადგენს. მსჯელობას გაუძღვები იმის ანალოგიით, რაც საერ-

თოდ გამომდინარეობს ამ მეტაფიზიკიდან, მაგალითად, აზრის, განმააზრებელი ცნობიერების, როგორც მე განვსაზღვრე იგი, და არა სპეციალური აზროვნებისთვის. აი, მაგალითად, არსებობს აზრის მეტაფიზიკური შედეგი (ანუ, შედეგი იმისა, თუ ჩვენ მეტაფიზიკურად შევხედავთ აზრსა და თავისუფლებას), ეს ასეთი პოსტულატია: ვილაც უნდა აზროვნებდეს, მართლაც აზროვნებდეს, რათა არსებობდეს საგანი. აქ მახვილი კეთდება სიტყვებზე „მართლაც აზროვნებდეს“. ამ მახვილის გაგება შესაძლებელი გახდება, თუ განსხვავებას სხვა სიბრტყეში გადავიტანთ: განვახორციელოთ აზრსა და აზროვნებას შორის იგივე განსხვავება, მაგრამ ოდნავ სხვა შუქში.

ლოგიკაში აზროვნება წარმოადგენს <...¹⁷>, ვინაიდან შემოდის ლოგიკური უსასრულობის აბსტრაქცია, ანუ: საგნებში რაიმე პრედიკატების არსებობა, მათი არსებობა საკუთარ თავში ან თავისთავად, და შემდეგ – ამ რეალობასთან მიახლოების ერთგვარი უსასრულო პროცესი, რომელსაც ესა თუ ის პრედიკატი ან ნიშანი გააჩნია. ასეთი პროცესი უსასრულოა იმდენად, რამდენადაც ერთმნიშვნელოვანი და სანდო პრედიკატის მიწერის თვით აქტი გულისხმობს შესრულებობას უსასრულობისა, ანუ აზროვნებითი ნაბიჯების უსასრულობისა, დაკვირვების მთელი ველის მოცვას, მოცვას, რაც გამორიცხავდა, რომ საგანს რაიმე საპირისპირო თვისება გაუჩნდეს. აქ აზრს ლოგიკური შესაძლებლობა წარმოადგენს, ანუ აზრი – აზრის განაზრებადი შესაძლებლობაა. თუკი ჩვენ შეგვიძლია ამ შესაძლებლობის განაზრება, – ეს აზრი თითქოს იმისგან დამოუკიდებლად არსებობს, რეალიზებულია ის თუ არა.

ამგვარად, ჩემეული განსხვავება მოითხოვს, რომ, როდესაც მე ვამბობ „მართლაც აზროვნებდეს“, იგულისხმება აზრის აქტუალური შესრულებობა, ანუ აქტუალური შესრულებობა რაიმე კონსტრუქციის, სასრული კონსტრუქციისა. ეს დაახლოებით ის თვალსაზრისია, რომლითაც თავის დროზე მათემატიკა განიხილეს ინტუიციონისტებმა. სხვათა შორის, ესაა ასევე კანტის პრინციპი. მენდელსონისადმი მიწერილ წერილში ის ამ პრინციპს აყალიბებს. „რასაკვირველია, – ამბობს კანტი. – თუ არ

არის ვინმე, ვინც მართლაც აზროვნებს, არც საგანი არსებობს“. ამასთან მე შემდეგს ვამბობ: ეს ონტოლოგიური პოსტულატია. ანუ ის კი არ არის ნათქვამი, რომ არ არსებობს საგანი ვილაცი-ისთვის, — იგი უბრალოდ არ არის ონტოლოგიური — არსებობის ან არარსებობის აზრით.

სხვათა შორის, მსურს დავთქვა, რომ შესრულებობა, აზრის აქტუალური შესრულებობა (არა ლოგიკური შესაძლებლობის ვარაუდი, არამედ აზრის აქტუალური შესრულებობა) ნიშნავს თვით აზრის საჯაროობას. მაგრამ აზრის საჯაროობის პირობა, ანუ აზრის აქტუალური შესრულებობისა, თავისთავად საჯაროობას არ მოითხოვს. სოციალური, სამართლებრივი ან სამოქალაქო აზროვნების შემთხვევაში შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ისინი თავად არ მოითხოვენ იურიდიულ ან კანონიერ საჯარო ფორმულირებას და, პირიქით, მათი ბუნება შესაძლოა დაზარალდეს ასეთი მცდელობისას, რადგან ისინი პრინციპულად კერძო სამართლად უნდა რჩებოდნენ, რომელიც არ საჭიროებს საჯარო გამოხატულებას ერთმნიშვნელოვანი იურიდიული ფორმულირების აზრით. მოცემულ შემთხვევაში იურიდიული ფორმულირება იქნებოდა თვალსაჩინოების მინიჭების მცდელობა და ამ თვალსაჩინოებით აღმოფხვრა საჯაროობის თვით პირობების რომელიმე არათვალსაჩინო მნიშვნელობისა. ეს ხომ შედეგია.

ანალოგიით (შეგახსენებთ, რომ მე ანალოგიას ვავლებ) ის, რაც აზრისთვის გამომდინარეობს, ანუ აზროვნების თეორიისთვის, იგივე გამომდინარეობს აზრისა და თავისუფლების მეტაფიზიკიდან საზოგადოების, საზოგადოებრივი საგნების, მოვლენების, როგორც ისტორიული შეტყობინების ობიექტებისთვის (ანუ რალაციისთვის, რაც მოხდა და რის შესახებ შეგვიძლია შევატყობინოთ). შეტყობინების საგანი შესაძლოა არ იყოს იმ პრინციპის თანახმად, რომელიც ჩვენ შემოვიღეთ. ხოლო, როდესაც ჩვენ ვსვამთ საკითხს შედეგების შესახებ, რომლებიც აზრისა და თავისუფლების მეტაფიზიკიდან გამომდინარეობს საზოგადოებრივი საგნებისთვის, და მოვლენებისა და ხდომილებების, როგორც ისტორიული შეტყობინების ობიექტებისთვის, ასეთ დროს საუბარი, რასაკვირველია, ეხება ზოგადად შე-

ტყობინებისა და სოციალურ-ისტორიულ შეხედულებათა ბუნებას, განსაზღვრულ პირობებს, წესებსა და საშუალებებს სოციალურ-ისტორიულ შეხედულებათა აგებისა.

თქმა არ უნდა, ყველა ეს წესი და პირობა თავისი არსითა და შესაძლებლობით კანტის სხვა პოსტულატის მოქმედების სიღრმეში აღწევს. საერთოდ კი, ის დეკარტესეულია, ანუ ზოგადად ის ახალი დროის რაციონალიზმის პოსტულატია. მე პირობითად ვუნოდებ მას კანტისეულს. იგი ასე უღერს (თქვენ მყისიერად მიხვდებით, რატომ ესაუბრობ მე პოსტულატების შესახებ აბსტრაქტულად: იმიტომ, რომ აბსტრაქტული შეტყობინებაც კი პოსტულატებამდე ერთგვარ ზღვარს უწესებს ჩვენს აზრობრივ წადილებს, რომელთა საგანს ისტორიისა და საზოგადოების შესახებ რაიმე სახის მსჯელობა წარმოადგენს), კერძოდ კი: „მოდით ავაგოთ, — ამბობს კანტი (მე მიახლოებით მომაქვს მისი მსჯელობა, რათა მას პოსტულატური ფორმა მივანიჭო), — ისეთი სამყარო, სამყარო, რომელიც ჩვენი კანონებითა და ცნებებით არის აღწერილი, და ვნახოთ, შეძლებს თუ არა ის საკუთარ შემადგენელში და საკუთარი კანონების თანახმად ისეთი არსების წარმოქმნას, რომელიც მას აღწერდა“. ვიმეორებ, შევეცადოთ სამყაროს ობიექტური სურათი დაეხატოთ ამ თვალსაზრისით: ვნახოთ, შეძლებს თუ არა ასეთი სამყარო წარმოშობას არსებისა, რომელიც მას აღწერდა. ანუ, იმპლიცირებულია, რომ სამყარო, რომელიც ვერ წარმოშობდა არსებას, მქონეს მისი აღწერის უნარისა, არ იქნებოდა ჩვენთვის ობიექტური სამყარო და ჩვენ ვერ შევძლებდით მის წარმოდგენას ობიექტურ სურათში. მეორე მხრივ, ეს უკიდურესად მარტივ რამეს ნიშნავს: ისტორია იწყება მისი აღწერით, და ისტორიის მეცნიერებაც მისი (ისტორიის) აღწერით იწყება. დიახ, ისტორია მისი აღწერით იწყება, იმით, რომ ასეთი უნარი შესაძლოა საჭირო და შესაძლებელი იყოს, და რომ ასეთი ამოცანა და კითხვა საერთოდ შესაძლებელია, რომ წარმოიშვას, რომ განაზრებადი იყოს.

მაგალითად, ცნობილია, რომ, ვთქვათ ინდური ისტორიოგრაფიის შედარება ევროპულთან ცხადად გვიჩვენებს, რომ ინდოეთის ისტორია არის ისტორიული არსებობის გამოვლენა, და

ის არის ისტორიული თანმიმდევრულობა ან, თუნდაც დაუკავშირებელი ქაოსი მოვლენებისა, — რომელთა კავშირები ჩვენ შესაძლოა არ ვიცოდეთ, — მაგრამ ისტორიული მოვლენებისა, რომლებიც რადიკალურადაა დაკავშირებული წარმოდგენასთან, რომელიც თვით ინდოეთის საზოგადოების სუბიექტებს აქვთ ისტორიის შესახებ, მიუხედავად იმისა, მათი მიზანი ისტორიის აღწერა არის თუ არა. და სანამ მათ ასეთი ამოცანა არ დაუსვამთ, ჩვენ ვერ ვისაუბრებთ ზოგადად ინდოეთის ისტორიის, როგორც ობიექტური ისტორიის შესახებ.

სხვათა შორის, თავშესაქცევად, ჩვენი საკუთარი რუსული საქმეებით თავის გასართობად, ვლადიმირ პეჩორინის¹⁸ ერთი სარკასტული შენიშვნა მინდა მოვიტანო, პირველი არდაბრუნებულისა რუსეთის ისტორიაში, რაც ერთგვარ ისეთ ბუტადას¹⁹ წარმოადგენს ერთდორულად ყველა ადამიანის წინააღმდეგ, რომლებსაც მე სრულიად უგუნური, გამოუთქმელი რუსული სიტყვით — „ნოსტალგისტები“ ან მტირალები — ვახსენებდი, რომლებიც მზად არიან ნებისმიერი ქვეყნიდან მუხლებით (ასე წარმოუდგენიათ მათ თავისი მდგომარეობა) მოხობდნენ რუსეთში, ოღონდ კი ამის უფლება მიეცეთ. ასეთი ბუტადაა. პეჩორინი ამბობს: „სანამ ნიკოლოზი ცოცხალი იყო, მე აზრადაც არ მომსვლია რუსეთზე ფიქრი (წარმოიდგინეთ რუსი ადამიანი, რომელსაც აზრადაც არ მოსდის რუსეთზე ფიქრი — მ.მ.). საერთოდაც, რა იყო აქ საფიქრალი? ხომ შეუძლებელია ფიქრი უსაგნოდ (კანტის პოსტულატი გაიხსენეთ — მ.მ.). ააფრინე ალალიო, რაც არ არი — არ არიო. ერთმა ჯარისკაცმა ყირიმ-იდან პეტერბურგული გაზეთის ორი ფურცელი ჩამომიტანა. უმაღლესი სამსახურებრივი ბრძანებების გარდა (ამის ნაცვლად წარმოიდგინეთ ცენტრალური კომიტეტის დადგენილებები, „პრავდას“ მოწინავე სტატიები, შეტყობინებები თათბირებიდან და ა.შ. — მ.მ.) აქ იყო მსუყე — ბულგაკოვისეული სტილით — აღწერა რომელიღაც საჯარო მეფლისისა (აქ შეგიძლიათ ჩასვათ მოსავლის აღების, ფოლადის გადადნობის და ა.შ. აღწერა)“. აი, ყველაფერი, რისი გაგებაც რუსეთის შესახებ შეიძლებოდა. რა აზრი აქვს ფიქრს? რაზე უნდა იფიქრო? არაფერზე.

მაგრამ, ეს საპირისპიროსაც ნიშნავს და ეს კანტის პოსტულატიდან გამომდინარეობს, კერძოდ კი შემდეგი: იმისათვის, რომ რალაც იყოს, აუცილებელია ფიქრი. თუ ვინმე მართლაც არ ფიქრობს, მას არც საგანი აქვს. და აი, ჩვენ, მაგალითად, დღევანდელი რუსეთის სიტუაციაში ვრწმუნდებით, რომ ხშირად არ გაგვაჩნია საგანი დაფიქრებისთვის, რადგან ჩვენამდე და ჩვენს გვერდით დიდი ხანია აღარავინ დაფიქრებულა, ანუ გამქრალია თვით საზოგადოებრივ-ისტორიული პროცესის შინაგანი ელემენტი, რომელიც მე დასაწყისში განვსაზღვრე, როგორც ფიქრი, განსხვავებით აზროვნებისგან და განსხვავებით იმავე ფიქრის აკადემიური ვარიანტებისგან. შესაბამისად, აქ ჩვენ თითქოს ვეჩეხებით აზრის ერთგვარი უწყვეტობის კანონს სოციალურ მყოფობაში; ვეჩეხებით იმას, რომ, ზოგადად, აზრი (მათ შორის, სამოქალაქო) სოციალური საგნების შესახებ არ შეიძლება დანყებულ იქნას ამ სიტყვის აბსოლუტური გაგებით. ვერ განიაზრებთ, თუკი განაზრებული არ იყო, თუნდაც იმიტომ, რომ არაფერია განსაზრებელი. გარდა ამისა, ნების აქტით შეუძლებელია ტრადიციაში ჩართვა – მისი შექმნის აზრით. ჩვენ არასოდეს ვართ სიტუაციაში, როდესაც შესაძლებელი იქნებოდა პირველად დანყება აზროვნებისა ამ სიტყვის აბსოლუტური გაგებით, არა შეფარდებითი (საკუთარი თავისთვის პირველად და ა.შ.), არამედ აბსოლუტური აზრით.

ვთქვათ ისიც, რომ ასეთ ამოცანას (რასაკვირველია, პირდაპირ სარკისმილმურ სამყაროში და არა რეალობაში) ნყვეტენ პლატონოვის გმირები, რომლებიც წარმოადგენენ პლატონოვის თვალთ დანახულ სოციალურ სუბიექტებს რუსეთის ისტორიის 20-იანი, 30-იანი და ა.შ. წლებიდან. ისინი წრის კვადრატურას ხსნიან, ისინი პირველად აზროვნებენ. იწყებენ სიტყვის აბსოლუტური გაგებით აზრიდან, საკუთარი თავიდან, რაც შეუძლებელია, ისევე შეუძლებელია, როგორც სპონტანური თვითჩასახვა. თუკი არ არის ჩართულობა სამყაროულ დასაწყისში, არანაირი დაბადება არ არსებობს. სიცოცხლის სპონტანური თვითჩასახვა (მოცემულ შემთხვევაში კი სიცოცხლესთან საქმე გვაქვს ცოცხალი აზრის სახით) შეუძლებელია. შედეგად ვიღე-

ბთ ზოგიერთ ინკუბს, რომელშიც აზრიდან სინამდვილეში მხოლოდ მისი წარმოქმნის გარეგნული იდეოლოგიური მექანიზმია შენარჩუნებული, ხოლო მისი განვითარება იდეოლოგიური ილუზიის მექანიკური კანონების მიხედვით მიმდინარეობს და არა აზრის საკუთარი კანონებისა, რომელთა დაწყება არ შეგვიძლია, არამედ, რომლებშიც მხოლოდ ჩართვა ძალგვიძს და მათში აღორძინება და გაცოცხლება, მაგრამ არა დაბადება აბსოლუტური აზრით ნულიდან, რადგან სპონტანური თვითჩასახვა შეუძლებელია. ქაოსიდან არანაირი წესრიგი არ იქმნება, წესრიგი იქმნება მხოლოდ წესრიგიდან. ღმერთმა ხომ სამყარო საწყისიდან შექმნა. მხოლოდ იმ შემთხვევაშია შესაძლებელი ქაოსის მასალის გარდაქმნა რაიმედ, თუ უკვე არსებობს დასაწყისი, რომლის ისტორიული წარმოშობის შესახებ ჩვენ, სიტყვის აბსოლუტური აზრით, ვიმყოფებით რა შიგნით, ვერაფერს ვიკითხავთ. ეს უდავოა. ამ აზრით არ არსებობს დრო ადამიანამდე ანუ ისეთ არსებამდე, რომელიც ღმერთის სიმბოლოთი აზროვნებს, რომელმაც სამყარო დროსთან ერთად შექმნა (არა დროში, არამედ დროსთან ერთად).

განვავარძოთ. ასეთი კუთხით ჩვენ წინაშე შემდეგი რთული ამოცანა წარმოდგება (ცხადია, რომ ჩვენ გვაქვს ორმხრივი ანუ გადაფურცვლადი პოსტულატი): არ არის საგანი, თუკი ვინმე მართლაც არ აზროვნებს ან ვილაც უკვე მართლაც არ აზროვნებდა და, მეორე მხრივ, უნდა არსებობდეს ის, რის შესახებ შესაძლებელია საუბარი, როგორც არსებობისა და არა როგორც ინკუბთა სიზმრების. ვთქვათ, რომ ინკუბთა ერთ-ერთ სიზმარს სპეკულანტები წარმოადგენენ... ეს რუსული ჰალუცინაცია უკვე 1917 წელს გათამაშდა (ესაა ის, რაც ინკუბთა სიზმრებში ჩნდება: სპეკულანტები, რომლებიც უნდა დაიჭირო და დახვრიტო, რათა, ასე ვთქვათ, ყველაფერი იყოს და ყველაფრის ყიდვა შეიძლებოდეს), როდესაც არაფერი იყო და უბრალოდ იწყებოდა სიცოცხლე სიკვდილის შემდეგ, ინკუბთა სიზმრებში კი ეს სიცოცხლე სიკვდილის შემდეგ წარმოდგებოდა როგორც ფაქტი, რომ მათ მთელ სამყაროს გადაუსწრეს და სოციალური პროგრესის თავში მოექცნენ. თუმცა კი კოროლენკო, იმ დროის

ნატიფი დამკვირვებელი, გეაფრთხილებდა: „თქვენ გეჩვენებათ, რომ სოციალური პროგრესის თავში მოექცეით, გაასწარიტ რა ყველას და ყველაფერი მოასწარიტ, სინამდვილეში კი თქვენ მომაკვდავი ქვეყნის სათავეში დგახართ, რომელშიც შეწყვეტილია ცხოვრების ნორმალური მდინარება, ნივთიერებათა ცვლის ნორმალური ქიმია“.

მამ ასე, თუ ჩვენ საკითხს ამგვარად დავაყენებთ, რასაკვირველია, ცხადი გახდება, რომ ჩვენ წინაშე მდგომი საგანი შეიცავს რეალობისა და არარეალობის ნაზავს, ხილულისა და უხილავის, და ჩვენ შეგვიძლია ვისაუბროთ, ხილულის, მაგალითად, სპექულანტის, არარეალობის შესახებ, რომელსაც ხედავს ინკუბი (ინკუბი – სიტყვიდან „ინკუბაცია“ ანუ იმის გამოყვანა, რაც ბუნებრივად ვერ დაიბადება), ხილულის არარეალობის შესახებ ან – უფრო ფართოდ – ხილული სამყაროს არარეალობისა და უხილავი სამყაროს რეალობის შესახებ, მეტი რეალობის შესახებ, ვიდრე ემპირიული და ყოველდღიური რეალობაა, რომელიც, სხვათა შორის, შესაძლოა უბრალოდ არარსებობა აღმოჩნდეს. ის, რაც საჯაროობის ამ არათვალსაჩინო პირობებიდან გამომდინარეობს, განცდებისა და უეჭველი სიცხადეების მთელ სპექტრზე, მთელ მრავალფეროვნებაზე რეალურია.

ვთქვათ, როგორც სოციალიზმის მშენებლობა, რასაც მე ვხედავ (ესაა პირველადი სიცხადე, რასაც არავინ აყენებდა ეჭვს ქვეშ 20-იან წლებში) ქარხნის მშენებლობისას... ეს პირველადი სიცხადე მიეკუთვნება სწორედ ასეთ ხილულ არარეალობებს, სინამდვილეში მე უბრალოდ ქარხანას ვაშენებ. ასეთი სიცხადე რეალურ აზროვნებაში შეუძლებელია, რომ არსებობდეს. როგორ ხდება, რომ როდესაც ქარხანას ვაშენებ, ჩემთვის ცხადია, რომ სოციალიზმს ვაშენებ? და რომელი – მეორე, მესამე – ქარხნის შემდეგ აშენდება სოციალიზმი? მაგრამ, ეს არის სიცხადე, რომელიც თვით არ დგება ეჭვქვეშ, და სწორედ ასეთი სიცხადეებითაა აღსავსე სოციალური ცხოვრება. სწორედ ეს სიცხადეები წარმოადგენენ იმის პროდუქტს, რომ დარღვეულია სოციალური ისტორიული სიტუაციების, პროცესებისა და მოქმედებების, აქციების აზროვნებითი ელემენტი, ანუ ხდება ის,

რის შესახებ ემიგრაციაშია ნათქვამი (მათეს სახარებიდან): „და არას დაგიდევდნენ, ვიდრე არ მოვიდა წარღვნა და წალეკა ყველანი“. გაგვაჩნია რა მოცულობათა სამყარო, რომელიც განსაზღვრულ პირობებში რეალური ზომით წარმოდგება, ხოლო სხვა პირობებში – არარეალური მოჩვენებითობით, გვაქვს რა ხელთ მოქმედებები, უხილავის ელემენტები, ჩვენ შემდეგი ამოცანის წინაშე აღმოვჩნდებით ჩვენს ელემენტარულ სოციალურ ისტორიულ ორიენტაციებში: ჩვენ, ასე ვთქვათ, ის ნასკვი უნდა გავხსნათ, რომლის ინდუცირებას თავად ვახდენთ სოციალურ ველში თვით სურვილითა და ორიენტაციის აქტით (ასე ვამჭიდროვებთ ჩვენ წინაშე სივრცეს, რომელშიც ორიენტირებასა და გადაადგილებას ვისურვებდით). აი, აქ გვჭირდება ზოგიერთი პრინციპი – პრინციპი გაგებისა (იმავედროულად, ეს ორიენტაციის პრინციპებია).

ოთხ ასეთ პრინციპს განვიხილავ. ჯერ მხოლოდ ჩამოვთვლი მათ, შემდეგ კი კომენტარს გავაკეთებ.

პირველს მე ვუნოდებ კონსტრუქციული კავშირობის პრინციპს: ესაა ერთგვარი რეალურად შესრულებული ერთადერთი კონსტრუქცია, რომლის მეშვეობით და რომლის შიგნით მართლაც შეგვიძლია ისტორიასა და საზოგადოებაში მოვლენებისა და საგნების ხილვა და განცდა (მაგრამ, ამას განმარტება სჭირდება, რასაც ქვევით გავაკეთებ).

მეორე – ესაა ობიექტივიზმის პრინციპი. ის შეიძლება ასე გამოვხატოთ: ის განსაკუთრებული რეალობა, რომელიც პირველი პრინციპის მიერაა გაცხადებული (გიჩვენებთ, თუ როგორ), ესაა ის რეალობა, რომლის მეშვეობით ჩვენ ჩვენი სამოქალაქო მდგომარეობების, გრძნობებისა და აზრების ობიექტივიზმს შეგვიძლია. ობიექტივიზმის ამ სივრცის მომცველი პრინციპი შეგვიძლია ასე გამოვხატოთ: ობიექტივიზმის გარე სივრცეში წარმოდგენილი უნდა იყოს ყველაფერი, რაც ადამიანში არის, რათა ამან (რაც ადამიანში არის) იპოვოს განვითარებისა და გამოხატვის გზები, ისეთი არტიკულაციისა, რომ ადამიანის საკუთარი მდგომარეობა და მასში არსებული მოტივები, წადილები, სწრაფვები და ინსტინქტები სიცხადესა და ფორმას იძენდნენ,

და არ რჩებოდნენ დაუბადებლობის, ინკუბალურ სფეროში, ანუ, ასე ვთქვათ, ჯერ-არარსებობის, ჯერ-არაზროვნების, ჯერ-არ-განცდისა და ა.შ. სფეროში. ამთავითვე ვიტყვი, რომ ორივე პრინციპი (როგორც ობიექტივიზმის, ისე კონსტრუქციულობის ანუ კავშირთა კონსტრუქციულობისა) წამოჭრის ხელოვნურისა და ბუნებრივის საკითხსა და პრობლემას, პრობლემას ადამი-ანური გრძნობებისა და მდგომარეობების ბუნებრიობისა, მათ შორის სოციალური გრძნობებისა და მდგომარეობების, ანუ სამოქალაქო გრძნობებისა და მდგომარეობების.

მესამე – ესაა გაგების პრინციპი, ანუ გაგებადობის.

და მეოთხე – ეს (მეტიხმეტად უცნაურ სახელს ვუწოდებ) არის შრომის აუცილებლობის პრინციპი, ანუ პრინციპი არა-უშუ-ალობისა. ახლა კი ამ პრინციპებით ოპერირება ვცადოთ.

ვუბრუნდებით პირველ პრინციპს. არის რა პირველადი ჩემს აღწერაში სამოქალაქო საზოგადოების განსაკუთრებულ პრობლემასა და ცნებასთან მიმართებით, ის არ წარმოადგენს პირველადს აბსოლუტური გაგებით, რადგან გამომდინარე-ობს ხელოვნური ადამიანის ფაქტიდან და პრობლემიდან ანუ იქიდან, რომ ადამიანი – ესაა არსება, რომელიც გამუდმებით ხელოვნურსა და ბუნებრივს შორის ზღვარზე იმყოფება. ფაქტს წარმოადგენს: იმისათვის, რომ გამოცადოს, სინამდვილეში გან-იცადოს რაიმე ცოცხალი გრძნობა ან ცოცხალი ალქმა, ადა-მიანს უნდა გააჩნდეს, მიიღოს ან თავად შექმნას ერთგვარი კონსტრუქცია, რომელიც წარმოადგენს ორგანოს ან საშუალე-ბას ადამიანისათვის, განიცადოს არაორგანული ალქმები და გრძნობები, რომლებსაც იგი ვერ განიცდიდა თავისი ბუნებრივი მონყობილობების ფუნქციონირების შედეგად.

ვითყვი, რომ ეს განსაკუთრებით ცხადად ხელოვნებაში ჩანს. ხელოვნება, ანუ ფორმა, არის იარაღი, რომლის მეშვე-ობით ჩვენ პირველად შეგვიძლია გავაცოცხლოთ ან ცოცხალი სახით განვიცადოთ რაიმე გრძნობა, მდგომარეობა, რომელ-იც ბუნებრივი გზით არ იბადება ან ბუნებრივი გზით ჩვენთ-ვის სრულიად შეუძლებელია. პირობითად მას ასე ვუწოდოთ: მეექვსე გრძნობის ორგანო. ამასთან, მეექვსე გრძნობა არ არის

სპეციფიკური – ეს არც მხედველობაა და არც სმენა. ესაა მეექვსე გრძნობა ნებისმიერი გრძნობისთვის – ვთქვათ, მეექვსე – სმენისთვის. ჩვენ გვესმის მუსიკა ან უბრალოდ გააზრებული ბგერა, და არა ფიზიკური გაღიზიანება, რაც შეუძლებელია ბუნებრივი გზით და, სხვათა შორის, არ არსებობს უწყვეტი გადასვლა ბგერის ფიზიკური შემადგენლიდან სიტყვის აზრზე. ამ რღვევაში (უწყვეტობის არარსებობა), ამ რღვევის ფარგლებში ეტევა ადამიანის მთელი გაგება. ჩვენ ვერასოდეს ვიხელთებთ აზრის დაბადების მომენტს ბგერის ფიზიკური მასალიდან, ჩვენ ის ყოველთვის უკვე გვაქვს, ლიუფტი კი მაინც არსებობს... ადამიანურის მთელი ჩვენეული გაგება, ადამიანის მთელი გონება მოთავსებულია ამ ნაპრალში, ამ ინტერვალში, რომელშიც შეუძლებელია ფიზიკურად შესვლა და განთავსება (ეს ერთგვარი უწყვეტი კონტინუუმი), მაგრამ შესაძლებელია – მხოლოდ ზეგრძნობიერად, ანუ გონებრივად (ისევე, როგორც მათემატიკაში არსებობს უწყვეტი მონაკვეთი; თქვენ ვერ იპოვით ისეთ წერტილს, რომელსაც ამ უწყვეტობაში განსაზღვრულ რიცხვს მიაკუთვნებდით, ანუ განსაზღვრული რიცხვით თქვენ ვერ მოთავსდებით ამ უწყვეტობაში). იქ არ არის ფიზიკური ინტერვალი, ის არსებობს, როგორც ერთგვარი ზეგრძნობიერი პაუზა, რომელშიც მე ვათავსებ დაბადებას, რომელიც სხვაგან ვერსად თავსდება. მე არ შემიძლია მივალნიო მის დასაწყისს – ის უკვე არსებობს (მე ოდნავ გადავუხვიე, ეს მეტისმეტად დიდი აპარატია და არსებითად აქ არც მჭირდებოდა).

საუბარი იმას ეხება, რომ შემდეგი ვთქვათ: ყოველდღიურ გრძნობებსაც კი, რომლებიც ემპირიულად მისაწვდომი და გადამოწმებადია, ჩვენ განვიცდით კონსტრუქციის ანუ გრძნობის მეექვსე ორგანოს გავლით. ამ ქმნადობის (ეს განსაკუთრებით კარგად ჩანს ხელოვნებაში), რაიმეს გამოგონების გარეშე ჩვენ არ ძალგვიძს განცდა და გამოცდა, ამასთან, განცდა და გამოცდა ჩვეულებრივი, ყოველდღიური გრძნობებისა, რომლებიც ემპირიულად მისაწვდომი და გადამოწმებადია, და ადამიანის, როგორც განსაკუთრებული არსების მიერ არის განცდილი. მაგრამ ეს – ადამიანური არსების მიერ, ის კი, როგორც უკვე აღვნიშნე, ასე ვთქვათ, ხელოვნურისა და ბუნებრივის ზღვარზე იმყოფება.

გარკვეული აზრით შესაძლებელია საზოგადოებისა და პოლიტიკის ხელოვნებაზე საუბარი. მე Homo politicus-ს შეგახსენებთ... არისტოტელე ამბობდა, რომ ადამიანი სახელმწიფოებრივი არსებაა, ანუ პოლიტიკური, მაგრამ არისტოტელეს ამ ფრაზასა და ტერმინოლოგიაში სახელმწიფოებრივი და პოლიტიკური — ერთი და იგივეა. სახელმწიფოს ანუ პოლიტიკის გარეშე ადამიანი განუაზრებადი და შეუძლებელია; სახელმწიფოსა და პოლიტიკის გარეშე შესაძლოა იყოს მხოლოდ ღმერთი — ზევით, ან ცხოველი — ქვევით. ესაა სწორედ ის, რაც მხოლოდ იმ ოდენობით არსებობს, რა ოდენობითაც მან კონსტრუქცია გაიარა (ჯერ მე არ ვსაუბრობ თვისებების შესახებ, თუ რა კონსტრუქციაა ეს. ის არ არის უბრალოდ რაღაც, შექმნილი ადამიანის მიერ, ის გაცილებით რთულია. მაგრამ ჯერ მასალას გავეცნოთ).

მაინც მსურს ერთი მეტად მნიშვნელოვანი რამის დაფიქსირება. იცით, კონსტრუქციულობის პრინციპი ჩვენ წინაშე აყალიბებს — ან აცოცხლებს — კითხვას, რომელიც მუდამ არსებობს, მაგრამ რომელსაც ხშირად ვერ ვამჩნევთ. თითქოს უკვე ჩვეული, დამუშავებული რამ, ნაცნობი, ისეთი, რომ უკვე ველარც ვამჩნევთ, ის თავისთავად ნაგულისხმევად გვეჩვენება, ჩვენი ყურადღება კი მხოლოდ მის ზედაპირზე დასრიალებს. კითხვა ასეთია: რას ნიშნავს გაგება, შეტყობა? მაგალითად, მოკვდა ადამიანი. ვიცით თუ არა ჩვენ, რას ნიშნავს ეს, თუკი ვიცით, რომ ის მოკვდა? რას ნიშნავს სინამდვილეში განიცადო სხვა არსების სიკვდილი — ვთქვათ, საყვარელი ან არასაყვარელი ადამიანის? (სხვათა შორის, ჩვენთვის საძულველი ადამიანის სიკვდილში საკუთარი თავის შესახებ რაღაცის შეცნობა შეგვიძლია). რას ნიშნავს განიცადო, იცოდე უსამართლობა? რას ნიშნავს ადამიანის უფლებების ცოდნა და ა.შ.? მაგალითად, ხელოვნებამ გვიჩვენა, რომ ცოდნა იმისა, რომ ვიღაც მოკვდა, სრულებით არ ნიშნავს ცოდნას სიტყვის „მოკვდა“ მნიშვნელობისა მოვლენასა ან საგანთან, ანუ გარდაცვლილ ადამიანთან მიმართებით.

აღმოჩნდა, რომ იმის გასაგებად, რომ ვილაც მოკვდა, თავდაპირველად განყენება უნდა მოახერხოთ ამ სიკვდილის დამოკიდებულებისგან საკუთარი თავისადმი, იმისგან, რაც მისგან თქვენთვის გამომდინარეობს, იმისგან, თუ როგორ რეაგირებთ მასზე – ყველა ამ სარკისებრი ანარეკლისგან (ვთქვათ, ისე, როგორც ბებიის სიკვდილისას მსჯელობს პრუსტი). სიკვდილის შესახებ შეტყობა შეიძლება მხოლოდ, თუ სრულად გააცოცხლებთ ან ცოცხლად წარმოიდგენთ თქვენ საყვარელ ადამიანს, და შემდეგ მართლაც გაიგებთ, რომ ის მოკვდა. იქ ყოველთვის მოქმედებს გონების რაღაც ნაწილი ჩემში (ამას ჩვენ ობიექტივირების პრინციპში გავეცნობით), დაკავშირებული გონებასთან ჩემს გარეთ, ისეთი, რომ იქ არ არის სარკისებრი ანარეკლები. რაღაცას მასში არასოდეს გააჩნია სარკისებრი ანარეკლი, ანუ არასოდეს ხდება ჩემი ჩრდილის შეტანა იმით, რომ ამას მე ვხედავ (სარკეში ყოველთვის ჩვენ შეგვაქვს ჩრდილი საკუთარი თავის მზერით, რის გამოც პრინციპში ჩვენ არ შეგვიძლია საკუთარი თავის დანახვა).

ან, უფრო ფართო გამოყენებით – ცოდნისადმი. მაგალითად, კლასიკურად ცოდნა ეწოდებოდა იმას და მაშინ, როდესაც ცოდნა ძალა იყო, ანუ იგულისხმებოდა არა ტექნიკურ გამოგონებათა ძალა, არამედ ცოდნის ისეთი მდგომარეობა, რომელშიც იმავდროულად მოცემულია პოტენციური შესაძლებლობის გამოყენების ძალა ამ ცოდნის სახით. მაგალითად, სიტყვათა მნიშვნელობის ცოდნა ასეთი სახის ცოდნას არ მიეკუთვნება. ამის მსგავსად, ვიცი რა სიკვდილი ან უსამართლობა ან უფლება, მე არ ვიცი, ვერ ვიგებ ან გვერდზე ჩავივლი. შესაბამისად, სიცოცხლის დენი იქ არ გადის. სხვა სიტყვებით, ეს პოსტულატი იმავდროულად არის შეფარდებით ტოპოლოგიურად მონყობილი სივრცის პოსტულატი, რომლის კვანძებში, წერტილებსა და გზაჯვარედინებში სიცოცხლის დენი გადის, განსხვავებით „არგასვლისგან“, თუმცა სიტყვები ერთი და იგივეა: „ის მოკვდა“ ერთ შემთხვევაში, მაგრამ „ის მოკვდა“ – მეორეში, როდესაც მე ნამდვილად ვიცი, რომ ის მოკვდა. ან „უსამართლობა“ ერთ შემთხვევაში და მეორეში – როცა მე ვიცი, რომ რაღაც უსამართლოა. მაგალითად, სიტყვა „უსამართლო“ ფიგურირებს,

როდესაც ის გამოყენებულია გამყიდველის მიმართ, რომელმაც დამიძალა ან ძვირად მომყიდა საქონელი. ვიცი რა ეს, მე ვიცი მოჩვენებათა სამყარო, სამყარო არარეალურად ხილულის, ასე ვთქვათ, არარეალურ მოჩვენებათა. და შემიძლია ცხოვრება მასში, როგორც ცხოვრობენ ჩვენი საბჭოთა ადამიანები, რომლებმაც უსამართლობაც იციან და საკუთარი უფლებებიც. უფლება რისი? უფლება იმისა, რომ მათ მისცენ საპნის ნაჭერი, რათა ის განაწილებისას არ მოიპარონ.

კვლავ ვუბრუნდები რა აბსტრაქტულ ენას, მსურს ვთქვა, რომ ცნებები, რომლებითაც აღინიშნება ერთგვარი უხილავი სინამდვილის გამოვლინებები (რომელთა განცდის საშუალებას მხოლოდ კონსტრუქციები გვაძლევს) – ეს ცნებები, რომლებიც ბუნებრივ და სპეციალურ ენაში გამოიყენება, მეორეულია. მაგალითად, ენა, რომელიც საკუთარ თავში მზერით ცნებებს შეიცავს – ჩვენი ჩვეულებრივი ენაა, – მაგრამ მეორეულია ხელოვნებასთან მიმართებით. ჯერ იყო ხელოვნება, შემდეგ კი ჩვენი მხედველობა მზერითი ცნებებით, რომლებიც მას შეადგენენ. ენის მეორეულობა უკიდურესად მნიშვნელოვანია. მოვინიშნოთ ეს, რადგან იგი შემდგომში კიდევ ერთი რაკურსით წარმოგვიდგება.

მაგრამ, ჩვენი აქსიომის, ანუ პრინციპებისთვის ის იმდენად ბუნებრივი მეორეულობაა, რომ კვლავ გვაბრუნებს აქტუალობის პრინციპთან, რომლის შესახებ ვსაუბრობდი (ანუ, ვილაც სინამდვილეში ასრულებს აზრს, აღასრულებს აზრს). ეს კი იწვევს წარმოდგენას აზრის, როგორც აქტივობის (მათ შორის, საზოგადოებაშიც) და არა როგორც თეორიის შესახებ. აზრი არის მოქმედება, ანუ ქმედითი მდგომარეობა და არა თეორია.

ამ თვალსაზრისით აზრი არის არა აზროვნება, არა ნასკვი ან ნაწილი აზროვნებითი სისტემისა, რომელიც გარდუვალად შეიცავს ნიშნებს, ანუ ენას. შესაბამისად, როდესაც ვამბობთ, რომ „აზრი არის მოქმედება და არა თეორია“, ეს გულისხმობს, რომ ნიშნებს, რომელთა მეშვეობითაც ვაზროვნებთ, მეორეულ, ანუ პარალელურ მოვლენად მივიჩნევთ (სხვათა შორის, მათ რიცხვში, კონსტრუქტივისტებთან და მათემატიკაშიც ისე იყო, როგორც მე ვამბობ).

მეორე მხრივ, მოვინიშნოთ (რადგან ენისგან ასეთი განსხვავება ერთობ გამოგვადგება, საჭირო შეიქნება), რომ ჩვენ უკვე კონსტრუქციული კავშირის პრინციპთან ერთად შემოვიტანეთ შეცნობის, საკუთარი თავის ცოდნის აუცილებლობა. ზოგადად, რაიმეს შეცნობა – შეიცნო უსამართლობა, შეიცნო სიკვდილი, შეიცნო უფლება, ნებისმიერი მოვლენა – მოითხოვს საკუთარი თავის შეცნობის, ცოდნის იმპლიცირებას. ამისათვის კი არანაირი მექანიზმი არ არსებობს. ანუ, რაღაც უნდა ხდებოდეს სამყაროში, ხოლო იმისათვის, რომ ხდებოდეს, ის გულისხმობს ჩემ მიერ საკუთარი თავის შეცნობას, განსხვავებით, ვთქვათ, პლატონოვის გმირებისგან, რომლებმაც ვერ შეიცნეს საკუთარი თავი, ხოლო საამისო მექანიზმი კი არ არსებობს, მათ შორის, არ არსებობს მექანიზმი მეექვსე გრძნობის გამოსამუშავებლად, ანუ თვით სოციალური გრძნობებისა და მდგომარეობების, სამოქალაქო აზრების, სამოქალაქო მდგომარეობების, სამოქალაქო გრძნობების ფუნქციონირებისთვის.

ესაა განუსაზღვრელობის სიტუაცია ზოგადად და კერძოდ, იმ აზრით, რომ არანაირი ფიზიკური შემადგენელი, არანაირი ფიზიკური თანმიმდევრობა არ განსაზღვრავს აზროვნებით მდგომარეობას. ისევე, როგორც, მაგალითად, ვერც ერთი წარმოსახვითი პროცედურიდან, ვერც ერთი ფიზიკური თვისებიდან ოქროსი ვერ გამოიყვანთ, რომ ის ფულია. ის ფულია მხოლოდ იმიტომ, რომ ჩვენ ვთვლით მას ფულად. ეს ერთ-ერთი მიზეზია, ანუ აქ – დარჩენილი განუსაზღვრელობის ლიუფტია, ის რაღაცითაა შევსებული. რით? ჩვენ ჯერ არ ვიცით. მაგრამ, ის მაინც ვიცით, რომ ამ ლიუფტის სრულად გავლა დაბადების ადგილამდე არ შეგვიძლია. და მთელი ჩვენი გაგება – ამ ლიუფტს შიგნითაა.

მაშ, კიდევ ერთი დასკვნა გავაკეთოთ: თუკი არსებობს ისეთი წარმონაქმნები, რომელთა მეშვეობით ჩვენში არაორგანული მდგომარეობები ჩნდება (სამოქალაქო აზრი და გრძნობა, სოციალური განცდა ჩვენ ასეთ არაორგანულ პერცეპციებს ანუ არაორგანულ მდგომარეობებს მივაკუთვნეთ), ჩვენ, რასაკვირველია, საქმე უსასრულობასთან გვაქვს. სხვა სიტყვებით,

როდესაც საკუთარ ანალიზში ასეთ წარმონაქმნებს დავყოფთ, ჩვენ არ შეგვიძლია მივიდეთ ამ წარმონაქმნის ისეთ უმცირეს ელემენტამდე ან ნაწილამდე, რომელიც, თავის მხრივ, თვით ეს წარმონაქმნი არ იქნებოდა, არამედ იქნებოდა სრულიად განსხვავებული, ინერტული ან მატერიალური. მაგალითად, ჩვენ შეგვიძლია დავშალოთ მანქანა ისეთ ელემენტებად ან მისი დაშლის გზით მივიღოთ ისეთი ელემენტი, რომელსაც ამ მანქანის არანაირი ნიშან-თვისება აღარ ექნება. აქ კი, ჩვენ ამის გაკეთება პრინციპულად არ შეგვიძლია. ეს, ასე ვთქვათ, ერთგვარი შინაგანი უსასრულობაა. ამის მონიშვნა მნიშვნელოვანია, რადგან სწორედ ეს უსასრულობა, ანუ ეს გაუანალიზებადობა, მიანიშნებს, რომ ნებისმიერი უმცირესი ნაწილი მთლიანის ყველა თვისებას შეიცავს.

ამგვარად, ეს განასხვავებს ჩვენ ხელოვნებას, მე ვიტყვოდი, ხელოვნებას საზოგადოებისა. ანუ არსებობს გარკვეული წარმონაქმნები: მაგალითად, თუ ცხენის ჩლიქს ხელოვნების პროდუქტად წარმოვიდგენთ — ეს იქნება ხელოვნება არა ადამიანის, არამედ ბუნებისა, ის უნევს ორგანიზებას შესაძლო მექანიკურ მოქმედებათა მთელ ველს, მოიცავს რა საკუთარ თავში მათ გაგებას — გაგებას ამ ველისა. ეს არის ევოლუციის არქეტიპული გამოგონება. რასაკვირველია, ეს არის არა ემპირიული, არამედ ერთგვარი უხილავი სინამდვილე ჩლიქისა, ისევე, როგორც არსებობს უხილავი სინამდვილე ფოთლის, შესაძლოა გოეთეს უხეირო ვარაუდის შესაბამისად. იგი ფოთოლს მიიჩნევდა ხილულ ფორმად, რომელიც საკუთარ თავში შეიცავს ყველა შესაძლო მცენარეულ ფორმას. ფოთოლი არის შეკვეცილი ხე, მაგრამ არა ემპირიული ფოთოლი, არამედ ერთგვარი იდეალური ხატი, ანუ არქეტიპი. შესაბამისად, მე იმის შესახებ ვსაუბრობ, რომ ფაქტიურად ეს არქეტიპები, ანუ ასეთი იდეალური ხატები, საკუთარ თავში შეიცავენ უსასრულობებს იმ აზრით, რომლითაც მე ვსაუბრობდი. და ეს განასხვავებს მათ მანქანების ანუ იმისგან, რისი შექმნაც ადამიანს შეუძლია.

ასე რომ, ჩვენ გვაქვს ჩვენი ხელოვნურობის ორგანოები, ორგანოები ჩვენში ისეთი მდგომარეობების წარმოქმნისა, რომ-

ლებიც ბუნებრივად არ წარმოიქმნება; ასეთ წარმონაქმნებში ადამიანზე აღმატებული ძალები მოქმედებს, — ძალები, რომელთა ბოლომდე გაანალიზება ვერ ხერხდება და ამიტომ, მათი შედგენა შეუძლებელია. ის, რისი გაანალიზებაც შესაძლებელია, შეიძლება შედგენილ და გამეორებულ იქნას; ის, რაც შეიძლება შედგენილ და გამეორებულ იქნას, შესაძლოა შედგენილ და გამეორებულ იქნას სხვაგვარად. ეს წარმონაქმნები კი სხვაგვარად ვერც არიან. ამიტომ, როდესაც ჩვენ ვამბობთ, რომ ეს ბუნების თავისებური ხელოვნებაა, ჩვენ, რასაკვირველია, მეტაფორას ვიყენებთ, გვესმის რა გაუკეთებლობა ამისა, თუმცა ადამიანური არსებობისთვის კონსტრუქციულობა <...> შეუქს ჰყენს ხელოვნებასაც.

ასე გამოვხატავ: ნებისმიერ საზოგადოებრივ თუ ისტორიულ მოვლენაში მოქმედებს რაღაც, მსგავსი გეგმისა, ის, რასაც კანტი მიზნის გარეშე მიზანშეწონილობას, ანუ გონების გეგმას უწოდებდა. სიტყვის რა აზრით? აი, ის, რასაც მე უსასრულობას ვუწოდებდი, — ამ უსასრულობის განსაზღვრულ მეტაფორას ratio წარმოადგენს, ანუ დაგეგმილი პროპორცია, ისეთი, რომ რამდენიმე ნაბიჯის ან დროის მაქსიმალური პერიოდის შემდეგაც მე უწინდებურად თავისუფალი ვარ და შემოდის თავისუფლად ვიფიქრო ის, თუ რა არის და რა ვერ იქნება სხვაგვარად. განვმარტავ, თუ რას ვგულისხმობ. ოდესღაც ძველი დროის ხალხი ისე საუბრობდა, რომ არ შეიძლებოდა, სამყაროში მხოლოდ ხილული საგნები არსებულიყო, უნდა მოქმედებდეს რაღაც უხილავიც, რადგან საგანთა საზღვარი განჭვრეტით იზომება. რა არის განჭვრეტა? განჭვრეტა — ესაა მიმართული აზრი, მიმართული შესაძლებლისკენ, თვით აზრის მიერ უკვე დაშვებულისკენ. თუ ეს ასეა, მაშინ ჩვენ ვერასდროს სხვას ვერაფერს დავინახავთ. ზოგადად, ჩვენს უკან არსებული დროის უსასრულობის გათვალისწინებით, სამყარო ინფორმატიულად დიდი ხნის წინ დაიშრიტებოდა და მასში აღარაფერი ახალი არ იქნებოდა; რამდენიმე ბრუნის შემდეგ ის დიდი ხნის წინ დაიშრიტებოდა. და ვთქვათ, თუ რამეს ვიფიქრებდით დღეს, ხვალ უკვე ველარ შევძლებდით გააზრებას. იმუშავებდა

მანქანა, რომელიც მხოლოდ მასში ჩადებულ შესაძლებლობათა პროექტირებასა და რეალიზებას მოახდენდა. განჭვრეტა – ესაა, როგორი იქნება საგანი, ხოლო ცნობილიდან, როგორც ვიცით, უცნობს ვერ მივიღებთ. ეს კანონია.

საიდან ჩნდება ახალი? მაგალითად, ხელოვნებაში, ისეთები, როგორიც სეზანი და ფილონოვი არიან? ეს ძველი ხერხია და ყოველთვის მოდერნიზმს წააგავს. სინამდვილეში მხოლოდ ეს არის ხელოვნება და ის... ეს ყოველთვის ხდებოდა. უბრალოდ, როდესაც თვალის ოპერაცია ჩატარებულია და უკვე ვხედავთ, ჩვენ ვხედავთ ბუნებრივად და გვაგონყდება, რომ ოპერაცია ჩატარებულ იქნა, ანუ ვილაცამ ის ჩაატარა. როგორც პრუსტი იტყოდა, ყველა ჩვენ რენუარის ქალს ვხედავთ ქუჩაზე, მაგრამ ის ხომ უნდა დაგვენახა. წინასწარმჭვრეტე თვალს არ შეუძლია დანახვა. ის ახდენს, როგორც ხელოვნური, ისე ბუნებრივი საზღვრების რეალიზებას, რომლებიც მასშია ჩადებული. გამოდის, რომ საგნის დანახვა მხოლოდ შემთხვევით შეიძლება, ახლის დანახვა შესაძლებელია განუზრახველად, მიმართული მზერის გარეშე (მიმართული მზერა ყოველთვის მიმართულია ცნობილის ან წინასწარ ცნობილისკენ), მხოლოდ შემთხვევით. აღმოჩნდა, რომ ფორმა, გამოგონილი ან მოძებნილი, აღმოჩენილი, გახსნილი ხელოვნების მიერ, არის ის, რის ძალითაც იქმნება არსებული, ის, რაც უკვე არის, მაგრამ ჩვენ ჯერ კიდევ უნდა ვიხილოთ, გავიგოთ. ამ აზრით ყოველი განვითარება არის მოვლენადობა იმისა, რაც არის. მაგრამ ჩვენ ამას ვერ ვხედავთ წინასწარგანზრახული მზერის სიბრტყეში, ანუ ამისგან დამოუკიდებლად ჩამოყალიბებულ აქტში მზერის ქმნადობისა.

შესაბამისად, ქმნადობის აქტი არის აზრის აქტის ქმნადობა, და არა აზრის რაიმე შემადგენლისა, ხელოვნების ამოცანა კი, ამ აზრით, არის აზრის აქტის შექმნა და არა ამა თუ იმ აზრისა. არა აზროვნება, არამედ აზროვნების ნებართვა – აი, ასეთი სახისაა მსგავს კონსტრუქციათა ამოცანა²⁰. და ისინი საზოგადოებაში მოქმედებენ. ვთქვათ, ისინი მოქმედებენ, რასაკვირველია, იმასთან მიმართებით, რასაც ჩვენ ადამიანის უფლებებს ვუწოდებთ. უფლებები, რომლებსაც ბუნებრივს უწოდებენ,

ბუნებრივი მხოლოდ ერთი აზრით არის: არა იმ აზრით, რომ ბუნებაში არსებობს ჩაშენებული უფლებები და თითქოს ამის შესახებ საუბრობს ბუნებრივი უფლება, — არა, ეს არ არის ბუნებრივი უფლების თეორია. მას ბუნებრიობა სხვა სფეროში გადააქვს, კვადრატში ააქვს, ეს ბუნებრივია... აქ ტოპოლოგიაში იმ ძალთა მოქმედება, რომლებიც თვით ადამიანის მიერ ვერ იქნება შედგენილი (მაშინ ისინი შესაძლოა სხვაგვარადაც შედგენილიყო), არამედ წარმოადგენენ ადამიანზე აღმატებულ ძალებს, რომლებიც მის შესაძლებლობათა ამპლიფიცირებას ახდენენ და ფორმის მეშვეობით აძლევენ უფლებას პირველად იცოდეს რალაც, მაგრამ იცოდეს ჩვენი პოსტულატების აზრით, რომლებიც განსხვავდება ენის მნიშვნელობისა და ენაში მნიშვნელობათაგან ცოდნისგან. ამ გაგებით, ვთქვათ, აზრი და არსებობა უფლებებისა თანხვდება უფლებათა გაცნობიერებას მათ ქმნილებებში, თუკი ქმნილების ქვეშ ვიგულისხმებთ უკვე არსებულის ქმნას, — ანუ უფლებები გულისხმობენ ცნობიერების განვითარებულობას. აქ კი ასეთი ტავტოლოგიაა შესაძლებელი: უფლებების აზრი და არსებობა არის პირობა იმისა, რომ მათი გაცნობიერება შესაძლებელია, ესაა ცნობიერების პირობა. მათი ცნობიერება კი წარმოადგენს გზას ამ უფლებებსა და უფლებების ამ არსებობაში.

როდესაც ჩვენ საქმე სამოქალაქო საზოგადოებასთან გვაქვს, უფლებები მხედველობაში გვაქვს სიტყვის მხოლოდ ამ აზრით, ანუ უფლებები, რომლებიც შესაძლოა რეალიზებული და აღსრულებული იყოს, გააჩნიათ უფლებების სახით საკუთარი რეალიზების ძალა. მე ვთქვი, რომ ცოდნა ძალაა. ცოდნას წარმოადგენს ის, რასაც საკუთარ პოტენციურ შესაძლებლობათა რეალიზაციის ძალა გააჩნია. იგივეა უფლებებთან მიმართებითაც. ამგვარად, ჩვენ სიტყვებით ყოველთვის ორ დონეზე ვოპერირებთ. ჩვენ ვამბობთ სიტყვას „სამართლიანობა“: ეს ერთდროულად არის სამართლიანობის განცდა, რომელიც უპირობოდ ინვარიანტულია ყველა საზოგადოებაში, როგორ ვარიირებასაც არ უნდა განიცდიდეს ფასეულობათა სკალა, სიკეთისა და ბოროტის განსხვავება და ა.შ. ეს გრძნობა ინვარიანტული (იმ აზრით, რომლითაც

ის შესაძლოა და წარმოადგენს ფორმაში გამოცდის პროდუქტს) და გაორებულია: ანუ, ის ერთია იქ, სადაც წარმოადგენს რეფერენტს სიტყვის „სამართლიანობა“ მნიშვნელობისა, და სხვაა, როდესაც ის სამართლიანობის მოვლენას წარმოადგენს, ანუ სამართლიანობისა, რომელსაც სუბიექტი დაეძებს, რომელსაც გააჩნია ძალა რეალიზაციისა ნამდვილი მდგომარეობის სახით სამართლიანობის ცნების ან სამართლიანობის განცდის პოტენციური შესაძლებლობის სამყაროში.

ამით მე შემომავსებს წარმოდგენა იმის შესახებ, რომ ყველა მსგავსი მდგომარეობა, რომლებსაც ჩვეულებრივ, აღვნიშნავთ, როგორც საგნობრივად არსებულს (მაგალითად, მდგომარეობები, რომლებიც კავშირშია უფლებებთან, და დეტალური სტრუქტურები ინსტიტუტების სახით, და ასე შემდეგ – ეს უბრალოდ რაღაც საგნებია, რომლებიც ბუნებრივად არსებობენ და აღვნიშნულნი არიან ამ სიტყვებით, თუნდაც იგულისხმებოდეს ერთგვარი დინამიკა, ვთქვათ, მათი ცვალებადობისა დროში, მოძრაობა და სხვა), უფრო რთული მოვლენებია, ჩვენ კი ფაქტურად ვამბობთ, რომ სამოქალაქო საზოგადოება არის რთული ფიგურა, მოხაზული რაღაც მოძრაობით, რომელიც საკუთარი თავიდან მომდინარეობს. იმიტომ, რომ მე ფაქტურად შემოვიტანე საგნები და მოვლენები სამყაროში, რომლებიც მასში ადამიანის მიერ გარკვეული ძალისხმევის განხორციელების ხარჯზე არსებობენ და იმის ხარჯზე, თუ რამდენად ინარჩუნებენ ეს საგნები და მდგომარეობები თავს ამ ადამიანური ძალისხმევის ტალღის წვერზე – ძალისხმევისა, შეიცნო საკუთარი თავი, საკუთარი თავის ფლობის ძალისხმევისა, საკუთარი თავის განთავისუფლების ძალისხმევისა, საკუთარი თავის გარდაქმნის, ამაღლების ძალისხმევისა.

გონება იმ აზრით მოქმედებს, რომ თითქმის გეგმის სახით აყალიბებს მიზანს საზოგადოებისთვის, საზოგადოების მეშვეობით ადამიანის ამაღლების მიზანს მოცემული პროგრამის შემთხვევაში. რისი მეშვეობით? ერთგვარი სოციალური კავშირის მეშვეობით, რაც არის ის, რასაც ადამიანები ვერ შეძლებდნენ განცალკევებით და რაც ნამატს ანიჭებს მათ ძალისხმევას. ანუ

რალაც, რასაც სამყაროში ადგილი აქვს ძალისხმევის გაერთიანებით მიღებული ნამატიდან, არის პირველადი სოციალური ფორმა. ამგვარად, სწორედ ასე აღმოჩნდება, რომ (მე სამოქალაქო საზოგადოებას ვუბრუნდები, რადგანაც ძალისხმევის ცნება შემოვიტანე) სამოქალაქო საზოგადოება არა საგანთა ერთობლიობაა, არამედ თვით მდგომარეობა, რომელიც ერთგვარი მოძრაობის მიერ მოხაზულ რთულ ფიგურას წარმოადგენს.

მარტივ მაგალითს მოვიტან. გვაქვს საჭადრაკო დაფა; მასზე მოცემულია საგნები ანუ საჭადრაკო ფიგურები. ამ ფიგურებისთვის განსაზღვრულია კონკრეტული თვისებები. საჭადრაკო ველზე, ანუ დაფაზე ყოველთვის არის ფიგურა და არის „გრიგალი“, ხოლო კომბინაციათა იდეა წარმოქმნის კონფიგურაციას, რომელშიც ფიგურებს სხვა მნიშვნელობა აქვთ ან აქვთ მნიშვნელობა, რომელიც არ გამომდინარეობს პაიკის, კუს მნიშვნელობიდან. ეს დინამიური ცოცხალი ველია, რომელსაც ზურგს უმაგრებს მოძრაობა, ანუ ძალისხმევა, და ძალისხმევით ანუ მოძრაობით მოხაზული ფიგურა, რომელიც განსხვავდება იმისგან, რომელსაც მივიღებდით კუს, პაიკის, ლაზიერის და ა.შ. თვისებათა დაჯამებით.

ის, რაც ამ მდგომარეობაში იმყოფება, არის სამოქალაქო საზოგადოება. ის არ არის საზოგადოება, შედგენილი საგნების ან მოვლენებისგან. შესაბამისად, თუ ჩვენ ასე ვამბობთ, ეს ნიშნავს (რაც მნიშვნელოვანია – ზოგადად საზოგადოებასა და სამოქალაქო საზოგადოებაში – კერძოდ, – არსებული კონსტრუქციული მოვლენების მეტაფიზიკური, ანუ უხილავი მხარეების გასაგებად), რომ ჩვენ ამ რეალობის სიმბოლურ ანუ აზრობრივ ხასიათს ვგულისხმობთ: ის შედგება სიმბოლოებისგან, რომლებიც არის საგნები – განსაკუთრებული სახის საგნები. ვუნოდოთ მათ გონების საგნები, ანუ ცნობიერების საგნები.

ვთქვათ, რომ გონების ასეთ საგანს, ანუ ცნობიერების საგანს, რომელსაც სრულიად დაკვირვებადი, ემპირიული და ამ აზრით საგნობრივი შედეგები აქვს, წარმოადგენს სოციალური კონტრაქტი, ანუ ბერძნული აგორა. ეს საგანია. სიმბოლური საგანი. სიმბოლო. თვით სიმბოლოა საგანი. სოციალური კონ-

ტრაქტი არის რაღაც, რაც არასოდეს არსებულა, არსად არის და არასოდეს იქნება და მისი წარმოდგენაც კი შეუძლებელია, როგორც ადამიანების მიერ შესრულებულისა. თუკი ჩვენ სოციალური კონტრაქტის ემპირიულად გამოყვანას ვისურვებდით, ჩვენ მას, რასაკვირველია, გამოვიყვანდით ადამიანთა თვისებებიდან და ვერასოდეს მივიღებდით მას, როგორც შესაძლებლობას სამყაროში, ანუ — რომ ადამიანები შეთანხმებას შეძლებდნენ²¹. კონკრეტული ემპირიული ადამიანები ვერასოდეს შეძლებდნენ შეთანხმებას, ანუ ეს არ არის არა მხოლოდ საგნის სახით, არამედ ის წარმოუდგენელიც კია, როგორც ემპირიულად შესაძლებელი ადამიანებისთვის (ისევე წარმოუდგენელია, როგორც ადამიანებისათვის ემპირიულად შესაძლებელი, ვთქვათ, უანგარო სიყვარული). თუ ჩვენ ვივარაუდებთ, რომ ეს ოდესღაც იყო და არის, ხოლო ადამიანები, ასე ვთქვათ, ამ იდეალიდან გამოდიან და ა.შ., როგორც რაღაც უწინდელის მაგალითიდან, ჩვენ უმარტივეს შეუძლებლობებს შევეჩეხებით.

მე ვსაუბრობდი ფიგურებისა და ფორმების შესახებ — ეს იქნებოდა, ასე ვთქვათ, შეუძლებელი ფიგურები, შეუძლებელი ფორმები, როგორც ეშერის ნახატებში არის ფიგურები, რომელთა მოხაზვა ერთი მოძრაობით შეუძლებელია... არც ერთ განზომილებაში (ანუ სამ განზომილებაში). მიუხედავად ამისა, ევროპული საზოგადოების სოციალური ცხოვრება ფუნქციონირებს, ორგანიზდება და მოვლენობს იმით, რასაც ადამიანები ყოველ წუთს გადანყვეტენ ამ სოციალურ შეთანხმებასთან მიმართებით, გულისხმობენ და განიაზრებენ რა მას. ამასთან, მას ეწოდება სიტყვა²², რომელსაც სრულიად საგნობრივი რეფერენტი და ემპირიული ანალოგია გააჩნია ადამიანებს შორის შესაძლო ემპირიულ შეთანხმებებში, თუმცა თვით ამ სიმბოლოს განსხვავებული აზრი აქვს, და ის აზრი, რომელიც მას გააჩნია, ემპირიულად არარეალიზებადია, მეტიც, არანაირი აუცილებლობა არ არსებობს, როგორც კანტი იტყოდა, რომ ეს ოდესმე საერთოდ ყოფილიყო გაკეთებული ჩვენი წინაპრების მიერ და ჩვენთვის ყოფილიყო მოცემული ალთქმის ან ანდერძის სახით. ანუ მას ერთგვარი სინამდვილე გააჩნია ჩვენს საკუთარ სინამდვილეში, მაგრამ თითქოს მის განივ ან სხვა განზომილებაში.

ეს სიმბოლოები, ანუ შინაარსები, გარდა სხვა ყველაფრისა, ერთ ძალიან მნიშვნელოვან როლს ასრულებენ. გამოცდილებისა და შეცნობის იმ შესაძლებლობათა გარდა, რომლებსაც გვანიჭებენ (მხოლოდ მათი მეშვეობით განვიცდით და გავიგებთ, გავიგებთ ისე, რომ შეგვიძლია ვთქვათ სიტყვა „გავიგე“, „განვიცადე“), ისინი აგრეთვე იმ მარაგსა და ფონს წარმოადგენენ, საიდანაც ჩვენ შესაძლებლობებს ვიღებთ ცნებებისთვის, რომლებშიც შეგვიძლია წამოვჭრათ სოციალური, ანუ გააზრებული – თვით ისტორიის, თვით ცხოვრების მიერ – და გადაწყვეტადი სოციალური და ისტორიული პრობლემები. აი, რის შესახებაა აქ საუბარი. გამოდის, რომ ერთგვარი უხილავი სინამდვილე (აზრობრივი და სიმბოლური, და არა ბუკვალური და რეალური, საგნობრივი) არის პირობა და ფონი, მარაგი, საიდანაც ვიღებთ და შეგვიძლია ჩამოვაცალიბოთ სოციალურ და ისტორიულ ამოცანათა გააზრებული ცნებები, რომლებიც არ ჰგვანან და არ წარმოადგენენ იმ სინამდვილეს. ისინი ამ სინამდვილეში არიან. მაგრამ მათი მყოფობა ამ სინამდვილეში მათი ემპირიული სახით განპირობებულია იმავე სიმბოლური სინამდვილით, რომლის შესახებ მე ვსაუბრობდი. და პირიქით, როდესაც ჩვენ ამ მოქმედებებს სამყაროში ვაკვირდებით, – ვთქვათ, საფრანგეთის რევოლუციის აქტს და ა.შ. – ჩვენ უნდა გვესმოდეს, რომ სიმბოლური აზრი მათ იქიდან ენიჭებათ, იმ ფონური სინამდვილიდან, მაგრამ, შესაბამისად, ემპირიული მოქმედება არ უნდა გავიგოთ, როგორც რეალობაში, საგნობრიობაში რეალიზაციის მცდელობა იმ სიმბოლური სინამდვილისა, რომელიც უბრალოდ პირობას წარმოადგენს სოციალური, ისტორიული და პოლიტიკური ამოცანების გააზრებულ ტერმინთა ჩამოყალიბებისა. ანუ, სამოქალაქო საზოგადოება იმ ოდენობით წარმოადგენს სამოქალაქოს, რა ოდენობითაც მას მის შემადგენელ სუბიექტთა კუნთებისა და უნარის დონეზე ესმის და აცნობიერებს, რომ ზოგი მოვლენა წარმოადგენს აზრის სიმბოლურ „მომცემს“ და არა საზოგადოების რეალური მოწყობის ნიმუშსა და საძიებელ მიზანს.

მე ვთქვი: მიზანშეწონილობა მიზნის გარეშე. ეს ერთობ მნიშვნელოვანი რამ გახლავთ. სხვა სიტყვებით, როგორც ჩანს,

სამოქალაქო საზოგადოების მოქალაქე გამუდმებით ტოვებს რაღაცას სიმბოლოს სახით მისი ბუნებრივი რეალიზების აკრძალვით, ანუ აკრძალვით აბსოლუტურ ცნებათა ნატურალიზებისა. ხოლო ყველა ქილიასტური და გნოსტიკური მოძრაობა, რომელიც უკვე დიდი ხანია არსებობს (ისინი ქრისტიანობის თანმხლებნი არიან), თანმხლებნი არიან ევროპული სამოქალაქო საზოგადოების, რომელიც სახარებისეული ქრისტიანობის კრისტალიზებას ახდენს სეკულარიზებულ სოციალურ და სამოქალაქო ინსტიტუტებში, მეგზურობას უწევს ასეთი ნატურალისტური ერესისა და (როგორ გამოვთქვათ?) ასეთი საზეიმო უმყოფობის უფსკრულის სახით. თითქოს ფორმათა მყოფობას მუდამ თან ახლავს უმყოფობის უფსკრული, რომლის ზღვარზე ჩვენ გამუდმებით განვიცდით ცდუნებას²³. ჩვენ შესაძლოა გადავიჩეხოთ ამ უფსკრულში, მიზიდულნი აბსოლუტური ცნებებისთვის, სიმბოლური ცნებებისთვის ნატურალური მნიშვნელობის მინიჭების ცდუნებით, თუკი არასაკმარისი სამოქალაქო განათლება და წრთობა გვაქვს...

ამის შესახებ საუბრისას მე ფაქტიურად შემდეგი რამ ვთქვი: საზოგადოების ამ სიმბოლური სინამდვილის მეშვეობით სტრუქტურული სახით უნდა იქნას წარმოდგენილი ის ყველაფერი, რაც არის ადამიანში. მაგრამ ეს, რასაკვირველია, მოძრავი წარმოდგენებია, რადგან შეუძლებელია წინასწარ იმის წარმოდგენა, რომ რაღაც, სადღაც, ოდესღაც მყისიერად რეალიზებულია. ეს მოძრავია იმ აზრით, რომ თვით ეს წარმოდგენითობა შესაძლოა მხოლოდ ისტორიულად იქნას მიღებული. საკუთრივ, როგორც ჩანს, ისტორია არის მცდელობა გარედან დანახვისა იმ ყველაფრის, რაც არის ადამიანში: მისი წადილები, პოტენცია, შესაძლებლობები, ისინი, რომელთა განაზრება შეიძლება ახლა და რომელთა განაზრება შეუძლებელია, მაგრამ განაზრებადი იქნება მომავალში და ა.შ. ვთქვათ ასე: სამოქალაქო საზოგადოება იმით გამოირჩევა, რომ თუ ადამიანში არის რაღაც, რაშიც ადამიანი თავს შესრულებულად განიცდის და ცოცხლად თავისი მყოფობის მთლიანობაში, და ეს რაღაც ეროტიულია, მაშინ საჯარო სივრცეში – ინსტიტუციის

სახით — უნდა არსებობდეს ეროტიკა. ანუ ვილაც უნდა იღებდეს ეროტიულ ფილმებს, ვილაც უნდა წერდეს ეროტიულ რომანებს და ა.შ.

ამის შინაგან პოსტულატს შემდეგი წარმოადგენს. აქ საქმეს ორი მხარე აქვს. განმარტებას შევეცდები უკიდურესად მარტივი რამით (თვით სამოქალაქო საზოგადოების იდეა... ერთდროულად შესაძლოა უამრავ ასოციაციას იწვევდეს: ღია საზოგადოებისა და ა.შ. — ყველაფრის, რის ასოცირებას ვახდენთ ახალ ევროპულ დემოკრატიულ საზოგადოებებთან, მაგრამ ჯერჯერობით მე შეგნებულად არ გამოვიყენებ სიტყვას „დემოკრატია“, რადგან ის ჩემს დანაწილებაში მეორეულია და საერთოდაც, დემოკრატია შესაძლოა დემოკრატია იყოს მხოლოდ მაშინ, როდესაც ის მეორეულია და არა პირველადი), შუქს მოვფენ კანტის ფრაზით ამ, ასე ვთქვათ, ორმხრივ მდგომარეობას. სხვათა შორის, ერთ-ერთი დიდი პოლიტოლოგი, თუ არ ვცდები, თანამედროვე ფრანგ ფილოსოფოსთა წრიდან, ამბობდა, რომ არსებობს კანტის მეოთხე კრიტიკაც — ესაა მისი სოციალურ-პოლიტიკური თეორია. სავსებით შესაძლებელია ასეთის შედგენა მისი ზოგიერთი შრომის მიხედვით, როგორიცაა „თეორია და პრაქტიკა“, ან „მარადიული სამყაროსათვის“. ამ ნაშრომთა შორის ჩვენ, ცნობილი სამის გარდა, გვაქვს კანტის მეოთხე კრიტიკაც. კანტი ამბობდა, რომ მაქსიმები („მაქსიმების“ ნაცვლად შეგვიძლია გამოვიყენოთ „იდეალები“, „ზნეობრივი და აზრობრივი განზრახვები“), რომლებიც თავისი რეალიზებისთვის საჯაროობას საჭიროებენ, შეესაბამებიან პოლიტიკას, ანუ შეესაბამებიან უფლებასა და ეთიკას. ვიმეორებ: მაქსიმები, რომლებიც თავისი რეალიზებისთვის საჯაროობას საჭიროებენ, შეესაბამებიან უფლებასა და ეთიკას. ეს უკიდურესად საინტერესოა.

ჩვენთვის ცნობილია, რომ რაიმე ცოცხალი გრძნობის განცდა, ვთქვათ სიყვარულის ან გაგებისა, საკუთარი რეალიზებისათვის საჯაროობას საჭიროებს. ანუ მე ვთქვი, რომ რაღაცის რეალიზება და აღსრულება მხოლოდ კონსტრუქციების მეშვეობით ხდება (მათ შორის, ეროტიული კონსტრუქციის მეშვეობით, მოცემულ შემთხვევაში ამ კონსტრუქციის ქვეშ იგულისხ-

მება მხოლოდ მხატვრული ეროტიკული ფილმები, ეროტიკული წიგნები და ა.შ.). თუ, პირველ რიგში, მოვლენას ძალუძს საკუთარ თავს საჯაროობის ნება დართოს, ხოლო მეორეც, იგი საჯაროდ რეალიზდება, რეალიზდება საჯაროობის მეშვეობით, ის ეთიკის უფლებას შეესაბამება. და პირიქით, სამოქალაქო საზოგადოებაში, ყველაფერი, რაც უფლებასა და ეთიკას შეესაბამება, საჯარო უნდა იყოს, რადგან მთელი ამ საქმის აზრი, მისი შემადგენელი და არსი – არის მისი რეალიზება საჯაროობის მეშვეობით. სხვაგვარად ეს არის არარსებობა, ჩრდილები, ჩრდილთა სამეფო.

შესაბამისად, ამ საქმის მეორე მხარე, რომლის შესახებ შემოიძლია მე საუბარი (ვინაიდან, ამ მეორე მხარის სიტყვიერი მასალა უკვე გაკრთა სიტყვების „ჩრდილი“ და „არარსებობა“ სახით) – ესაა ის, რომ ობიექტივირების სივრცეში შეივსება ლოუფტი, რომელიც არსებობს აზრის განზრახვასა და აზრს შორის, უფლების წადილსა და ადამიანის უფლებას, როგორც მდგომარეობას შორის, ანუ ეს თითქოს ობიექტივირების სივრცეა; ეს ისეთ ობიექტივირებათა სივრცეა, რომელიც დაბადების, ანუ „ბოლომდე დაბადების“, თავის მთლიანობაში შესრულების საშუალებას იძლევა. ესაა შესრულება, რომელიც არ ტოვებს არქაულს, არ ტოვებს ჩვენს ადამიანურ გრძნობებს, ანუ ადამიანურს ადამიანში, ქტონიკური მასის არქაიკის წიაღსა ან ლიმბში, რომელიც მითების ნასკევებით, არაცნობიერის არქექტიპებითა და ა.შ. არის გამსჭვალული. სხვა სიტყვებით, ეს ობიექტივირებანი არასოდეს გვტოვებენ ერთი ერთზე ქტონიკურ, გამანადგურებელ უფსკრულთან, მათ შორის, საკუთარი ადამიანური ინსტინქტებისა, არამედ ყოველთვის გვაძლევენ მათი დაუფლების საშუალებას მათი ეკრანზე გადატანით.

მსურს ვთქვა, რომ მოაზროვნე ცნობიერება იმავდროულად არის ეკრანიერება, რაც საშუალებას აძლევს ადამიანს იმის პირისპირ არ აღმოჩნდეს, რასაც ის პრინციპში ვერ დაეუფლება და პრინციპში ვერ გაიგებს, და რაც პრინციპში მისი თანაუზომადია, და რითიც ის შეიძლება მხოლოდ ქვეშ იქნას მოქცეული, როგორცაა მოქცეული ცოცხალი არსება, სადაც არის

ცოცხალი ცნობიერება, ქვეშ იქნას მოქცეული, ვთქვათ, წმინდა ვიტის როკვით. შენ – სხეულის სრულიად მექანიკურად თანმიმდევრული და ამ თანმიმდევრობაში ულმობელი ჟესტებისა და მდგომარეობების აღრჭიალებული მანქანის შიგნით იმყოფები (როგორც ადამიანი მაიმუნის ტყავეში, რომელიც მიხტის)... და მაინც, ეს შენი განზრახვები არ არის. შენ შეგიძლია მხოლოდ გვერდიდან, ისე, რომ ჩარევის შესაძლებლობა არ გქონდეს, უმზირო განვითარებულ მოქმედებას, ხოლო მოქმედებს შენი საკუთარი სხეული, შენი ხელები, ცხვირი და ა.შ. თუკი თქვენ ოდესმე გინახავთ ადამიანი წმინდა ვიტის როკვის შესრულებისას, ეს უკიდურესად ცხადი ხატია.

შესაბამისად, ჩვენ უკვე გვესმის, რას ნიშნავს ობიექტივიზების პრინციპი. მისგან გამომდინარე, ახლა ჩვენ გვესმის, რა მნიშვნელობა და შემადგენელი გააჩნია საზოგადოების ინსტიტუციონალურ ორგანიზაციას, ე.წ. დემოკრატიულ ორგანიზაციას. ვინაიდან, თუკი არსებობს ისეთი იარაღები, რომელთა მეშვეობით ჩვენი რეალიზებაა შესაძლებელი – ამ იარაღებითაა შედგენილი საჯარო სივრცე, ხოლო საჯაროობა იქცევა პირობად იმისა, რომ თავად შევიტყო, რას ვფიქრობ, რა მსურს, თავად შევიტყო ჩემი უფლებები არა უფლების მნიშვნელობით, არამედ უფლების ძალისა, ანუ ისეთისა, რომელიც იმავდროულად არის საკუთარი თავის რეალიზების ძალა სამყაროული მდგომარეობის სახით, უფლებრივი მდგომარეობისა, – მაშინ ჩვენ გვესმის, რომ საქმე უკვე მკაცრი აზრით ეხება საზოგადოებრივ საგნებს.

მე ცნობიერების საგნები ვივარაუდე იმ სიმბოლურ რეალობაში, რომელიც აზრობრივ შუქს ჰფენს ყველაფერს, რაც ჩვენ ამ რეალობაში შეგვიძლია მოვიმოქმედოთ, და იქ მე ვთქვი, რომ ცნობიერებისა და გონების საგნები ამავე აზრით სოციალური საგნებია. ვიტყვი, რომ ასეთი სოციალური კონტრაქტი არის სოციალური საგანი. ან სხვა სახელი ვუნოდოთ მას – კავშირობა. მე კონსტრუქციული კავშირობის შესახებ ვსაუბრობდი. (სოციალური ნასკვი... *religio*. პირველადი კავშირი)²⁴. ის – ვინაიდან მე მას სიმბოლური ხასიათი მივანიჭე – არის უსასრულო მრავალფეროვნების მაკავშირებელი წარმოდგენა, ანუ ის აკავ-

შირებს უსასრულო მრავალფეროვნებას, წარმოადგენს რა მას ლოკალურად. უსასრულო მრავალფეროვნება უსასრულოა. ეს კი მისი წარმოდგენაა. არა თვით ის, არამედ მისი მაკავშირებელი წარმოდგენა აქ და ახლა. ასე ვთქვათ, წარმომადგენელი არა მენტალური წარმოდგენის, არამედ წარმომადგენლობის აზრით. თუ საუბარი ასეთი საგნების შესახებაა, ჩვენ საქმე გვაქვს იმასთან, რაც გამოიგონეს ბერძნებმა და რასთანაც საქმე ჰქონდათ რომაელებს, და რისთვისაც რომაელებმა გამოძებნეს სიტყვა, რადგან ისინი ზოგადად ყოველთვის პოულობდნენ სიტყვებს სამართლებრივი მდგომარეობისთვის (უნდა ვთქვათ, რომ რომაული სამართლისგან ჩვენ შორს არ წავსულვართ და იმედი მაქვს, შორს არასოდეს წავალთ და, პირიქით, დაუვბრუნდებით მას).

ესაა *res publica*, ანუ საჯარო საგანი, რომელიც ყველას ეკუთვნის იმ აზრით, რომ ყველა წარმოადგენს მოქალაქეს იმ ოდენობით, რა ოდენობითაც ძალუძს საკუთარი თავი წარმოადგინოს საჯაროდ, ხოლო, შემდეგ საჯარო დაგორგლების ანარეკლი, ანუ მსჯელობის პირუკუ შუქით, საკუთარ თავში მოახდინოს საკუთარი სურვილების, ზრახვების, მდგომარეობებისა და აზრების არტიკულირება. საკუთარი თავის ინფორმირება, შეტყობა, საკუთარი თავის სწავლება. რის წინაშე? როგორც ჩანს, მოქმედების წინაშე. მაშინ ხომ იქ გონების გეგმა იკითხება. ანუ, მე თუ ინფორმირებული ვარ, მაშინ მე შემიძლია შემდეგ, მეორე და მესამე ნაბიჯზეც შევინარჩუნო თავისუფლების ბეჭედი ჩემს მოქმედებებში, კვლავ ვიყო თავისუფალი. ჩემს გრძნობათა გაცოცხლების კონსტრუქციები არსებობს. მე ვმუშაობ მათში, მათ ტერმინებში, და მაშინ ჩემი გრძნობების არტიკულაცია ხვალაც და ზეგაც არის, ინარჩუნებს იტერაციის შესაძლებლობას, ანუ პოტენციურ უსასრულობაში რეალიზაციისა²⁵. უსასრულობა კი, როგორც უკვე ვთქვი, ამ წარმონაქმნებშია ჩადებული და განასხვავებს მათ მანქანისგან. გამოდის, რომ ხვალ მე არა უბრალოდ მექანიკურად მოვახდენ რეაგირებას რაღაცაზე, არამედ კვლავ შევძლებ აზროვნებას (იმ განსაზღვრების აზრით, რომელიც მე დასაწყისში გავაკეთე), ანუ თავისუფლად განვიზრებ იმას, რაც არის და სხვაგვარად ვერ იქნება,

ანუ შევძლებ რეალობის დანახვას. რეალობის ჩემეული განცდა მარად ახალია, და იმ ოდენობით, რომლითაც ის ახალია, მე არასოდეს აღმოვჩნდები ირეალობის ტყვეობაში, ანუ სიახლე ამ ჭრილში ყოველთვის რეალობის ნიშნად დარჩება.

Res publica. რესპუბლიკას ვუბრუნდები... ესაა პირველადი რეალობა და პირველადი საფუძველი ყველა დემოკრატიული გარდაქმნის, ყველა დემოკრატიული საზოგადოებისა, ეს უფრო მაღალი და ფართო და პირველადია, ვიდრე დემოკრატია. სიტყვის როგორი აზრით? რესპუბლიკა ნიშნავს დამოუკიდებლობას Res publica-ისა, ანუ საჯარო საგნის, როგორც უმცირესობისა და ადამიანთა რაიმე სახის ანგარების, ისე უმრავლესობისგან. ერთობლიობა უფლებებისა, რომლებიც არის და წარმოადგენენ ცხოვრებას რესპუბლიკაში, რასაკვირველია, ის უფლებებია, რომლებიც წარმოიშობა უფლების ძალით, ანუ ძალით რეალიზაციისა სამყაროში შენი შესაძლებლობის, ანუ შენი უფლებრივი წადილის რეალური მდგომარეობის სახით. კვლავ სიტყვათა ორი რეგისტრის განსხვავება. სიტყვები ერთსა და მეორე შემთხვევაშიც ერთი და იგივეა, მაგრამ ჩვენ ხომ უკვე მივიღეთ ენა, როგორც მეორეული – აზრთან, როგორც მოქმედებასთან, და სიმბოლურ რეალობასთან შედარებით. მე ვთქვი, როგორ იქნება ეს სიმბოლური რეალობა აღნიშნული, როდესაც უკვე არსებობს მისი შედეგი საგნობრივ რეალობაში. ეს მეორეულია და არასოდესაა თანმხვედრი.

კიდევ ერთ პოსტულატს შემოვიტან. მე უკვე ვსაუბრობდი უსასრულო მრავალფეროვნების დამაკავშირებელი წარმოდგენის შესახებ სტრუქტურების მეშვეობით, რომელთა სივრცე <...> ეს კი – გარდაქმნების, ტრანსფორმაციებისა და მატერიისგან დამოუკიდებელი სივრცეა, ასე ვთქვათ, სივრცე სტრუქტურებისა, რადგან გრძნობათა მატერია შესაძლოა სრულიად განსხვავებული იყოს, ხოლო ძალთა ტრანსფორმირება, მათი ტრანსპონირება დამაკავშირებელი წარმოდგენის მეშვეობით არის რაღაც პროდუქტიული და შემოქმედებითი, და ის არის რაღაც, ინვარიანტული მატერიასთან მიმართებით. ანუ, ასე ვიტყვოდი: საკუთარ თავზე მოქმედების ძალის ასეთი ტრანსპონ-

ირება არის შემოქმედი სტრუქტურის ელემენტი; შემადგენელი შესაძლოა შეიცვალოს, ხოლო ფორმა სტრუქტურისა არის გადატანადი ერთი შემადგენლიდან მეორეზე.

გონების გეგმის შესახებ უნდა შეგახსენოთ. გონების გეგმა – ესაა თავისუფლების ნიშანი შემდეგ ნაბიჯზე ან რამდენიმე ნაბიჯის შემდეგ, გარანტია იმისა, რომ იქ მე კვლავ მექნება უნარი და კვლავ ვიქნები თავისუფალი... ასეთ დროს ეს გეგმა შემდეგსაც ნიშნავს: გეგმა განუსაზღვრავს საზოგადოებას კონკრეტულ მიზანს, მიზანს ადამიანის ამაღლებისა, ანუ ცივილიზებულობისა, როგორც ადამიანის უნარის, ამაღლდეს საკუთარ თავზე, თავის ბუნებრივ ან ცოცხალ ბუნებაზე. გამოდის, რომ ასეთი ამაღლების შესაძლებლობაც თითქოს შემდეგი ნაბიჯიდან აითვლება, თუკი ის არსებობს შემდეგ ნაბიჯზე. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ (როგორც ერთხელ უკვე განვსაზღვრე ცნობიერება): ცნობიერება არის უფრო მეტი ცნობიერების შესაძლებლობა, ფაქტობრივად კი ჩვენ შეგვიძლია დიდიდან მცირესკენ გადავთვალოთ, ანუ ცნობიერების, მეტი ცნობიერების შესაძლებლობისკენ. აზრიც მხოლოდ მაშინაა აზრი, როდესაც ის უფრო დიდი აზრის შესაძლებლობაა.

ამით ჩვენ ობიექტივირების სივრცისთვის (თუკი ასეთი გაგვაჩნია), რომელშიც სამოქალაქო საზოგადოებაა მოქცეული, ანუ გამჭვირვალედ წარმოდგენილი აგორაზე, სადაც მოქალაქეობა არის არა უფლება, არამედ ვალდებულება სამოქალაქო საზოგადოებაში მონაწილეობისა, რადგან მხოლოდ სამოქალაქო საზოგადოებაში მონაწილეობა შენშიც ახდენს სამოქალაქო მდგომარეობათა კრისტალიზებას, და შენ პირველად იგებ, რას აზროვნებ, რა გსურს, რას ფიქრობ და ასე შემდეგ, შეგვიძლია შემოვიტანოთ ამ სივრცის სიმკვრივის ცნება. ესაა ერთგვარი დროით-სივრცითი სიმკვრივე – სიმკვრივე ისტორიისა, ანუ ის, თუ რამდენად ბევრი, რამდენად მეტი ან ნაკლები კვანძი და წერტილია, რომელშიც შესაძლებელია ადამიანის ამაღლება უსასრულო მრავალფეროვნების დამაკავშირებელ წარმოდგენათა მეშვეობით. რადგან მე მას უკვე ვუნოდე კონსტრუქციები ამ სიტყვის სიმბოლური გაგებით, ანუ ისტორიული წერტილების,

ისტორიულ მოტივთა გადაბმულობის, ადამიანის მოტივების, მოქმედებების და ა.შ. აზრით, მაშინ მათი გამკვერივება (სადაც არსებობს ნადილი უფრო დიდი ამალლების ან შემდგომი ამალლებისა) – ესაა ერთგვარი ინტენსიური ან მკვერივი სივრცე. ანუ, ასეთი წერტილი მრავალია, ხოლო მათი სიმრავლისგან სივრცე მკვერივდება. მაგალითისათვის, ვიტყვი, რომ რუსეთის სივრცე ცარიელია, თითქმის სრულიად ცარიელი სივრცეა. ევროპული სივრცე უკიდურესად მკვერივია, იმ აზრით, რომ თქვენ გამუდმებით ისეთ წერტილში იმყოფებით (ასეთ წერტილთა რაოდენობა დიდია), რომელშიც არის მოტივი, სტიმული ამალლებისკენ. სხვაგვარად ვერ ვიქნები, ამალლების გარეშე არ შეიძლება. გამუდმებით ქმედითი ლტოლვა ამალლებისკენ. ერთგვარი... „ისტორიული“ თვით ისტორიის ჩანაფიქრის რეალიზაციისკენ, რომელიც არის ჩანაფიქრი ადამიანისთვის, რომ რეალიზდეს, შედგეს.

კაცობრიობასთან მიმართებით, ამ შედგომის შუალედი არის მთელი ისტორია, რომლის დასასრული მხოლოდ სიმბოლური რამ არის. ის არ შეიძლება იყოს თვით ისტორიის წერტილი ან ნაწილი. ამგვარად, უძრავი სოციალური კავშირობები, მაკავშირებელი წარმოდგენები, რომელთა შესახებ ვსაუბრობდი მე, – ისინი თავისთავად მოხაზავენ ისტორიულ მოვლენათა მეტისმეტად რთულ მრუდს, მრუდს თვით სამოქალაქო საზოგადოებისა, თვით სამოქალაქო ყოფიერებისა, სამოქალაქო ცხოვრების, სამოქალაქო ისტორიის, წარმოდგენენ ადამიანის საკუთარ თავზე უფრო მეტად ამალლების ძრავსა და მოტივს (და არა მხოლოდ ცხოველურ ცხოვრებას ან ერთგვარ შფოთს) კიდევ იმ მიზეზით, რომ ისინი კვლავ და კვლავ ითხოვენ, იყვნენ „გამონასკეულები“. ისტორიული აქტებით ადამიანები კვლავ და კვლავ ნასკვავენ ისტორიას. ისტორია თავისთავად არ მიედინება. ის ასეთ წერტილებში კვლავ და კვლავ ინასკვება ადამიანური საქმეებით, რათა კვლავ იდინოს. ჩვენ შემდეგ დინებას ვაკვირდებით, სინამდვილეში კი ისტორია თავისთავად არ მიედინება, არამედ კვლავ ინასკვება. ამისათვის შესაძლოა არსებობ-

დეს საგანგებო წარმონაქმნები ან უწყებები, რომლებიც კვლავ გამოიწვევენ ადამიანს ისტორიის გამოსანასკვად.

მე ვთქვი, რომ გარედან უნდა იყოს ყველაფერი, რაც არის შიგნით. ამგვარად, აქ სრულდება, აქ ინასკვება ისტორია, როგორც გარეგნულად დენადი ობიექტური ისტორია, ასევე ადამიანის მხარესაც, მის შიგნით, ლაგდება ერთგვარი უნარები, მათ შორის უფლებები, ან უფლებები, რომლებმაც გაიარეს ისტორიის გამონასკვის ლუმელი. მაშინ წარმოადგენენ ისინი იმას, რასაც ბუნებრივ უფლებებს უწოდებენ, ანუ არა იმ უფლებებს, რომლებსაც სახელმწიფო ანაწილებს, არამედ ბუნებრივ უფლებებს, რომელთა ერთობლიობა წარმოადგენს სამოქალაქო საზოგადოების საძირკველს, ანუ თვით სამოქალაქო საზოგადოებას. აქ გვაქვს სპეციალური ხელსაწყოები ამისათვის: მაგალითად, ზოგიერთი დემოკრატიული ინსტიტუტი (აქ უკვე გამოვიყენე სიტყვა „დემოკრატია“) წარმოადგენს საშუალებას, როგორც იმისათვის, რომ ბიძგი მისცეს ხელახლა გამოსანასკვად, ასევე იმისათვის, რომ მიანოდოს იარაღი ამ გამონასკვისთვის. წარსულში ასეთი შესაძლოა ყოფილიყო ინიციატივის ადათი.

ვიმეორებ, *religio* – პირველადი კავშირია. ერთდროულად რელიგია და *religio* როგორც კავშირობა. უბრალო მექანიკური ან ბუნებრივი ერთობლიობა, ადამიანთა თანაცხოვრება მხოლოდ ასეთი კავშირობის გზით იქცევა საზოგადოებად. სამოქალაქო საზოგადოებაც – ეს, რასაკვირველია, არის არა საზოგადოება ზოგადად ან საზოგადოება სხვა საზოგადოებებისგან განცალკევებით, არამედ საზოგადოების კონკრეტული ხარისხი. ის არის არა მთლიანად საზოგადოება, არამედ საზოგადოება, რომელიც განსაზღვრულ მდგომარეობაშია მომართული, იმ ფიგურის მდგომარეობაში, რომელიც არის მანამ, სანამ არის მისი მომხაზველი მოძრაობა – მოძრაობა ადამიანის ან მრავალი ადამიანის ძალისხმევით, რომლებიც ამ ძალისხმევის კონკრეტულ მდგომარეობაში იმყოფებიან. ჩამოაშორეთ ძალისხმევა – და სამოქალაქო საზოგადოება გაქრება. მაგალითად, ბერძნებთან: ჩამოშორდა ძალისხმევა და გაქრა ბერძნული საზოგადოება, ჯერ კიდევ მანამ, სანამ ბარბაროსები გაანადგურებდ-

ნენ მას. შესაბამისად, თუ არსებობს საზოგადოება, არსებობს ისეთი, სადაც სახეზე გვაქვს აქციები ან დემოკრატიული ინსტიტუტები, რომლებშიც მიმდინარეობს ადამიანის ზრდა, რომელთა მეშვეობით ის ეუფლება საკუთარ თავს, ხოლო საკუთარი თავის ფლობა იმ მიზეზით შეუძლია, რომ ყოველთვის არსებობს ექვივალენტები მისი ყველა შესაძლო მდგომარეობისთვის. ვთქვათ, რომ იგი შეიცავს აგრესიულობას. ინებეთ, არის ის, რაშიც შეგვიძლია ამ აგრესიულობის ერთადერთი ადამიანურად შესაძლებელი აზრის ექსპლიცირება და რეალიზება მოვახდინოთ, რითიც შევძლებთ ამ ბუნებრივი ვნების გადანყვეტას, მის განზავებას, მაგრამ იმ პირობით, რომ განზავებას არ განიცდიან თვით ფიგურები და ფორმები, რომლებიც მყოფობენ ამ საზოგადოების ველზე, საზოგადოებრივ ველზე.

რასაკვირველია, შესაძლო და წარმოსადგენია მათი დაშლა — დაშლა და წარმოქმნა სოციალური კავშირების მთელი ზონებისა და აქიდან გამომდინარე გაველურებისა ადამიანის. ასეთ დროს მთელი უფსკრული გარეთ იდევნება, რადგან გარე სივრცეში არანაირი არხები არ გააჩნია საკუთარი კრისტალიზებისთვის, აზრის მოძრაობისა და დალექვა [კრისტალად] შექცეული წესით, ანუ ადამიანის მხარეს.

სოციალურ კავშირთა რღვევის ზონებს ცხადად ვაკვირდებით საბჭოთა რუსეთში, დაწყებული 1917 წლიდან; რღვევის ზონა ჯერ პეტერბურგში იყო, შემდეგ კი ერთბაშად, მყისიერად (დროსა ან სივრცეში რაიმე გადატანის გარეშე — ეს არ გვაქვს, რადგან ეს სრულიად სხვაგვარად ხდება) მოედინება შედეგთა ზვაში, გამუდმებით განვრცობადი ზონა საზოგადოებრივ და სოციალურ კავშირთა რღვევისა, რომელმაც მთელი საბჭოთა კავშირი მოიცვა, ანუ ზონა საზოგადოების არარსებობისა. მე ვამტკიცებ, რომ 1917 წელს განხორციელდა საზოგადოებისა და სახელმწიფოებრიობის კოლექტიური თვითმკვლელობა. და აი, ჩვენ გვაქვს მაქსიმალურად გაიშვიათებული საზოგადოება, ცარიელი (განსხვავებით მჭიდროსგან), რომელშიც მინიმუმამდეა დაყვანილი ან საერთოდ არ არის წერტილები, რომლებშიც ჩემი ძალიხმევა გამოინასკებოდა და მიბიძგებდა ჩემი თავის

ამაღლებისკენ ჩემს საკუთარ თავზე და ჩემი საკუთარი თავის ფლობისკენ. სივრცით-დროითი სიმჭიდროვე, ობიექტივიზმის ლიუფტი, სხვა სიტყვებით კი ობიექტივიზმის სივრცე, (ლიუფტი ბუნებრივ გრძნობასა და მასვე შორის, როგორც სამოქალაქოს, სოციალურს, ადამიანურს)... ობიექტივიზმის ეს სივრცე მუდამ უნდა არსებობდეს. ის არც აკრძალვებით უნდა შეივსოს და არც კატასტროფული მოვლენებით, როდესაც მთელი სიმჭიდროვე წმინდად მატერიაზე, დამამძიმებელ მასაზე, ადამიანთა სხეულების ფიზიკურ მასაზე გადადის. ასეთ დროს ქრება დრო და სივრცე ყოველ ისტორიულ წერტილში, ანუ ის იკუმშება, ქრება ლიუფტი ადამიანისთვის. რომელი? არავის სურს განშორდეს საკუთარ სხეულს, თუ მისი ხორცი, მათ შორის სოციალურიც, ღმერთის მიერაა ბოძებული, ანუ სიმბოლური სინამდვილის აზრის შუქში არის აგებული და იქიდან შინაგანად გასხივოსნებული.

ეს უკვე აღარ არის უბრალოდ ბუნებრივი სხეული, ესაა, ასე ვთქვათ, ღმერთის მიერ ბოძებული და უნიკალური – მხოლოდ მას გააჩნია მთელი კაცობრიობისთვის ფასეულ გარკვეულ აღქმათა და ხილვათა შესაძლებლობა, და მასთან განშორება, რასაკვირველია, დასანანია. ხოლო ადამიანისთვის, რომელსაც არ გაუვლია, ვთქვათ, სოციალური ინიციატია (რელიგიურს აღარ ვახსენებ), რომელიც არ მომნიშვნეულა სოციალური კავშირობების მეშვეობით, მისთვის არც საკუთარ სხეულთან განშორებაა დასანანი, და მან არც ცხოვრების ფასეულობა იცის. ისევ ვუბრუნდები პლატონოვს. პლატონოვის გმირებმა არ იციან ცხოვრების ფასეულობა, ისინი ბავშვებს ჰგვანან. ბავშვებისთვის სიკვდილი წმინდა წყლის აბსტრაქციაა, მათთვის უცნობია ცხოვრების ფასი.

მე ვამბობდი, რომ არავის სურს სხეულთან განშორება. სხვათა შორის, სხეული, ქრისტიანული არსით, ღვთიურია, ის, ასე ვთქვათ, ღმერთის მიერაა ბოძებული – ქრისტეს შემდეგ (მაგრამ არა ქრისტემდელი სხეული, არამედ, ასე ვთქვათ, მეორე). და ასევე არავის სურს სულთან განშორება. რატომ? ფრანგულ გამოთქმაში უკეთესადაა: „Personne ne veut rendre son âme“

— „არავის სურს საკუთარი სულის დათმობა“. სულის დათმობა სხვისთვის. რატომ? იმიტომ, რომ იქ არის უმთავრესი, ის, რაც ადამიანმა თავად არ იცის და რასთან მიმართებითაც ვერ ჩამოყალიბდა. ეს ცარიელი ლიუფტი არის მისი საკუთარი „დრო და სივრცე“. ამ თავისუფალ დროსა და სივრცეში მოძრაობის გარეშე ის ვერ შედგება და რეალიზდება. და, რასაკვირველია, არავინ არის მზად მის (სულის) დასათმობად. მე თავად ის არ მაქვს. არ ვიცი. ესაა ყველაზე დაუცველი და გაუბედავი ჩემში, ამ აზრით ყველაზე არასაჯარო (თუ გახსოვთ, მე ვამბობდი, რომ საჯაროობის პირობები თვით არ უნდა იყოს საჯარო და არ უნდა იყოს ხილული).

ახლა კი წარმოვიდგინოთ, რომ ეს ლიუფტი მიჭყლეტილია: როგორც ელექტრონები ორბიტაზე... ყველა მათგანი სიცარიელეშია, აქ კი ყველაფერი ბირთვს დაენარცხა. ის მიჭყლეტილია, როგორც ავლანელი მეომრის შემთხვევაში. მას მიჭყლეტილი აქვს სივრცის ლიუფტი, რომელშიც ის რალაცას შეიტყობდა საკუთარი თავის შესახებ, როდესაც ავლანეთში იქნებოდა საბრძოლველად, მაგრამ ის მიჭყლეტილია სიტყვით „მებრძოლი-ინტერნაციონალისტი“. მას თითქოს სული ეხუთება ამ სახელწოდების შიგნით. იცით, ალბათ, ოდესღაც ბერძნები დასჯის ასეთ სახეს მიმართავდნენ: ადამიანს ცოცხლად წვავდნენ სპილენძის ხარის ფიგურაში. ეს იყო დასჯა და იმავდროულად წამება: ადამიანს სპილენძის ხარის ფიგურაში ათავსებდნენ, ხარის ქვეშ ცეცხლს ანთებდნენ და ადამიანი ცოცხლად იწვებოდა. ასევე შეიძლება ადამიანის დაწვა სპილენძის საკუთარ ძეგლში. ბერძნებს ეს, რასაკვირველია, აზრადაც არ მოუვიდოდათ. ეს აზრად შესაძლოა გენვიით მხოლოდ აბსურდის ან სარკის-მილმურ სამყაროში. Homo Sovieticus-ის ქვეყანაში ეს აზრად მოუვიდათ. რამდენი ადამიანია ცოცხლად დამწვარი სპილენძის საკუთარ გამოსახულებაში! რამდენიც სურთ, შეუძლიათ იყვირონ: „ეს მე არ ვარ! მე სხვა ვარ!“ ან „შემიძლია ვიყო სხვა“. ეს იმის ხმაა, ვინც სპილენძის ქანდაკების შიგნით იწვის.

მაგრამ აქიდან, ჩვენ, რასაკვირველია, ვასხვავებით: არის რალაც, რაც ენით შეიცნობა და რალაც, ნაცნობი ამავე სიტყ-

ვასა თუ ცნებაში. უკიდურესად განსხვავებული რამაა, ფუნდამენტურად განსხვავებული. მაგრამ თვით ენაში განსხვავებას ვერ მიიღებთ, ენაში შეუძლებელია „მებრძოლ-ინტერნაციონალისტისა“ და „მებრძოლის“ განსხვავება (ამ აზრით ენა – საზარელი რამ არის, ის ისეთივე მტერია ჩვენი, როგორც წარსული). აქ ჩვენ ონტოლოგიური განსხვავება უნდა შემოვიტანოთ. ისინი ცნობიერებაში განსხვავდებიან. ცნობიერება განსხვავებითია.

ეს განსხვავებითი ცნობიერება არის ის, რასაც მე გაგების, ანუ გაგებადობის პრინციპს ვუწოდებ. უფლებებში ჩვენ უკვე გვაქვს ამ პრინციპის მოქმედება. თუ გახსოვთ, მე ვახსენე „ადამიანის უფლებები“ და ვთქვი, რომ უფლებების აზრი და არსებობა თანხვედრა მათ ცნობიერებას უკვე არსებულის ქმნადობაში, ანუ ცნობიერების განვითარებულობას გულისხმობს. ცნობიერების განვითარებულობა – ესაა განსხვავებადობა, რაც არის კიდევ ცნობიერება. ეს არ არის საგნების განსხვავება, არ არის რაღაც გარეშე. ასე ვთქვათ, „პასუხისმგებლობა“ ენაში და პასუხისმგებლობა, როგორც ადამიანის მდგომარეობა, რაც იგივე სიტყვით აღინიშნება, – განუსხვავებელია, ხოლო მათი განსხვავება (ისინი განუსხვავებელია ენაში) არის სწორედ ცნობიერება. ის არის აგრეთვე გაგებადობა, ანუ ის გაგებადობა, რომელიც გასაგები საგნის მყოფობის ელემენტსა და პირობას წარმოადგენს. გაგება, როგორც თვით მყოფობის ელემენტი.

ყურადღება მიაქციეთ ერთ უბრალო ფაქტს. ერთი მხრივ, გაგებადობა, გაგებადობის პრინციპი ასხვავებს ობიექტივირებადს მანქანის, მექანიკური მოქმედებისგან, იცავს შინაგანი ლიუფტის იმ ველის რედუცირებისგან, რომლის გარეშე არ არსებობს სულის მოძრაობა. სხვაგვარად განსხვავება კი ჩვენ არ ძალგვიძს. მაგალითად, გაგებადობის პრინციპის გარეშე მანქანის მოქმედებას ვერ განვასხვავებდით ადამიანის მოქმედებისგან. ის, რასაც ჩვენ ვხედავთ, სავსებით შესაძლებელია, რომ მანქანის მიერ ყოფილიყო გაკეთებული, ხოლო ხილულს მიღმა ვერასოდეს ვივარაუდებდით და ვერ ამოვიცნობდით ადამიანს, როგორც აგენტს, რომლის მხრიდან ხილული მოქმედებები ან შედეგები მომდინარეობს.

მეორე მხრივ, ყურადღება მივაქციოთ იმას, რომ ყველა სოციოლოგიურ თუ პოლიტიკურ თეორიას ზღვარი გააჩნია.

ანუ ის შესაძლოა შეისწავლიდეს ნებისმიერ რამეს, სოციალური კანონის ნებისმიერ დეტალსა თუ დეტალიზებას, მაგრამ რაიმე კონკრეტულ მიჯნამდე. რა მიჯნამდე? ასეთ მიჯნამდე: როგორც სოციალური პროცესებისა და ისტორიის ცოცხალ სუბიექტს, მე უნდა მქონდეს ცოდნა, თუ რა გავაკეთო, რა შემიძლია და როგორ გავიგო; თუ სოციალური თეორია საუბრობს რაიმეს შესახებ, რისი გაკეთებაც მე არ შემიძლია, რაში მონაწილეობას ვერ მივიღებ და რისი გაგებაც ვერ გახდება ჩემი მოქმედების ელემენტი, მაშინ ასეთი თეორია არ არსებობს. ის რედუცირებულ უნდა იქნას. ზუსტად ისევე, როგორც შემიძლია გავიგო მე ნეირონის ჯაჭვთა გადაბმულობა, რომლის პროდუქტს ცნობიერება წარმოადგენს, მაგრამ ნეირონის ჯაჭვთა ასეთი გაგება ვერ იქნება ჩემი ცნობიერი მოქმედების ელემენტი. ამ აზრით, ცნობიერი მოქმედებისთვის ის ზედმეტია, ხოლო ნეირონის ჯაჭვთა თეორიას არ აქვს კავშირი ცნობიერების თეორიასთან, ვერ იქნება ჩართული ცნობიერების თეორიაში. ეს ოკამის სამართებლის ნაირსახეობაა. ზუსტად ასევე არსებობს ადამიანის გაგებადობის პრინციპი. ის კვეცავს და უნიშნავს საზღვრებს სოციოლოგიურ და სოციოპოლიტიკურ თეორიებს.

გაგებადობის პრინციპის შესახებ კიდევ მრავალის თქმა შეიძლებოდა, თუმცა, მოკლედ ვიტყვი მეოთხე პრინციპის, შრომის აუცილებლობის პრინციპის შესახებ. ის მარტივია. მე უკვე ვთქვი, რას ნიშნავს ცოდნა. ჩვენ მართლაც უნდა ვიცოდეთ, რომ არსებობს უსამართლობა, — არა სიტყვა, არა სიტყვის მნიშვნელობა, არა რაიმე ასოციაცია, არამედ ცოდნა ჭეშმარიტად განცდის აზრით. სხვა სიტყვებით, თუ მსგავსი კითხვა იბადება, იბადება შემდეგიც: რატომაა შეუძლებელი ყველაფერი უშუალოდ? რატომაა შეუძლებელი, გასურდეს და იყო? რატომ არ შეიძლება, გასურდეს სიკეთე და იყო კეთილი? ანუ ეს შეგვახსენებს, რატომაა საკუთრივ საჭირო შრომა. რატომ არ არის საკმარისი ქველი სურვილები და ზრახვები? ეს კითხვაა. ჩვენ გვერდს ვუვლით მას, ვერ ვამჩნევთ, ვამბობთ: „ჯოჯოხეთისკენ

მიმავალი გზა ქველი სურვილებითაა მოკირწყლული“. სხვათა შორის, ასეთი ფრაზა სიბრძნის პროდუქტია. უბრალოდ, დღეისათვის ის ჩვეულებრივ ფრაზად იქცა, ჩვენ კი სიტყვათა ზედაპირზე მივსრიალებთ, რომლებიც ამ ფრაზას შეადგენენ, და ვერ ვამჩნევთ მასში დაფარულ მნიშვნელობას. რატომ არ არის ყველაფერი უშუალოდ? რატომ არ არის აზრის სურვილი თვით აზრი? რატომაა სიკეთის სურვილი არასაკმარისი? ფაქტობრივად, ესაა პირველი პრინციპის პირველი ნაწილის ვარიანტი, სადაც მე ხელოვნურობის შესახებ ვსაუბრობდი; ფაქტობრივად ესაა ბუნებრივი სიკეთის შეუძლებლობის მტკიცება.

სხვათა შორის, დოსტოვესკი მთელი ცხოვრება დაკავებული იყო <...>, და თუნდაც ერთ შემოქმედებით პროდუქტს მთელი მისი ცხოვრების მეცადინეობისა, წარმოადგენდა იმის დადასტურება და ჩვენება, რომ თითქმის მთელი რუსული ლიტერატურის წინაპირობა ერთგვარი ბუნებრივი სიკეთის შესახებ ყალბია. არ არსებობს ბუნებრივი სიკეთე, სიკეთე იქმნება, იქმნება შრომით და არა უშუალოდ. აქიდან იბადება კითხვები: რატომ ყველაფერი არა პირდაპირ და ერთბაშად, საერთოდ რა საჭიროა დრო? დრო კი უბრალოდ სხვა ცნება გახლავთ ძალისხმევითვის. ამ აზრით დრო – ინდივიდუალური ცნობიერების ფენომენია, მაგრამ ონტოლოგიური ცნობიერების, როგორც ონტოლოგიური წყობის ელემენტისა. დრო არის ძალისხმევა – ძალისხმევა მყოფობისა. საერთოდ, რა საჭიროა ისტორია? და საერთოდ რა საჭიროა სხვები ანუ საზოგადოება? ანუ ფაქტიურად რა საჭიროა უფრო რთული ნათესაობა (ან ნათესაურობა, კაცთზომადობა), უფრო რთული სახის, ვიდრე სისხლით ან სექსუალური ნათესაობაა? ხოლო, თუ ამოვებრუნებთ, ცხადად დავინახავთ, რომ, მაგალითად, არ იმუშაო – საბჭოთა საზოგადოების ძირითადი პრინციპია. ყველა <...> ყვირის... ოღონდ კი არ იმუშაოს.

შესაბამისად, ამაში ერთგვარი განსხვავებული მეტაფიზიკა ან ანტიმეტაფიზიკაა. უმაღლეს, ანტიმეტაფიზიკა იმავე აზრით, როგორითაც არსებობს სამყარო და ანტისამყარო. ამ აზრით, ანტიმეტაფიზიკა – არ არის მეტაფიზიკის წინააღმდეგ, ის რე-

ალიზებული ანტიმეტაფიზიკაა. არ იმუშაო... მეტაფიზიკაში კი ჩვენ გვაქვს შრომის აუცილებლობის პრინციპი. რაღაც შეიძლება მოხდეს მხოლოდ რთულად და დროში, საზოგადოებაში, არა უშუალოდ, არამედ გაგებისა და გაგებადობის, ობიექტივირების პრინციპების თანხმად, კონსტრუქციულობის პრინციპის მეშვეობით. ასეთ დროს ჩვენ შესანიშნავად გვესმის, რომ ეს აქსიომა, ეს პრინციპი შრომის აუცილებლობისა შეგვიძლია სხვაგვარად გამოვხატოთ. ესაა სულის დრამის პრინციპი. ისაა ერთ-ერთი შედეგი აზრისა და თავისუფლების მეტაფიზიკის, რომ ჩვენ სულის დრამის ლოკალიზებას ვახდენთ ადამიანში, როგორც ერთ-ერთი ისტორიული ძალისა. ის, რაც სინამდვილეში სოციალურ რეაქციად გვეჩვენება, სოციალურ როლად, თემად და ა.შ., სინამდვილეში წარმოადგენს სულის დრამას და გულისხმობს მოძრაობას სულში, როგორც იმის საპირწონეს, რაც გარეთ ვითარდება. ანუ, სულის მოძრაობას ყოველთვის უნდა გააჩნდეს ექვივალენტი: ის, რაც შესაძლებელია და ვითარდება გარეთ. ასე რომ, სულისა და თავისუფლების შრომა, თავისუფლების შრომა არის სახელდობრ ისტორია. და ცხადია, რომ ისტორიულ სფეროში, ანუ ცნობიერების სფეროში (რაც ერთი და იგივეა), პირდაპირ გზას მხოლოდ მრუდი წარმოადგენს (ისევე, როგორც არაექვლიდურ გეომეტრიაში). პირდაპირ – არაფერია შესაძლებელი. შეუძლებელია ხელის გაწვდენა და... დასანანია! რადგან ადამიანს ყოველთვის სურს პირდაპირ. რატომაა შეუძლებელი პირდაპირ? მე გამჭვირვალე ვარ საკუთარი თავისთვის, ცხადი ვარ, რადგან კეთილგანზრახულება მაქვს. აი, ყველაფერი... და პირდაპირაა სიკეთე. მაგრამ, პირდაპირ არ არის სიკეთე.

სინამდვილის უიფოქოთა

მსჯელობა ყრილობის შამდაზ (1989წ)

— მერაბ, რა გაქვთ მხედველობაში, როდესაც სინამდვილის არარსებობის შესახებ საუბრობთ?

— ყრილობაზე შექმნილი სურათი მსურს განვიხილო იმ აზროვნებითი მდგომარეობის თვალსაზრისით, რომელშიც ადამიანები იმყოფებიან. ამასთან, რეალობის გრძნობის დაკარგვისათვის პასუხისმგებლობას არანაირად არ ვაკისრებ ამ ადამიანებს, მხოლოდ მდგომარეობის შესახებ ვსაუბრობ.

იმით დავიწყოთ, რომ მრავალი იყო ნათქვამი რაღაც უცნაურ, ხელოვნურ, მორალიზებულ ენაზე, რომელიც გამსჭვალული იყო საყოველთაო აგრესიული განაწყენებით სინამდვილეზე, როგორც ასეთზე, ანუ იმ ოდენობით, რა ოდენობითაც ბედავს ის გამოავლინოს საკუთარი თავი, როგორც სინამდვილემ, მიუხედავად პიროვნებათა კეთილი ან ბოროტი განზრახვისა და მათი იდეოლოგიური თუ „დამმოდღრავი“ კუთვნილებისა. ეს ყველაფერი სრულადაა გამსჭვალული სიმსივნური წარმონაქმნებით, რომელიც ანადგურებს რუსულ, ქართულ და ნებისმიერ ეროვნულ ენას, ესაა ერთგვარი ხელოვნური ენა, მსგავსი ავადმყოფური ესპერანტოსი, რომელსაც გააჩნია ბლოკირების უნარი, უნარი ცოცხალი აზრისა და ბუნებრივი ზნეობრივი გრძნობების ჩამოყალიბებისა და კრისტალიზების შესაძლებლობის განადგურებისა.

ამ ენის სივრცეში თითქმის არ არის შესაძლებლობა შეიტყოთ, რას გრძნობს სინამდვილეში ადამიანი ან როგორია მისი ნამდვილი მდგომარეობა. თუ ორუელის გამოთქმას გამოვიყენებთ, ეს მართლაც Newspeak-ია, ანუ ენახალი, რომელიც ორაზროვნებას წარმოადგენს. ერთი მხრივ, ორაზროვნება

კულტურის გადაშენების აღმნიშვნელია, მეორე მხრივ კი — არ აძლევს ადამიანის სულიერ მდგომარეობას კრისტალიზების საშუალებას. სულიერი მდგომარეობა კი ყოველთვის არის რალაც, რაც რაიმე მუშაობისა და თვითშემეცნების პროდუქტს წარმოადგენს. გრძნობის ზნეობრივი მდგომარეობა უბრალო გრძნობისგან იმით განსხვავდება, რომ ეს იგივე გრძნობაა, რომელმაც საკუთარი თავი იცნო. მაშინ ის — ზნეობრივ მდგომარეობაშია. მაგრამ, როგორ შეუძლია გრძნობას იპოვოს საკუთარი თავი სულიერ მდგომარეობაში, თუ ის დასაწყისიდანვე — ეს კი დამახასიათებელია ენახალისთვის — დამმოძღვრავი სახელწოდების მიერაა ხელში ჩაგდებული.

ვთქვათ ასე, რომ ადამიანს, რომელიც ავლანეთში იბრძოდა, თავიდანვე „მებრძოლ-ინტერნაციონალისტს“ უწოდებენ. მე ვამტკიცებ, რომ თვით ეს სიტყვათწარმონაქმნიცა და ვალდებულებაც, მომხდარს ასეთი რიტუალურად სავალდებულო (როგორც, მაგალითად, „საბჭოთა ჯარების შეზღუდული კონტინგენტი ავლანეთში“) სიტყვათშეთანხმება უწოდო, წარმოადგენს მოვლენის შესაძლებლობისთვის ჰაერის გადაკეტვას, იყოს ის, რაც ის სინამდვილეშია, იცნოს საკუთარი თავი. მითხარით, როგორ არის შესაძლებელი, რომ დედის სიყვარული და ნუხილი ომში გაგზავნილი შვილის გამო გამოიხატოს ან კრისტალიზდეს სიტყვებით, რომლებითაც მისი შვილი იმთავითვეა ნოდებული? თუ სინამდვილის, ომის რეალობის აღქმაში არ მოხდება კრისტალიზება, ადამიანის პირველადი გულწრფელი განცდა და ტანჯვა, ბუნებრივია, უარყოფითი, ბინიერი ენერგიის მუხტს იღებს, რომელიც ფსევდოსახელწოდებიდან, პარაფრაზიდან მოდის.

გარდა იმისა, რომ ასეთი ენა სპობს გრძნობის ბუნებრივი მასალის მის კულტურულ მდგომარეობად გარდაქმნის შესაძლებლობას, ის ყველა ადამიანურ გრძნობას, აზრსა და მდგომარეობას მსჭვალავს, ვიმეორებ, ერთგვარი დაშაქრული და დამბინდველი მორალიზებით...

— ეს თქვენი მთავარი შთაბეჭდილებაა ყრილობიდან?

— ჩემი შთაბეჭდილება ყრილობიდან იგივეა, რაც უკვე დიდი ხანია ჩამომიყალიბდა რუსულ ცხოვრებაზე, მის საფუძ-

ვლებზე დაკვირვებიდან. ამასთანავე, „რუსული ცხოვრების“ ქვეშ მე ვგულისხმობ არა ეთნიკურ მოვლენას, არამედ მკაცრად განსაზღვრულ სოციალურ-პოლიტიკურ, ყოფით და სოციალურ-კულტურულ კომპლექსს, რომელსაც ეწოდება „რუსეთი“ და რომელიც სრულიად განსხვავებულ ეთნოსებს აერთიანებს, — ახლა უკვე მის საბჭოთა ვარიანტში. თუმცა, შეიძლება ითქვას, რომ საბჭოთა ფენომენის სამშობლო რუსეთია, თვით წმინდად რუსულს ის არ წარმოადგენს. ხომ ვამბობთ: „საბჭოთა სასომხეთი“, „საბჭოთა აზია“, „საბჭოთა საქართველო“ და ა.შ.

შთაბეჭდილებას დაევბრუნდეთ: პარადოქსულია, მაგრამ სწორედ იქ, სადაც მორალი ყველაზე მცირე ოდენობითაა კულტურული მდგომარეობის, და არა ზნეობრივი ძალისხმევის თვალსაზრისით, იქ ყველაზე ხშირად ეძებენ ზნეობრივ მოტივებს და მხოლოდ მათ შესახებ საუბრობენ, მოძღვრავენ ერთმანეთს, ყველა ნდობას მოუხმობს, სიკეთეს, სულიერებას, სიყვარულსა და ა.შ. „როგორ არ მენდობით?“ „როგორ შეგიძლიათ, არ გიყვარდეთ?“ „მე ხომ ჯარისკაცი ვარ, ხალხის შეილი“, „მშობლიური ჯარი“, „მშობლიური პროკურატურა“ და ა.შ. ამასთან, ვერავენ ბედავს საგნებს თავისი სახელი უწოდოს, რადგან მას მყისიერად მოახრჩობენ ნდობის, სიყვარულის, ერთობის მოთხოვნებით ერთგვარ ამორფულ გრძნობაში, ამისადმი წინააღმდეგობას აღიქვამენ, როგორც საბჭოთა ადამიანის სინმინდებებისა და მორალური გრძნობების შეურაცხყოფას. შემდეგის თქმა მსურს: არანაირი აზრის ჩანერგვა არ ხდება, და ესაა ტრადიციული, ქრონიკული რუსული მდგომარეობა, რომელიც ყრილობაზეც გამოვლინდა.

ანგარებითი ცოდნის უცნაური ნაზავი: სიტყვების გამოყენება რეალობის შესანიღბად, არცოდნა და — რაც მთავარია — უსურველობა მისი ცოდნისა, რადგან მისი ცოდნა, რასაკვირველია, კითხვის ქვეშ დააყენებდა მთელ ამ მორალიზებულ გროვას, სადაც ყველაფერი წაიშლება ასეთი სიტყვებით: „როგორ შეიძლება ჩემზე ცუდად ფიქრი, მე ხომ საბჭოთა ჯარისკაცი ვარ, სამშობლოს შეილი; როგორ შეიძლება იმის ფიქრი, რომ მე მკვლელი ვარ?“ ესაა სრულიად პირველყოფილი, ქრისტიანო-

ბამდელი მდგომარეობა რალაც მაგიური აზროვნებისა, სადაც თითქოს სიტყვებია თვით რეალობა. ამდენად, საქმე არა სიტყვის ცენზურულ აკრძალვაშია, არამედ იმაში, რომ არსებობს ერთგვარი შინაგანი ტაბუ, მაგიური ტაბუ სიტყვებზე. მაგიაში ხომ ისინი სიტყვებთანაა გაიგივებული. ეს აბსურდია, მაგრამ აბსურდი, რომელიც ყველა ადამიანურ გრძნობას ახრჩობს, მათ შორის, მაგალითად, ეროვნულს. თუ ის მანქანაში მოხვდა, მანქანა კი, როგორც ცნობილია, საკუთარი თავის შესახებ ანგარიშს ვერ წარადგენს, ვერ შეძლებს საკუთარი თავის განმარტებას, ის მის შიგნით გარდაიქმნება ერის გამთიშველ და ბნელ ვნებებად.

— ენაც იგულისხმება?

— დიახ, მე ვამტკიცებ, რომ ეს მანქანა შექმნილია ენის განადგურების ათწლეულების მიერ, რომლის ნაცვლად საბჭოთა ახალი ენა წარმოიქმნა, უბედურება კი იმაშია, რომ ადამიანებში, რომლებიც პირისპირ ხვდებიან რეალობას, ეს გრძნობებისა და აღქმის გაქვავებას იწვევს. ხდება ჩამოყალიბება ადამიანებისა, რომლებმაც შესაძლოა უმზირონ საგანს და ვერ დაინახონ ის, უმზირონ ადამიანის ტანჯვას და ვერ იგრძნონ იგი.

ინგლისურ ენაში არის სიტყვა „ზომბი“, რომელიც, სხვათა შორის, საკმაოდ მოსახერხებელია ამ ახალი ანთროპოლოგიური ტიპის დასახასიათებლად. ამ სიტყვის შინაგანი ფორმის მიხედვით ვილაცამ ასევე მოიგონა სიტყვა „ნამბი“, მაგრამ ჩვენთვის საინტერესო საკითხის კიდევ უფრო ზუსტი ელფერით. Numb ინგლისურად ნიშნავს „უგრძნობს“, „გაქვავებულს“. შესაბამისად, ნამბი — გაქვავებული ადამიანებია, მაგრამ არა ენის, არამედ გრძნობებისა და აღქმის აზრით. მაგრამ, ხშირად ხომ უკვე არა ნამბი, არამედ, მაგალითად, ზოგი რუსი მწერალი, რომელიც ძალიან ახლოსაა ხალხთან, საერთო გავლენის ქვეშ ექცევა, ხოლო მათი აზრები და გრძნობები არ გადადის ცხადი აზრის, გაგების, მომნიშვნელოვანი, საკუთარ თავს დაუფლებული გრძნობის ან ვნების სტადიაში. ასეთ შემთხვევაში, აღქმის ცოცხალი ჩანასახი სწორედ თავისი სიცოცხლით კვე-

ბავს იმავე სიტყვათშეთანხმებებსა და იმავე საზარელ მანქანას, რომელიც ზომბებმა აამუშავეს.

„გონივრულობა“, „სულიერება“ — ეს ყველაფერი ზომბის ან რომელიმე მონღოლური ურდოს ლექსიკონიდანაა, რომელმაც ქვეყნის სივრცე დაიპყრო და გადაბუგა სიტყვებით „გეგმა“, „ხალხის მორალურ-პოლიტიკური ერთობა“ და მსგავსი სიამეებით, რომლებიც რიტუალური ქმედების ინსცენირებას ახდენენ რეალური ქმედებისა და ცხოვრების ნაცვლად. კულტურის აღდგენის პრობლემა უპირველეს ყოვლისა არის პრობლემა ენის სივრცისა და მისი შესაძლებლობების აღდგენის, ხოლო ის, რის შესახებაც მე ვსაუბრობდი — ჭაობია; ესაა სწორედ ის მხუთავი მანქანა, რომლის შიგნით ადამიანებმა სრულად უარყვეს რეალობის გრძნობა. ხალხის კეთილისმყოფელები მოგვიწოდებენ ხალხური ცხოვრების სინამდვილეს დავუბრუნდეთ, იცავენ მას ძალადობის, ბინიერების, ზნეაშეზღუდულობის პროპაგანდისგან, თითქოს ის უკვე არსებობდეს მზა სახით და მხოლოდ ხარვეზებისგან მისი განმენდა იყოს საჭირო, ამასთან, ამ უკანასკელთ, ჩვეულებრივ, დასავლეთის კულტურის გავლენას უკავშირებენ, რომელიც თითქოსდა ინდივიდუალიზმითაა გამსჭვალული. აღნიშნულის პასუხად იმას გავიმეორებდი, რაც ცნობილი რომანის გმირმა თქვა, რომელიც ყველა ამ პროცესის ჩასახვას აკვირდებოდა, — დოქტორი ყივაგო. როდესაც ამ უკანასკნელს მეგობრები საყვედურობდნენ, რომ ის მონყვეტილი იყო სინამდვილეს, მან პასუხად წამოიყვირა: „ეს ყველაფერი ასეა, მაგრამ არსებობს კი რუსეთში სინამდვილე?“ ასე რომ, მე ვამტკიცებ: იმის მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, რას ვხედავ მე ამ მორალიზებულ გროვას მიღმა, რომელიც ყველა აზრს ხუთავს, ასეთი სინამდვილე არ არსებობს, რეალობა უბრალოდ გააუქმეს, ის აორთქლებულია.

მაგრამ, ხომ არსებობს ობიექტური კანონები, რომელთა მიხედვით ყველაფერი მაინც მოხდება, მიუხედავად თქვენი მორალიზებისა და მისი კეთილსახოვნების დარღვევის აკრძალვისა, მიუხედავად დამადუმებელი შელოცვისა. ის, რაც უნდა მოხდეს, გარდუვალად მოხდება ინტერესებისა და ფუნქციების რეალური

განსხვავებისა და საგანთა მდგომარეობის გამოისობით. ხოლო, ე.წ. მოწოდებები სულიერებისკენ – ესაა ყველაზე ხშირად გამოხატულება ადამიანთა მდგომარეობისა, რომლებმაც არ იციან (და არც სურთ იცოდნენ), რომ არსებობს ობიექტური ურთიერთობები. მათ, ვინც ყრილობაზე ხალხს „დერჟავის“ სახელით აყრუებდა, ვეცოდით, ისევე, როგორც არ არსებობს სინამდვილე, არ არსებობს არანაირი დერჟავა, არამედ არსებობს მხოლოდ დერჟავეულ-ნოსტალგიური გრძნობები. თვით ის – აჩრდილი, მოჩვენებაა. რასაკვირველია, მე არ უარვყოფ აჩრდილის ძალას, მაგრამ ეს აჩრდილის ძალაა.

იმაზე აღარაფერს ვამბობ, რომ იმპერია არ არსებობს. ეს – იგივე მახეებია, რომელთა შესახებაც ვსაუბრობდი, იგივე, რომლებიც საკუთარ სივრცეში ანადგურებენ ნებისმიერ შესაძლო თესლსა და ნიადაგს სოციალური განვითარების კრისტალიზებისა და ვარიანტთა, ალტერნატივათა, მყოფობისა და ა.შ. ახალი ფორმების ძიებისათვის. საქმე იმაშია, რომ ეს არის სრულიად განსაკუთრებული იმპერია, – იმპერია არა რუსი ხალხის, არამედ რუსი ხალხის მეშვეობით.

— მაგრამ, რუსი ხალხი ხომ არ ცხოვრობს უკეთ, ვიდრე, ვთქვათ, ჩვენ...

— სწორედ ამაშია საქმე. ხალხი იმპერიის ცენტრში არ ცხოვრობს უკეთ, ვიდრე ხალხი განაპირას. ის შესაძლოა მეტადაც იყოს ჩაგრული, მაგრამ სხვა ხალხთა წარმოდგენაში ასეთი ჩაგვრის მიზეზები თვით მასზე გადადის მისი გრძნობების გაურკვევლობისა და სიბნელის, კულტურისა და მყოფობის ინდივიდუალურ საწყისთა მისთვის დამახასიათებელი უარყოფის გამოისობით, ყოველივე უცხოურის, დასავლურის ძველებურად უარყოფის გამოისობით, და რაც მთავარია – მისი დამყოლობისა ამ მანქანისადმი მასში ცნობიერების ტოტალურ სტრუქტურათა მოქმედების წინააღმდეგ იმუნიტეტის არარსებობის გამო.

რუსი მწერლები, მაგალითად რასპუტინი, ასტაფიევი, ცდილობენ შეაჩერონ ეს ნაკადი, ებრძვიან რა მოდერნისტულ ან უცხოურ „ნამოწყებებს“ და შელოცვებით იხმობენ რა სახ-

აღსო ცხოვრებისა და მოწყობის ტრადიციულ სულიერებას. მაგრამ ყველა ამ სიტყვის მიღმა ხომ კვლავ რეალობის ფოკუსური გაქრობაა. მე გულწრფელად არ მესმის და მსურდა მეკითხა ამ ადამიანებისთვის: საწყისი ტკივილი – რუს ხალხს ისეთივე აქვს, როგორც სხვას, შესაძლოა უფრო ძლიერიც კი, და ჩემთვის აბსოლუტურად გასაგებია, რომ თანახმიერი, მაგრამ, ნუთუ საკუთარ მოწოდებებსა და ბრძანებით გონივრულობა-კეთილსახოვნებაში მონღოლ ან კოსმიურ მომხდურთა ნაცნობი მღერა არ ესმით? როგორ შეუძლია მათ აზროვნებით, ზნეობრივ სმენას ვერ მოიხელთოს ეს? სწორედ ამ ენით და მისი მეშვეობით აღწევდნენ ხალხის ზნეობასა და სულიერებაში დამანგრეველი პროცესები, და აზრი არ აქვს აქ, მაგალითად, მრენველობის ბრალდებას, რადგან არანაირი მრენველობა არ არსებობს, როგორც არ არსებობს დერჟავა და არ არსებობს სინამდვილე. რუსეთისთვის დამახასიათებელია, გააჩნდეს თანამედროვე მოვლენათა ყველა ნაკლოვანება, უპირატესობათა, ანუ თვით ამ მოვლენათა გარეშე. მან საკუთარ თავზე გამოსცადა ინდუსტრიალიზაციის ყველა ბიწიერი შედეგი და ნაკლოვანება, არ გააჩნდა რა თვით ინდუსტრიალიზაცია (და არა უბრალოდ დიდი ქარხნები, რომლებიც დიდი რაოდენობის პროდუქციას ქმნიან). რუსეთში არ არსებობს მსხვილი მრენველობა ამ სიტყვის ევროპული გაგებით. არსებობს ურბანიზაციის ყველა უარყოფითი შედეგი, მაგრამ არ არის ქალაქები, არ არსებობს urbis-ის ფენომენი და ა.შ.

სრულიად წინააღმდეგობრივი, ურთიერთგამომრიცხავი რამეები აპობენ ჩვენს სულებს, ვინაიდან ჩვენ ვცდილობთ ვიცხოვროთ აზროვნებითი ტრადიციის, აზრის გარეშე ანუ გაუქმებულ სინამდვილეში. ლექსიკის მახეთა, სოციალურ მახეთა, იდეოლოგიურ მახეთა მაგნიტურ ხაზებზე მოძრაობისას რეალური ემოციები, მაგალითად, ქალისა, რომელსაც განცდა დაუფლებია ავლანეთში მებრძოლი ვაჟის გამო, გამოიხატება მზადყოფნაში საჯაროდ ჯვარს გააკრას ერთადერთი ადამიანი, რომელიც მისი შვილის მკვლელობის შეჩერებას ცდილობდა, და თავი უკრას მდაბლად ადამიანს, რომელმაც მისი შვილი სასიკვდილოდ გაგ-

ზაენა. ეს რა რეალობაა? (მხედველობაში მაქვს აკადემიკოს სახ-
აროვთან დაკავშირებული ეპიზოდი ყრილობაზე).

ან, მაგალითისათვის, სიტყვა „გეგმა“ ავიღოთ. რომელ გეგ-
მაზეა საუბარი, როდესაც გამოიყენება სიტყვათშეთანხმება
„გეგმის გადაჭარბება“? გეგმა, რომელსაც აჭარბებენ, არ არის
გეგმა. ჩვენ ვხედავთ უგეგმო ანარქიას და მყისვე ცვდილობთ
მის „განკურნებას“ გეგმით, რომელმაც შვა კიდეც ეს ანარქია.
თუკი გეგმით რეგულირდება შრომა, ხელფასი, ნორმატივები და
ამასთანავე შესაძლებელია ამ ნორმატივთა ცვლილება გეგმის
გადაჭარბების ან, როგორც ეკონომისტები იტყვიან, „მიღწეუ-
ლის“ გამოისობით, მაშინ სავსებით ცხადი ხდება, რომ ეს არის
არა დაგეგმვა, როგორც ეკონომიკური კატეგორია, არამედ იძუ-
ლების არაეკონომიკური მექანიზმი და სხვა არაფერი.

მაგრამ, სანყის პუნქტს დავუბრუნდეთ და დავუშვათ, რომ
მსგავსი არაფერი მითქვამს და ბავშვური უბრალოებით შევეც-
ადოთ ოპერირება სიტყვით „გეგმა“ და ამგვარად გავიგოთ
რამე... ვერაფრის გაგებას შევძლებთ, მხოლოდ ღვარძლიან
კრეტინებად ვიქცევით, რომლებსაც ყველა გარშემომყოფი
სძულთ, თუკი მათ რაღაც ისეთი აქვთ, რაც თქვენ არ გაქვთ,
— რაღაც გაუნანილებელი. ესაა ძირითადი გრძნობა, რომელიც
ახლა სეირნობს ყველა სივრცეზე. თუ მე არა, მაშინ არავის.
მე არ მაქვს — არ მსურს, რომ ჩემს მეზობელს ჰქონდეს, ხომ
ასეა? აი, რას ვიღებთ.

როდესაც ანალიზს შეუდგებით, საგნებს თავის სახელებს
უნოდებთ, ხოლო თუ აღარ უნოდებთ, რადგან ეს სახელები
შეურაცხმყოფელია ამაღლებული გრძნობებისა და იდეური ილ-
უზიებისთვის, მაშინ თქვენ უკვე არსებული რეალობის მსხვერ-
პლი ხართ, ბრმა და ყრუ მსხვერპლი, ანუ ბოროტების წყარო
უკვე თქვენში იქნება დაბუდებული. და მაშინ, ეს მართლაც
ბოროტების იმპერიაა, თუკი მას ისეთი სუბიექტები კვებავენ,
რომლებშიც გრძნობები და აზრები იმ კანონების მიხედ-
ვით წარმოიშობა, როგორც მე შევეცადე აღმენერა. ცდილობდე
რომელიღაც სავარაუდო სახალხო ზნეობა, რომელიც თითქოს
არსებობს, სახალხო ცხოვრების სინამდვილე, რომელიც

თითქოს არსებობს, დაუპირისპირო „თანამედროვე გადახრას“ სამომხმარებლო და მასობრივი კულტურის სახით (რაშიც ყველაზე ხშირად უცხოეთის გავლენას გულისხმობენ), შეუძლიათ მხოლოდ სრულიად უმეცარი და დრომოჭმული ძალის მატარებლებს, რომლებიც არ იცნობენ საკუთარ თავს, რაოდენ ქველი განზრახვაც არ უნდა ჰქონდეთ ადამიანებს და რასაც არ უნდა ფიქრობდნენ საკუთარი თავის შესახებ. ისინი შესაძლოა თავგამოდებით იცავდნენ თავის ხალხს და უყვარდეთ იგი, მაგრამ, სინამდვილეში, ჩემი აზრით, ისინი მას ლალატობენ, რადგან ყველა ის პროდუქტი, რომელსაც თანამედროვე ცივილიზაცია ეწოდება, არის ხანგრძლივი ისტორიული განვითარების და კულტურული ცხოვრების პიროვნულ სანწყისთა მოქმედების შედეგი.

საბჭოთა ფენომენი, რომელიც რუსი და ყველა სხვა ხალხის ცოცხალი ძალებით იკვებება, საქართველოზეც ვრცელდება, რადგან ეს — ჟდანოვის სითხეზე ძლიერი რამაა, ის შიგნიდან, თავის ქალის ქვევიდან აღწევს აზრის ნების გამოვლენისა და ჩამოყალიბების თვით წყაროებში. უნინ ჩვენ ვიცოდით, რომ შესაძლებელია აზრებისა და გრძნობების გამოხატვის აკრძალვა, მაგრამ შეუძლებელია აკრძალვა შენებურად გრძნობისა. ამას ეფუძნება მთელი კლასიკური კულტურა. მაგრამ XX საუკუნის გამოცდილებამ გვიჩვენა, რომ შესაძლებელია აზრებისა და გრძნობების თვით წყაროებში შეღწევა, აზრის თვით შესაძლებლობების გადახერხვა, შენებურად გრძნობის შესაძლებლობისა, რისი მაგალითებიც უკვე მოვითანე. და აი ეს სითხე, რომელიც ჟდანოვისაზე ძლიერია, მთელ საბჭოთა სივრცეზე დაეხეტება, ეს კი მეტისმეტად სახიფათოა არა მხოლოდ რუსული, არამედ ყველა ეროვნული კულტურისთვის.

მას შემდეგ, რაც დროის ათვლის სახარებისეული წერტილი არსებობს, მას შემდეგ, რაც არსებობს მსოფლიო ისტორია, არსებობს ერთი უბრალო კანონზომიერება: რეალური კულტურა და ადამიანის სულიერება ვერ შემოიფარგლება იმ ეთნიკური მასალით, რომელშიც იგი სრულდება. ნებისმიერი სოციალური ან ეროვნული ერთობა, რაოდენ დიდიც არ უნდა იყოს ის, თუნდაც ერთადერთი იყოს, მაინც კერძოდ და

ცალკე დარჩებოდა, არ იქნებოდა უნივერსალობა. ამგვარად, ეს პიროვნული საწყისები, რომლებიც სწორედ რომ უნივერსალურზეა გადაჯაჭვული, წარმოადგენენ ეროვნული ხასიათის თვისებათა, როგორც ნორმალური არსებობის, ისე სრულყოფილი, ცოცხალი ფუნქციონირების პირობებს. ოდესღაც გერცენი, XIX საუკუნის 40-იან წლებში ამბობდა, რომ მსგავსი დესპოტიზმის კიდევ ასი წელი და ჩვენ დავკარგავთ რუსული ეროვნული ხასიათის საუკეთესო თვისებებს.

ეს ასი წელი გავიდა და მე უნდა ვთქვა, რომ აღნიშნული წინასწარმეტყველება მეტწილად ასრულდა. რატომ? იმიტომ, რომ მისი აზრი შემდეგში მდგომარეობდა: ვერც ერთი ეროვნული ხასიათი ვერ იქნება შენარჩუნებული და ვერ იარსებებს თავისი საუკეთესო თვისებებით საზოგადო ცხოვრებასა და კულტურაში პიროვნულ საწყისთა მოქმედების გარეშე.

ამგვარად, ჩვენი ეროვნული კულტურები სწორედ ასეთი საფრთხის წინაშე დგანან. თუკი ერში გავანადგურებთ პიროვნულ საწყისებს, რომლებიც გარეშეეროვნულია და წარმოადგენენ ადამიანის, როგორც ასეთის, ისტორიულ საწყისებს, მიუხედავად მისი ეთნიკური კუთვნილებისა, მაშინ ერის საუკეთესო თვისებები გაქრება. იმავდროულად კი, ეს ნებისმიერი სულიერების საფუძველია, რადგან მისი არსი იმაში მდგომარეობს, რომ სამშობლოზე მაღლა ყოველთვის ჭეშმარიტება დგას (სხვათა შორის, ეს ქრისტიანობის მცნებაა); მხოლოდ პიროვნებას ძალუძს — ყველაზე მაღლა — მისი ძიება და სასრული პირდაპირობით გამოთქმა. მე ჭეშმარიტებას ჩემს სამშობლოზე მაღლა ვაყენებ, და მიჩნდება კითხვა: მრავალ ქართველს ძალუძს ჭეშმარიტების დაყენება თავისი სამშობლოს ხილულ ინტერესზე მაღლა? თუ არ შეუძლიათ, ცუდი ქრისტიანები ყოფილან.

— მერაბ, როგორ ფიქრობთ, შეძლებდა საქართველო დამოუკიდებლად არსებობას?

— უდავოდ. დიახ, მისი ეკონომიკა დანგრეულია, მაგრამ ის დანგრეულია ისედაც — ცალკეც და ერთადაც. ხოლო კითხვის

ფორმულირება ისე, რომ ის დამოუკიდებელი და სუვერენული ამ მიზეზით ვერ იქნებოდა, არ არის მართებული.

ეს საკითხის არასწორი ფორმულირებაა. სინამდვილეში პრობლემა იმაშია, რომ თავისუფლად განკარგო საკუთარი თავი შენს შრომაში.

ასე რომ, ილია ჭავჭავაძის გამონათქვამი „საკუთარი თავის განკარგვის“ შესახებ ზუსტი და მშვენიერია, მხოლოდ ჩვენ დაგვაინწყდა ის. ის კი ევროპული ორიენტაციის ადამიანი იყო, და რუსეთში არსებობაც კი – ავტონომიური არსებობა – მისთვის აზრის მატარებელი იყო მხოლოდ, როგორც გზა ევროპასთან გაერთიანებისა. ამით აღსრულდებოდა საქართველოს ისტორიული დანიშნულება, ის კი ევროპულია – იმ ხასიათის ძალით, რომელიც ჩვენს პირველქრისტიანობას გააჩნდა. ეს მოცემულობაა, ამ ბედისწერას კი ვერ გაექცევი. ისევე, როგორც ქართველს არ შეუძლია არ სურდეს, იყოს თავისუფალი და დამოუკიდებელი სახელმწიფოებრივი გაგებით.

ჩვენ შესაძლოა დავიღუპოთ, მაგრამ თუ ვართ, ეს ბედისწერა უნდა აღვასრულოთ. ესაა ჩვენი დანიშნულება. ის, სხვათა შორის, ეროვნული ხასიათის თვისებებითაცაა გამყარებული იმ ოდენობით, რა ოდენობითაც ხდება მათი გაცოცხლება ჩვენი კულტურის ქრისტიანული და პიროვნული საწყისებით. მართალია ისიც, რომ ეს ოდენობა დღევანდელ დღეს არცთუ დიდია, რადგან ჩვენ ჯერ კიდევ არ მოგვიხდენია მათი რეალიზება თანამედროვე სახელმწიფოებრივ და სამოქალაქო შენობაში.

ეს – დეფაზირებული მდგომარეობაა: ჩვენ წინაშე არსებული გადაუწყვეტელი ამოცანები დამოუკიდებელი ეროვნული სახელმწიფოებრიობის შექმნისა დავანებულია ამოცანას ერის ქცევისა თანამედროვე, ცივილიზებულ საზოგადოებად, ანუ საზოგადოებად თავისუფალი მენარმეებისა, რომლებიც არანაირი პირადი დამოკიდებულებით, პრივილეგიებითა და გარეშე ავტორიტეტებით არ არიან შებოჭილნი.

ეკონომიკური დამოუკიდებლობის პრობლემას დავუბრუნდები. თანამედროვე აზრით ის მარტივ რამეს ნიშნავს. ესაა თავისუფალი შრომის უნარი და შესაძლებლობა, ანუ თავად გესმოდეს

საკუთარი საქმე, უძღვებოდე მას შენი გაგებისა და აზრების მიხედვით. როდესაც ამბობენ „ეკონომიკური დამოუკიდებლობა“, მხედველობაში არ აქვთ რომელიმე სახელმწიფო, რომელიც თავის თავს კვებას და უზრუნველყოფს, — ასეთი თანამედროვე სამყაროში საერთოდ არ არსებობს. როდესაც საუბარი არის დამოუკიდებლობის შესახებ ამ სიტყვის თანამედროვე აზრით, ანუ აზრით ახალევროპული საზოგადოებისა, მხედველობაში მხოლოდ ერთი რამ აქვთ: რაიმე სახის გარე ძალადობისა და არასაქმიანი კრიტერიუმების გარეშე გაგაჩნდეს უფლება, თავად გესმოდეს საკუთარი საქმე, აირჩიო საკუთარი შრომის ფორმა და სახეობა თანახმად აზრისა და არა უცხო შეხედულებების და თავსმოხვეული მაჩვენებლების მიხედვით. აი, რის შესახებაა აქ საუბარი. ორივე მხარე ცდება, რომელიც დისკუსიაშია ჩაბმული ეკონომიკური დამოუკიდებლობის შესახებ, რასაც ჩრდილთა ცრუ ბრძოლა ახლავს თან. ეს ჩრდილები ებრძვიან ერთმანეთს, ადამიანის გონებას კი არ ძალუძს აჩრდილთა განფანტვა, ის ამისთვის არ არის შექმნილი, მას მხოლოდ რეალურ მონიანაღმდეგესთან შეუძლია ბრძოლა. თუკი ის მეტისმეტი გულმოდგინებით შეუდგება ჩრდილებთან ბრძოლას, მიიჩნევს რა მათ რეალობად, საკუთარ თავს გაანადგურებს.

უპირველეს ყოვლისა, საუბარი იმის შესახებაა, რომ ვიქცეთ თანამედროვე, ცივილიზებულ ერად. იყო თავისუფალი — ნიშნავს გაგაჩნდეს ძალა და უნარი თავისუფლებისა. ამ ძალის შექმნა საბჭოთა კავშირის ფარგლებში დარჩენითაც შეიძლება, აგურ-აგურ. მით უმეტეს, რომ არსებობს სოლიდარობის რესურსი, იგივე უნდა გააკეთონ ლიტველებმა, რუსებმა და სხვებმა, ვისთან ერთადაც ჩვენ საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში ვარსებობთ. ეს გულისხმობს ზნეობრივი და გონებრივი ფერიცვალების, საკუთარი თავის გარდაქმნისა და სრულყოფის მთელ პერიოდს. კონკრეტულ საქმეებში იმოქმედე, როგორც თავისუფალმა ადამიანმა — და იქნები თავისუფალი.

თავისუფლება — ესაა საკუთარი გაგების რეალიზების ძალა, საკუთარი „ასე ვხედავ — სხვაგვარად არ შემიძლია“-სი, ესაა გარკვეული მუსკულატურის, უნარების, სამოქალაქო საზოგა-

დოებაში ცხოვრების ცოდნის ფლობა, დამოუკიდებლობის ძალისა და შეძლების უნარი. ეს არა მხოლოდ ემოციები და თვითნებობაა, არამედ ზრდასრული მდგომარეობა. ზრდასრულებად უნდა ვიქცეთ, რადგან მხოლოდ ზრდასრულია დამოუკიდებელი, და არა ბავშვი. თუნდაც მან იცოდეს ეს სიტყვები და მათი წამოძახებაც შეეძლოს. დესპოტიზმისა და მასობრივი ისტერიის გაღვივების უსაშინლესი შემთხვევები სწორედ იმ ქვეყნებში ხდება, სადაც ბავშვებს იყენებენ პოლიტიკური მიზნებისთვის, როგორც ეს მოხდა ლიბანში, პალესტინაში, ირანში... ისინი საკუთარ თავს ღუპავდნენ, იძლეოდნენ რა ბავშვებით მანიპულირებისა და მათი შეიარაღების უფლებას. ბავშვები კი მეტისმეტად სასტიკად თამაშობენ ამ თამაშებს – ისინი სრულიად არაკონკრეტულნი არიან, მათ არ ესმით, რას ნიშნავს მკვლელობა. ეს ყველაფერი მათთვის აბსტრაქციები, ქალაქის ჯარისკაცებია.

— მაშასადამე, შემდეგი – ზრდასრულობის ეტაპი უნდა იყოს? სწორად მიგიხვდით?

— უნდა გავიზარდოთ, ანუ ბავშვური ვნებებითა და წარმოდგენებით კი არ ვითამაშოთ, არამედ გაგვანდეს აზრის, თავისუფალი შრომისა და ისტორიის ძალა, ძალა დამოუკიდებელი, ღირსეული ქცევისა ყველაფერში, წვრილმანებით დანწყებული.

კაცობრიობის ისტორიის ერთ-ერთი პირველი ფილოსოფიური ტრაქტატია ეგვიპტურ პაპირუსზე დანერილი „იმედგაცრუებული ადამიანის საუბარი თავის სულთან“. ადამიანი საკუთარ სულს ესაუბრება და უმტიკიცებს, რომ სამყარო ურიგოა, რის გამოც მან თავი უნდა მოიკლას (და ამით რაც შეიძლება სწრაფად შეერწყას უზენაეს სამყაროს). თვითსიყვარულისა და თვითგანადგურების ასეთი შერწყმა – ე.წ. სამყაროული ბოროტების იმთავითი სტრუქტურაა – ბოროტებისა, რომელიც თვით ადამიანში მდგომარეობს, ასეთ შემთხვევაში კი ყოველი ფილოსოფია არის ფილოსოფია, რომელიც თვითმკვლელობის პრობლემას პასუხობს. და აი, ადამიანი ეუბნება საკუთარ სულს, რომ სურს ზევით „ახტეს“ თვითმკვლელობის გზით, რაზეც სული პასუხობს: ზევით ისევია, როგორც ქვევით. ანუ ქვედა

დონე ისე უნდა იყოს განვითარებული, რომ მასზე შეიძლებოდეს ზედას დაყრდნობა. ზევით, ზეცაში, არაფერია ისეთი, რაც ხორცისგან არ იყოს ამოზრდილი აქ, ქვევით. და არ ღირს იმაზე საუბარი, რომ ურიგოა. თუ ურიგოა, მხოლოდ იმიტომ, რომ შენ ვერ განავითარე მიწიერი ცხოვრება, ვერ აქციე ისეთად, რომ მას ზედა ნაწილი ეტარებინა, ზევით კი იგივეა, რაც ქვევით.

ეს უძველესი სიბრძნეა; ის დაახლოებით სამიათასი წელიწადია ცნობილია და ცუდი არ იქნებოდა გაგვეხსენებინა ხოლმე. ჩვენც ზომ იგივე გესურს, გადავახტეთ თავისუფალ შრომას, საკუთარი თავის განვითარების ტვირთს, მაგრამ ეს შეუძლებელია. უნდა გავბედოთ ცხოვრების შრომა, რადგან მხოლოდ ასეთია თავისუფლება; გავბედოთ ისტორიაში, რეალობაში, დიდ და მცირე საქმეებში.

ისტორია თავისუფლების დრამაა; იქ არანაირი გარანტიები არ არსებობს, ისევე, როგორც არ არსებობს მისი თავისთავად მამოძრავებელი მექანიზმი. ესაა დრამა თავისუფლებისა, სადაც ყოველი წერტილი ქაოსითაა გარემოცული. თუ არ იქნება შრომის დაძაბულობა, ანუ დაძაბულობა თავისუფლებისა, რომელიც შრომას მოითხოვს, თქვენ ამ ისტორიული წერტილიდან უფსკრულში ეშვებით, რომელსაც ყველა წერტილი გარემოუცავს, და არა სადმე ზეცაში ან მიწის ქვეშ, არამედ აქ, მიწაზე. ამიტომაც, ღვთის სასუფეველი – თითოეულ ჩვენგანშია და არა სადმე სხვაგან, გარე სივრცესა ან მომავალ დამორებულ ეპოქაში, და აპოკალიფსიც – ესაა აპოკალიფსი ყოველი წუთისა. ის ყველგანაა, ის ახლა ჩვენს გარშემოა, ჩვენ კი, ჩვენი საუბრის სიმაღლიდან, თუკი მის დაძაბულობას დავკარგავთ, მის ძალაუფლებაში აღმოვჩნდებით, ეშმაკის ხახაში, ეშმაკი კი ჩვენი თამაშობს, როდესაც ზუსტად არ ვაზროვნებთ. საკმარისია დაკარგოთ აზრის ეს ენერგია, ადამიანისათვის მისი აწვდომი დაძაბულობა ყველა მისი ძალისა...

აზრი შენარჩუნებულია, სანამ ჩვენ ვფიქრობთ მის შესახებ, ვსაუბრობთ და გამოვთქვამთ მას. ხოლო ეშმაკი ჩვენი თამაშობს, როდესაც დაბნეულები ვართ, როდესაც ანგარიშს არ ვუწევთ ჩვენს გრძნობებს, აზრებსა და მდგომარეობას. მაგრამ რეალობა განაგრძობს არსებობას, და თუ ჩვენ ამას ვერ

ვხედებით, ის ამის შესახებ თავში წამორტყმით შეგვახსენებს. ვნების, ნიადაგისა და სისხლის ამაზრზენი კერპები კეტავენ სამყაროს, ფარავენ რა წესრიგის იდუმალ გზებს, ამ კერპებისთვის თავის დაღწევა და აზრის, წესრიგისა და ჰარმონიის ნათელ გზაზე შედგომა კი უკიდურესად რთულია. მაგრამ აუცილებელია; წინააღმდეგ შემთხვევაში შესაძლოა ამოვცვივდეთ ისტორიიდან ინერტულ, ღვარძლიან ენთროპიაში, ანუ ზოგი დრამატული მოვლენის შემდეგ, რომელსაც ჩვენ აპოკალიფსისის ვუნოდებთ, შესაძლოა აღმოვჩნდეთ გულგრილობის ქაოსის მდგომარეობაში, რომელშიც არანაირი სახე არ იარსებებს, მათ შორის – არც ეროვნული. ხოლო, თუ ერის შემადგენლობაში ადამიანთა მხოლოდ მცირე რაოდენობას ძალუძს, იყოს თავისუფალი – ჩვენთან კი ამკარად ასეა – ერის სახე ნაიშლება. აი, რის შესახებაა საუბარი. ხოლო, თუ ამას ვერ ვაცნობიერებთ – ეს კი, უპირველეს ყოვლისა, ინტელიგენციის საქმეა (საკუთარი თავისა და სხვებისთვის ამის შესხენება მისი ვალდებულებაა), – კაპიკია ჩვენი ფასი.

უნდა გავათავისუფლოთ იდუმალი ღვთიური ხატი, მაგრამ აქ თანამედროვე ამოცანის წინაშე ვდგავართ – იგი იმაშიც მდგომარეობს, რომ ადამიანები თანამედროვე შრომისადმი უნარიანნი გახდნენ. თუ ეს არ იქნება – ერი გადაშენდება. გარეგნულად ეს გამოიხატება მოვლენებით, რომლებიც თითქოსდა ამასთან კავშირში არ არის, – ერის დემოგრაფიული დასუსტებით, მის ტერიტორიაზე სხვა ეროვნების ადამიანთა დიდი რაოდენობის გამოჩენით, სინამდვილეში კი, ეს მოვლენები იქნება ჩვენი ავადმყოფური შინაგანი მდგომარეობის გარე სიმბოლიკა.

ასე რომ, საქმის ვითარება გაცილებით უფრო რთულად და სახიფათოდაა, ვიდრე ჩვენს რადიკალებს მიაჩნიათ. ზოგადადაც, ვფიქრობ, რომ, რამდენიც არ უნდა ისაუბრონ, რადიკალებად და ლიბერალებად გამიჯვნა – ფსევდოგამიჯვნაა. შუქი თავისთავად იმდენად რადიკალურია, რომ არსებობს გამიჯვნა მხოლოდ განათლებულებისა და ბნელების, გონივრებისა და უგონოების (ქართულად ეს უკეთ ჟღერს, ვიდრე რუსულად).

უშააკი თაგაშოგს ჩვენით, როლესაჲ ზუსტად არ ვაზროვნებთ (1989²⁷)

— მერაბ, ერთ-ერთ ლექციაში, რომელიც ცნობიერების პრობლემებს ეხებოდა, თქვენ საუბრობდით ერთგვარი „რეალური ფილოსოფიის“ შესახებ, რომელიც ყოველთვის არსებობს, თუნდაც არაცნობიერად, ვთქვათ, მეცნიერული ცოდნის საფუძვლად.

ვფიქრობ, იგივეა მართებული ხელოვნებასთან მიმართებით, და საერთოდ, ადამიანის შემოქმედი სულის ნებისმიერ გამოვლენასთან. რამდენად სამართლიანია ეს თქვენი აზრით და როგორ გამოიყურება ფილოსოფოსის თვალში ეს და სხვა გამოვლინებები?

— ოდნავ გადავასხვაფერებდი: კონკრეტული შინაგანი მიდგომა, ცნობიერების შინაგანი ფორმა ყველა ადამიანს გააჩნია, რომელიც აზრითაა დაკავებული და აზრს წარმოქმნის. ამ სიტყვის ფართო გაგებით ეს შეიძლება იყოს ფილოსოფიური ტრაქტატიცა და მხატვრული ნაწარმოებიც. რადგან, ხელოვნებასა და ფილოსოფიაშიც ადამიანი საბოლოოდ დაკავებულია ერთი და იმავეთი — აცნობიერებს საკუთარ თავს.

— თუმცა, ვფიქრობ, რომ დღეს ეს მრავალისათვის არცთუ ისე ცხადია. მხატვრული ტექსტი არ აღიქმება, როგორც მოაზროვნე, ფილოსოფიით დაკავებული ცნობიერების პროდუქტი, განსაკუთრებით არავერბალურ ხელოვნებებში...

— რას ვიზამთ, ჩვენ გვაქვს მოთხოვნილება, თითქმის მანია, ყველაფერი თვალსაჩინოდ წარმოვიდგინოთ; ჩვენ თვით აზროვნებაც წმინდად ვერბალურ ოპერაციებზე დაგვყავს. ამას გარდა, ჩვენს მეხსიერებაში მყარად აქვს ადგილი დამკვიდრე-

ბული ტრადიციით გამომუშავებულ „უნართა ნომენკლატურას“ ადამიანისა. ჩვენ ვასხვავებთ გრძნობას აზრისგან, ნებას – გრძნობისგან, ინტუიციას – ლოგიკისგან და ა.შ., მაგრამ სინამდვილეში ყველა ეს განსხვავება მხოლოდ აზროვნებაზე ჩვენი დაკვირვების პროდუქტია, და კიდევ – შრომის ისტორიულად არსებული დანაწილებისა. ლოგიკა მარტივია – თუ არსებობს განსხვავებული უნარები, მათ უნდა შეესაბამებოდეს განსხვავებული ფიგურები: მეცნიერი, არტისტი, პოლიტიკური მოღვაწე... მათ შორის, ფილოსოფოსიც. სინამდვილეში კი, აზროვნების აქტი სრულდება ცნობიერების გლობალურ კავშირობათა ველში. ჩვენ აზრისა და გაგების მდგომარეობის შესახებაც კი შეგვიძლია ვისაუბროთ.

მოდით ეს პრობლემა რიგიანად გავშალოთ. ვიმეორებ, არსებობს თვითცნობიერების ერთგვარი შინაგანი სქემა, ვიტყვოდი, მოაზროვნის შინაგანი ხატი (აქ ზედმეტი დაძაბულობის გარეშე შეგვიძლია ვთქვათ „ხელოვანი“ – ის ხომ ყოველთვის რალაცნაირად აცნობიერებს საკუთარ თავს, საკუთარ ადგილსა და საკუთარი შრომის შედეგს სამყაროში, ენასა და კულტურულ ტრადიციაში). ეს თვითცნობიერება უცილობლად, განსაზღვრული წესით ფიქსირდება, როგორც სტილისტიკაში, ისე შემოქმედების შემადგენელში. თუ ამას არ გავითვალისწინებთ, რიგიანად ვერ გავიგებთ, ვთქვათ, განსხვავებას კლასიციზმსა და რომანტიზმს შორის, ან გადასვლას რეალისტური აღწერიდან მოდერნისტულზე... შემოქმედის ზნეობრივი მოტივებიც კი უშუალოდაა დამოკიდებული იმაზე, თუ საკუთარი თავის როგორ ხატს აგებს ის და როგორ კრისტალიზდება იგი შემოქმედების „შეიარაღებაში“. მაგალითად, შემოქმედი შესაძლოა საკუთარ თავს აცნობიერებდეს წინასწარმეტყველად და, შესაბამისად, მისიონერული დამოკიდებულება ჰქონდეს საკუთარი საქმისა და სიტყვისადმი.

მაგრამ უნდა ვიცოდეთ, რომ ასეთი დამოკიდებულება თავისი არსით სოციალურ-უტოპიურია, რასაც ვხედავთ კიდევ ზნეობრივად ორიენტირებული რუსული ლიტერატურის მაგალითზე, რომელიც ასეთ მიდგომას ეყრდნობა. პირიქით, შესაძლებელია

განსხვავებული, გაცილებით უფრო მოკრძალებული დამოკიდებულება სიტყვისადმი: პირად-ინდივიდუალური, როდესაც პირველ პლანზე გამოდის სიტყვის, როგორც ასეთის, პრობლემა. ესაა მსახურების პოზიცია, რომელიც თავისი მოკრძალებით ახლოსაა ე.წ. „ხელოვნებასთან ხელოვნებისთვის“. აი, შესაძლებლობათა რაოდენ დიდი ასპარეზი იშლება...

— მოკრძალებული „ხელოვნება ხელოვნებისთვის“! მაგრამ ჩვენ თითქოს მიეჩვიეთ, სხვაგვარად გვესმოდეს... და კიდევ, ასევე, ხომ არ არის შემოქმედის ხატზე დამოკიდებული ისიც, რასაც ჩვენ ქმნილებიდან ამოვიკითხავთ ზნეობრივი იმპულსებისა და იდეების სახით?

— სრული სიმართლეა: ჩვენ ველოდებით და ვკითხულობთ გაკვეთილს — ეს გარდუვალი მეორე მხარეა ხელოვანის მისიონერული მიდგომისა. ის ემსახურება არა სიტყვას, არამედ ერს, ერთგვარ ჭეშმარიტებას ატყობინებს მის [ერის. — მთარგმნ.] შესახებ, რისი გაცნობიერება მას თავად არ ძალუძს თითქოს-და უასაკობიდან გამომდინარე, გამოდის რა მზრუნველობის ქვეშ მყოფი ბავშვის როლში. ხელოვანი (ან მოაზროვნე) კი ასეთ დროს მამის როლს ირგებს, ზრდასრული მზრუნველისა — შენ ფიქრობ ბავშვის ნაცვლად და გულშემატკივრობ ბავშვს, მის ნაცვლად ხარ სინდისიერი და გონიერი. ესაა ოდინდელი, კლასიკური მიდგომა და ჩემი აზრით — სრულიად არადემოკრატიული. სიტყვის, როგორც ასეთის, მსახურება კი გაცილებით უფრო მოკრძალებულია, გულისხმობს პირად პასუხისმგებლობასა და თანასწორობას მსმენელთან, რაც დემოკრატიულობის ერთ-ერთ გამარჯვებად მიმაჩნია ხელოვნების სფეროსა და კულტურაში ზოგადად.

— მაშინ გამოდის, რომ „წმინდა ხელოვნება“ — არც ისე მაღალფარდოვან-ესთეტიური და თვითღირებული თამაშია, რომელიც განყენებულია მკითხველისა და მაყურებლისგან. პირიქით, ის უბრალოდ თანამონაწილეობას მოითხოვს, ითრევს რა დიალოგურ ურთიერთობებში. თუმცაღა, მაპატიეთ, მე გამუდმებით განყვეტივარ...

— არა, არა, ეს ძალიან კარგია, — ეს საუბრის მიმდინარეობას განსაზღვრავს, გვიჩვენებს რა გამოძახილისა და გაგების შესაძლებლობას. თუ მე შევუდგები რაღაცის გადმოცემას, რაც მსმენელის სულში თავისთავად არ „იხარშება“, თუკი ის რაღაც თავისას ვერ შეიცნობს ჩემს სიტყვებში, მე ამით სწორედ დემოკრატიულობის პრინციპს დავარღვევ, რომელიც, ჩემი აზრით, დამახასიათებელი უნდა იყოს სწორედ თანამედროვე, კლასიკურთან შედარებით მრავალი აზრით შეცვლილი ფორმისათვის ინტელექტუალური შრომისა.

— რა სახის „რეალური ფილოსოფია“ დგას ჩვენი ამჟამინდელი გუნება-განწყობილებისა და თვით გრძნობების მიღმა?

— იცით, თუკი მე დღეს, აქ და ახლა მსურს გავიგო, სად ვარ და საით მივდივარ ჩემს თანამოქალაქეებთან ერთად, მაშინ შემდეგი ნერტილიდან უნდა დავიწყო: XX საუკუნეში ყოველ ჩვენგანს დაემართა ის, რისი დავიწყება და პატიება არ შეიძლება... მაგრამ, ამასთან არსებობს ჩემი მსჯელობის კიდევ ერთი პირობა. ჩვენი დღევანდელი პრობლემები დღეს არ წარმოშობილა. მათ, ასე ვთქვათ, უფრო დიდი დროითი განზომილება გააჩნიათ. ხოლო, როდესაც ჩვენს თანამედროვე სიტუაციას ამ განზომილების მიღმა აღვწერთ, მისი აღდგენის გარეშე, ჩვენ უბრალოდ უძლურები აღმოვჩნდებით იმის გაგებასთან მიმართებით, თუ რა ხდება ჩვენ თავს.

ფილოსოფია არის უნარი, გააცნობიერო სიცხადე. მაგრამ, როდესაც ჭეშმარიტი განზომილება გვახსოვს, რომელშიცაა რეალურად მოთავსებული ჩვენი პრობლემები, მე იძულებული ვიქნები ვისაუბრო საგნების შესახებ, რომლებიც თითქოს დაშორებულია, სინამდვილეში კი უკიდურესად ახლოს დგას ჩვენთან.

ავიღოთ არა მეთოდოლოგიური, არამედ შინაარსობრივი პრობლემა: პრობლემა იდეებისა, — იდეების, რომლებიც ერს, ქვეყანას, ცივილიზაციას ამოძრავებენ. როდესაც მე სიტყვას „იდეა“ წარმოვთქვამ რუსული ისტორიის კონტექსტში, ავტომატურად ვათავსებ ჩვენს პრობლემურობას, ასე ვთქვათ, „ჩაადაევის ნერტილში“. სწორედ ჩაადაევი დაინ-

ტერესდა ფილოსოფიურად პირველად იმით, თუ რამდენად მონაწილეობდა საერთოდ რუსეთი კაცობრიობის იდეურ მოძრაობაში, რით იყო აღფრთოვანებული თავად, საით მიდიოდა (ჩაადავეის მიხედვით ყოველი შესაძლო მოძრაობა ქრისტიანული ღერძის გარშემოა ორგანიზებული, თუმცა ჩვენ შეგვიძლია მოვწყდეთ ასეთ დაზუსტებას). მაგრამ კითხვა იდეების, როგორც ასეთების შესახებ, წარმოუდგენლად გართულდა. რადიკალურად შეიცვალა მათი შემადგენელი და თვით იდეათა წარმოშობის სტრუქტურაც შეიცვალა. აღმოჩნდა, რომ საზოგადოებაში მათი წარმოქმნა შეუძლიათ არა მოაზროვნეებს, არა ხელოვანთ, არა ინტელიგენციას, არამედ მასებს. ანუ, იდეების წარმოქმნას შეუდგენენ არა სპეციალიზებულ სფეროებში, არა მეცნიერებასა ან ხელოვნებაში, არამედ მათი სპონტანიურობა დაიწყო მასობრივ ცნობიერებაში.

მსგავსი ფენომენი შეგვიძლია შევნიშნოთ რუსული ისტორიის XX საუკუნეში. შეუდგენენ „პოჩვენიჩესტვოს“ [1860-იანი წლების რუსეთის ლიტერატურული და ფილოსოფიური მიმდინარეობა] ზოგი ემანაციის პერეფრაზირებას ერთგვარად „სულიერ-იდეურად“, მაგრამ არა იმ შინაგანი კანონების თანახმად, რომელთა მიხედვითაც ხდება იდეების პროდუცირება. და აქ მე ვუახლოვდები კიდევ ერთ საინტერესო წერტილს, ჩემთვის უმნიშვნელოვანეს ეპიზოდს ჩვენი სულიერი ისტორიისა – დოსტოევსკის გამოცდილებას. ის ჩვენთვის თანამედროვე ინტელექტუალური შრომის ერთგვარი პირველი მაგალითია. მსურს გაიგოთ, ის საკუთარ თავში პოულობს იდეებს, წარმოდგენებს, ზნეობრივ სტრუქტურებს, რომლებიც სრულებით არ ჩამოყალიბებულა იდეების ან ზნეობრივ სტრუქტურათა ჩვეული კანონების მიხედვით.

ის საკუთარი თავიდან დევნის ყველაფერს, რაც მისი ნების საწინააღმდეგოდ იყო მასში შეღწეული იმ დროის რუსეთის ბრბოს ინსტინქტების სახით: მაგალითად, უცნაური, ფანტასტიური მოწინება „დამცირებულთა და შეურაცხყოფილთა“ წინაშე. მან პირველმა დააყენა კითხვის ნიშნის ქვეშ ეს ლიტერატურული და ზოგადინტელიგენტური მანია (სხვათა შორის,

არც ისეთი დემოკრატიული, როგორც ეს შესაძლოა ერთი შეხედვით მოგვეჩვენოს). მან იმას მიაქცია ყურადღება, რომ სიღარიბე — ესეც ფლობაა, ესეც ერთგვარი სიმაყე და სხვათა ჩაგვრის საშუალებაა. სიღარიბის ფლობით შესაძლოა ისეთივე ნაძირალად იქცე, როგორსაც სიმდიდრის ფლობა აყალიბებს. იმ დროს, როდესაც ინტელიგენტურ ზოგად შეხედულებაში თითქმის ავტომატურად იგულისხმებოდა: თუ ადამიანი ღარიბია, ის განსაზღვრების მიხედვითაა უბრალო და პატიოსანი; თუ ცუდად ჩაცმული და სოციალურად დამცირებულია, ე.ი. — ღირსებისა და საღი აზრის მატარებელია...

საქმე იმაშიც კი არაა, მართალია ეს თუ არა, არამედ იმაში, რომ ერთგვარი აპრიორული და თითქმის არაცნობიერი მიდგომა მუშაობს, რომელიც მზა ფორმით არსებობს და ქცევის კოდ-ექსს აწესებს.

და აი, დოსტოევსკი პირველად ითრევს ასეთ ადამიანებს ერთგვარ მორევში, ნისქვილში, საიდანაც ისინი სრულიად წარმოუდგენელი იერით გამოდიან. პერსონაჟის ყოველი ნამდვილი აზრი ან მახასიათებელი მასთან არა წინასწარ მოცემულია, არამედ ვლინდება ქმნადი ტექსტის ცეცხლში — იბადება მხოლოდ გონებისა და სულის მოძრაობაში. ამიტომაცაა, მაგალითად, რომ „ეშმაკთა“ პრობლემა მისთვის უმაღლეს სულის განსაზღვრული ნყობის პრობლემაა, ვიდრე სოციალური დაპირისპირებისა... მაგრამ დოსტოევსკის ასეთი სულიერი გამოცდილება ისტორიულ წუთს საბედისწერო გზით დარჩა თითქმის შეუთვისებელი, გამოტოვებული რუსული ინტელიგენციის მიერ.

— როგორც ჩანს, ასეა. მაგრამ, რატომ უკავშირებთ ასე პირდაპირ ამას იდეის პრობლემას, რომლის შესახებ შეუუდევით საუბარს?

— დოსტოევსკისთვის იდეის შინაარსობრივი მომხიბვლელი-ობა არ წარმოადგენდა თავისთავად ნაგულისხმევ კრიტერიუმს.

ასევე საჭირო იყო იმის გაგება, თუ როგორია ის, ვინც ამას გამოთქვამს, რა შინაგანი უფლებები და საფუძველი გააჩნია; გაგება იმისა, საერთოდ არის თუ არა შესაძლებელი სხვათა სწავ-

ლება მხოლოდ რაიმე სახის მაღალ იდეათა საფუძველზე, თუ საკუთარ თავს მთლიანად არ ჩამოხვალ. ჯამში, საუბარი იმის შესახებაა, შესაძლებელია თუ არა საზოგადოების, კოსმოსის ცხოვრების აწყობა – თუ დოსტოევსკის ტერმინოლოგიას გამოვიყენებთ – ადამიანის პანანინა გონების ევკლიდურ უჯრედზე.

— აქ, ალბათ, უნდა დავაზუსტოთ, რომ საუბარია არა ადამიანის გონების დამცირებაზე ზოგადად, არამედ გონების განათებაზე მის მრავალშინაარსიანობასთან მიმართებით. და შეგნება, რომ გონების ასეთი განათება შემდეგ გაუთვალისწინებელ გამოცახილს პოულობს დაშორებულ და გლობალურ შედეგებში.

— ცნობიერებისა და თვით იდეების სტრუქტურაში ადგილი აქვს მრავალშინაარსიანობას, ანუ მრავალშრიანობას. სწორედ ამის გამო წარმოდგება მოაზროვნის წინაშე მთელი ტანით პასუხისმგებლობის პრობლემა. გააცნობიერო, რაოდენ რთულ და დელიკატურ ინსტრუმენტს იყენებ და რა შედეგამდე შეიძლება მიგვიყვანოს მასთან თვითნებურმა დამოკიდებულებამ, პროფესიონალის (რასაკვირველია, ხელოვანსაც ასეთად მივიჩნევთ) უპირველესი ვალდებულებაა.

თუ აზრის აქტი (ფართო გაგებით, მხატვრული შემოქმედების ჩათვლით) მისი სირთულისა და სამყაროში განსაკუთრებული მდგომარეობის სრული შეგნებით ხორციელდება, მაშინ უბრალოდ შეუძლებელი შეიქნება გამოთქმები, რომლებითაც ჩვენი ყოველდღიურობაა სავსე: არ მიფიქრია, არ მსურდა, არ მიგულისხმია... ისინი შეუძლებლად იქცევა ქვეყნის ინტელექტუალთა ენაში, თუკი აღზრდილია ჭეშმარიტი პასუხისმგებლობა, თუ არსებობს ფიქრის, განყენებული აზროვნების ტრადიცია...

პირადად მე სრულებით არ მესმის, როგორ არ უნდა კანკალებდე ამ პასუხისმგებლობის წინაშე. არ მესმის, როგორ არ შესწევს ინტელიგენტ ადამიანს იმის უნარი, რომ ნაწილობრივ მაინც გააიგივოს საკუთარი თავი ერთგვარ უზენაეს მსაჯულთან, რომელიც მასში ყველაფერს ხედავს. „ნორმალური“ ადამიანი საკუთარ თავში მრავალ ჩამნაცვლებელ წარმონაქმნს, ჩანაცვლებას ატარებს – თავის ნამდვილ მდგომარეობასა და

იმას შორის, როგორც ამას ის ხედავს. თელის, რომ უყვარს, მაგრამ სინამდვილეში — სძულს. მაგრამ უბედურება იმაშია, რომ ინტელიგენციის ცნობიერებაშიც სავსეა ასეთი ჩანაცვლებები. სიტყვის სფეროში ეს იმით უკუიქცევა, რომ, მარტივად რომ ვთქვათ, ადამიანებს ღმერთის არ ეშინიათ. არ განიცდიან შიშსა და სირცხვილს ერთგვარი უმაღლესი ინსტანციის, ჭეშმარიტების წინაშე. მაგრამ უამისოდ არ აიგება არც ერთი ნორმალური სტრუქტურა ცნობიერებისა, არ ყალიბდება ღირებულებათა იერარქია. შენ შეგიძლია განსაზღვრული ადგილი დაიკავო სამყაროში, თუკი შენში ან შენ წინაშე ერთგვარ უმაღლეს წერტილს გრძნობ, — და მაშინ ყველაფერი შენი საქმეა, და ვერაფრის შესახებ იტყვი: „ამაზე არ მიფიქრია...“

„შევაქციოთ“ პრობლემა. ტრადიციული ევროპული კულტურის უღრმესი ღირებულება ცხად ცნობიერებაში მდგომარეობს: ყველაფერი, რაც სამყაროში ხდება, დამოკიდებულია შენს პირად ძალისხმევაზე, შესაბამისად, შენ არ შეგიძლია იცხოვრო სამყაროში, სადაც უცნობია წყაროები, რომლებიდანაც შენთან მოვლენები მოდის...

— და კიდევ ერთხელ შევაქციოთ. ეს ნიშნავს საკუთარ თავზე სხვათა თავისუფალი ნების გამოვლინებას გრძნობდე, შესაბამისად კი გქონდეს ქმედებისა და აზროვნების თავისუფლება. მაშინ ის უპასუხისმგებლობა, რომლის შესახებ ვსაუბრობთ, არის სულის არათავისუფალი მდგომარეობის ერთ-ერთი ხატი...

— სამწუხაროდ ასეა... სხვათა შორის, ამის შესახებ მსჯელობდა როზანოვი, ერთ-ერთი უჭკვიანესი მოაზროვნე. ის გარედან დახმარების მარად მოლოდინს თვით ცნობიერების სტრუქტურაში პოულობდა, რუსული მენტალობის ტიპში. ეს ერთგვარი სულიერი პარაზიტიზმია, რომლის საფუძვლად საკუთარი თავისადმი უპატივცემულობა დევს. აი, რა იმალება მარადი არათავისუფლების უკან...

— მაგრამ, გარდა ამისა, ვფიქრობ, ასევე დგება საკითხი თვით იდეათა პასუხისმგებლობისა, რომლებიც ადრე თუ გვიან თავის უკანა მხარეს გვიჩვენებენ.

— იცით, თუ პროფესიონალის, ანუ იმ ადამიანის ბაგეთაგან, რომელიც თავისუფალია მძიმე ფიზიკური შრომისგან, რაც სხვა არაფრის ძალებს გიტოვებს, ადამიანისა, ვინც კულტურის ინსტრუმენტებთან დგას, ჩვენ გვესმის: „მე ეს კი არ მინდოდა...“, მე შემოძლია ასე ვთქვა: ეშმაკი თამაშობს ჩვენით, როდესაც ზუსტად არ ვაზროვნებთ. აზროვნების სიზუსტე მისი ზნეობრივი ვალდებულებაა, ვინც აზროვნებასთანაა ნაზიარები. ახლა ამ თვალსაზრისით შევხედოთ XX საუკუნეს, როდესაც მასობრივი იდეოლოგიური წარმოება სახელმწიფო მშენებლობის დონეზე ავიდა და თანხვედრაშია მასთან. იდეოკრატულ სახელმწიფოთა და მათი საქმიანობის შედეგის ფენომენის წინაშე, საქმიანობისა, რაც ჩემს უპატიებელ მეხსიერებას მიმართავს (როგორც ვთქვი, მისადმი მიმართვიდან იწყება დღეს აზრის ნებისმიერი აქტი), ჩვენ ვხედავთ ინტელიგენციის ლალატის ფანტასტიურ სურათს.

— ლალატისა — ვის ან რის მიმართ? ხალხისა? თუ საკუთარი თავის, კულტურისა და ისტორიის წინაშე ვალდებულებების?

— დიახ, დიახ, მე ვგულისხმობ საკუთარ პროფესიონალურ ვალდებულებათა შეუსრულებლობას. 20-30-იანი წლები — სამარცხვინო პერიოდია ევროპული ინტელიგენციის ისტორიაში, მისი კაპიტულაცია ყველა სახის „დემონებისადმი“ (ეს კი ერთგვარი კოსმოპოლიტური ფენომენია. რასაკვირველია, არა იმ აზრით, რომ რომელიღაც „კოსმოპოლიტებმა“ შემოიტანეს იგი რუსეთში, არამედ იმით, რომ ეს საერთაშორისო მასშტაბის მოვლენაა).

— ინტელიგენციის პროვიდენციალური დანაშაულის შესახებ საუბრისას ჩვენ თითქმის ვუერთდებით „ეტაპების“ («Вехи») ავტორთა პათოსს — სტატიათა ცნობილი კრებულისა რუსული ინტელიგენციის შესახებ.

— დიახ, მასში მართლა შეიძლება მატარებლის დანევა, რომელმაც ჯერ კიდევ „დოსტოევსკის“ ეპოქაში გაგვასწრო. შევხედოთ საკუთარ თავს, როგორც იდეათა გენერატორებს

და კითხვის ქვეშ დავაყენოთ საკუთარი უფლება, ვუხელმძღვანელოთ ვინმეს, ვუგულშემატიკიეროთ ვინმეს...

— სხვა სიტყვებით, „Вехи“ – ინტელიგენციის მონანიებაა.

— არცთუ მთლად. უმაღლეს, აქ უფრო სინანულია – სინანული ხომ უსასრულოდ შეიძლება. სხვათა შორის, ქართულ ენაში ამ ორი ცნებისთვის ერთი სიტყვა არსებობს... ამგვარად, ეს იყო მონანიების პირველი მცდელობა – არა რაიმე შესრულებულ აქციებში, და არც კეთილმოწყობილი და მშვიდი ცხოვრებისთვის...

— ხალხის წინაშე დანაშაულის მარადი კომპლექსი...

— დიახ... აქ კი უფრო მეტად არის დანაშაულის გრძნობა იმ ცნობიერებისთვის, რომელიც გამოიმუშავეს და რომლითაც ცხოვრობდნენ. მართლაც, ჩემთვის რთულია მეტად „ჭუჭყიანი“ და დაბინძურებული, მოუწესრიგებელი ცნობიერების წარმოდგენა, ვიდრე ჩვენს ინტელიგენციას ჰქონდა საუკუნის დასაწყისში – ვგულისხმობ მის რაზნოჩინო-რადიკალურ ნაწილს.

— თუმცა, შეუძლებელია არ გავიხსენოთ, რომ „Вехи“-მ მწვავე კრიტიკა გამოიწვია, როგორც მარჯვნიდან, ისე მარცხნიდან, მას ლიბერალური რენეგატობის ენციკლოპედიაც კი უწოდეს, ის ხომ 1905-07 წლების რევოლუციური დაკნინების ტალღაზე გამოჩნდა...

— დიახ, ეს ცნობილი ფაქტია... მაგრამ, იცით, მე სხვა პრეტენზიებიც მაქვს „Вехи“-ს ავტორთა მიმართ. ისინი თავადაც კი აღნიშნავენ ყრუდ: ინტელიგენციის ერთ-ერთი „ცოდვა“ ისიც არის, რომ მან არ შექმნა ავტონომიური აზრის, ავტონომიური სულიერი ცხოვრების სფერო, ანუ სფერო პიროვნების, როგორც სულიერი ერთეულის, ავტონომიური არსებობისა, რომლის უკან აღმართული იქნებოდა ტრადიცია, იდგებოდნენ მოაზროვნე თაობები, რომლებმაც შექმნეს მემკვიდრეობითობა, რომელშიც შენ ერთეები და რომლის წინაშე პიროვნულ და პროფესიონალურ პასუხისმგებლობას გრძნობ. თუმცა, ეს ამოცანა ვერც

მართლმადიდებელმა ეკლესიამ შეასრულა, რომელიც სახელმწიფო ხელისუფლებას იყო მიკედლებული.

მაგრამ, არის კიდევ რაღაც, რის შესახებ ისინი არ საუბრობენ და რასაც მე მოკლედ აღვნიშნავდი, როგორც „ველიკოდერჟავულობას“. მხედველობაში მაქვს ის ფაქტი, რომ ინტელიგენცია, მათ შორის, ლიბერალური, განიცდიდა ძლიერი ხელისუფლების მოთხოვნილებას, რომელიც დაიცავდა მას ველური და გაუნათლებელი ხალხისგან... გამოვიყენებ სადღაც ამოკითხულ შესანიშნავ მეტაფორას: „გონებისა და ფურიის კავშირი“. მრავალი იქიდან, რაც ჩვენს თავებში იხარშება, წარმოადგენს ასეთი არაბუნებრივი კავშირის პირმშოს, შეუთავსებელ სტიქიათა რაღაც უცნაური ურთიერთქმედებისა. და აი – გონება მიეკედლა სახელმწიფოს, რომელიც იცავს მას ფურიისგან, ამით კი სახელმწიფოს გადასცა თავისი ზოგი განუშორებელი ფუნქცია. ის, რაც გონების გამგებლობაში უნდა დარჩენილიყო, თვითკრიტიკის ნიშნის, მუდმივი დაეჭვებისა და გადამოწმების ქვეშ – სახელმწიფოებრივი გრანიტით შეიმოსა, გაიყინა სახელმწიფო პროგრამების სახით.

— მაგრამ თქვენი მოსწრებული მეტაფორა ალბათ შესაძლებელია სხვაგვარადაც წავიკითხოთ, თუ ფურიების ქვეშ გონგარეშეს, კოლექტიური არაცნობიერის სტიქიას გავიგებთ.

— დიახ, ესეც. უკვე „Вехи“-მდელი ინტელიგენცია, მისი სერიოზულად მოაზროვნე ნაწილი აქცევდა ყურადღებას რუსული ცხოვრების ასეთ პარადოქსულ ფენომენს: ხალხის გაუნათლებლობა და განათლების არასახალხოობა. სწორედ ამაშია საქმე, რომ ისტორიულ ბედისწერათა გადაჯაჭვულობის გამო რუსეთში კულტურა დიდხანს არსებობდა მხოლოდ უცხოელის უფლებებით. სხვათა შორის, აქიდან მოდის „ხალხისა“ და „ინტელიგენციის“ განსხვავება, რაც არსებითად პატრიარქალურ-პროვინციულია. ის თითქმის არ არსებობს ევროპულ კულტურაში, ასეთი სიტყვაც კი არ არსებობს, რომელიც, როგორც ცნობილია, რუსულ ენაში წარმოიშვა. მაგრამ კელავ გა-

ვიხსენოთ განზომილება — ჩვენს პრობლემებს, სულ ცოტა, ნახევარსაუკუნოვანი ასაკი აქვთ.

ლუნიმა ლაკონური ფრაზით თითქმის ამოწურა ის, რაც ჩვენ ჯერ კიდევ უნდა განვმარტოთ (მას კი ელვასავით დამაბრმავებელი ფრაზების გესლიანი მანერა გააჩნდა): „ყველა ჩვენ — ეკატერინე II-ის ნაბიჭვრები ვართ“. გავიხსენოთ: იმპერიულ მონოლითში, განსაკუთრებული ბუნების ვეებერთელა სხეულში წარმოიშვა ადამიანთა ერთი ციცქნა ფენა, შემდგარი სულ რაღაც ასიოდე არისტოკრატიული ოჯახისგან, რომელმაც საოცარი ენერგიის, ინიციატივის, ტალანტისა და თავისუფლების სიყვარულის შენადედი გამოავლინა. მათი მსახურება და თვით ცხოვრება იყო კულტურის ფენომენი (ცხოვრების სტილის მიხედვით პუშკინსა და კავალერგარდს ვერ გაარჩევთ).

მაგრამ დიდ, მკვერივ სხეულში ამ „შამპანურის ბუშტუკების“ სრული უადგილობის გამო თითქმის მყისვე, რამდენიმე ნაბიჯის შემდეგ, ჩნდებიან „ზედმეტი ადამიანები“. უკვე გრიბოედოვი წერს კარიკატურას მთელ ამ „დუღილზე“ (ჩაცკი მე სახელდობრ ასე მესმის); თვით გრიბოედოვიც უკვე ცხადად ზედმეტია. რას შეიძლება ის ემსახუროს? რომელიღაც წარმოსახვით იმპერიას, რომელსაც თითქოს უნარი შესწევს უახლეს სამრეწველო ავანტურებში გადაეშვას! ის აცნობიერებს თავის სრულ აბსურდულ უსარგებლობას...

კიდევ რამდენიმე ნაბიჯის შემდეგ გაჩნდება ადამიანის სრულიად ახალი ტიპი: როგორც მე მას ვუწოდებ, — „ამაღლებულის იდიოტი“ ან „ოცდაცამეტი უბედურება“ — ოდნავ გაკულტურებული უმეცარი, რომელიც საკუთარ ხელებსა და ფეხებზე იმტვრევს ცხვირს, და საკმაოდ აგრესიული...

— ე.ი. თუ ლიტერატურულ „რეგისტრაციას“ მივანიჭებთ — ეპიხოლოვის ტიპი.

— დიახ, დიახ, სწორედ ეპიხოლოვებთან, ცნობიერების ამ ტიპთან გვაქვს ხშირად საქმე სხვადასხვა ვარიანტებში: რევოლუციურიდან ქურდულამდე.

— თუმცა, თუ თქვენი ისტორიულ-კულტურული ექსკურსის ლოგიკას გავეყვებით, ჩეხოვმა ეპიხოდოვის ხასიათით უპასუხა არა მხოლოდ შორეულ, არამედ თავის უახლოეს წინამორბედებსაც. და ასეთ დროს შესაძლოა კითხვის დასმა: ასეთივე „უბედური ცნობიერება“ (ჩვენი საუკუნის ტერმინებით თუ ვისაუბრებთ) ხომ არ ჰქონდათ ეპიხოდოვთა დემონურ ან გმირ წინაპრებს?

— კვლავ დოსტოევსკის მივმართავ. რუსი დონ კიხოტის შესახებ მისი უწყინარი ჩანაწერების შიგნით იქმნება თითქოს საპირისპირო გრიმასა (მაინც გასაოცარია, როგორ განსხვავდება მასთან რეფლექსიის დონე რეალური შემოქმედებისგან!), რომელიც მომავლის ეპიხოდოვებს განჭვრეტს. ჰყავს მას შავად ნაწერი, მაგრამ მეტისმეტად გამომსახველობითი პერსონაჟი, კარტუზოვი, რომელიც შემდეგ „ეშმაკნიში“ ლებიადკინის სახით გამოჩნდა (ცნობილი ლექსის, „მშვენიერებამ მოიტეხა ფეხი“, ავტორი თავიდან სწორედ ეს კარტუზოვი იყო). და აი, დოსტოევსკი ჩანაწერებში ამბობს შესანიშნავ, შორსმჭვრეტ ფრაზას: „სუფთა სინდისის ფანატიკოსი“ — და უმატებს, რომ ის რევოლუციონერად იქცეოდა, რაიმე განათლება რომ მიეღო... ასეთი კარტუზოვ-ეპიხოდოვები თავის ბნელ, შიგნიდან თმით დაფარულ ცნობიერებაში ამაღლებულ სიტყვებს აბრუნებდნენ (მაგალითად, სიყვარულის შესახებ, თანაც მოითხოვდნენ „კანონიერ სიამოვნებას“). ამ ნისლოვანებიდან მოხდა შემდეგ სხვა ტიპების კრისტალიზება, რომლებმაც „რაიმე განათლება“ მაინც მიიღეს, ანუ ისეთები, რომლებიც ამა თუ იმ მოდურ ფრაზეოლოგიას დაეუფლნენ და გადაწყვიტეს, რომ მათ კანონიერად ეკუთვნით ეს სამყარო. როგორ ამბობს კარტუზოვი თავისი ამაზონის შესახებ? „ასეთი სილამაზის გულისთვის მზად ვარ ოცდაათჯერ მოვკვდე“. ნაკლებად არა! ეს ხომ იგივეა, რაც ჯერ კიდევ „რევიზორში“ გაისმის: „მეცნიერებისთვის სიცოცხლეს არ დავზოგავ!“ ჩვენს საუკუნეში გვესმის ამის მონათესავე — ჰარმსის ტექსტებსა და ზაბოლოცკის პოეზიაში, ზოშჩენკოსთან, ბულგაკოვთან, პლატონოვთან.

— მე ვფიქრობ, პლატონოვთან ოდნავ სხვაჯერადაა, ის ხალხის ცნობიერებაშია ჩაძირული, აღწევს რა თითქმის მითოლოგიურ სიღრმეებს. აქვე ვახსენებ ბროდსკის აზრს „ქვაბულის“ წინასიტყვაობიდან: პლატონოვი ცდილობს უტოპიის ანატომია გახსნას უტოპიის ენაზე, დაუმორჩილებს რა საკუთარ თავს აღწერის საგანსა და საშუალებას.

— ნაწილობრივ ეს ასეც იყო. მაგრამ, გესმით, ეს იგივე შემთხვევაა, რაც დოსტოევსკისთან: თავისი ფანტასტიური სმენით, ენის თვით გენიის მიერ გატაცებული, პლატონოვი წერისას წვდებოდა და გვიჩვენებდა რაღაცას, რაც არ იცოდა თავისი რეფლექსიური ცნობიერების დონეზე, რაც შესაძლოა წინააღმდეგობაშიც კი ყოფილიყო მის შეხედულებებთან. აი, შენიშვნა, ფრაზა ერთი გმირის შესახებ (თუ არ ვცდები, „ქვაბულიდან“), დაახლოებით ასეთი: ნაცვლად იმისა, რომ საკუთარი სულის გაეგონა, მას ესმოდა ცნობიერების ხმაური, რომელიც რეპროდუქტორიდან იღვრებოდა...

— დიახ, გენიალური შენიშვნაა, მასში უფსკრული იხსნება... მაგრამ ეს, როგორც ჩანს, უკვე სხვა რამის შესახებაა, სხვა ცნობიერების ხმაურის. ჩვენ საკმაოდ დავშორდით ინტელიგენციისა და მოაზროვნის ხატის პრობლემებს...

— ჩემი აზრით, არც ისე დავშორებულვართ. „გონებისა და ფურიის კავშირი“, ესოდენ უცნაური, ნიველირებს და ანადგურებს, როგორც ინტელიგენციას, ისე ხალხს (ცნებათა სრული პირობითობისას). ახალ ეპოქაში მასები კულტურის შეთვისებას შეუდგნენ, როგორც რაღაც მათთვის კუთვნილისა, რაც შეგიძლია წაართვა მის მქონეს და დაისაკუთრო. მაგრამ საქმე იმაშია, რომ კულტურა, სული — დაუნაწილებელია.

ვერ დაანაწილებ იმას, რაც არ არის. ეს ისაა, რაც შენ არ გეკუთვნის, არამედ შეგიძლია მხოლოდ წამით დაეუფლო საკუთარ სულიერ მოძრაობაში. ეს კი ერთობ დემოკრატიული თვისებაა, მე ვიტყვოდი, ღრმა (თუ გნებავთ, სახარებისეული): ადამიანთა თანასწორობა შრომაში და არა ფლობის თანასწორობა. მაგრამ მოუწდათ თანაბრად გაყოფა!

— ასე ვთქვათ, შარიკოვის კომპლექსი...

— სრული სიმართლეა. თანაც იმავე ენით, ენით ადამიანისა, რომელიც ძალისგან იქნა შექმნილი.

იცით, კულტურა ისეა მოწყობილი, როგორც პირამიდა. მისი ქვედა, უფრო განიერი შრეები კულტურდება, თანდათანობით გაივლის რა უფრო მაღალ შრეებს და მათ ენას შეითვისებს. 20-იან წლებში კი კულტურის პირამიდა ამოვრუნებული იყო. ქვედა დონის ენა, ენა თითქმის არაცნობიერი მასისა, მთელი კულტურის სტანდარტულ, „ნორმალურ“ ენად იქცა, — ენად სახლმმართველებისა, რომლებსაც ბულგაკოვი და ზოშჩენკო აღწერდნენ. მაგრამ დროსთან ერთად ის იქცა არა მწერლური გამოხატვის საგნად, არამედ თვით ლიტერატურის ენად. სიტყვათა ზუსტად ის უძრავი ბლოკები, რომლებითაც, ჩემი აზრით, ვერც ერთი ჯანსაღი გონება მანიპულირებას ვერ შეძლებს, — მაგრამ ვილაც ხომ იქ ლაღად გრძნობდა თავს! ისინი უკვე შემდეგ, თვით ცხოვრებაში იქცა ერთგვარ ქარაგმებად, თავისიანებს შორის თვალის ჩაპაჭუნების საშუალებად, რომლებმაც იციან, რა როგორ არის, — ანუ, ახალი ჯიშის ადამიანებისთვის, რომლებმაც ისწავლეს სარჩოს შოვნა არაფრის კეთებით. კლასი საბჭოთა ჩიჩიკოვებისა, რომლებსაც ჩვენ გაუგებრობიდან გამომდინარე ბიუროკრატები ვუნოდეთ...

გავრისკავ მტკიცებას, რომ არანაირი ბიუროკრატია ჩვენ არ გვაქვს, შესაძლოა მისი მხოლოდ მცირე გამონაზარდები. არადა, დასაწანია! ბიუროკრატია ხომ კარგად ორგანიზებული მანქანაა, რომელიც გამორიცხავს თვითნებობას მის შიგნით. ჩვენ კი ყოველ ლოკალურ წერტილში გამუდმებით ვხვდებით წარმოუდგენელ თვითნებობას! თითქოს მთელი ეს ვეებერთელა ქვეყანა ემსახურება და იცავს ივანოვის, პეტროვის ან ჭიკვაძის შესაძლებლობას, იყოს დესპოტი და თვითნებობდეს თავის პატარა უჯრედში. საკმარისია ამ უფლების ხელყოფა, რომ ლეგიონები დადგებიან დასაცავად. რატომ? იმიტომ, რომ ქალაქის გრიგალი, რომელსაც პარაფრაზით უწოდებენ ბიუროკრატიას, სინამდვილეში არის მილიონობით ადამიანის ჩიჩიკოვისებური გამოკვება. ან ეპიზოდოვისებური.

ორი ვარიანტი — ამალღებულ-უნიჭო და ქურდული. მაგრამ ერთიცა და მეორეც ჰაერით ვაჭრობს და ჰაერით იკვებება.

მნიშვნელოვანია იმის გაგება, რომ ჩვენ აქ საქმე გვაქვს არა ბიუროკრატიასთან, ამ სიტყვის ზუსტი აზრით, არამედ რაღაც განსხვავებულთან, რაც განსხვავებული ტერმინებით უნდა დავახასიათოთ. მათი საზოგადოებრივი აზრი ჯერ კიდევ გამოსამუშავებელია... უნდა გავიგოთ, რა კატეგორიებთან და რა ანთროპოლოგიასთან გვაქვს საქმე.

მრავალი ზნეობრივი და პოლიტიკური მოვლენა თავისი არსით ენობრივი წარმომავლობისაა. ის მოუთმენლობა გავიხსენოთ, რომელიც 20-30-იან წლებში აიძულებდა უკანმოუხედავად გაქროლილიყვნენ მომავლისკენ, რომელიც მიმზიდველად მოსჩანდა ჰორიზონტზე. ეს მოუთმენლობა მნიშვნელოვანწილად იყო წაქეზებული ენის მიერ, რომელშიც სწრაფად იქნა გავლილი და მოხმარებული ის ცნებები, რომლებიც გარედან იყო ნასესხები, მაგრამ შინაგანად რიგიანად შეუთვისებელი. მათ არ გააჩნდათ საყრდენი სუბიექტთა შინაგან განვითარებაში, რომლებიც მათით ოპერირებდა. სუბიექტებმა სინამდვილეში ხელიდან გაუშვეს ინტელექტუალური და სულიერი განვითარების რომელიღაც მომენტები, ენაში კი ყველაზე წინ აღმოჩნდნენ... ამ ენით „ვაჩქარებდით“ თვით რეალობას.

სწორედ მისი მეშვეობით უწევდნენ ანგარიშს მიმდინარე მოვლენებს, ხშირად კი ამ ენისათვის სრულიად უცხო რამ ხდებოდა. ასე რომ, რაოდენ უცნაურიც არ უნდა იყოს, დღეს ჩვენ უნდა გავაცნობიეროთ ენობრივი ბუნება ზოგი ზნეობრივი, სოციალური და ეკონომიკური განსაცდელისა, რომელიც ჩვენ წინაშე არსებობს.

კერძოდ, როდესაც ბიუროკრატებს აღარ ვუნოდებთ ჩვენს მტრებს („პერესტროიკის მტრები“), ჩვენ შევეჩვებით აუცილებლობას, რაიმე რეალობით შევავსოთ ის სიურეალობა, რომელიც მილიონობით ადამიანის ცხოვრების პირობას წარმოადგენს, რომლებმაც ჰაერით ვაჭრობა ისწავლეს, ანუ მხოლოდ ქალაქში, სიტყვებში არსებული ვარიანტით რეალობისა. „ბიუროკრატთა ხელისუფლება“, რომელიც უნდა გადავტეხოთ,

ეფუძნება ბატონობას გამოხატულებებისა, რომლებიც იმას ანაცვლებენ, რასაც გამოხატავენ:

— ამისათვის ოდესღაც უკვე იყო მოგონილი ტერმინი — „ლოგოკრატია“.

— ასეც შეიძლება. ამ ხელისუფლების ჩარჩოებში ყველაფერი ხდება მხოლოდ მომხდარი მოვლენების შესახებ შეტყობინებისთვის. და პირიქით: ხდება მხოლოდ ის, რის შესახებ შეგვიძლია სათანადოდ შევატყობინოთ, რაც შეიძლება გამოვხატოთ და რასაც წინდანინ აქვს საჭირო გამოხატულება. მხოლოდ ამ მზა გამოხატულებასთან თანმხვედრს აქვს არსებობის უფლება: საქმეებსაც, გრძნობებსაც, აზრებსაც... ფანტასტიური იდეოკრატიული ხელისუფლება! რადგან მისი ძალაუფლება რეალობასა და გონებაზეც ფანტასტიურია ყველა აზრით. აქ კი ჩვენ შეგვიძლია და უნდა გამოვიყენოთ მასობრივი გაგების ისეთი უნიკალური საშუალება, როგორიცაა თეატრი.

— უნდა ვალიაროთ, რომ უცნაური და მოულოდნელი გზით ვუახლოვდებით თეატრის პრობლემას.

— თუ თეატრის უნიკალური საშუალების გამოყენება გვსურს ჩვენი სოციალური და სულიერი პრობლემების გადასაჭრელად (ისინი კი, როგორც ვხედავთ, ხშირად თანხვდება თავისი ენობრივი ბუნებით) და თუ აზროვნებას დიდ ზომადობაში შევუდგებით, აღმოვაჩენთ, რომ თეატრის პრობლემა ჩვენთან განპირობებულია ერთი უცნაური გარემოებით: თვით ცხოვრებაა სრულად თეატრალური. ჩვენთან ხომ ყველა რაღაც როლს ასრულებს (ამ ცნებას ვიყენებ არა სოციოლოგიური, არამედ საკუთრივ თეატრალური მნიშვნელობით) — მე, მაგალითად, მზად ვარ ვამტკიცო, რომ სტალინი ასრულებდა სტალინის როლს... რუსი ქურდი კი (ისევე, როგორც ქართველი) იმით განსხვავდება ფრანგი ან იტალიელი ქურდისგან, რომ მეტად თამაშობს ქურდს.

— მოულოდნელი თვალსაზრისია, რომ არ ვთქვათ — ექსტრავაგანტური. მაგრამ თქვენი ლოგიკის გაზიარებას შევეცდები.

— მაშინ პირი ვუცვალეთ კითხვას: შეეცადეთ ამის გამოხატვა თეატრში — შეუძლებელია თამაში ქურდისა, რომელიც ქურდს თამაშობს.

ან, უკიდურეს შემთხვევაში, ეს მეტისმეტად რთულია — ითამაშო მოთამაშე. ჩემი აზრით, სწორედ ამიტომაც, რომ თანამედროვე მსახიობები ხშირად თამაშობენ ცუდად — რადგან გულუბრყვილოდ ცდილობენ თეატრში გამოხატონ ის, რაც უკვე ცხოვრებაში წარმოადგენს გამოხატულებას.

— ავიტაცებ: ხოლო იმისათვის, რომ გამოსახულების გამოსახულება შევქმნათ, როგორც ჩანს, მოვისაკლისებთ შუალობის გარკვეულ მექანიზმებს — და ხელობის სპეციალურ უნარებს, ისევე, როგორც საკუთარი ცნობიერების განსაკუთრებულ მუშაობას.

— რა თქმა უნდა. უბრალო რეალისტურ პუბლიცისტიკას ან სატირას, როგორც ჩანს, არ შესწევს უნარი, ასეთი სახის მოვლენებს გაუმკლავდეს, საჭიროა ხელოვნების განსხვავებული ფორმა. სხვაგვარად კი შედეგად სრულიად განსხვავებულს ვიღებთ, ვერ ვამჩნევთ რა ჩანაცვლებას: „მივდიოდი ერთ ოთახში, აღმოვჩნდი მეორეში“ — ჩვენი მარადი მარშრუტი — ან დოსტოევსკის ფორმულის, „წავიცხობთ და მოვინანიოთ“, მარადი გამეორება. ჩვენი ენერგია ხშირად იხარჯება ფიქციებზე: სულს ვიფლითავთ მოჩვენებათა გამო! იმის გამო, რაც არ არის. მე, მაგალითად, მოვყვებოდი იმის მტკიცებას, რომ არ ღირს ანგარებასთან ბრძოლა, რადგან ჩვენ არ გვაქვს ფული, ხოლო იმას, რაც რეალურად არსებობს, კეთილი ვინებოთ და სხვა სახელი ვუწოდოთ. სად იპოვით გობსეკს — მსხვილ და სახასიათო ფიგურას, რომელიც დრამატულად შეიძლება გამოისახოს? მხოლოდ მოჩვენებები...

მაგრამ, მე წარმომიდგენია ერთი ამოცანა, რომელსაც შეუძლია კულტურის სფეროში (იქნება ეს მოაზროვნის, დრამატურგის თუ რეჟისორის სამუშაო) ჭეშმარიტად პროფესიონალური მუშაობის გზაზე დაგვყენოს. უნდა ვისწავლოთ საკუთარ თავს უბრალო, მაგრამ დრამატული კითხვა დავესვათ (სხვათა შორის, კვლავ ჩაადაევისა): ვინ ვარ მე? მხოლოდ მოძრაობაში მოსვლით

შეგვიძლია ჩვენი „დროებითი“ სირთულეების წყაროს მიუვახლოვდეთ. თუ საკუთარ თავს კითხვის ქვეშ არ დავაყენებთ, მივიღებთ რა საკუთარ თავს ცხად მოცემულობად, ჩვენ ვერც წარსულისკენ დავიძვრებით, რომლის გაგებასაც ვცდილობთ, და ვერც მომავლისკენ, რომლის შექმნასაც ვაპირებთ.

წარსულში ჩვენ მხოლოდ ფესვს ვუდგამთ არსებულ ცრურწმენებს, მომავალი კი წარმოგვიდგენია, როგორც ვიგინდარებისა და ზომბების სასწაულებრივი გარდაქცევა თეთრ სამოსში გამოწყობილ ნათელ არსებებად. საიდან და როგორ გაჩნდებიან ისინი იქ? და საიდან მოდის ეს მარადი მოლოდინი რუსულ კულტურაში?

შენიშნეთ, აი ჩვენი ცნობიერების ორი საკმაოდ მყარი კომპონენტი. უპირველეს ყოვლისა, არასოდეს – განცალკევებით (ანუ, საკუთარი რისკის ფასად და საკუთარი პასუხისმგებლობით), არამედ მხოლოდ ერთად. და მეორე: არასოდეს დღეს, არამედ ყოველთვის – ხვალ. იცით, არსებობს ასეთი მოარული ფრაზა: „მაშინ სხვაგვარად არ შეიძლებოდა...“ რატომღაც ვერ ამჩნევენ, რომ ის დროის ნებისმიერ მომენტს განუსაზღვრელად აქცევს. არავინ განსხვავდება სხვისგან – ურიგო უსასრულობა.

— საყურადღებოა: ჩვეულებრივ, ამ ფრაზიდან ამოიკითხება ზნეობრივი რელატივიზმისა და კონფორმიზმის არაცნობიერი აპოლოგია. თქვენი აზრის შესაბამისად კი ის გვიჩვენებს ცნობიერებაში დროითი „ნიშნების“ არარსებობას; მაშასადამე, — ერთი მეორის ფესვია? მაგრამ, მოდით, მთავარ თემას დავუბრუნდეთ, კულტურის პროფესიონალურ საქმიანობას — რამდენადაც მე მესმის, შემოქმედებითს, სულისა და ადამიანთა აღმშენებელს.

— სწორედ აქით მივდივარ... რაშია მთავარი სირთულე? გავიმეორებ: არ ჩათვალო საკუთარი თავი უცხადეს მოცემულობად.

ადამიანი ხომ ფანტასტიურად უძრავი და უჯიუტესად ცბიერი არსებაა. ის ყველაფრისთვისაა მზად, ოღონდ კი მოძრაობაში არ მოვიდეს და საკუთარი თავი კითხვის ქვეშ არ დააყენოს.

— არ ჩახედოს საკუთარ თავს თვალბში...

— ...და არ იხილოს იქ მთელი სამყარო — რადგან ის შენში, როგორც ლოკალურ ნერტილში, პოლოგრაფიულადაა ასახული. დავიმახსოვროთ შინაგანი მოძრაობის მეტაფორა და კვლავ თეატრს მივმართოთ, როგორც სულის მშენებლობის კერძო შემთხვევას (ჩემთვის ეს ასევე ცნობიერების, როგორც ასეთის, პრობლემასაც უკავშირდება). მე ასე ვიტყოდი: ყოველი ნამდვილი თეატრი არის თეატრის კრიტიკა. ჩვენება იმის გამოუსახველობისა, რაც გამოსახულია. იმისა, რისი გამოსახვაც პრინციპში შეუძლებელია, მაგრამ რაც უნდა წარმოიქმნას, რასაც უნდა მიენიჭოს არსებობა და იქნას გაგებული.

— თუ სწორად მესმის თქვენი, მხედველობაში გაქვთ არა თეატრის რეალისტური შესაძლებლობების უარყოფა, არამედ მოძრაობა ერთგვარი სულიერი რეალობისკენ, რომელიც განსხვავებულ სივრცეებშია ფესვგადგმული.

— თეატრალური სცენა არის ადგილი არარსებული რეალობის მყოფობისთვის. ამიტომ, ჩემთვის წარმოუდგენელია თეატრი, რომელშიც ხაზგასმული არ არის ხერხი, თვით მსახიობობა. თეატრში ხომ ჩვენ ყოველთვის სხვათა ნილებებს ვხედავთ. რაღაც არარსებული წარმოდგენილია მარიონეტებით, რომლებიც არ ფარავენ საკუთარ ბუნებას. ეს ცნობიერების ერთგვარი ნეგატივია. სწორედ ამაზე აიგება თეატრი, როგორც სულიერი მუშაობა. ამიტომაც მივმართავ მას ინტელექტუალური და მორალური თვითგარდაქმნის ამოცანებთან დაკავშირებით; თეატრი — ესაა უპირატესად მოძრაობის ხელოვნება. მასში ყველა და ყველაფერი მოძრაობის მდგომარეობაში იმყოფება. ესაა შუქის, ხმისა და სინთეტურად მოძრავი მასის ერთგვარი ნაკადი — თეატრი, რასაკვირველია, ფსიქოლოგიზირებულ დიალოგზე არ დაიყვანება (რაც მან დიდი ხანია, გააცნობიერა), ეს ერთგვარი სივრცითი მოვლენაა.

ამ ყველაფრისა მოაზროვნეს შესაძლოა მხოლოდ შურდეს: მას ესოდენ მძლავრი საყრდენი პრინციპში იგივე ამოცანის გადასაწყვეტად არ გააჩნია. რომელი ამოცანის? მოიყვანო საკუთარი თავი მოძრაობაში, დროდადრო მოიპოვო ის, რისი ფლობა

შეუძლებელია. მოცემულ წამს, ადამიანთა, შუქის, ბგერის ამ-
ნუთიერი განმარტებით – ჩაეშვა ჭეშმარიტებაში! რათა მომ-
დევნო წამს კვლავ დაეუფლო მას.

კიდევ ერთხელ მივმართავ დოსტოევსკის და თემას მის-
ით დავზურავ. ის, როგორც ავტორი და მოაზროვნე, ასეთი
დისკრეტული წამიერი დაბადებებით იბადებოდა თავისი მწერ-
ლობის შიგნით. იცით, ვფიქრობ, რომ გრაფომანობა არის მწ-
ერლობა, რომლის შიგნით არაფერი ხდება. ხელოვანს კი სა-
კუთარი თვალახელის დაუფლება გამუდმებით უწევს: ყოველ
ჯერზე ხელახლა. და სწორედ ასეთი ძალისხმევისა და დაძა-
ბულობის ტალღაზე იქმნება ცხოვრების ის განსაკუთრებული
დრო, რომელიც ქრონოლოგიურად კი არ მიედინება, არამედ
რომელშიც შენ იმყოფები. იქმნება ცნობიერების დაძაბული
ზონა. ასევე განვსაზღვრავდი მე თეატრსაც.

მაგრამ, ვფიქრობ, რომ იგივეა დამახასიათებელი სოცია-
ლური და ისტორიული მოვლენებისთვისაც. მაგალითად, შეს-
აძლოა ჩავთვალო, რომ ანტიკური საბერძნეთის ფენომენი
არის ფენომენი ყველა ბერძენის მყოფობისა ერთგვარი დაძა-
ბული (და და-კავშირებული) ცნობიერების ზონაში. ბერძნებს
მრავალი საშუალება გააჩნდათ ამ დაძაბულობის შესანარჩუნე-
ბლად. შემთხვევითი არ იყო, რომ ისინი ფილოსოფოსობდნენ
და ტრაგედიებს დგამდნენ – და არც აგორაზე იკრიბებოდნენ
შემთხვევით. სწორედ იქ მოხდა სამოქალაქო ცხოვრების კრის-
ტალიზება. ჩვენი უბედურება კიდევ იმაშია, რომ ასეთი აგორა
არ გაგვაჩნია.

— ახლა ის, თითქოს, იქმნება – საჯაროობის სივრცეში,
გაზეთებისა და ჟურნალების ფურცლებზე, ტელესტუდიებსა და
პარტკონფერენციათა ტრიბუნებზეც კი.

— საუბარი იმ ადგილის შესახებ არაა, რომელზეც მზა აზ-
რები მიგაქვს, თუმცა ესეც, ანუ გამოხატვის შესაძლებლობა –
ფრიად მნიშვნელოვანი რამაა!

ზოგი აზრი (და ალბათ, ადამიანისთვის ყველაზე არსებითი)
მხოლოდ აგორაზე იბადება...

— ამაში ხომ არაა თეატრის სოციალური ფუნქცია, რომელსაც კარგა ხანია უკვე, კათედრა და ტაძარი ეწოდება?

— დიახ, ვფიქრობ თეატრი ამისათვის არის მოწოდებული. იმ პირობით მხოლოდ, რომ ჩვენ არ ჩავთვლით, თითქოს არსებობდეს მზა ჭეშმარიტება, რომლის გადმოცემა სცენიდან შეიძლება, და გამზადებული მაყურებელი, რომელიც მას ავტომატურად აღიქვამს.

— და მზა მხატვრული ენა... აი, მაგალითად, საყურადღებო და უკვე თითქმის ქრესტომათიად ქცეული ფილმი „მონანიება“. ის მაქვს მხედველობაში, რაზეც უკვე მრავალი შუბი დაიმსხვრა: ადექვატურია თუ არა მისი თემისთვის ფორმის „სიჭარბე“; და საერთოდ, რას აკეთებს გროტესკული ფორმა იქ, სადაც შესაფერისი — მკაცრი ქრონიკა იქნებოდა...

— აბულაძე თავსატეხის წინაშე იდგა: როგორ გამოეხატა ბოდვა, რომელიც არა თუ ცხოვრების ნაწილს წარმოადგენდა, არამედ რომელმაც თითქმის ჩაანაცვლა იგი საკუთარი თავით. გარდა „ჩვეულებრივი“ ადამიანური ტანჯვის, ძალადობის და უსამართლობისა სინამდვილეში, ისმის კიდევ დამატებითი ღრჭიალი, რომელიც ტრაგედიას ფარსის ელფერს ანიჭებს. ნუთუ საკმარისი არ არის აქ იმის თქმა, რომ ტირანმა ხელოვანი დაღუპა? როგორ ვაჩვენოთ ეს, რომ ტრაგედია კომედიად არ იქცეს? ის რეფლექსიური განდგომის გზას ირჩევს.

— და ამჩნევს რეალობაში დემონური მეჯლისის ელემენტებს...

— და გულწრფელად აიტაცებს მათ, მიდის შეშლილი სინამდვილის თანმიმდევრულ გამეჯლისებაზე. ვფიქრობ, ამაში ის უკიდურესად მართალია.

დაახლოებით იმავე დროს გვექონდა მცდელობა, მსგავსი პრობლემები თეატრალურ სცენაზე გამოგვეტანა. ისტორია რომელიღაც შუა საუკუნეების ტირანისა (მიუხედავად აღმოსავლური კოლორიტისა, ყველაფერი იოლად იყო საცნობი ქართული ისტორიული მზერისთვის) და ვარსკვლავთმრიცხველის, როგორც სიმბოლო ინტელექტუალისა, რომელიც სხვებზე შორს

და ღრმად ჭვრეტს... ხელოვნების ტირანული ჩაგვრა აქ გადმოცემული იყო პირდაპირ და, ერთი შეხედვით, ძლიერად! მე კი უნებურად გავიფიქრე: ნუთუ XX საუკუნის ბოლოს ტირანიისა და აზრის თავისუფლების, სოციალური უსამართლობის პრობლემები ჩვენთვის სამასი წლის წინანდელი პატრიარქალური ცნობიერების დონეზე დგას? ბოლოს და ბოლოს, ეს შეურაცხყოფელია!

და მაშინ ეს ნიშნავს, რომ ჩემი ეროვნული კულტურის ჭეშმარიტი პრობლემა ის არის, რომ პოლიტიკური პრობლემები მასში ასეთ დონეზე დგას!

— ვფიქრობ, ცრუ პირდაპირობა პრობლემების დაყენებისას უკავშირდება მათი აღსანიშნავი ენის ცრუ პირდაპირობას. ჩვენთან მარტივად მიჩნეული ფორმები (იგივეა, რაც ხელოვანის აზროვნების საშუალებები) უუნარონი არიან ხოლმე, მიგვიყვანონ არატრივიალურ შედეგთან, თუნდაც ემოციურთან. ხოლო თუ მხატვრულ კოდს შევცვლით, შეიცვლება საკვლევი სამყაროს აგებულებაც.

— ასეთი გზით ვეხმარებით რეალობას, გარდაიქმნას, ამოხტეს გაყინული ფორმიდან, ამ ფორმების განმეორებადობიდან. დღევანდელი დღის მრავალ პრობლემაში შემადგენელი იმდენად მნიშვნელოვანი არ არის, რამდენადაც განმეორებადობა. ასეც კი ვიტყვოდი: რუსეთის ცხოვრების მრავალი მოვლენის ურიგო განმეორებადობა, თავის მხრივ, არის რუსული ცხოვრების უმნიშვნელოვანესი მოვლენა.

საკითხის ასე დასმით რაღაც ახლის დანახვას შევძლებთ სოციალურ რეალობაში. რატომ მეორდება გამუდმებით, ვთქვათ, ცისფერი ქურდბაცაცას ფიგურა ან, როგორც ვარიანტი, იდეური ქურდისა (სხვა სიტყვებით, ანგარებიანი დემაგოგისა)? ამის უკან დგას ფენომენი, რომელსაც მე ვუწოდებდი იდეოლოგიურ კონცესიას საპაიო სანყისებზე, ანუ სრულიად არატრადიციულ წარმონაქმნს, რომლისთვისაც სოციალურ-ეკონომიკურ თეორიას ტერმინებიც კი არ გააჩნია აღსანიშნავად... პლატონოვმა კი, მაგალითად, დიდი ხნის წინ შეაფასა — მისი ერთ-ერთი გმირი პარტიაში მიისწრაფის ისტერიული ყვირილით: „გამხადეთ

პაის ნევრი!" აი, სად აქვს სივრცე თეატრს, თუკი ის შეძლებს ასეთი საგნების დანახვასა და გამოსახვას...

— გამოდის, რომ წრე შემოვიარეთ და დავეუბრუნდით აზროვნების სიზუსტის საკითხს, მის კორექტულობას, როგორც პრობლემების წამოჭრაში, ისე მათ გადაწყვეტასთან მიმართებით.

— ჩვენ, თითქოს, შეგვწევს უნარი, გამოვიყენოთ პოზიტიური ცოდნის ნაყოფი, მაგრამ საერთოდ არ ვიცნობთ წესებს, რომლებითაც მისი მიღება ხდება. წესები კი ღრმა სულიერ ტრადიციაში, კერძოდ კი განყენებული აზროვნების ტრადიციაშია ფესვგადგმული. კიდევ ერთხელ დავეუბრუნდები ჩაადაევს: ის სწორედ სოციალურ-ისტორიულ მოვლენებთან მიდგომისას ითხოვდა მკაცრ აზროვნებას და არა მხოლოდ ემოციებს. როდესაც ის ამბობდა, რომ მწერალი (განვაზოგადოთ — მოაზროვნე, ინტელიგენტი), უპირველეს ყოვლისა, სიმართლითაა ვალდებული სამშობლოს წინაშე, მხედველობაში ჰქონდა პროფესიონალური უნარი, საკუთარი თავი გაეცნობიერებინა საკუთარ განცდებში, — ღირებულისა და, რასაკვირველია, თავისთავად შემავალის ზნეობრივი პიროვნების, მოქალაქის შემადგენელში. მაგრამ ეს არ გვაშორებს აუცილებლობას, გავარკვიოთ, სახელდობრ რა გაღელვებს, რა გახარებს, რა განრისხებს. ეს კი დიდი ხელოვნებაა...

მაგალითად, მე აღამიანურად შემიძლია გავიგო ვიქტორ ასტაფიევის რისხვა, ვხედავ, რომ ის საკუთარი შეგრძნებების შორიახლოს დაიარება, პატიოსანი და გულისხმიერი აღამიანის შეგრძნებებისა, მაგრამ ვერ გარკვეულა მათში, ვერ გაურკვევია მათი ჭეშმარიტი წყარო. მეორე მხრივ, მწერლის პროფესია ხომ ამაში მდგომარეობს. სხვაგვარად — რისთვის წერ?

— ან, კვლავ განვაზოგადოთ — დგამ სპექტაკლებს, იღებ ფილმებს. ან, მაგალითად, ერთსა და მეორესაც აანალიზებ, თუ არ ცდილობ საკუთარი და სხვისი შეგრძნებების წვდომას. სხვა სიტყვებით, აქ იქმნება კრიტიკის პრობლემაც ამ სიტყვის პირდაპირი პროფესიონალური გაგებით. ჩვენ როგორღაც დავავინწყდა, რომ მისი საქმეც პრაქტიკულად ფილოსოფიურია:

მოიხელთო და ჩანვდე ხელოვანის არაცნობიერ იმპულსებსაც კი, გაარკვიო და განმარტო ტიპი აზროვნებისა, რომელიც ყოველი გამოთქმის უკან ვლინდება.

მაგრამ, მოდით, საბოლოოდ ცოდვილ დედამინას დავუბრუნდეთ და იმას მივმართოთ, რაც ახლა ყველას ანუხებს. რუსული კულტურის კლასიკური კითხვა: რა ვაკეთოთ? რაში უნდა მდგომარეობდეს დღეს კულტურულ-შემოქმედებითი საქმიანობა — არა მხოლოდ შინაგანი სულთშენებისა და ინტელექტუალური განწმენდის, არამედ ხილულ სოციალურ ფორმებშიც?

— ჩემი აზრით, ჩვენი ერთადერთი ხსნა — მისაწვდომი სოციალური ძალების გამოთავისუფლებაა. ისეთების, როგორებიც იბადებიან და გადაეჯაჭვებიან ერთმანეთს, გამოტოვებენ რა აუცილებელ სახელმწიფოებრივ შუალობას, თანაც, სრულიად განსხვავებული ძალებისა: ფილატელისტთა საზოგადოებიდან თეატრალურ მოღვაწეთა კავშირამდე. უნდა გავიგოთ, რამდენად მნიშვნელოვანია მოცემული კულტურის ადამიანთა უნარი, იცხოვრონ საზოგადოების ისეთ არტიკულაციაში, სადაც შენს გვერდით არსებობს მრავალი დამოუკიდებელი წარმონაქმნი, რომელიც თავისთავად სიცოცხლისუნარიანია, და რომლებსაც სახელმწიფო „შეგნებულად“ არ მართავს. მხოლოდ ასეთ დროს შეიძლება გამოთავისუფლდეს თვითორგანიზებისა და განვითარების უნარი — და სწორედ ამაშია სიცოცხლის ძირითადი თვისება...

— თქვენი კიდევ ერთ ციტატით დავასრულოთ: „ადამიანები რეალურად, სინამდვილეში იწყებენ სხვაგვარად აზროვნებას — ჯერ კიდევ მანამ, სანამ ამის შესახებ რაიმე ფილოსოფიას გამოიმუშავენ...“

სამოქალაქო საზოგადოება (1989²⁸)

— ამგვარად, როგორია დღევანდელ დღეს პროფესიურობა საბჭოთა კავშირში?

— მე არცთუ ბევრს ვასწავლი. საბჭოთა კავშირში სამასწავლებლო და კვლევითი მოღვაწეობა მკაცრადაა გამიჯნული.

— ისურვებდით უფრო ინტენსიურ სამასწავლებლო საქმიანობას?

— იმ პირობებში, რომლებიც დღეს გვაქვს, არა. მარქსისტულ-ლენინური ფილოსოფიის ცოდნა უნივერსიტეტის ყოველ სტუდენტს მოეთხოვება, ამ მოთხოვნის დაკმაყოფილებას კი პროფესორთა მთელი ჯარი სჭირდება. მე რომ პროფესორი ვიყო, მეც ამ ჯარის ნაწილად ვიქცეოდი, ეს კი ჩემთვის დიდად საინტერესო არ არის. კვლევა მეტ ძალასა და თავისუფლებას გვანიჭებს.

— სად მიიღეთ უნივერსიტეტის დიპლომი?

— მოსკოვის უნივერსიტეტში. ეს შეცდომა იყო. მე საქართველოში უნდა მესწავლა.

— რატომ თვლით ამას შეცდომად?

— რადგან არ არსებობდა არც ერთი ადამიანი, რომელიც იმას მასწავლიდა, რისი ცოდნაც მე მსურდა. მე თავად მომიწია სწავლა. ასე რომ, მე თავად ვისწავლე ინგლისური, გერმანული, მოგვიანებით კი ფრანგული და დროის დიდ ნაწილს ბიბლიოთეკაში წიგნების კითხვას ვანდომებდი.

— რას კითხულობდით?

— მრავალს თანამედროვე ფილოსოფიიდან, მაგრამ ყვე-

ლაზე მეტად კლასიკოს ფილოსოფოსებს. პლატონი, დეკარტე და კანტი ჩემი საყვარელი ფილოსოფოსები არიან.

— ნუთუ ამ კლასიკოსებს მოსკოვში არ ასწავლიდნენ?

— მხოლოდ უკიდურესად შეკვეცილი ფორმით და ძირითადად მათ დასამხობად, როგორც დეკადენტი მოაზროვნეებისა. არ უნდა დაგვაფიქვდეს, რომ მე სტუდენტი 40-იანი წლების ბოლოს ვიყავი. ხელისუფლების სათავეში ჯერ ისევ სტალინი იყო, და სწორედ ამ პერიოდს დაემთხვა „კოსმოპოლიტა“ წინააღმდეგ კამპანიის პიკი.

— როგორ აღწერდით საკუთარ თავს, როგორც ფილოსოფოსს?

— ტრადიციული ცნებებით ჩემთვის მეტაფიზიკოსი უნდა გეწოდებინათ.

— თქვენ ასევე პოლიტიკურ ფილოსოფოსსაც გიწოდებენ.

— ტრადიციული ცნებებით საკმაოდ ბუნებრივია მეტაფიზიკიდან პოლიტიკურ ფილოსოფიაზე გადასვლა. პლატონი და კანტი ამის მაგალითებია.

— რაში მდგომარეობს თქვენი ძირითადი ფილოსოფიური ინტერესი?

— ესაა ცნობიერებისა და ცნობიერების სიმბოლურ სტრუქტურათა კვლევა.

— როგორ დაინტერესდით პირველად ფილოსოფიით?

— ცხოვრების წესის მიხედვით ვიქენი მიყვანილი ფილოსოფიასთან, მარტოობის განცდით — თითქოს აქ სხვა პლანეტიდან მოვხვდი და ახლა ყველაფერი მანცვიფრებს. ცხოვრების რომელიღაც მომენტში, საკმაოდ ადრე, ვფიქრობ, ყოველ ჩვენგანს ეწვევა განცდა, თითქოს ნორმალურობიდან ამომხტარები ვიყოთ, — თითქოს ყველაფერს სხვაგვარად ხედავ. მოვლენები, რომლებიც სხვებისთვის თავისთავად ხდება, შენთვის ასეთი არ

არის. ცხოვრება სავსეა ნიშნებით, რომლებსაც ინტერპრეტირება სჭირდებათ. ამ ნიშანთა დიდ ნაწილს ჩვენ ყურადღებას არ ვაქცევთ. ზოგიერთს ჩაუფიქრდებით და ასეთ დროს ვიქცევით ფილოსოფოსებად. ნიშნები ანიჭებენ აზრს მოვლენებს.

— რამდენად ადრე მოხდა ეს თქვენს თავს?

— მახსოვს ერთხელ, მეხუთე კლასში, ეგვიპტის ისტორიას გავდიოდით. სახელმძღვანელოს ერთ-ერთ ტექსტში მოტანილი იყო მონის საჩივარი საკუთარ ცხოვრებაზე. ის მასში ვერანაირ აზრს ვერ ხედავდა და თვითმკვლელობა სურდა, რათა სამოთხეში გამგზავრებულიყო. მე დიდი ხნით დამამახსოვრდა ეს ეპიზოდი და, ბოლოს და ბოლოს, რეალობის მზერას მისი თვალებით შევუდექი, რამაც დამაყენა კითხვის წინაშე სამართლიანობისა და უფლებების შესახებ. მაგრამ, მოგვიანებით მე მივხვდი, რომ მონა არ იყო მართალი, როდესაც იდეალური ცხოვრების მიღწევა თვითმკვლელობით სურდა. რათა ეფექტურად იმოქმედოს, იდეალური ყოველთვის რეალურის ასპექტი უნდა იყოს. რაც ზევითაა — იგივეა ქვევით. ისტორიაში არ არსებობს უმოკლესი გზები. ჩვენ ვერ ამოვხტებით ისტორიიდან. თანდათან დავიწყე მიხვედრა იმისა, თუ რა დავმართა რუსეთს: ის ისტორიიდან ამოხტა და მეტაფიზიკური თვითმკვლელობა ჩაიდინა, რათა რეალობის გვერდის ავლით იდეალურისკენ წასულიყო.

— განმარტეთ ეს ყველაფერი.

— ამისათვის უკან უნდა დავბრუნდეთ. როგორც ფილოსოფოსი, რომელიც ცნობიერების ფენომენითაა დაინტერესებული — როგორ ახდენს იგი რეალობის ფორმირებას, როგორ აღიქვამს რეალობას და შესაძლოა მოტყუებული აღმოჩნდეს რეალობასთან მიმართებით, — მე, ბუნებრივია, მნიშვნელოვანწილად ვეყრდნობოდი კანტს, რომლის კვლევები ამ მიმართულებით ჩემთვის უბადლოა. მაგრამ თავდაპირველად ამ პრობლემას მე მარქსის გავლით მივუახლოვდი, ავიღე რა საწყის წერტილად ის, რასაც იგი ცრუ ცნობიერების შესახებ ამბობს. კითხვა, რომელიც დამებადა, ასეთი იყო: შესაძლოა თუ არა შეიქმნას ისეთი

სოციალური სიტუაცია, რომელიც იმდენად შთანთქავდა ცნობიერებას, რომ ვერც ერთი ფილოსოფიური საკითხი ვერ წამოიჭრებოდა, არც ერთი იდეა არ მოგვივიდოდა თავში, რომელიც ამ სიტუაციის კონტროლქვეშ არ იქნებოდა. სტუდენტობისას მე ასევე ორუელს²⁹ ვკითხულობდი: მარქსი და ორუელი თანხვედრად იმაში, თუ როგორ ფუნქციონირებს ენა, რათა დააკავშიროს რეალობა, ხელი შეუწყოს ან შეუშალოს ცნობიერების წარმოქმნას. ასე რომ, საკითხი კრიტიკული აზროვნების შესახებ ჩემთვის ცენტრალურად იქცა.

— თქვენ მარქსისტი ხართ?

— არა.

— რატომ არ ხართ?

— იმიტომ, რომ მარქსი მეტისმეტად ცდებოდა.

— რაში ცდებოდა?

— მე მივალ ამასთან. მანამ კი მე ცნობიერების ისტორიის შესახებ ვსაუბრობდი. უკვე იმ წლებში მენვია აზრი, რომ საბჭოთა კავშირი იყო სახელმწიფო, რომელიც სრულად აკონტროლებდა ცნობიერების სტრუქტურებს, ასე რომ მასში ვერც ერთი კრიტიკული კითხვა ვერ წარმოიქმნებოდა. რაც უფრო მეტად ვფიქრობდი ამის შესახებ, მით უკეთ ვხვდებოდი, რომ ასე — დიდი ხნის წინ ჩამოყალიბდა, რომ რუსეთის მრავალსაუკუნოვანმა ისტორიამ შეამზადა ნიადაგი მაქრსიზმ-ლენინიზმისა და სტალინიზმის, და სახელმწიფოებრიობის იმ ტიპის ჩამოყალიბებისთვის, რომელიც საბჭოთა კავშირში XX საუკუნეში შეიქმნა.

— რამდენად შორს მიდიხართ ისტორიულ წარსულში?

— სულ ცოტა, ივანე მრისხანეს დრომდე, XVI საუკუნემდე. ვფიქრობ, სწორედ იქ ვიპოვით ჩვენ ისტორიული აზრის შეცვლას იმით, რასაც მე ანთროპომორფულ აზრს ვუნოდე. ივანე

მრისხანემ გაანადგურა რუსული საზოგადოება, მან საკუთარი თავის შემდეგ ნანგრევები დატოვა. შეგვიძლია გავიხსენოთ, რომ მის პერიოდში არისტოკრატიაში დამკვიდრდა აზრი საკუთრების გაუსხვისებადი ხასიათის შესახებ. ეს საფრთხეს უქმნიდა მეფის ძალაუფლებასა და ავტორიტეტს. ამიტომ ივანე მრისხანემ მოიგონა საიდუმლო პოლიცია, რომლის ამოცანა მეფის მტრების ჯაშუშობა იყო. არ არის გასაკვირი, რომ მას საკმაოდ ბევრი ასეთი მტერი აღმოაჩნდა, რომელთაგან თითოეული ფლობდა საკუთრებას. ამგვარად, ივანე მრისხანემ მეფე სოციალურად და პოლიტიკურად ცენტრალურ რეალობად აქცია. ყველაფერი, რაც მეფის ნებას არ ემთხვეოდა, მნიშვნელობადაკარგული იყო. მთელი საზოგადოება მეფის გადიდებულ ჩრდილად იქცა. მაგრამ ჩრდილი რეალური არ არის. იმ დროიდან არარეალობა იქცა რუსეთში სოციალური ცხოვრების პირობად. რუსეთი ჩრდილოვან საზოგადოებად იქცა, ამიტომაც მას გვერდი აუარა განმანათლებლობამ. და უდავოა, რომ ამაშია 1917 წლის ოქტომბრის რევოლუციის გამარჯვების ერთ-ერთი მიზეზი. რევოლუციამ მხოლოდ ფორმალიზება მოახდინა ხანგრძლივი ისტორიული ტრადიციისა, აღადგინა რა ის პირობები, რომლებმაც ოდესღაც ის მოავლინეს ქვეყანას. არარეალობა არარეალობას იყო დახვავებული. შედეგად, საბჭოთა ადამიანები დღემდე ებრძვიან ჩრდილებს, უნდა მიიღონ რა ორმოცდარვა ნებართვა, რათა ერთი უბრალო რამ გააკეთონ, არასოდეს იციან რა, თუ ვის ხელთაა მათი ბედი, და აღმოაჩენენ რა, რომ გონიერული ქმედების განსახორციელებლად მათი ნებისმიერი ძალისხმევის გზაზე ისევ ის საზარელი ჩრდილები დგანან.

— ის, რასაც თქვენ ამბობთ, კაფკას გვახსენებს.

— სწორედ კაფკამ აღწერა სახელმწიფო, როგორც რალაც, რაც ყველგან გარს გვერტყმის, მაგრამ ვერსად ვპოულობთ.

— ეს ბადებს თავსამტკრევ კითხვას იმის შესახებ, თუ როგორ უნდა ვიცოდეთ, როდის ვიმყოფებით ისტორიაში? მარქსი

და ლენინი, რასაკვირველია, თვლიდნენ, რომ ისტორიაში იმყოფებოდნენ, მის წინა ხაზზე.

— ზოგი კულტურული სიმბოლო ამას უკეთ ხსნის, ვიდრე ანალიზი. ლენინის დაკრძალვაზე ყველგან ტრანსპარანტები და ალმები იყო, რომლებიც ასეთის მსგავს გვაუწყებდნენ: „კომუნიზმი — კაცობრიობის აკვანი“, „ჩვენ მივიყვანთ კაცობრიობას სამოთხეში“, „შემოგვიერთდნენ ბავშვები“ და ა.შ. ლენინის დაკრძალვა იესო ქრისტეს დასვენებას ჰგავდა. რელიგიური სიმბოლოზმის ხაზგასმული მიბაძვა თავისთავად წარმოადგენს აისტორიული აზროვნების ნიშანს, სხვა სიტყვებით — აზრის იმ ფორმისა, რომელიც იდეალურის პოსტულირებას იმგვარად ახდენს, რომ ის ვერასოდეს შეძლებს რეალობასთან ეფექტურად ურთიერთქმედებას. ზუსტად ასევე ახდენდა მარქსი საზოგადოებრივი პროცესების მისტიფიცირებას ანალიზის დონეზე, გადაეწყო რა უტოპიურ მსჯელობაზე უკლასო საზოგადოების შესახებ, რომელიც სხვა არაფერი იქნებოდა, თუ არა ოქროს საუკუნის მითის განახლებული ვერსია. მაგრამ, სად არსებობს ოქროს საუკუნე? არსად! იმისათვის რომ, უტოპია ეფექტური იყოს, სიმბოლურმა აზროვნებამ რეალობას უნდა მოჰფინოს შუქი. ოქროს საუკუნის სიმბოლო არ გვეუბნება, რომ ასეთი საუკუნე ოდესმე არსებობდა და რომ ჩვენ კვლავ უნდა მოვიმოვოთ იგი. ოქროს საუკუნე არ არის რაიმე მატერიალური. მას ვერ გაანადგურებთ ვერანაირი მატერიალური მოვლენით, და ის ვერც რეალიზებას მოახდენს რომელიმე მატერიალურ მოვლენაში. მარქსმა კი ეს ოქროს საუკუნე მატერიალურ მოვლენად მიიღო, მას მიაჩნდა, რომ კერძო საკუთრების უარყოფით შესაძლებელი იყო უკლასო საზოგადოების მიღება. მარქსმა მეტაფიზიკური არსი მატერიალურ შესაძლებლობად აქცია. ეს ის შეცდომაა, რომელსაც ალქიმიკოსები უშვებდნენ: ისინი ცდილობდნენ მატერიალური საშუალებები სულიერ შედეგებად ექციათ.

— მაგრამ, რამდენად მოდიოდა ეს მარქსისგან და რამდენად მათგან, ვინც ლენინის მსგავსად იყენებდა მის აზრებს?

— გვიანდელმა მოაზროვნეებმა გააღრმავეს ის, მაგრამ შეცდომა უკვე მის ნააზრევში იყო მოქცეული.

— ამგვარად, როგორ ვიგებთ, რომ ისტორიაში ვართ?

— ისტორიული არსებობა მოითხოვს ადამიანის ცნობიერ მონაწილეობას ისტორიულ მოვლენებში. ეს ისაა, თუ როგორ გადავდივარ მე ცნობიერების ჩემი ფილოსოფიური გაგებიდან პოლიტიკურ თეორიაზე. ისტორია იწყება უნარიდან რეფლექტურად აღწერო ისტორია, უნარიდან შეავსო ცარიელი ადგილები და წარმოქმნა აზრი. ჩემთვის რომ საჭირო ყოფილიყო ამის გადმოცემა სამოქალაქო საზოგადოების ჩემი თეორიის ცნებებით, მე ვიტყოდი, რომ ისტორიულ რეალობას მოქალაქეები აღმოაჩენენ ერთობლივი განხილვით საზოგადოებრივ ფორუმებზე.

— უფრო დეტალურად მოგვიყევით თქვენი თეორიის შესახებ.

— მთელი ცხოვრება შეკუმშულ საზოგადოებაში გაეატარე. განსხვავება სახელმწიფოსა და საზოგადოებას შორის ნაშლილი იყო. ჩვენი საზოგადოებრივი ცხოვრება, როგორც შავი ხერე-ლი გალაქტიკაში, იმდენად გამკერძებულია, რომ საკუთარი თავი შთანთქა. იმის დემონსტრირებას, რის თქმასაც ვაპირებ, ხატოვანი მაგალითით შევეცდები. წარმოიდგინეთ საჭადრაკო პარტია. ვერ ისწავლით ჭადრაკის თამაშს მხოლოდ ფიგურათა ღირებულების შესწავლით; თუნდაც სვლების შესწავლით; ჭადრაკის გაგება შეგიძლიათ, თუ ფსიქიური ძალების იმ გრიგალს ჩანვდებით, რომელიც სვლებს შორის ბობოქრობს. იგივეა დამახასიათებელი სამოქალაქო ცხოვრებისთვისაც. იგი ხდება საზოგადოების ცხოვრების პაუზებში, ინტერვალებში, თავისუფალ სივრცეებში. პოეტი რილკე საუბრობდა *Leben in Figuren*-ის შესახებ — ცხოვრებისა, როგორც სიმბოლოთა თამაშის.

მე სივრცით ხატებს ვიყენებ, რათა იმაზე მივანიშნო, რომ ჩვენ თავისუფალი სივრცე გვჭირდება, რათა ვიფიქროთ, რათა საკუთარი თავი ვიპოვოთ, განვსაზღვროთ საერთო მიზნები. ასე რომ, სამოქალაქო საზოგადოების ცნება გულისხმობს სა-

ჯაროსა და კერძოს გამიჯვნას; სახელმწიფოსა და საზოგადოების; იდეალურისა და რეალურის; შინაგანისა და გარეგანის. სამოქალაქო საზოგადოება შენდება აქტზე იმის რწმენისა, რომ თუ ადამიანებს ნებას დართავენ, საკუთარ ინტერესებს მისდიონ, შეიქმნება სიმეტრია საჯარო და კერძო სამყაროებს შორის; რომ ჩვენი თავისუფალი მოქმედებები ბოლოს და ბოლოს ერთმანეთს შეერწყმება და საერთო კეთილდღეობამდე მიგვიყვანს. ომის დროს ამბობდნენ, რომ გერმანელები კარგად ორგანიზებულიები იყვნენ. მაგრამ ყველაფერი პირიქით იყო. თქვენ ვერ შეძლებთ საზოგადოების ორგანიზებას, თუ მას ყველაფერს გარედან მოახვევთ თავს და გაანადგურებთ ყველაფერს, რაც სპონტანურად იქმნება. ეს მოხდა ოქტომბრის რევოლუციის დროსაც – შემოდგა ფეხი სახელმწიფომ და შეეცადა შუამავლად ქცეულიყო ყველა საქმეში. სწორედ ეს იყო სიკვდილი სამოქალაქო საზოგადოებისთვის.

სახელმწიფო მიუსჯის მოქალაქეებს სიცოცხლეს სიკვდილის შემდეგ – იმ მინიმალურ სიცოცხლეს, რასაც სახელმწიფო გარანტირებს, მაგრამ მეტად განვითარება არ შეუძლია. თუმცა, როგორც ერთი ფრანგი პოეტი ამბობს: *Personne ne veut se rendre son âme* – არავის სურს საკუთარი სულის დათმობა.

ახლა კი ვალდებულნი ვართ უკან დავბრუნდეთ საფუძვლებისკენ და ისტორიულად განვიაზროთ ის, თუ როგორ ამოვხტით ისტორიიდან. ჩვენ თავები უნდა ავნიოთ და დამოუკიდებელი საზოგადოებრივი ძალები გავათავისუფლოთ. აქვე უნდა აღვნიშნო, რომ მარქსი აბსოლუტურად ბრმა იყო კერძო ცხოვრების, როგორც პოლიტიკის პირობის, არსებობისა და მნიშვნელობისადმი. კერძო საკუთრება და კლასები, როგორც დამოუკიდებელი საზოგადოებრივი ძალები, წარმოადგენენ სამოქალაქო საზოგადოების აუცილებელ პირობას. როდესაც არავინაა დამოუკიდებელი, ვერანაირი პოლიტიკა ვერ იარსებებს. სახელმწიფო მოქალაქეთა გარეშე – ეს მონსტრია. მარქსის შრომებში დიადი დაცინვაა ჩადებული, რადგან, უარყოფდა რა კერძო საკუთრებას, მან შექმნა კერძო საკუთრების ყველაზე ცუდი ფორმა. იცით, რა იყო ეს?

— რა იყო?

— პრივილეგიები. ეს კი დამანგრეველია. მათ მიეყვართ პოლიტიკური კორუფციის ყველაზე ცუდ ფორმასთან — ესაა თვითნებობა.

— ჩვენთან, აშშ-ში, ისეთი შთაბეჭდილება შეიქმნა, რომ საბჭოთა კავშირში ყველაფერი იცვლება, რომ დგება ახალი ეპოქა.

— კატა ამოხტა ტომრიდან და ვფიქრობ რთული იქნება მისი უკან შეტყუება. და მაინც, „საჯაროობისა“ და „გარდაქმნის“ გზით სიარულის დღევანდელი მცდელობების შედეგი სრულებით არ არის ცხადი. ჩვენ თითქოს ნისლში ვმოძრაობთ, და არავინ იცის ზუსტად, რა ხდება. მე, რასაკვირველია, მხარს ვუჭერ რეფორმათა ძალისხმევას, როგორც ამას 50-იანი წლებიდან მოყოლებული ვაკეთებდი. სტალინი ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო, მაგრამ რეფორმათა სულისკვეთება უკვე იგრძნობოდა. ამის ერთ-ერთი წყარო იყო ადრეული, ჰუმანისტი მარქსი, რომელიც ესოდენ მჭევრმეტყველად საუბრობდა ადამიანის ჭეშმარიტი განვითარებისა და გაუცხოვების შესახებ. ჯერ კიდევ მაშინ გვაოცებდა, რომ რაგინდ ხისტი არ უნდა ყოფილიყო გაუცხოვება კაპიტალისტურ ქვეყნებში, სტალინის პირობებში ის კიდევ უფრო ხისტი იყო. დიადი ინტელექტუალური ტრაგედია იმაში მდგომარეობდა, რომ მარქსის აზრმა ვერ ჰპოვა განვითარება ამ ხაზით, და, ნაცვლად ამისა, უტოპიური აზროვნების ქაობში ჩაეშვა.

რეფორმატორული აზროვნების კიდევ ერთი წყარო იყო ჰუმანისტური პოზიცია XIX საუკუნის დიდი რუსი მწერლებისა და ისეთი ფილოსოფოსების, როგორიც ნიკოლაი ბერდიაევი. მათი ცოცხალი აზრის ტრადიცია შენარჩუნებული იყო უფროსი თაობის ადამიანთა მიერ, რომელთა ნაწილს პატიმრობა ჰქონდა გამოვლილი, სხვები ასწავლიდნენ ყველასათვის უცნობ პროვინციულ სკოლებში, კიდევ ერთი ნაწილი განდევნილი იყო, ზოგმა კი ჩემი გზა აირჩია — თვითგანათლებისა და ხელისუფლებისგან შორს დგომის. დროსთან ერთად ჩვენ გავიცანით ერთმანეთი და ასევე გარკვეული გავლენა მოვიპოვეთ საზოგადოებაში.

— მაგრამ, თქვენ არ გაქვთ მიდრეკილება, ზედმეტად შეაფასოთ ეს გავლენა.

— ფრიად შორს ვარ ამისგან. საბჭოთა კავშირში დღემდე მეტისმეტად პრიმიტიული საზოგადოებრივი გრამატიკაა — შედეგი მრავალ საუკუნეთა ჩრდილოვანი არსებობისა. სწორედ ამის შედეგად იქნა აღიარებული მარქსიზმი აქ მრავალის მიერ, როგორც უღრმესი პოლიტიკური და ეკონომიკური ფილოსოფია. ადამიანები ვერ ხვდებოდნენ, სად იყო განსხვავება, და არ იყვნენ მზად, შეესწავლათ იგი კრიტიკულად, ისტორიულად. დღემდე ჯერ კიდევ მოისაკლისებს რეალობის განცდას საშუალო მოქალაქე, რაღაც არის გაბზარული მის დამოკიდებულებაში გარემომცველ სამყაროსთან. ადამიანები მოისაკლისებენ გატაცებულობას, სიცოცხლის სიყვარულს, თვითგამორკვევის ნებას. ესაა ადამიანები, რომლებმაც არ იციან შედეგები, რომლებსაც არ შესწევთ უნარი გაიგონ სოციალურ პროცესთა არსი, არ შესწევთ უნარი, გამოიტანონ სოციალურად მნიშვნელოვანი დასკვნები, — მათ არ გააჩნიათ უნარი, როგორიც უნდა გააჩნდეს ყოველ მოქალაქეს, რათა გარეშე მოვლენები თავის შიდა შეხედულებებს შეუფარდოს. მარქსიზმის ენით: ისინი გაუცხოვებულები არიან. ზოგი დასავლელი ამბობს, რომ ჩვენ კარგ კონსტიტუციას მოვისაკლისებთ. მაგრამ ჩვენ კარგი კონსტიტუცია გვაქვს, შესაძლოა ყველაზე დემოკრატიული არსებულთა შორის და სხვებზე მეტად მსწრაფი მომავლისკენ.

პრობლემა იმაშია, რომ ჩვენში წარმოუდგენლად მცირეა იმ მოქალაქეთა რაოდენობა, რომლებსაც შესწევთ უნარი მის შესაბამისად იცხოვრონ, იმის რეალიზებით, რაც მასშია ჩანერილი. მცირე ხნის წინ უნივერსიტეტის სტუდენტებს ვესაუბრებოდი. ისინი გულისტკივილს გამოთქვამდნენ მათ საერთო საცხოვრებელში მილიციონერთა გადაჭარბებული მყოფობის გამო. მე ვუთხარი: რატომ არ მიიღებთ ორგანიზებულ სახეს და არ გაყრით მათ? დღევანდელ დღეს ეს შესაძლოა მოხდეს. მაგრამ მათ აზრსმოკლებული მზერით შემომხედეს. მსგავსი გადანწყვეტილება დამოუკიდებლად მათ არასოდეს მოსვლიათ თავში.

— ასეთ შემთხვევაში როგორი იქნება რეფორმათა შედეგი? შეძლებს კი სახელმწიფო სამოქალაქო საზოგადოების შექმნას საკუთარი თავის რეფორმირების პროცესში?

— შეუძლებელია. სახელმწიფო — ესაა პრობლემა და არა გადანყვეტილება. თუმცა, უნდა ვაღიარო, მრავალი ჩემი კოლეგა ფიქრობს, რომ ამ გზით უნდა ვიაროთ.

— გორბაჩოვი სწორ გზაზე დგას?

— ვფიქრობ, რომ დიახ. უდავოდ.

— როგორია მისი შანსები წარმატებისა?

— ვერავინ იტყვის.

— ეს თითქოს თქვენ რთულ მდგომარეობაში გაქცევთ — თუკი საზოგადოებრივი სივრცეები, რომელთა შექმნა გსურთ თქვენ, მართლაც შეიქმნება, ხომ არ წარმოიქმნება საფრთხე, რომ მათ არასწორი ადამიანები დაიკავებენ?

— არანაირი გარანტია არ არსებობს სამოქალაქო საზოგადოების უცილობელი ხარისხიანობისა. მაგრამ ჩვენ უნდა გავრისკოთ.

სამოქალაქო საზოგადოება შეესაბამება ადამიანისა და თვით ისტორიის, როგორც კეთილისა და ბოროტის დრამის ისტორიულ შესაძლებლობებს. სწორედ ამაშია ადამიანის ღირსება: არჩევანი კეთილსა და ბოროტს შორის.

— მეტისმეტად ფატალისტური ხომ არ არის ეს? და ამით, როგორც ჩანს, მცირდება პოლიტიკური ეფექტურობა იმ თავისუფლებისა, რომელსაც თქვენ მიელტვით.

— არც ადამიანის თავისუფლების ფორმულა არსებობს და არც საშუალება ადამიანის იდიოტიზმის წინააღმდეგ. პოლიტიკური ეფექტურობა არ არის მთავარი, მთავარი — თავისუფლებაა.

— ამაში, როგორც ჩანს, იკითხება თქვენ მიერ XIX საუკუნის დიდი რუსი მწერლების უშუალო მემკვიდრეობა.

— ამაში, ალბათ, ჩემ მიერ მთელი დასავლური ტრადიციის უშუალო მემკვიდრეობა ჩანს. ეს მე ისტორიულ მოაზროვნედ მაქცევს.

— როგორია, თქვენი აზრით, ფილოსოფოსის ან ნებისმიერი მოაზროვნის საზოგადოებრივი როლი? უნდა აკეთებდეს თუ არა ის საჯარო გამონათქვამებს, იყოს სოციალურად ან-გაჟირებული?

— ფილოსოფიის წარმოება მხოლოდ საჯარო გამონათქვამებით არ ხდება. თუ ჩემს პირად გამოცდილებას მივმართავ — მე შესაძლოა ფილოსოფოს-ჯაშუშად მემსახურა.

— ნუთუ თქვენ არ გაქვთ განსაკუთრებული პასუხისმგებლობა საზოგადოების წინაშე?

— მარტვილი არ ვიქნები. მე დაველაპარაკები ხელისუფლებას, როდესაც ჩავთვლი, რომ ის მზადაა ჩემს მოსასმენად. მანამ კი, ჩემი საკუთარი შესაძლებლობებით, მე წავაქეზებ ამ ხელისუფლებას მოქმედებისკენ და დავმოძღვრავ მას.

— ჯერ კიდევ ღია გვაქვს კითხვა იმის შესახებ, თუ რით შეიძლება შემოიქცეს რეფორმები საბჭოთა კავშირში.

— რამდენიმე ფაქტორის ხსენება შეიძლება. იმით დავინწყოთ, რომ რეფორმის იდეამ ფესვი გაიდგა მრავალი მოაზროვნისა და პოლიტიკოსთა დიდი ნაწილის გონებაში, რომლებიც პარტიულ ფუნქციონერებში არ უნდა აგვერიოს; არსებობს საკმარისი ეთნიკური დაძაბულობა, რამაც, თუ სათანადოდ მივმართავთ, შესაძლოა რეფორმების განვითარებას შეუწყოს ხელი; ისეთ ქვეყნებში, როგორიც ლატვია და ესტონეთია, თვით ერის გენეტიური მეხსიერება აღდგება რესპუბლიკური სულის ახალ გადმონაჩქეფში; უპრეცედენტო განახლება მიმდინარეობს ისეთ სატელიტურ ერებში, როგორიც პოლონეთი და უნგრეთია. გარდა ამისა, არსებობს საზოგადოებრივი აზრის ძალა და ერებს შორის სოლიდარობის მზარდი გრძნობა. მომხრე ვარ ჩავთვალო, რომ ეკოლოგიური მოძრაობა შესაძლოა რეფორმების ყვე-

ლაზე დიდ მამოძრავებელ ძალად იქცეს. მწვანეთა მოძრაობა საკმაოდ ძლიერია საბჭოთა კავშირში. ნებისმიერ შემთხვევაში, რეფორმები გაბედულადაა დანყებული და, ჩემი აზრით, ან ახლა ან არასოდეს — ეს უკანასკნელი შანსია საბჭოთა კავშირისთვის, შეუდგეს მართებულ გზას. თუ ეს მომენტი ჩაივლის, შემდეგი შესაძლოა დიდხანს აღარ დადგეს.

— ცივი ომი დასრულებულია?

— ცივი ომი ნაწილობრივ იმ პრიმიტიული საზოგადოებრივი გრამატიკის შედეგია, რომლის შესახებ უკვე ვისაუბრე. ჩვენ ვსაუბრობთ სოციალიზმისა და კაპიტალიზმის შესახებ, თითქოს ეს ორი მოასპარეზე სისტემა იყოს. მაგრამ კაპიტალიზმი არ წარმოადგენს სისტემას იმავე აზრით, როგორც სოციალიზმი. კაპიტალიზმი, თუ მას განვიხილავთ, როგორც საშუალებას შემოსავლის მაქსიმიზებისა გაფართოებული, კონცენტრირებული, მაგრამ საზოგადოებრივად განაწილებული შრომის გზით — ასეთი კაპიტალიზმი წარმოადგენს მხოლოდ ერთ ისტორიულ მოვლენას მრავალ მოვლენათა შორის, რომლებიც თანამედროვე ევროპულ საზოგადოებას ახასიათებს. ეს ერთი მოვლენაა, რომელიც სხვათა გვერდით არსებობს, რომლებიც სრულიად განსხვავებულია თავისი ბუნებით იმაში, რასაც თანამედროვე ევროპული სამოქალაქო საზოგადოება, ურბანიზებული ინდუსტრიული საზოგადოება ეწოდება.

იმაში, რასაც მე ურბანისტულ ინდუსტრიულ დემოკრატიას ვუწოდებ, მთელი ენერგია, მთელი კულტურა გადანაწილებულია მრავალ საზოგადოებრივ დაწესებულებაში, ხოლო განაწილებულია იმ ძალების მიერ, რომლებსაც შინაგანად არაფერი აქვთ საერთო იმასთან, რისთვისაც სიტყვის მკაცრი აზრით მართებული იქნებოდა გვეწოდებინა კაპიტალიზმი, როგორც მოვლენა. კაპიტალიზმი, როგორც მოვლენა, თავისი შინაგანი ბუნებით არ ვრცელდება თანამედროვე ევროპული და ამერიკული საზოგადოების ყველა მოვლენაზე. ამ აზრით, კაპიტალისტური სისტემა არ არსებობს.

მაგრამ, იმავეს ვერ ვიტყვით სოციალიზმის შესახებ. სოციალიზმი წარმოადგენს სისტემასა და სტრუქტურას, რომელ-

იც თავისი შინაგანი ბუნებიდან გამომდინარე მსჭვალავს ჩვენი საზოგადოების დანარჩენ მოვლენებს, მორალური და იდეოლოგიური სფეროების ჩათვლით.

ამგვარად, ჩვენი პრობლემა შემდეგში მდგომარეობს: ჩვენ გვაქვს სოციალისტური სისტემები ზემოაღნიშნული აზრით, მაგრამ არ გვაქვს განვითარებული სამოქალაქო საზოგადოება. დასავლეთის ქვეყნები XVIII, XIX და XX საუკუნეებში წააწყდნენ პრობლემას კაპიტალიზმის, როგორც მოვლენის დანერგვისა სამოქალაქო საზოგადოებაში, ჩვენთვის კი პრობლემა იმაში მდგომარეობს, რომ შემოვიტანოთ სოციალიზმი, როგორც მოვლენა, სხვა სიტყვებით – სხვა მოვლენებთან ერთად გარდავქმნათ ის, რაც ჯერ-ჯერობით ერთადერთ სისტემას წარმოადგენს, განვითარებული, არტიკულირებული და სტრუქტურირებული სამოქალაქო საზოგადოების მოვლენად, რომელშიც სოციალიზმი მართლაც შეძლებდა ადგილის დაკავებას. ის მხოლოდ და მხოლოდ ერთ-ერთი მოვლენა იქნებოდა. მან კი უნდა დაიკავოს ასეთი ადგილი, რადგან „სოციალიზმი“ – ესაა დიდი ევროპული იდეა, ერთ-ერთი უდიდესი ევროპული იდეა.

— შესაძლოა, რომ ეს იყოს სოციალიზმი საყოველთაო კეთილდღეობის დასავლეთევროპულ დემოკრატიათა მაგალითის მიხედვით?

— ო, არა! მე არ ვფიქრობ, რომ საყოველთაო კეთილდღეობა ესოდენ მისასალმებელია.

— არც გაჭირვებულთათვის?

— რასაკვირველია, ჩვენ ვალდებულები ვართ, დავეხმაროთ ადამიანებს. მაგრამ მე წინააღმდეგი ვარ საყოველთაო კეთილდღეობისა, რადგან ის ადამიანებს დამოკიდებულად აქცევს. ვიყოთ ზრდასრულები – ნიშნავს ვიცოდეთ, რატომ და როგორ ვცხოვრობთ, როგორია ჩვენი არსებობის წყაროები. ორთეგა-ი-გასეტი წერდა მასების, როგორც მკვდარი ქსოვილის შესახებ, გულისხმობდა რა იმას, რომ ადამიანთა დიდ რაოდენობას არ აქვს დამოკიდებულება თავისი არსებობის წყაროებთან. მათ გაგებას ჩვენ უუახლოვდებით შრომითა

და პასუხისმგებლობის ალებით. ხოლო საყოველთაო კეთილდღეობის პრინციპი ამორებს ადამიანებს ასეთი წყაროებისგან, როგორც ეს კარგად უჩვენა მარქსმა ადრეულ ნაშრომებში. როდესაც მე სოციალიზმის, როგორც დიადი იდეის შესახებ ვსაუბრობ, მხედველობაში მაქვს თვითგამორკვევის პრინციპი. მე მხედველობაში მყავს მოქალაქეები, რომლებიც იმდენად განვითარებულნი არიან, რომ გააჩნიათ საზოგადოებრივი მსჯელობის უნარი და კუნთები საზოგადოებაში სარისკო და საპასუხისმგებლო ქმედებების განსახორციელებლად, რომელშიცხოვრება მათთვის წარმოუდგენელია იმის გარეშე, რომ მასში საკუთარ თავს ვერ ცნობდნენ, რომ მათ არსებობას არანაირი შედეგი არ ჰქონდეს. მე არ მსურს ისეთი ცხოვრების გავლა, რომელშიც საკუთარ თავს ვერ ვიცნობდი, — ასეთ ცხოვრებას საკუთარ ცხოვრებად ვერ ჩავთვლიდი. მხოლოდ ასეთ ადამიანებს შეიძლება ეწოდოთ მოქალაქეები. არა მათ, რომლებიც უბრალოდ ფლობენ საზოგადოებრივ საქმეებში მონაწილეობის უფლებას, არამედ მათ, რომლებიც საკუთარ თავზე ვალდებულებებს იღებენ და უნარი შესწევთ შეასრულონ თავისი ვალდებულებები საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. ესაა ბერძნული სამყაროს ძველი იდეა, ძველბერძნული საზოგადოების ერთ-ერთი უდიადესი მიღწევა: ჩვენ არა მხოლოდ უფლება გვაქვს, არამედ ვალდებულებაც, მონაწილეობა მივიღოთ საზოგადოებრივ საქმეებში და გადავჭრათ ჩვენი პრობლემები.

— ეს თქვენ პლატონისგან ისწავლეთ?

— დიახ. რამაც პლატონთა მიმიყვანა, ესაა მისი მძლავრი მეტაფორა გამოქვაბულისა, რომელშიც ის გვიჩვენებს ადამიანებს, რომლებიც ჩრდილებს ებრძვიან. და შემდეგ, მან ასევე გვიჩვენა, რომ არ არსებობს სრული განხეთქილება რეალურსა და იდეალურს შორის. პოლისი შესაძლოა შეიცავდეს იდეალურს, როგორც სოციალური მოწყობის ერთ-ერთ ელემენტს. The body social გონის მატარებელს წარმოადგენს. პლატონს არ დაუშვია მარქსიზმ-ლენინიზმის მიერ დაშვებული შეცდომა: ის უფლებას არ აძლევდა იდეალურს, განესაზღვრა რეალური. პირიქით, ის იწყებდა რეალურით, ჩრდილებით და იდეალურს

რეალურის მეშვეობით აღწევდა. ეს შეესაბამება იმას, რასაც ქრისტიანი თეოლოგები ხორცშესხმის პრინციპს უწოდებენ – იმ იდეას, რომ კონკრეტულის ერთგულება, და ყოველდღიურ საქმეთა და კარგად შესრულებული სამუშაოს სიყვარული შესაძლოა იდეალურის ხორცშესხმის საშუალებად იქცეს.

როდესაც პლატონის აზრი რელიგიური ტრადიციის ნაწილად იქცა, მან გაორება განიცადა: დასავლეთის ნაწილმა მრავალი შეინარჩუნა პლატონის რეალიზმიდან, რომელიც იმ დროს, როცა პურიტანები გამოჩნდნენ, აყვავებას განიცდიდა. აღმოსავლური ქრისტიანობა კი, რომელმაც საკმაოდ მძლავრი გავლენა მოახდინა რუსეთზე, მეტად იყო გადახრილი მისტიური, მიღმური განმარტებისკენ, იმ იდეის ერთგული იყო, რომ ხსნა უმეტესად სამყაროს უარყოფაშია, ვიდრე მუშაობაში მისი იდეალური შესაძლებლობების ხორცშესხმისკენ.

— თქვენ რამდენჯერმე ახსენეთ იმანუელ კანტი. რა პოლიტიკური გაკვეთილები გამოიტანეთ ამ უკიდურესად რთული ფილოსოფოსის შრომებიდან?

— კანტს მიაჩნდა, რომ ცნობიერების სტრუქტურა ერთი და იგივეა ყველასთვის, რის გამოისობით ყველას ეყოფა გონება საზოგადოებრივი პრობლემების გადასაჭრელად. მას სწამდა, რომ გონების შუქის გავრცელება თავისი ლოგიკით მიგვიყვანდა უფრო დიდ თავისუფლებასა და გაფართოებულ სამოქალაქო უფლებებამდე. ის საუბრობდა მთავრობების შესახებ, რომლებიც ადამიანებს ისეთი პატივისცემით მიმართავენ, როგორიც გონიერ ადამიანებს მართებთ. განსაკუთრებით მიმზიდველი ჩემთვის არის კანტის იდეა მსოფლიო მოქალაქის შესახებ. კანტის აზრის ერთ-ერთი წესი იყო სხვისი თვალსაზრისით ფიქრი და ამგვარად ქცევა კოსმოპოლიტად საკუთარ მსოფლმხედველობაში. დღეს ყოველი ჩვენგანი ერთმანეთის თვალსაზრისით უნდა ფიქრობდეს და ამგვარად იქცეს მსოფლიოს მოქალაქედ.

სხვა ჟენა (1989³⁰)

[კითხვას იმის შესახებ, თუ რას წარმოადგენს კულტურა, რა შინაარსს დებს მასში თანამედროვე ფილოსოფია, პასუხად მოჰყვა:]

— ...არსებობს პროცესები, რომლებიც ჩვენთვის უცნობი ან ახალია, მაგრამ პრინციპში ისინი არ არის ამოუცნობი, ანუ ჩვენ ვთვლით, რომ თუ კვლევას დავინყებთ, მათ გაგებას შევძლებთ... ლათინურ ამერიკას დიდი ხანია იკვლევენ. არსებობს, სულ ცოტა, ესპანელთა ხუთასწლიანი ყურადღება რეგიონისადმი, ტრადიცია და ცოდნა მის შესახებ და, ალბათ, ტრადიცია კითხვებისა. მაგრამ მოხდა ახლა რაღაც ახალი იმ აზრით, რაც პრინციპულად ამოუცნობი არ აღმოჩნდებოდა?

— პრინციპულად ამოუცნობი? უბრალოდ თვით სამყარო შეიძლება იყოს პრინციპულად ამოუცნობი. თუკი მხოლოდ ამ აზრით... ვფიქრობ, რომ ლათინური ამერიკის ახალი ხატის აუცილებლობა სწორედ ჩვენს თანამედროვე სიტუაციას უკავშირდება. ის გავლენას ახდენს ლათინოამერიკისტიკაზე, და არა მხოლოდ მასზე, გვაიძულებს რა, ვეძებოთ ახალი თეორიული მიდგომები.

— ანუ, ეს აუცილებლობა უკავშირდება რომელიღაც (ბრჭყალებში) რევოლუციურ ინტრიგათა დასაბუთების წარუმატებლობას, ლათინურ ამერიკაში, როგორც ამისათვის სათანადო რეგიონში, რევოლუციის ექსპორტის ჩანაფიქრსა და ა.შ. ასეა?

— ძირითადადში ალბათ ასეა.

— მცირედი ხომ არ არის ეს იმისათვის, რომ მოძრაობაში მოვიყვანოთ მთელი მძიმე არტილერია — კულტურისა და ევრო-

პოცენტრიზმის, და, პირიქით, განსაკუთრებული ლათინოამერიკული გზის ცნებები?

— საქმე იმაშია, რომ ლათინოამერიკელები ეძებენ საკუთარ თვითმყოფადობას, იკვლევენ სახელდობრ კულტუროლოგიურ პრობლემებს. ისინი კულტურიდან გამოდიან. მასში შეიგრძნობენ რაღაც საფუძველს. ეს ჩვენს სლავიანოფილობას მაგონებს. საკუთრივ თუ ვიტყვით, მათ სპეციფიკა არ აინტერესებთ — იკვლევენ რა მას, ისინი ასაბუთებენ საკუთარ უფლებას სრულყოფილ მოქალაქეობაზე თანამედროვე სამყაროში. ჩვენი მკვლევარები მნიშვნელოვანწილად მათ მიყვებოდნენ. სხვათა შორის, ჩვენს ჟურნალში იგეგმება მრგვალი მაგიდა კულტურის პრობლემებზე, ორი კლუტურისა, რათა შევეცადოთ ახლებურად დავინახოთ ჩვენთან ჩამოყალიბებული ტრადიცია რეგიონის კვლევისა.

— მხედველობაში ავტოქტონური და ევროპული შემადგენლებია?

— იგულისხმება კულტურის შესახებ საუბარი სხვადასხვა მხრიდან. მაგრამ, თუ საუბარი მიდგომათა ტრადიციასაც შეეხება, აუცილებელი იქნება ორი კულტურის ე.წ. ლენინურ თეორიაშიც გავერკვეთ.

— ამის შესახებ საუბარს ხომ აზრი არ აქვს...

— მიუხედავად ამისა, რედაქციაში დროდადრო მოაქვთ სტატიები, რომლებშიც ეს თეორია საწყის მეთოდოლოგიურ პრინციპად რჩება, გამოიყენება სრული სერიოზულობით. სასურველი კი ტერიტორიის განმენდა იქნებოდა...

— ...თუ თვით პრინციპული ფაქტია საინტერესო მისი შედეგებით — ზოგადად ადამიანის გონების, მისი წარმოსახვის ჰორიზონტისთვის (ამერიკის აღმოჩენის ფაქტი), სხვა სიტყვებით — ერთიანობამდე მიყვანა ადამიანის ბინადრობის თუნდაც ხილული სფეროსი?

— მთავარი ესაა, თუმცა ნაჭუჭი უნდა ამოვტეხოთ, რათა ჭეშმარიტ პრობლემატიკაზე გავიდეთ. სწორედ იმაზე, რასაც თქვენ ამბობთ.

— ნაჭუჭის ამოტეხვა ალბათ არ იქნება რთული, რადგან ის ნმინდად ანგარებითია. ის მოშორდება, როდესაც გაქრება კონიუნქტურა, ხოლო კონიუნქტურა ქრება პოლიტიკური ან რაიმე სხვა მიზეზით. შეიძლება ჩაითვალოს, რომ ის ახლა გამქრალია. და ეს ნაჭუჭი თავისთავად ქრება, რადგან ცხადია, რასაკვირველია, — ეს ზოგი რევოლუციონერის ოცნებაა — გქონდეს ქვეყანა ექსპერიმენტისთვის სუფთა სახით. არსებობდა ლათინური ამერიკის რომელიმე სახელმწიფო, როგორც კანდიდატი ასეთი ექსპერიმენტისთვის, — კომუნისტურის ან სოციალისტურის, — ეს უბრალოდ გაქრა ჩვენთან იმ ადამიანების გაუჩინარებასთან ერთად, რომლებიც შეიძლება, რომ მსგავს წარმოდგენათა მგზნებარე მატარებლები იყვნენ.

ამასთან, სოციალურ ექსპერიმენტებს უკვე ჰქონდათ ადგილი ლათინურ ამერიკაში. თუ სწორად მახსოვს, სოციალური რესპუბლიკა იქ ერთხელ იყო ორგანიზებული იეზუიტთა ხელმძღვანელობით.

— იყო იეზუიტიური სახელმწიფო პარაგვაიში...

— პარაგვაიში... მაგრამ, იცით, ეს ხომ საინტერესო თუნდაც ამ რევოლუციურ თეორიათა თვალსაზრისით არის! საინტერესო დაბრკოლებაა! ეს ქვეყანა ჩვენ წარმოგვიდგენია სოციალური უსამართლობის ერთ-ერთ მაგალითად, შესაბამისად კი სიტუაციის რევოლუციურობისა, თანაც ისტორიული უსამართლობისა, რაც ესპანელების, როგორც დამპყრობლების მიერ იყო დამკვიდრებული, ხოლო კათოლიკური რელიგიის მიერ იდეოლოგიურად გამყარებული უპირველეს ყოვლისა იეზუიტთა ორდენის მიერ, რომელიც ერთ-ერთი უმთავრესი პერსონაჟი იყო ლათინოამერიკულ სცენაზე, ისტორიულ სცენაზე.

— ის ჯერაც მნიშვნელოვან როლს თამაშობს, თუმცა, როგორც ჩანს, უკვე სხვა ნიშნით.

— მნიშვნელოვან როლს თამაშობს. მაგრამ, აქ კიდევ ერთი დაბრკოლებაა მთელი ამ, ასე ვთქვათ, შუქ-ჩრდილის ნეტარი განაწილებისთვის. არსებობს ერთი უცნაური ფაქტი — უბრალოდ კითხვას დაგისვამთ: ცნობილია თუ არა თქვენთვის წყარო, ისტორიული წყარო ადამიანის უფლებათა დეკლარაციისა, სახელდობრ იმ უფლებებისა, რომლებიც ევროპული კულტურის მიღწევას წარმოადგენენ, და რომელთა, ასე ვთქვათ, *familier moei*-ს ადამიანისა და მოქალაქის უფლებათა დეკლარაცია წარმოადგენს, გაცხადებული საფრანგეთის რევოლუციის მიერ?

— ზუსტად ვერ გიპასუხებთ, მაგრამ ეს უპირობოდ ქრისტიანობასთან უნდა იყოს კავშირში.

— იცით, რატომ გეკითხებით? ეს ხომ პარადოქსულია, როდესაც ისეთ სურათს ვხატავთ, რომელზეც ესპანელები საკმაოდ პირქუშად გამოიყურებიან. რასაკვირველია, ერთი მხრივ, ეს მისიონერია, მაგრამ სადღაც მის ზურგს უკან ბოროტი ჩრდილი იზრდება — ეს ინკვიზიციაა. შემდეგ — ესპანეთის სიძლიერის დაკნინება სწორედ ამერიკის დაპყრობიდან საკმაოდ მცირე ხნის შემდეგ და მეტროპოლიების ჩაკეტვა საკუთარ თავში, გარკვეულწილად მისი ამოვარდნა ევროპიდან, მოწინავე ევროპული კულტურიდან, და, რაღა თქმა უნდა, ტექნიკური, სამრეწველო და ეკონომიკური ჩამორჩენილობა. და მიუხედავად ამისა, ფაქტს, რატომაც გისვამთ ამ კითხვას, ის უცნაური გარემოება წარმოადგენს, რომ ადამიანის უფლებათა კონცეფცია ესპანელი იეზუიტების მიერ არის შექმნილი.

— აქ როგორ უნდა ვიყოთ?

— ეს კი... როგორ? არ ვიცი. ეს ხომ უცნაურია. ბუნებრივი იქნებოდა, ადამიანის უფლებათა კონცეფცია და თვით იდეა რომ, მაგალითად, საფრანგეთის რომელიმე ენციკლოპედისტს, ან ინგლისის დიდი ქარტიის Habeas Corpus³²-ის მომხრეს, ან მიმდევარს შეემუშავებინა. მაგრამ საკმაოდ ინტენსიური ინტელექტუალური სამუშაოს ნაწილსა და შედეგს, სამუშაოსი, რომელსაც იეზუიტები აწარმოებდნენ, და, როგორც ივარაუდე-

ბა, ანგარებითი მიზნით, წარმოადგენდა ადამიანის უფლებათა თვით ცნებისა და კონცეფციის შემუშავება ამ სიტყვის თანამედროვე აზრით – კონცეფციისა, რომელიც ჩადებულია, როგორც საფრანგეთის რევოლუციის დეკლარაციაში, ისე გაეროს დეკლარაციასა და ა.შ. ეს მეტად სახალისო, საინტერესო საკითხია. ის, რასაკვირველია, მეორე მხარეს წარმოადგენს საკითხისა ესპანელი დამპყრობლის ე.წ. რენესანსულობის შესახებ. რამდენად მართებულია მოსაზრება, რომ ეს – რენესანსული ტიპი, ერთგვარი აბჯარასხმული ჰუმანისტია? ასე გამოდის? მაშინ მეტ-ნაკლებად არაწინააღმდეგობრივი აღმოჩნდება ფაქტი, რომ მას მისიონერის ჩრდილი მოსდევს – ესპანელი იეზუიტისა, რომელიც მონაწილეა ადამიანის უფლებათა თვით ცნების გამოგონების.

— პიროვნების ცნება? ის ხომ ფუნდამენტურია ახალი დროისთვის. აქაც შეიძლება პიროვნების შესახებ საუბარი ამ, იეზუიტური, კონცეფციით?

— შეგვიძლია არც ვთქვათ, მაგრამ ის თავისთავად იგულისხმება ერთი უბრალო მიზეზით – იეზუიტები ქრისტიანები არიან, ეს ქრისტიანული ორდენია, პიროვნების ცნება კი ფუნდამენტურია ქრისტიანობისთვის.

რატომ მოხდა, რომ ეს დამპყრობლები, ეექსპლუატატორები და მძარცველები უეცრად სრულიად განსხვავებულისა და საპირისპიროს მონაწილეებად იქცნენ – მონაწილეებად მოძრაობისა ადამიანის უფლებებისთვის? ვთქვათ, ეს გასაგები იქნებოდა, თუ დავუშვებდით, რომ ამის მიზეზი მათი ქრისტიანობაა, მაგრამ, როგორც ცნობილია, ქრისტიანული ეკლესია მრავალ ცოდვაშია მხილებული, ხოლო მისი ზოგი წარმოდგენა შესაძლოა განხილულ იქნას, როგორც წმინდა წყლის ფარისევლობა. ანუ, შესაძლებელია ეკლესიისადმი მიდგომა იყოს, როგორც ორგანიზაციის, და არა რომელიმე მეტაფიზიკური კრედოსადმი, როგორც ინსტიტუტისა და არა იმისადმი, რასაც ის ფიქრობს პიროვნების შესახებ. ის, რაც სახარებიდანაა ნასესხები, შესაძლოა განხილულ იქნას, როგორც წმინდა წყლის ფარისევლობა

და სრულიად განსხვავებული ინსტიტუციონალური მიზნების შენიღბვა, რომლებიც განისაზღვრება ანგარების, დაპყრობის, ძარცვის, გამდიდრების და ა.შ. ტერმინებით.

— გასაგებია. მაგრამ სინამდვილეში როგორ უნდა მოვიქცეთ ამ წინააღმდეგობასთან, როგორ წყვეტოთ მას? ის მართლაც ფუნდამენტურად გამოიყურება. გარდა ამისა, აქ თანამედროვეობასთან ანალოგიებიც საკმაოდ შთამბეჭდავია, ჩვენს რევოლუციასთან, 17 წელთან?

— თქვენ როგორ განაგრძობდით ანალოგიას?

— თუ მარქსიზმს ისე განვიხილავთ, როგორც ეთიკას, მაშინ გამოდის, რომ...

— მაგრამ თვით მარქსისტები გვაფრთხილებენ, რომ მასში ეთიკის ნატამალიც არ არის, — სწორედ იმ შემთხვევისთვის, თუ აზრად გეწვევთ ფანტაზია, განიხილოთ ეს ფენომენი ეთიკური თვალსაზრისით. მკაცრად გვაფრთხილებენ, რომ მარქსიზმი ეთიკის ნატამალსაც არ შეიცავს.

— ...უკუქცევა გამოდის, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, რაღაც კავშირი მაინც არსებობს, — შორეული, წინააღმდეგობების გავლით, მაგრამ სიღრმემდე წასული, რომელიც ადამიანს განსაზღვრავს, კავშირი ეთიკურ სისტემებთან, მაშასადამე, ქრისტიანობასთან. ეთიკის სახით განხილვა შეიძლება, რადგან საფუძველშია — „კომუნიზმის მშენებლის მორალური კოდექსი“, სწრაფვა „სამყაროს შეცვლისა უკეთესობისკენ“. როგორ? პრინციპით — წყალნაღებულთა ხსნა თვით წყალნაღებულთა საქმეა. თავდაპირველად — პროლეტარიატის საქმე, შემდეგ — პროლეტარიატისა და ულარიბესი გლეხობის, შემდეგ, როდესაც გლობალური პრობლემები იჩენს თავს და სამყარო კიდევ უფრო მჭიდროვდება, როდესაც საზოგადოება სულ უფრო ორგანულად ითვალისწინებს სხვადასხვა კლასებისა და სოციალური ჯგუფების ინტერესებს, მარქსიზმი მრავალკლასობრივ მოძღვრებად

იქცევა. თუმცა, აქ განტოტება იქმნება: ან სოციალ-დემოკრატიზება, ან... არაფერი გამოგვივა.

— რატომ? ბოლშევიკების როლის საკუთარ თავზე აღება სავსებით შეუძლიათ მღვდლებს. „გათავისუფლების“ თეოლოგია, „სახალხო ეკლესია“ — იქნებ ეს არის ბოლშევიზმის ნაირსახეობა? თუ ბოლშევიზმის ქვეშ გავიგებთ რეალობაში რალაციის მიტანას კეთილგანზრახული, კეთილი ნების მქონე თავიდან, და მისი გონების საფუძველზე (რასაკვირველია, კეთილი ნების მქონე გონებისა) ერთგვარი კონსტრუქციული საზოგადოების მოწყობისა, როგორც მთლად სრულყოფილის, ანუ ხელოვნურისა. ამ აზრით, სავსებით სრულყოფილი შესაძლოა მხოლოდ ხელოვნური იყოს. ბუნებისათვის უცნობია მსგავსი სრულყოფილება... თუ ასე გავიგებთ ბოლშევიზმს, რასაც დავუმატებთ ძალადობის იდეას საკუთარ თავში სიცხადისათვის, კეთილი ნების თავში, მივიღებთ კიდეც „გათავისუფლების“ თეოლოგიას. გამოდის, რომ ამ აზრით მარქსიზმი მრავალკლასობრივად იქცევა. იმ პარადოქსული აზრით, რომ სავსებით შეიძლება ასევე იყოს გარეგნულად განსხვავებული მოძღვრების — თეოლოგიურის — ნამდვილი შინაარსი ადამიანთა სრულიად სხვა ფენის ხელთ, ვთქვათ ეკლესიის მსახურებისა. თეოკრატია მამასადამე, ეს ურთიერთშეუცველადია. არსებობს გარკეული სიმეტრია ამ თეოკრატიაში, ამ თეოკრატიასა და ბოლშევიკურ სახელმწიფოს შორის.

— გამოდის, მაინც შეიძლება მარქსიზმის განხილვა, როგორც ეთიკისა?

— ჩემ მიერ ნათქვამიდან სხვა რამ გამომდინარეობს: რამდენად ქრისტიანულია „გათავისუფლების“ თეოლოგია? კითხვა სრულიად განსხვავებულია. ის მართლაც გამომდინარეობს. ერთი შეხედვით, თქვენი კითხვა გამომდინარეობს, რეალურად კი სრულიად განსხვავებული კითხვა — ჩემი. კითხვის ქვეშ დგება თვით ქრისტიანული ეთიკურობა და „გათავისუფლების“ თეოლოგიის ქრისტიანულობა.

— პაპი სწორედ „გათავისუფლების“ თეოლოგიის ქრისტიანულობას აყენებს ეჭვქვეშ.

— სიმეტრიის კვალი მოჩანს ერთი, სხვათა შორის, მეტად საინტერესო ნიშნის მიხედვით. უფრო სწორედ, იქ ორი ნიშანია. პირველი — ჩვენ შეგვიძლია დაეშვათ, რომ ლათინური ამერიკა — ესაა რაღაც, რაც თავის თავში შეიცავს ერთგვარ სიცარიელეს, ანალოგიურს იმისა, რომელიც რუსეთში იყო და რომელმაც ასეთი დიდი მასშტაბის პროექტები მოიცვა — პროექტები, რომლებსაც ბოლშევიკები რუსეთში ამუშავებდნენ. შესაძლოა, რომ სიცარიელის შეგრძნება გვაიძულებდეს საერთოდ წამოვჭრათ ლათინური კულტურის პრობლემა და, უფრო ფართოდ, ლათინიზმის პრობლემა, როგორც განსაკუთრებული. მეორე მხრივ კი ცხადად ჩანს, — და ამაში „გათავისუფლების“ თეოლოგია ერთიანია რუსულ ბოლშევიზმთან, რადგან სხვა არ არსებულა და არ არსებობს, — ბოლშევიზმი საერთოდ წარმოიშვა აბსოლუტურ ცნებათა მატერიალიზებიდან. ანუ, ვარაუდიდან, რომ აბსოლუტური ცნებებია სწორედ ის ცნებები, რომლებიც პირველ რიგში უნდა იქნან რეალიზებულნი. არა მხოლოდ ნიშნებს უნდა წარმოადგენდნენ, — არა, ისინი სახელდობრ რეალიზებულნი უნდა იყვნენ სამყაროში და, საკუთრივ თუ ვიტყვით, ისინი ერთგვარ თვალსაჩინო წარმონაქმნებს წარმოადგენენ. სხვა სიტყვებით, ჩვენ მათ შესახებ მსჯელობა შეგვიძლია ისევე, როგორც სხვა საგნების შესახებ, რომლებიც ადამიანური შეხედულების თვალსაჩინოებას ექვემდებარებიან. და როგორც ასეთები, ისინი შესაძლოა განხორციელებულ იქნეს, და მათში არ არის სხვა, სახელდობრ, სიმბოლური, აზრი. აქიდანვე გამოდის „გათავისუფლების“ თეოლოგია.

სიმბოლური აზრის უარყოფიდან მარტივი რამ გამომდინარეობს, მაგალითად ის, რომ შეგვიძლია წამოვჭრათ საკითხი სოციალური რესპუბლიკის ან რეალური დემოკრატიის შესახებ, რითიც ვიგულისხმებთ, რომ დემოკრატიის ცნება — განსაკუთრებული ცნება კი არ არის, არამედ უბრალოდ რაღაც, რაც შეიძლება განხორციელებულ იქნას ან არ იქნას ვინმეს ბოროტი ნებიდან გამომდინარე, ანუ დემოკრატია — ეს რე-

ალური მდგომარეობაა. გამოთქმა „ფორმალური დემოკრატია“ წარმოადგენს დემოკრატიის კრიტიკას. მაშასადამე, ფორმალური დემოკრატია დემოკრატია არ არის. ზუსტად ასევეა რესპუბლიკის შემთხვევაშიც. რესპუბლიკა – ესაა სოციალური რესპუბლიკა, რომელიც რეალურად რესპუბლიკას იმ აზრით წარმოადგენს, რომ ყველა სოციალურად თანასწორია. თუ ადამიანები სოციალურად თანასწორნი არიან, თავისი განვითარების, ძალმოსილების, ქონებისა და სხვათა და სხვათა აზრით, მაშინ ეს რესპუბლიკაა. ვთქვათ, დაახლოებით ისე, როგორც კაპიტალიზმს აკრიტიკებდნენ ჰიტლერი და ნაცისტები. ისინი ხომ ფორმალურ სახელმწიფოს, ანუ წარმომადგენლობით სახელმწიფოს უპირისპირებდნენ Gemeinschaft-ს, გამოდიოდნენ რა ვარაუდიდან, რომ აბსოლუტური ცნებები, perfectos, რომლებსაც ჩვენ ვიყენებთ, პრინციპში ექვემდებარებიან რეალურ განხორციელებას. „ღმრთის სასუფეველი“ არის აბსოლუტური ცნება. მაშასადამე, ის უნდა განვახორციელოთ...

— აქ, მინაზე?

— დიახ. ასე რომ, არსებობს ერთგვარი სიცარიელე, ვგულისხმობ, ლათინურ ამერიკაში. რუსეთში კი ასეთი რამ შესაძლოა განვითარებულიყო განყენებული კულტურისა და ტრადიციის არარსებობის გამო, — მათ შორის, ასეთის არარსებობის გამო ქრისტიანობის შიგნით, რუსეთის მართლმადიდებლობის შიგნით. საზოგადოებას კი აქვს მანია, ხელით მოსინჯოს აბსოლუტური ცნებები. ხელით მოვსინჯავ და მაშინ ვირწმუნებ, ან — მოდიოთ განვახორციელოთ ისინი, თანაც აბსოლუტურად. ბოლშევიკები ახორციელებდნენ — თანაც რეალურად — სწორედ აბსოლუტურ ცნებებს, სხვაგვარად სახეზე არ გვექნებოდა ასეთი შეუწყნარებლობა სხვა დანარჩენისადმი. ამიტომაც თვლიდნენ ისინი საკუთარ თავს ჭეშმარიტების მონოპოლისტებად.

განყენებული კულტურის არარსებობის სხვა მაჩვენებელს (ახლავე განვმარტავ, რას ვგულისხმობ განყენებული კულტურის ქვეშ) ის წარმოადგენს, თუ როგორი დამოკიდებულება ჰქონდათ მათ მეცნიერული ცოდნისადმი. ეს, სხვათა შორის, ლათინურ ამერიკაშიც ვლინდება — პოზიტიური ცოდნის თაყვანისცემა.

— ანუ, ცოდნისადმი დამოკიდებულება, როგორც რაღაც გამოყენებადისადმი?

— ისეთ ადამიანებთან, როგორიც გორკი ან ლენინი არიან, ის აშკარად ფეტიშისტურია: ცოდნას ისინი უმზერდნენ, როგორც სავსებით პოზიტიურ გამოყენებით შემადგენელს, გამოყენებითს, როგორც ბუნების, ისე ადამიანებისადმი, ანუ ადამიანის განათლების აზრით.

— იგივეა კულტურასთან მიმართებითაც.

— დიახ. გამოვტენოთ ადამიანი ცოდნით. მან პოზიტიურ ცოდნათა ჯამი უნდა შეითვისოს. სხვათა შორის, ასეთივეა მდგომარეობა ხელოვნებასთან მიმართებითაც. ამიტომ, მარადი საკითხი გორკისა და სხვებისთვის — ოსტატობის საკითხია, რომელსაც მუდამ მოვისაკლეს.

— ხელობანი?

— დიახ, სხვა დანარჩენი თითქოს თავისთავად იგულისხმება. ხელოვნება — ეს სავსებით პოზიტიური რამაა, სიამოვნების, კმაყოფილების საგანი, რომელიც თანაბრად უნდა იქნას განანილებული და, ბუნებრივია, მოკლებული ყველა სახის არასაგნობრივ, არათვალსაჩინო სულიერ შემადგენელს, და ექვემდებარება მხოლოდ ნამდვილ, ოსტატურ მორთვასა და მონესრიგებას. ამიტომ, ყველა საბჭოთა ლიტერატორს, რომელიც მუშათა და გლეხთა ლიტერატურაში მოვიდა, მოუწოდებენ რას? — ოსტატობის დაუფლებას. მათ არ მოუწოდებდნენ დაფიქრებას და თუნდაც რაიმეს დანახვას, შეტყობას, გაგებას, მათ ოსტატობის დაუფლებას მოუწოდებდნენ. ის შეიძლება საკუთრების სახით იქნას გადაცემული ან ჩამორთმეული. ამას ექსპროპრიატორთა ექსპროპრიაცია ეწოდება. მეტად მარტივია. მე ხომ ვილაყამ ჩამომართვა ცოდნა — იგულისხმება, რომ ცოდნა საგნობრივია, — ახლა კი, ექსპროპრიატორთა ექსპროპრიაციით მე მას ვიბრუნებ.

მაგრამ ამის მიღმა, რასაკვირველია, დგას ფუნდამენტური, სადღაც მეტაფიზიკაში ჩაკარგული დამახინჯება. კერძოდ, იგი იმაში ვლინდება, რომ აბსოლუტურად არ არის მუნ-მყოფი ცნე-

ბათა, გარკვეული სახის ცნებათა სიმბოლური ხასიათის გაგება, ან თუნდაც, ამის დაშვება, არ არსებობს გაგება იმისა, რომ ისინი სულაც არ მიუთითებენ რომელიმე საგანზე, რომლის განხორციელება იქნებოდა შესაძლებელი. ასეთი ცნების მაგალითია დემოკრატია – თუკი დემოკრატიის კულტურა არსებობს.

კულტურის განსაზღვრა ასე შეიძლება: კულტურა არის იმის ფლობა, რასაც ვერ ფლობ საგნობრივად, ნივთიერად და მომხმარებლურად. დემოკრატიის კულტურა, თუკი ასეთი არსებობს, ნიშნავს, რომ დემოკრატია მხოლოდ ფორმალურია, ის არ არის საგანი, რომელსაც თანაბრად გავანაწილებდით სხვებს შირის, რისთვისაც უნდა გვეწოდებინა კიდეც დემოკრატია ან დემოკრატიული უფლებები. საკმარისია დემოკრატიაში რაიმე შინაარსობრივი განსაზღვრების შეტანა, ანუ მისი მატერიალიზება, და დემოკრატია დაირღვევა. ის კერძოდ იქცევა, რადგან ყოველი შინაარსი, რაოდენ დიდიც არ უნდა იყოს ის, – კერძო, სასრული და შეზღუდულია, მთელი კოსმოსიც კი, კოსმოსი, როგორც საგანი, შეზღუდულია. თქვენ შინაარსობრივი განსაზღვრება შემოიჭანეთ, და მორჩა. მომდევნო დღეს თქვენ არადემოკრატიულ საზოგადოებაში გაიღვიძებთ.

მე კი მხედველობაში ცნებათა გარკვეული სახეობა მაქვს. ყველა ცნება ასეთს არ წარმოადგენს. მე მეტაფიზიკურ, რელიგიურ ცნებებს ვგულისხმობ: მაგალითად, სულისა და სხეულის რელიგიურ დილემას. ან – აზრებსა და რეალობებს. ეს უკვე ფილოსოფიური დილემაა. ამ ცნებათა თავისებურება იმაში მდგომარეობს, რომ ისინი მიგვანიშნებენ ფუნდამენტურ გადაუჭრელ აპორიაზე, რომლის გადაწყვეტას წარმოადგენს მდგომარეობა ადამიანისა, რომელსაც ამ აპორიის ორი მხარე უჭირავს. ღირსების ცნება იყო ასეთი – ღირსება არ არის რეალიზებული ნაგებობა, ის ვერასოდეს იქნება რეალიზებული. ღირსება არის მდგომარეობა ადამიანისა, რომელსაც შესწევს უნარი, ეკავოს საპირისპირო, რომელიც ყოველმხრივ გლეჯს და ფლეთს. სული – ერთია, სხეული – მეორე.

ქრისტიანობა არ გულისხმობს, რომ შესაძლოა არსებობდნენ ნამდვილი სხეულები, რომლებიც სულეზად იქცნენ, რომ

შესაძლებელია საკუთარი სხეულისგან თავის დაღწევა. აიგება განსაზღვრული სიმბოლიკა, რომელშიც სხეულის გასხივოსნება ხდება, არ მიიჩნევა რა ეს ყველაფერი რეალურ პროცესად. ეს რომ რეალური პროცესი იყოს, შესაბამისად, შესაძლებელი იქნებოდა რაიმე ნივთიერების, რაიმე ნამლის შეყვანა ადამიანში და ამით მიღწევა...

— მარადიულობის?

— დიახ, მარადიულობისაც, სხეულის გასხივოსნებისაც და სხვათა და სხვათა. თვით გაგება იმისა, რის შესახებაც მე ვსაუბრობ, — ესაა კულტურა ანუ კულტურა ადამიანისა, რომელსაც სწამს, მორწმუნე ადამიანის კულტურა. მაგრამ, კიდევ არსებობს პარაკულტურა, ანუ იმავე ნიშნების მქონე, მაგრამ სინამდვილეში რაღაც სრულიად განსხვავებული. მაგალითად, არსებობს საზოგადოება და პარასაზოგადოება. საზოგადოებაში არსებობს განსაზღვრული წესები, მაგრამ ასეთი წესები არსებობს ქურდულ კავშირშიც. ამ აზრით, ქურდული თემი არის პარასაზოგადოება. ერთი სიტყვით, იმის თქმა მსურს, რომ პარასაზოგადოება და პარაკულტურა ერთ რამეს მოისაკლისებს — კულტურას.

ამიტომ იმას, რაც იქ არის, პარაკულტურა ეწოდება. მაგალითად, ალქიმიამი, რომელიც წმინდად ქრისტიანული ერესია და არა ქიმია, უბრალოდ არ არსებობს ქრისტიანულ ცნებათა კულტურა. ისევე, როგორც არ აქვს ის, ვთქვათ, ფიოდოროვს. მას ხომ პირდაპირ და თვალსაჩინოდ ესმის ის, რაც ქრისტიანობას სიტყვის სიმბოლური აზრით ესმის.

ქრისტიანობა ხომ არაპირდაპირი აზრით საუბრობს აღდგომაზე. ის სრულიად განსხვავებულზე საუბრობს, რის შესახებ საუბარი მხოლოდ ამ ენით შეიძლება, მაგრამ მისი განყენებული სიმბოლიკის, ერთგვარი ქარაგმის გაგებით, — არა ლიტერატურული, არამედ სულიერი ქარაგმისა. ამის გაგება კულტურის ფლობის ტოლფასია: შენ არა მხოლოდ გწამს, როგორც ფეტიშისტსა და წარმართს, არამედ კულტურას ფლობ, ანუ ამ შემთხვევაში ქრისტიანულ კულტურას ეკუთვნის. რელიგიური კულტურა, საკუთრივ თუ ვიტყვით, ტოლფარდია ქრისტიანობის, ბუდიზმის,

მუსულმანობის ტიპის, ე.წ. მსოფლიო რელიგიათა წარმოქმნისა. ამიტომ, ჩვენ კულტურათა შესახებ ვიწყებთ საუბარს.

ხოლო კულტურის შესახებ საუბრის დაწყებისას რას ვახსენებთ? მე უკვე ვთქვი, რომ ცნებათა და წარმოდგენათა სიმბოლური ხასიათი ერთგვარ ძირითად ოპოზიციაზე მიგვანიშნებს, მაგალითად, აზრისა და რეალობის, სულისა და სხეულის ოპოზიციაზე და ა.შ. ეს ცნებები, რომლებიც ოპოზიციაზე მიანიშნებენ, არა საგნების შესახებ საუბრობენ, არამედ მდგომარეობის შესახებ ადამიანისა, რომელსაც შესწევს პერაკლიტეს მშვილდის დაჭერა. თუ გახსოვთ, არსებობს ასეთი ძველი მეტაფორა. მხოლოდ დაჭიმულ მშვილდს ძალუძს ისრის გასროლა – ჭეშმარიტების ისრისა. ზოგადად კი, რასაკვირველია, მარტივია, – მხოლოდ იმის მცოდნე ადამიანს, რომ აზრი არ მბრძანებლობს რეალობაზე, შეუძლია განიაზროს ჭეშმარიტი რეალობები. საკმარისია იმის დაშვება, რომ ეს ოპოზიცია გადანწყვეტადია და ადამიანის ამოცანა იმაშია, რომ ეს ოპოზიცია რეალობაში გადანწყვიტოს, – და იქმნება სოციალური უტოპიები. ყველა მათგანი უკულტურობიდან ამოიზარდა, ანუ მცდელობიდან თვალსაჩინოდ გაეგოთ ის, რაც თვალსაჩინო გაგებას არ ექვემდებარება.

მაგრამ, რადგან ჩვენ შემოვიტანეთ მინიშნება ადამიანზე, რომელიც ძალისხმევას ახორციელებს (ამ ძალისხმევის ტალღის წვერს ან უნაგირს ეყრდნობა ერთგვარი მდგომარეობა სამყაროში ან ამ ადამიანის გარშემო, და არა საგანს), შესაბამისად, უკვე შემოვიტანეთ პიროვნებისა, მით კი ისტორიის ცნება. ანუ, ჩვენ მიგვაჩნია, რომ ქრისტიანობის წარმოქმნა ნიშნავს ღერძული დროის შექმნას, როგორც იასპერსი იტყოდა, სხვა პრობლემებთან მიმართებით, არა მხოლოდ ქრისტიანობასთან, და არა იმდენად ქრისტიანობასთან. ღერძული დრო მან ჩვენს წელთაღრიცხვამდე V საუკუნეზე გაატარა. ესაა დაახლოებით V-IV საუკუნეები – ფილოსოფიისა და პოლისის შექმნა საბერძნეთში, ბუდიზმისა – ინდოეთში. გარეგნულად სრულიად დაუკავშირებელ მოვლენებს აქვთ ადგილი, ისინი ოდნავ მათერიალურ კავშირსაც კი არ საჭიროებენ, რომ მათი ხდომილება მსგავსი იყოს. კონვერგენტული მოვლენები.

ჩვენ შემოვიტანეთ დროისა და ისტორიის ღერძი. შესაბამისად, ჩვენს ხელთაა ორი რამ: პიროვნება და ისტორია. ჩვენ ამასთან ენის გავლითაც კი მოვედით, სიმბოლოთა შესახებ საუბრიდან, დავიწყეთ რა ბოლშევიკებითა და „გათავისუფლების“ თეოლოგიებით. მაგრამ, შესაბამისად, ეს ნიშნავს განხეთქილებას კაცობრიობის მთელ კოლექტიურ, ინერტულ მასასთან, რომელიც მითოლოგიური ეპოქითაა შეპყრობილი. მითოსისტვის უცნობია პიროვნება და ისტორია. და ე.წ. დიდი ცივილიზაციები, ცნობილი, ისეთები, როგორიცაა ეგვიპტის, ბაბილონის...

— იქვე — ინკები, აცტეკები...

— იქვე, დიახ, ინკები. იქ ღია ცივილიზაციებია, როგორიცაა ინკებისა და ა.შ. ისინი კაცობრიობის მითოლოგიურ ერას ეკუთვნიან. არც მათთვისაა ცნობილი პიროვნება და ისტორია. რას წარმოადგენს ამ შემთხვევაში ისტორია? ისტორია — თუკი ჩვენ პიროვნება და კიდეებს შორის სიმბოლოთა შენარჩუნება შემოვიტანეთ, ესაა დაძაბულობის შენარჩუნება და არა მხოლოდ რაიმეს რეალიზება სამყაროში. იგივეა მართებული დემოკრატიული სამართლისადმი — დემოკრატიული კანონის მიზანს წარმოადგენს მხოლოდ კანონი, და არა კონკრეტული რეალიზაციის მიღწევა ყოველ კერძო შემთხვევასა ან კერძო შემთხვევათა უმრავლესობაში — იურიდიული ქეშმარიტების დადგენა. მაგრამ ის შესაძლოა ვერც დადგინდეს. ადამიანი სუსტი და შეზღუდულია. მაგრამ ამ საფუძვლით ფიქრი იმისა, რომ არ არსებობს სამართალი, მცდარია, რადგან სამართალი არის სამართლებრივი საშუალებებით სამართლის ძიების სიტუაციის შექმნა. ეს ტავტოლოგიაა — ცოცხალი ტავტოლოგია. აი, ასეთ დროს ვსაუბრობთ ჩვენ სამართლებრივ მდგომარეობაზე, — არა მაშინ, როდესაც ემპირიულ შემთხვევებში ყველაფერი სწორად კეთდება და ყველას დამსახურების ან დანაშაულის მიხედვით მიეზღვება. ეს შესაძლოა არ მოხდეს.

სამართალი არის მდგომარეობა, რომელშიც ჩვენ სამართლებრივი საშუალებებით ვეძებთ სამართალს, ანუ მხოლოდ ამ აზრით წარმოადგენს კანონის მიზანს თვით კანონი. მაგრამ

ამაში მყოფობა შეუძლია მხოლოდ ადამიანს, რომელიც კულტურულია, რომლისთვისაც ცნობილია ეს განსხვავება და არ დანაწევრდება აზრისგან, რომ უეცრად – შეხედეთ, როგორი უსამართლობა მოხდა, – უდანაშაულო დაპატიმრეს. ა-ა-ა! გამოდის, საერთოდ ყველაფერი სიცრუეა. არანაირი სამართალი არ არსებობს, არანაირი დემოკრატია. არაფერია. ვინც ასე საუბრობს, ისაა ყოვლად ჩვეულებრივი წარმართი. მე ვშიშობ, რომ ლათინურ ამერიკაში ადამიანები საკუთარ მითოლოგიურ წარსულს შეეჩხნენ.

— ევროპელები?

— დიახ. საკუთარ მითოლოგიურ წარსულს, თავის ეგვიპტესა და ბაბილონს, რომლებთან კავშირი შეუძლებელია. თქვენთან შესაძლებელია კონტაქტი ეგვიპტესთან?

— მე საერთოდ ვეჭვობ კონტაქტთან მიმართებით...

— იცით, საქმე იმაშია, რომ კონტაქტი მხოლოდ ისტორიის შიგნითაა შესაძლებელი. ჩვენთან კი, უკვე განმარტებიდან გამომდინარე, ისე მოხდა, რომ ეგვიპტური მდგომარეობა, ბაბილონური მდგომარეობა და სხვა მსგავსი მდგომარეობანი – გარეშეისტორიულია. და საერთოდაც, ადამიანურ ნორმას გარეშეისტორიული მდგომარეობა წარმოადგენს. არანორმალურს, ანომალურს სწორედ ისტორია, ისტორიის ფეთქება წარმოადგენს. ისტორიის გარკვეულ აფეთქებას ჰქონდა ადგილი საბერძნეთში. შემდეგ ის მეორდება – დაწყებული დაახლოებით XIV საუკუნიდან მიმდინარეობს მზადება, შემდეგ კი სტარტს იღებს ალორძინების ევროპულ ტალღაზე. ისე კი კაცობრიობა – ინერციის ზღვაა, რომელიც შთანთქავს ისტორიის აფეთქებებს. კარგად მომაგრებული კოლექტიური მითოლოგიური ინერციული სხეული – აი, რა არის კაცობრიობა. გაგების აქტები უნდა განვიხილოთ, როგორც ისტორიის ნაწილი, როგორც კონტაქტი. კონტაქტი მარტივ რამეს აღნიშნავს – ესაა გაგების აქტი, რომელსაც ჩვენ თავად ვახორციელებთ. თქვენი პირადი ძალ-ისხმევისა და დაძაბულობისა, და საკუთარი თავის გარდაქმნის,

საკუთარ თავზე ამაღლების შედეგად თქვენ ისტორიის უწყვეტობაში – კონტაქტში შეაბიჯებთ. რას წარმოადგენს ისტორიის უწყვეტობა? ესაა ერთგვარი განგრძობადი და ხანგრძლივ დროში ჩამოკიდებული კონტაქტი, გავლა A-სა და B-ს შორის. ასე რომ, თუ ეს ასეა, მაშინ მსგავსი კონტაქტი შეუძლებელია გარეშეისტორიულ წარმონაქმნებთან.

ისეთი შეგრძნება მეუფლება, რომ ყველაზე პირქუში პრობლემები იმითაა გართულებული, რომ ჩვენ ჩვენს საკუთარ გარეშეისტორიულ წარსულს, მითოლოგიურ წარსულს შევხვდით – ინდოეთში, როგორც ერთ დროს უნოდებდნენ ამერიკას. ამას მოწმობს მითოლოგიური წარსულის შეჭრა თანამედროვე ლათინოამერიკული ლიტერატურის სტილისტიკაში – იმ ოდენობით, რა ოდენობითც ის განსაკუთრებულია, და არა ისეთივე ევროპული კულტურის ნიმუში. ჩემთვის ბორხესი – შესანიშნავი მწერალია, ხოლო, ვთქვათ, მარკესი და სხვები – ესენი უკვე განსაკუთრებული ლათინოამერიკელი მწერლები არიან. მე ვფიქრობ, რომ ეს გადაუმუშავებელი წარსულია, ის წარსული, რომელთანაც ჩვენ არ შეიძლება ნორმალური კავშირი გაგვაჩნდეს, ჩვენი მითოლოგიური წარსული, რომელიც საკუთარ თავს არა ცნობიერის სტრუქტურებში ავლენს, – ის ასეთი გვერდითი, ირიბი, ლიტერატურული გზებით გვატყობინებს საკუთარი თავის შესახებ. შესაძლოა ეს მისთვის იყოს გამოვლენის ერთადერთი შესაძლო გზა. ჩვენ მასთან შინაგანადაც არ გაგვაჩნია კონტაქტი, როგორც გარეგნულად არ გვაქვს კონტაქტი ინკების ნაგებობებსა ან ეგვიპტის პირამიდებთან.

მაგრამ, კონტაქტი ბერძნულ ნაგებობებთან გვაქვს. საბერძნეთი განაგრძობს მყოფობას ამ ერთგვარი საყოველთაო კონტაქტის უწყვეტობის ცოცხალ ნაწილად, – ან ყოველად-კონტაქტისა, – არა ცალკეული ემპირიული კონტაქტის, არამედ ერთეული კონტაქტისა, რომელზეცაა განლაგებული მთელი ისტორია.

მიმაჩნია, რომ ამით მეტისმეტად სერიოზული ფილოსოფიური პრობლემები ყალიბდება, – პრობლემები, რომლებიც წარსულთან დამოკიდებულებას ეხება. ჩვენი სულიერი ცხოვრების

ერთ-ერთი მტერი – წარსულია. რატომ? იმიტომ, რომ ხშირად ის სრულადაა ხოლმე გამოტენილი გადაუმუშავებელი და განუცდელი მომავლით.

უცნაური ანალოგიაა რუსეთის სიტუაციასთან, იმასთან, რასაც მე სიცარიელე ვუწოდე. ჩვენ აქ კულტურის ისეთივე არარსებობასა და სიცარიელეს აღმოვაჩინეთ. უზარმაზარი სივრცე, რომელიც სიცარიელედ იქცა იმიტომ, რომ მასთან შეუძლებელია კონტაქტი ევროპული ტერმინებით. ვინაიდან, როდესაც ჩვენ კონტაქტს ვამყარებთ რუსეთთან, ჩვენ წრის კვადრატურის ამოხსნას ვცდილობთ, რადგან კონტაქტის საშუალებასა და სტრუქტურას ჩვენ ვაგებთ ევროპული ტერმინებით, რათა კონტაქტი დავამყაროთ რაღაცასთან, რაც სრულიად განსხვავებული ბუნების, განსხვავებული ჯიშისაა. ვხვდებით კი სიცარიელეს. საუკეთესო შემთხვევაში – უკან გაგზავნილ ჩვენს საკუთარ ილუზიათა გამოძახილს. ასევე უყურებდნენ ევროპელები საბჭოთა კავშირს 20-იან და 30-იან წლებში. ისინი საკუთარი სარკისებური ილუზიების ანარეკლებს დასდევდნენ, ანარეკლებს, რომლებიც უკან ისხლიტებოდა რუსეთის თითქოსდა ხატის, საბჭოთა რუსეთის შესახებ ცოდნის სახით. ასეთი უცნაური ეფექტებია.

ამერიკელებმა პრობლემა მარტივად გადაჭრეს. ისინი იქ მივიდნენ, სადაც მათ წარსული არ გააჩნდათ. ყველა ლათინოამერიკული ქვეყანა, განსხვავებით აშშ-სა და კანადისგან, – ისინი ხომ, ასე ვთქვათ, ჩამოსხდნენ... თუმცა კი დათრგუნეს ავტოქტონური კულტურა, გაანადგურეს ის, მაგრამ ჩამოსხდნენ მასზე, მის გვერდით, ეს კი სისხლში გაუჯდათ. ზოგჯერ დათრგუნული, რეპრესირებული – ფროიდის კანონების მიხედვით ბრუნდება. კოლექტიურია თუ ინდივიდუალური რეპრესირებული, შიგნით თუ გარეთ – ამას მნიშვნელობა არ აქვს. დათრგუნულისა და რეპრესირებულის დაბრუნების კანონები ერთია. ამერიკელებს კი, რომლებმაც საზარელი სისასტიკე და უსამართლობა ჩაიდინეს ინდიელების მიმართ, საქმე ჰქონდათ სუფთა (არა ცარიელ, არამედ სუფთა) სივრცესთან, რომელშიც თავად ქმნიდნენ საკუთარ ისტორიას, სადაც არ გააჩნდათ არა-

ნაირი წარსული, არანაირი წინასწარი მოცემულობა, — გაშლილი ველი ავანტურებისთვის, მართლაც რენესანსული ადამიანისთვის. რენესანსული ავანტურა ლათინურ ამერიკაში ხომ ერთი უბრალო მიზეზის გამო ვერ შედგა. შესაძლოა კონკისტადორი იყო კიდეც რენესანსული ადამიანი, მაგრამ საქმე ჰქონდა თავის საკუთარ წარსულთან, გადაუმუშავებელ, ვერგაგებულ წარსულთან, რომელთან კონტაქტის დამყარება მას არ შეეძლო.

ამერიკელებმა ყველაფერი აღგავეს, ნარჩენი რეზერვაციაში აღმოჩნდა. ისინი არავისთან მეზობლობდნენ და არაფერზე ყოვნდებოდნენ. ყველა ლათინოამერიკულ ქვეყანაში ესპანელები ინდიელებს „მოასხდნენ“, და მივიღეთ კენტაერი, რადგან ისინი შეეზარდნენ, — საკუთარ თავში, ამ დათრგუნულ ფუნდამენტზე. ჩრდილოეთ ამერიკაში ადგილი არ ჰქონია ასეთ შეზრდას. ჩრდილოამერიკელებს ერთადერთი აპრიორული იდეა ჰქონდათ, რომელიც მათ თან ჩაიტანეს. რუსები, საითაც არ უნდა წასულიყვნენ, — კაზაკების სახით ბაიკალზე ან კამჩატკაზე, ალასკაზეც კი ამოყვეს თავი (მადლობა ღმერთს, დროულად გაყიდეს, და დღევანდელ დღეს იგი იმ სისაძაგლეს არ წარმოადგენს, რადაც, მეტად სავარაუდოა, რომ ჩვენ ვაქცევდით მას), — საითაც არ უნდა გადაადგილებულიყვნენ, საკუთარ ზურგზე მონობა მიჰქონდათ, — ის, რასაც გაურბოდნენ. ამერიკელებს სხვა მიჰქონდათ თან — დიადი ქარტია, ანუ მათ ჰქონდათ ერთადერთი აპრიორული, პედანტიზმამდე აპრიორული იდეა — იურიდიული. სხვა ყველაფერი კი — მიჩვენე, რა არის შენში და რა ხარ შენ!

ეს რენესანსული მიდგომაა, ხოლო რენესანსული მიდგომა, რასაკვირველია, ესაა გარკვეული აზრით ქრისტიანული კულტურის ტრადიციების აღდგენა, რადგან როდესაც მე ვთქვი, რომ ქრისტიანობის ღერძზე არის დროისა და ისტორიის ღერძი, საქმე ეხება ისტორიას, როგორც დრამას, რომელსაც არანაირი გარანტირებული მექანიზმები არ გააჩნია, რომლებიც მოწოდებულნი იქნებოდნენ, რაიმე მიმართულება უზრუნველყოთ — როგორც ბორობალი მიგორავს. ისტორიაში ბორობლები არ არსებობს. ეს მარქსისტული გამოწვანება, ილუზიაა. მსგავსი არაფერია. ესაა —

შრომის სფერო და თავისუფლების დრამა, — სამყაროს სრულიად განსაკუთრებული ელემენტისა — თავისუფლების.

ამ აზრით, შეერთებული შტატების შექმნა ერთგვარად დეფაზირებულია. იქ მოხდა ის, რაც, ზოგადად, უნდა დამართნოდათ ესპანელებს — როგორც აღორძინების უნივერსალურ ხალხს. ისინი ინდიელთა კულტურაზე ჩამოსხდნენ, თუმცა სწორედ რომ მათი სიხარბისა და მათი უკულტურობის, ქრისტიანობით შენიღბული წარმართობის წინააღმდეგ შეიმუშავეს იეზუიტებმა ადამიანის უფლებათა იდეა. იეზუიტები იდგნენ პრობლემის წინაშე — ინდივიდუალურმა ადამიანმა, რომელიც ერთი ერთზე დგას სამყაროს წინაშე, კი არ უნდა გაანადგუროს სამყარო, ბოროტებაში კი არ უნდა შთავარდეს, არამედ საკუთარ თავს დაეუფლოს. ბოროტების წყარო თვით ადამიანშია, მაშასადამე — თავის დაუფლება. ასეთი „თავის დაუფლება“ თვითდისციპლინას გულისხმობს — თვითდისციპლინას, რომელიც არც ტრადიციით რეგულირდება, არც გარეშე ნორმებით, არამედ ეწოდება...

— თავისუფლება?

— დიახ, თავისუფლება და ადამიანის უფლებები. უფლებები მხოლოდ მას ეკუთვნის, ვინც საკუთარ თავს ფლობს. ესპანელები აღმოჩნდნენ სამყაროში, სადაც არანაირი კრიტერიუმები არ არსებობდა. ნებისმიერი თავშეუკავებლობა — და შენ აურაცხელი ოქროს პატრონი იყავი. ქვეყანა საძარცვად გაქვს მოცემული... მაგრამ მთელი სამყარო ინგრევა, თუ ადამიანი პირველივე წადილს მისდევს. როგორ შეიკავოს თავი?

ერთი მხრივ, აქ მყისვე წარმოდგება რთული კითხვა წესების შესახებ, რომლებსაც ჩვენ იეზუიტურს სიტყვის დამამცირებელი აზრით ვუწოდებთ, მეორე მხრივ კი გვახსენდება ესპანური ტრადიცია. იმავდროულად, კონტინენტზე ვითარდებოდა ესპანური ბაროკო: ღირსების ცნება, როგორც სამყაროს ონტოლოგიური მოწყობა, როგორც ადამიანის აქტიური და დაძაბული მყოფობა სამყაროში, რომელიც პირადადაა პასუხისმგებელი და ამიტომ, ღმერთთან შებრძოლების უნარი აქვს, საიდანაც მეტად ჭეშმარიტი რელიგია იზრდება, ვიდრე რელი-

გიური ნორმებისა და ა.შ. პასიური მიდევნებიდან, — რომელიც ბრძოლაში იწვევს, მაგრამ იმავდროულად მარილს იძენს. მარილის გარეშე კი არაფერია. ჯერ კიდევ ლუკა მოციქული სვამს კითხვას: როგორ დავამარილოთ მარილი, თუკი ის უმარილოა? საინტერესო კითხვაა. აი მარილი... მათ შორის, განდგომის ტიტანიზმში — იქ წარმოიქმნება მარილის პატარა კრისტალები.

ზოგადად ისეთი შეგრძნებაა, რომ ადამიანის ისტორია ამ აზრით ჩაიკეტა, ერთგვარ მთლიანობას მიაღწია, როდესაც ამერიკა იქნა აღმოჩენილი. და ეს შემთხვევით სრულებით არ მომხდარა.

ადამიანის ძირითადი სულიერი ცხოვრება მაინც ითვლიდა საკუთარ თავს ციურ მნათობთა დაკვირვებისა და ციურ მნათობთა ბრუნვიდან. პირველადი ჭვრეტა და ადამიანის გონების განათება აქიდან მოდიოდა. ამასთან, თვით დროის იდეაც იქიდან წარმოიშვა, რადგან, მაგალითად, ჩვეულებრივი ასტრონომიული დაკვირვების ჩასატარებლად, ან ისეთ ობიექტებზე დაკვირვებისთვის, როგორიც ასტრონომიულია, აუცილებელია, რომ ადამიანმა, რომელმაც საქმის მესამედი შეასრულა ასი წლის წინ, მეორე ადამიანს გადასცეს ოცდახუთი წლის შემდეგ მეორე მესამედი, ხოლო ამ უკანასკნელმა, რომელმაც ოცი წლის წინ გააკეთა რაღაც, ეს შენ გადმოგცეს ახლა. დაკვირვების თვით განზომილებაა ისეთი, რომ ის ამ უწყვეტ ჯაჭვს მოითხოვს. დააკვირდით ადამიანის სამეცნიერო ლაბორატორიათა ხასიათს, რომლებსაც, სხვათა შორის, ენახულობთ, როგორც ინკთა, ისე აცტეკთა ცივილიზაციაში. როგორი განზომილებები იგებოდა! ერთი დაკვირვების, ერთადერთი დაკვირვების, უფრო სწორად კი, დაკვირვების ერთი პატარა დისკრეტული ერთეულისთვის. შემთხვევით არ იყო ამ ყველაფერს შეზავებული ყოველგვარი მუსიკალური ფანტაზიები. ბგერითი სტრუქტურა ხომ კანონზომიერი ფიზიკური სტრუქტურის პირველი ნიმუში და მოდელია. ფიზიკის პირველი კანონი — ესაა კანონი სიმების შესახებ, — ტიპის მიხედვით ფიზიკის პირველი კანონი, სადაც ფიზიკა და მათემატიკა ერთად გამოდიან. მაგრამ მე მხედველობაში ის მაქვს, რაც აქიდან გამომდინარეობს, — ეს ხომ ესმოდათ, რო-

გორც ადამიანის სულიერ და ცნობიერ მდგომარეობაზე ზემოქმედება, მათი დისციპლინა. სულის წესრიგის რეგულირება ამ კანონების მიხედვით ხდებოდა. იქვეა ერთგვარი უნივერსალური გონების იდეა, რომელიც ყველასათვისაა დამახასიათებელი, მიუხედავად რასის, ადგილმდებარეობის და კულტურული და რელიგიური განსხვავებისა. XV საუკუნისთვის ეს სტრუქტურა უკვე საკმაოდ მომწიფებული იყო, ისევე, როგორც წარმოდგენა დედამიწის მრგვალი ფორმისა და ადამიანის სულიერი ცხოვრების შინაგანი გზების შესახებ, რომლებიც მთელ დედამიწას სპირალივით არტყია გარს. ამასთან, მსგავსი წარმოდგენები იმ დროის ავტორებს ამერიკის აღმოჩენამდე ჰქონდათ.

ამ აზრით, ამერიკის აღმოჩენის ფაქტი, რასაკვირველია, შემთხვევითი არ არის. რადგან გონებაში ჩვენ შევერთდით – [შევერთდით] გონებისა და მისი გზების სისავსეს (გზების ერთნაირობასა და სისავსეს). ანუ [შევერთდით] მთლიანი გონების სფეროში, შესაძლოა უნივერსალური ინტელექტისა (რომელიც ყოველ საათს სავსეა, თუმცა დედამიწასა და ნერტილში არასოდესაა სავსე), დაძაბულობის განსაკუთრებულ ჭრილში, რომლის შესახებ მე ვსაუბრობდი, ადამიანური დაძაბულობისა, სადაც ადამიანის არსება დგას, ხელახლა ქმნის, გარდაქმნის საკუთარ თავს. ეს ერთგვარი დგომაა დროისა, ერთგვარი ზემგრძნობიარე ინტერვალი – ინტერვალი არა სიგრძივ რიგში, არამედ რომელიღაც სხვა განზომილებაში. სწორედ ესაა სავსე და ერთიანი ცხოვრება სხვა განზომილებაში, მაგრამ ის, როგორც ჩანს, ასევე რეალობაა. ხომ შემთხვევითი არ არის, რომ ვარსკვლავთა მოძრაობისა და ადამიანის დაბადებისა და გარდაცვალების აქტების დამთხვევით რაღაც გამოჰყავდათ. დაბადებული სული, რომელიც მემკვიდრეობით არ გადაეცემა, ითვლებოდა რაღაც განსაკუთრებულად, რადგან სული მხოლოდ ამ განზომილებაში იბადება, ამ სფეროში – არა მინიერ სიგრძივ ჰორიზონტალში.

დანტე უკვე აცნობიერებს ამას. ის ამბობს: მემკვიდრეობა ამ სიტყვის მკაცრი აზრით სულს არ ფლობს. ეს სოციალურად შეიძლება გავშიფროთ, როგორც ანტიარისტოკრატიული ლოზუ-

ნგი. შეგვიძლია სხვაგვარადაც: კეთილშობილების არანაირი მემკვიდრეობითობა არ არსებობს. აქ სხვა არჩევითობაა: ეს არჩევითობაა – როგორ თანხვდება ყველაფერი თქვენი ქმედების მომენტში – ვთქვათ, თქვენი დაბადების მომენტში. დაბადება, როგორც თქვენი ქმედება. და დანტეს აზრი იმის შესახებ, რომ სული მემკვიდრეობას უჩნდება მეორედ დაბადების დროს – ადამიანის დაბადებისა.

ეს ცნობილი ქრისტიანული სიმბოლოა – მეორედ დაბადება. თავდაპირველად იბადება ცხოველი, ადამიანი კი მეორედ დაბადებით იბადება და აღმოჩნდება ადგილას, სადაც პროპორციებია. ვილაც ამ პროპორციების გამოცნობას ვარსკვლავთა მდებარეობით ცდილობს... მაგრამ, მნიშვნელოვანი ის არის, რომ უნივერსალური კაცობრიობის მყოფობა, რომელიც დამოუკიდებელია გეოგრაფიული გრძედისა და განედისგან, – იგულისხმებოდა. და პირიქით – რომ ადამიანი საკუთარი უნივერსალურობის რეალიზებას მხოლოდ ამ განზომილებაში ახდენს, – არა იტალიასა ან დედამიწის ამ მხარეს, არამედ სხვა – სავარაუდო – მხარეს. ამერიკა გარდუვალად უნდა ყოფილიყო აღმოჩენილი, მიცურავდა კოლუმბი თავისი აზრებით ინდოეთში და შემთხვევით მოხვდა ამერიკაში, თუ ცნობიერად სურდა დასავლეთ ნახევარსფეროს – ახალი სამყაროს – აღმოჩენა.

რასაკვირველია, მთელი ადამიანური სივრცის, სულიერის, რეალური შევსება მრავალის მიერ აღქმული იქნა, როგორც დიდი იმედი. რაოდენ უცნაურიც არ უნდა იყოს, ამ იმედმა მიაღწია ჩრდილოეთ ამერიკაში გადასახლებულებამდე და მისი რეალიზება მოხდა. ახალი სამყარო ხომ სინამდვილეში მოხდა. ამერიკის შეერთებული შტატები სავსებით წარმოადგენს ახალ სამყაროს – ეს სრულიად განსაკუთრებული პლანეტაა, თავისუფლების სრულიად ახალი ნიმუში, – ნიმუში არა სრულყოფილი, იდეალური, სამოთხის საზოგადოებისა. არა! ჩვენ მხოლოდ იმის თქმა შეგვიძლია, რომ ეს თავისუფლების განსაკუთრებული შემთხვევაა. მაგრამ, ეს არაჩვეულებრივი ადამიანური თავგადასავალი და დრამაა ერთდროულად. ჩვენ ხომ უკვე განვსაზღვრეთ ისტორია, როგორც დრამა... მივიღეთ დეფაზირება. რო-

გორ ვთქვა, ერთგვარი ენციკლეპია აღმოჩენისა; იგი დასრულდა შეერთებული შტატების შექმნით, რომლებიც რალაც დრამატულ წინააღმდეგობაში აღმოჩნდა ამერიკის ლათინურ ნაწილთან, რომელსაც საქმე წარსულთან ჰქონდა, რომელთან კონტაქტის დამყარება შეუძლებელია. ზოგადად მე მიმაჩნია, რომ კულტურათა შორის კონტაქტი შეუძლებელია. იმას, რასაც ჩვენ კონტაქტს ვუწოდებთ, პირობითად შეგვიძლია ცივილიზაცია დავარქვათ — არა ცივილიზაციისა და კულტურის დამამცირებელი განსხვავების აზრით. მე, პირიქით, ვთვლი, რომ კულტურა მრავალია, ცივილიზაცია კი ერთია. და ისაა ასევე კონტაქტი. მკაცრი გაგებით კულტურებს შორის კონტაქტი ვერ შედგება, განსაკუთრებით კი კულტურებს შორის, რომლებიც მსოფლიო რელიგიათა ღერძზე არ იქმნებოდნენ. იქ მსოფლიო მოვლენები და მდგომარეობებია ასახული.

— შესაძლებელია თუ არა „კონტაქტის“ თქვენეული კატეგორიის ჩანაცვლება „სინთეზით“?

— დიახ, მაგრამ სინთეზიც შეუძლებელია...

— ამის კითხვა მსურდა.

— რასაკვირველია... რასაკვირველია... რადგან თუ პირველადი... თუ რალაც უკვე მიღებულია — ეს იმის ნიშანია, რომ პირველად სინთეზს ჰქონდა ადგილი, ამიტომ მას მეორედ ველარ მოვასხდნოთ, ის შეუქცევადია. შეუძლებელია შემდეგ კიდევ რალაცის სინთეზირება რალაცასთან. ეს შეუძლებელია.

რასაკვირველია, საკუთარი განუცდელი მომავლისთვის ბეჭდის ახსნას ლათინოამერიკელები ვერ შეძლებენ.

შეუძლებელია, არსებობს მხოლოდ გზა, ცხადია... რალაც სრულიად განსხვავებული მოდერნიზაციის, წარმოუდგენელის, — მე ეს არ ვიცი და, ალბათ, არც არავინ იცის. რთულია განსჯა. რალა თქმა უნდა, შესანიშნავი მასალაა ლიტერატურისთვის. დათრგუნულ მდგომარეობათა, რეპრესირებულ გრძნობათა და კოლექტიურ მდგომარეობათა ამოხეიქვა ამდიდრებს ლიტერატურულ საშუალებათა პალიტრას. მაგრამ, უდავოდ არსებობს

საკითხი ადამიანთა უფლებების შესახებ – ინდიელებისა იმავე ამერიკაში (შეერთებულ შტატებში), და მით უმეტეს, ლათინურ ამერიკაში. მაგრამ აქ ადგილი აქვს მეტად რთულ გამხატვრულებას ანუ შელამაზებას.

მე ყველა პროგრესულ და გონიერ ადამიანთან გამუდმებით ვხვდები კულტურების თვითმყოფადობის კონცეფციას – ის ყველაზე მოდურია ახლა. ყოველი კულტურა თვითღირებულია. ადამიანს უნდა მიეცეთ საშუალება, თავისი კულტურის შიგნით ცხოვრებისა. ვინ ვართ ჩვენ, რომ ქედმაღლურად ვიმსჯელოთ მის შესახებ, მით უმეტეს, რომ მრავალი კულტურა ჩვენი განადგურებულია. ხოლო იქ, სადაც არ გაგვინადგურებია, ყველაფერი უნდა ვიღონოთ კულტურის ერთგვარი ეკოლოგიისთვის... ერთი სიტყვით, თავისი ცხოვრებით ცხოვრების საშუალება უნდა მიეცეთ.

იმის შესახებ აღარაფერს ვამბობ, რომ ეს ოდნავ ამერიკულ რეზერვაციას ჩამოჰგავს, როგორც არ უნდა ამბობდნენ უარს ამაზე ესპანელები და ესპანურენოვანი ჰუმანისტები. აქ შეიძლება სპეკულატური, განყენებული საკითხი წარმოიშვას. ბარსელონაში სიმპოზიუმზე ყოფნისას ერთმა მეცნიერმა ევროპის მომავლის შესახებ ასეთი სურათი დამიხატა. ის ლათინოამერიკელი იყო, ანთროპოლოგი და მოგვითხრობდა კონტინენტზე არსებული მდგომარეობის, კულტურის კონცეფციების შესახებ. თქვა, რომ მათ აქვთ ასეთი მეტაფორა – ნებისმიერი კულტურული სამყაროს ერთგვარი ჩაკეტილობისა და სასრულობის, შესაბამისად კი მისი თვითფასეულობის. მაგალითად, რიტუალური ცეკვის შესრულებისას ინდიელი, უმზერს რა მზეს, მინაზე ნაბიჯებს დგამს ჩაკეტილი კონუსის ან წრის შიგნით.

მაგრამ, აქ ერთი მომენტი გამორჩენილი: ყურადღებას არ აქცევენ ერთგვარ პირველად მეტაფიზიკურ აქტს, რომელიც ადამიანისთვის მაკონსტიტუირებელს წარმოადგენს (ვგულისხმობ იმას, რასაც ფილოსოფიაში ტრანსცენდენცია ან ტრანსცენდირება ეწოდება). ის განუყოფელია ადამიანისგან. აქ ვერაფერს იზამთ.

წარმოიდგინეთ ტომი, რომელიც თავისი გონივრულად ორგანიზებული ცხოვრებით ცხოვრობს. ამასთან, რა უფლება გვაქვს ჩვენ ვთქვათ, რომ ის უფრო მაღალი ან დაბალი თანრიგის არის. მაგრამ საქმე იმაშია, რომ ადამიანთა შეხედულებები ყალიბდება არა შეფარდებით შედარებათა, არამედ აბსოლუტურ გზაზე. აბსოლუტური გზა კი როგორია? აუცილებლად მოხდება ისე, რომ ამ მროკავთა და მნათობის მომზირალთა შორის აღმოჩნდება ისეთი, ვინც მოინდომებს გადადგმას ნაბიჯისა, რომელიც მას წრის გარეთ გაიყვანს, რის შემდეგ ის სხვა მზეს დაინახავს, ანუ გადადგმას ნაბიჯისა, რომელიც გარემომცველი, მშობლიური, თავისი საკუთარი კულტურისა და გარემოს ტრანსცენდირებას ახდენს არაფრისათვის. არა სხვა კულტურის, არამედ არაფრისათვის. ტრანსცენდირება არაააში. საერთოდ კი, ეს არის მთელი ადამიანური სამყაროს პულსაციის ცოცხალი ცენტრი — ასეთი სახის მოვლენა, ასეთი სახის აქტი. ესაა სწორედ პირველადი მეტაფიზიკური აქტი. ის განუყოფელია ადამიანის კონსტიტუციისგან. შესაბამისად, თუ მე ვიცავ ამ ტომის უფლებას, გადადგას ნაბიჯები ისე, როგორც დგამს, მე კისერს ვუგრებ მათ რიგებში შეფარულ იმ „იქსს“, რომელსაც ამ ჰორიზონტის გარღვევა ძალუძს. ანუ არა ევროპელებისგან ვიცავ მათ, არამედ სინამდვილეში მე ტომს ვიცავ მისივე საკუთარი პოტენციისგან...

— ბედისწერისგან?

— მისი საკუთარი ბედისწერის? ვინ იცის? ვინ იცის, იქნებ ოდესღაც თეთრი გედი, მართლაც რომ თეთრი გედი, რომელიც მახინჯ იხვის ჭუჭულს ჰგავდა, ბერძნებს შორის მოექცა. და რა შედეგები მოჰყვა ამას! ეს კი რატომღაც ყოველთვის ავიწყდებათ. აი, ეს გასაგები, კეთილშობილი სწრაფვა ჩაგრულთა დახმარებისა, მათი დახმარებისა, ვისაც რაღაც კულტუროცენტრიზმის სახელით თრგუნავენ, ვთქვათ, ევროპულის ან რომელიმე სხვა სახის, გვაიძულებს დავივიწყოთ, რომ არსებობს თავისუფლებისა და აზრის ერთგვარი მეტაფიზიკა, და რომ ის არა მხოლოდ ჩვენთვის არის დამახასიათებელი. ეს ერთგვარი

შექცეული რასიზმია. სხვათა შორის, ინტელექტუალები ამას საკუთარ თავშიც ვერ აცნობიერებენ. თუმცა, როდესაც ფილოსოფოსებს შეახსენებენ ხოლმე, ისინი იხსენებენ. მაგრამ ეს ხომ ინდიელები არიან. რად უნდათ მათ მეტაფიზიკა? ნუთუ ასეა? არ გამოვა! არ გამოვა. ჩვენ ხომ არ შეგვიძლია ვთქვათ, რა იქნებოდა იქ, რადგან მათი განვითარება ხელოვნურად იქნა შეწყვეტილი. ეს კოლუმბამდელი იმპერიები დაემხო არა თავისთავად და არა ისეთი ტრანსცენდენტციებით, რომლებიც ჰორიზონტს არღვევენ სხვა მზისა და სხვა ზეცისკენ.

სხვა მინა და სხვა ზეცა. ის შესაძლოა მეტისმეტად შორს იყოს მათგან – ევროპული ან ევროპიდან მოტანილი ზეცა. მე ვფიქრობ, რომ ჩრდილოამერიკული ახალი ზეცა და ახალი მინა – ცოცხლადაა შექმნილი ადგილზე. ეს არ არის ნასესხები ევროპისგან, თუმცა იქ იყვნენ ევროპელი ემიგრანტები. მაგრამ მათ, ვიმეორებ, ჰქონდათ ერთადერთი აპრიორული, თითქმის მანიაკალური იდეა სამართლისა: იურიდიული იდეა სამართლისა, რომელიც ისეთ ღერძად იქცა – იქნა რა შეტანილი ატომურ ბოზოქარ ქვაბში – რომელიც საკმარისი აღმოჩნდა ამ ქვაბში ყველა სახის დუღილისა და გრიგალის კრისტალიზებისთვის. აღმოჩნდა, რომ ეს მეტისმეტად ძლიერი იდეაა. ის არის შერწყმული ადამიანის გამომგონებლობისა და მარიფათიანობის იდეას... ის იქ ახლაც ქვაკუთხედს წარმოადგენს. შემთხვევითი არ არის, რომ კონსტიტუციის დოკუმენტთა მუზეუმში, ვაშინგტონში, როდესაც უმზერ ამ ხელნაწერ ორიგინალებს, – ერთი დოკუმენტი, მეორე, მესამე, და როდესაც შემოვლას ასრულებ, – კართან ხედავ დიდი ქარტიის ტექსტს XIII საუკუნისა. ხედავ, რა ასრულებს, რა წარმოადგენს სანყისსა და, იმავდროულად, დასასრულს მთელი საქმის: პიროვნების საცხოვრებლის ხელშეუხებლობა.

ამგვარად, თვითმყოფადობის დაცვა ხანდახან შემოიქცევა თავისუფლებასა და სხვა სამყაროზე უფლების ჩამორთმევით, თითქოს მათ ნაცვლად გადაწყვეტილების მიღებით – თქვენ ისე თვითმყოფადად ცხოვრობთ, რომ სავსებით კულტურულია ისე ცხოვრება, როგორც თქვენ ცხოვრობთ, ჰოდა იცხოვრეთ. მა-

გრამ, მე მკითხეს? მე რომ პერუელი ან კიდეც, არ ვიცი, სადაური ვიყო... იქნებ, მე სული მეხუთება ამ სავსებით თავისებური, რთული და განვითარებული კულტურის შიგნით?

იქნებ, brassage ან métissage საკუთარ თავში რაიმე მოულოდნელ პოტენციას ფარავს. მაგრამ, კვლავ და კვლავ, პოტენცია შესაძლოა იყოს უნივერსალურ განზომილებაში. რის განზომილებაში? არა თვალსაჩინოს, არა წარმოდგენადისა და არა საგნობრივის – აბსოლუტურის. ისევე, როგორც დემოკრატია არ წარმოადგენს არანაირ კონკრეტულ წყობას, როგორც ღვთის სასუფეველი არ წარმოადგენს არანაირ კონკრეტულ სამეფოს, ისევე, როგორც დასავლეთი არ წარმოადგენს გეოგრაფიას და აღმოსავლეთი არ წარმოადგენს გეოგრაფიას – ესაა მინიშნება ერთგვარ მარადიულ მდგომარეობაზე. მაგალითად, დასავლეთი – ეს სრულწლოვანებაა, მაგრამ არანაკლებ აუცილებელია სიყმაწვილე, რომლის სიმბოლიზებას აღმოსავლეთი ახდენს. ის არანაკლებ ფასეულია. მუდამ ასე იქნება. კაცობრიობა ყოველ მოცემულ მომენტში ყოველთვის ამ ორიდან ერთ-ერთ მდგომარეობაში იმყოფება. და იცოდეთ, უნივერსალური კულტურები შეუძლებელია.

— მაგრამ, თქვენ გაქვთ უნივერსალური განზომილება...

— ამაშია სწორედ საქმე. ეს უნივერსალური განზომილება არის კიდეც დაძაბულობის მდგომარეობა არარასთან შეფარდებით. ის – უნივერსალურია. იქ სუფევს უნივერსალობა. ამ ჭრილში ჩვენ ერთ ნერტილში ყველა ერთი ვართ – მე, თქვენ დღეს, მე, თქვენ და კეისარი ათასი წლის წინ და ა.შ. და ა.შ. ესაა ერთგვარი მარადი ანმყო, თუ მხედველობაში მივიღებთ ამ უცნაურ მარადიულობას, რომელიც არის ადამიანის მდგომარეობა, რომელიც განუწყვეტლივ აიგება და იშლება. ამ განზომილებაში, რომელიც პოტენციის განზომილებას წარმოადგენს, შესაძლო ადამიანისა და არა ამა თუ იმ ადამიანის განზომილებას, სუფევს კიდეც უნივერსალობა.

მეორე მხრივ, შესაძლო ადამიანის განზომილების გარეშე კვდება რეალური ადამიანი. საკმარისია მოვხსნათ, გავსრისოთ

ეს განზომილება ცნობილ განზომილებებში – იქ, სადაც თვალსაჩინო და წედომადი საგნები გვაქვს, – და მორჩა, შემდეგი ნაბიჯის გადადგმისას საკუთარ თავს მკვდრებად აღმოვაჩინო, და გარეშე სამყაროც მკვდარი იქნება.

ამგვარად, ამერიკების მიერთებით კაცობრიობამ თითქოს სრული ენტილექია მოიპოვა იმისა, რაც ის შეიძლება იყოს და რაც უნდა იყოს. მაგრამ შესაძლებელია, რომ მთელი მისი ისტორია იყოს დაკიდებული და გაგრძელებული, უსასრულოდ გაგრძელებული მცდელობა ამ ენტილექიის განხორციელებისა, მცდელობა, რომელიც, ბუნებრივია, დროის შიგნით არასოდეს სრულდება. ბერდიაევემა ერთხელ კარგად შენიშნა, [რომ] ისტორიის დასასრული არ არის თვით ისტორიის წერტილი და დროის დასასრული არ არის თვით დროის ნაწილი. სხვა ქრილია, დროში არანაირი მარადიულობა არ არსებობს. ზუსტად ასევე ის არათვალსაჩინო, წარმოუდგენელი საგნები, საგნები, რომელთა წარმოდგენა ჩვენ არ შეგვიძლია (და, რაც მთავარია, არც უნდა ვეცადოთ ამის გაკეთება, ანუ არ უნდა ვეცადოთ მათ მატერიალიზებას, ხოლო თუ ვცდილობთ, ჩვენ უბრალოდ წარმართები ვართ), – ისინი აუცილებელ ლიუფტს შეიცავენ კულტურისთვის. კულტურის წარმოქმნა მხოლოდ ამ საფუძველზეა შესაძლებელი.

რას ვგულისხმობ? საუბრის დასაწყისში მე კულტურა ერთგვარად განვსაზღვრე, ახლა კი განვსაზღვროთ იგი სხვაგვარად. კულტურა – ესაა ქმედებისა და ქმნის უნარი არასრული ცოდნის პირობებში, ანუ, როდესაც მე ჩემთვის ნორმალური გზით ჩავრთავ – არ დავიშლები რა და არ ავყვები პანიკას და არ დამეუფლება რა უძლურება ან დამბლა, – ჩემთვის პრინციპულად ბოლომდე მიუკვლეველ ელემენტებს. მაგალითად, როდესაც მე ვთესავ, მიწათმოქმედების კულტურა არსებობს მაშინ, როდესაც მე არ ვცდილობ ჩავანცვლო თვით ნიადაგის ორგანული აქტი, რომელსაც მე ვერასოდეს განვიცდი, ჩემი გონების ლოგიკური აქტით.

ასე ცხოვრების უნარი არის კულტურა. რით შემოიქცევა უკულტურობა ყოველთვის? მინის განადგურებით, რადგან

გექნება სურვილი ფლობდე მას იმ აზრით, რომ ის ყოველ ნაბიჯზე იმას აკეთებდეს, რასაც შენ გააკეთებდი შენი ლოგიკური აქტით.

კულტურა არის უნივერსალურის ლიუფტი, რომელიც წარმოუდგენელია, უხილავია და ა.შ., მაგრამ სიმბოლურადაა აღნიშნული. ამიტომ, თუ შენ გესმის სიმბოლო, შენ ზუსტად იცი, რის შესახებაა საუბარი. თუმცა შეუძლებელია იმის თქმა, თუ რა იცი შენ ზუსტად.

როდესაც ასეთი ლიუფტი არსებობს, მაშინ ის, რაც მასზე მასობრივი სახით წარმოიქმნება, ადამიანთა მასისთვის სოციალური ქცევისა და სოციალური ყოფის დონეზე და ა.შ., არის კულტურა — უნარი ცხოვრებისა უცნობის ვულკანზე, არასრული ცოდნის სიტუაციაში. თუ შენ კულტურული ხარ, შენ არ მოელი ცოდნის სისავეს — შენ შეგიძლია, გაქვს უნარი (შენ გაქვს კულტურა) მოქმედებისა, ქმედებების განხორციელებისა არასრული ცოდნის პირობებში. კომუნისტურმა ექსპერიმენტმა რუსეთში კულტურა სიტყვის სწორედ ამ აზრით გაანადგურა, რადგან მისი მატარებლებისთვის გაუსაძლისი და მტრული იყო არასრული ცოდნის ყველა მდგომარეობა, ნებისმიერი [ასეთი] სიტუაცია.

— ანუ ნებისმიერი სიმბოლო?

— დიახ. თვით ადამიანურ ურთიერთობებშიც. და მეცნიერებასთან მიმართებით. რაოდენ პარადოქსულიც არ უნდა იყოს, მეცნიერება, რომელიც სრულად გამჭვირვალეა, — არ არის მეცნიერება. მათ კი სურდათ, რომ ყველაფერი მორჩილი ყოფილიყო. მათ შორის, ბუნების ძალებიც, გესმით?

ჯაუშის სხოვრება (1990³³)

— დასაწყისში ხომ არ გვეტყოდით, სად ენევით პედაგოგიურ მოღვაწეობას, რა თემებზე კითხულობთ ლექციებს, და იქნებ, უფრო ფართოდ — თქვენი დღევანდელი კვლევითი ინტერესების შესახებ?

— მოსკოვში, როგორც მე ვამბობ ხოლმე, „გასტროლებით“ ჩავდივარ, რადგან ვცხოვრობ და ვმუშაობ თბილისში. მივდივარ ხოლმე მეგობრების მიწვევით, ან იმ ადამიანებისა, ვისაც ჩემი შრომები აინტერესებს, მაგალითად კინემატოგრაფიის ინსტიტუტსა და ფილოსოფიის ინსტიტუტში. თბილისში მე ლექციებს ვკითხულობდი თეატრალურ ინსტიტუტსა და უნივერსიტეტში. თემების წარმოქმნა შემთხვევის ნებით ხდება. ვკითხულობდი ლექციებს მარსელ პრუსტის შესახებ.

რომანი „დაკარგული დროის ძიებაში“ ქართულად ნათარგმნი არ არის, ამიტომ კურსი „ცნობიერების გზის ტოპოლოგია“ რუსულად მიმყავდა, რაც მრავალს არ მოეწონა. მე მიტაცებს გზაჯვარედინების თემა, შეხედულებათა თანხვედრისა, რომლებშიც ბედისწერა ამოიცნობა. ჩემი აზრით, პრუსტი ჭეშმარიტი მწერლის მაგალითია. შემეცხების სივრცე და აზრის სივრცე მის შემოქმედებაში შესაძლოა ცნობიერების თეორიის მასალად იქნას გამოყენებული.

მთელი ცხოვრება ცნობიერების პრობლემებს მივუძღვენი. დღეს კი ჩემი პროფესიული ინტერესი თანხვედება ყოველდღიურობის მწვავე თემებს, რომლებიც ადამიანებს ალელვებთ, ამიტომ მე უფრო ხშირად მიწვევენ რუსეთში, სადაც აღმერთებენ საუბარს სულის, სულიერების, შინაგანი ცხოვრების, შინაგანი თავისუფლების შესახებ... ოცნლიანი შესვენების შემდეგ მე კვლავ ყურადღების ცენტრში ვარ!

— ნუთუ ქართველებს ნაკლებად აინტერესებთ ეს პრობლემები?

— დიახ, გაცილებით ნაკლებად. არ არის ასეთი მწვავე ინტერესი. ქართველებს მიაჩნიათ, შესაძლოა შეცდომით, რომ აქეთ სული, და არ არიან ავად ამ სენით — რუსული სენით, რომელიც იმაში მდგომარეობს, რომ იხილო ან განსაზღვრო სული, როგორც ფარულად ან ცხადად ტანჯული. თუ რაიმეა, რაც იტანჯება, ეს სულია. იტანჯება — მაშასადამე, არსებობს. ქართველები სხვაგვარად უმზერენ მოვლენებს, ისინი სამხრეთელები არიან, მხიარულები და ბონვივანები. ახლა ეს შეიძლება შეიცვალოს. მაგრამ ისტორიულად არსებობს განსხვავება რუსული ტანჯვისგან, რომელიც, თუმცაღა, პატივისცემას იმსახურებს, მაინც ოდნავ საკუთარ თავშია შეყვარებული. არ მსურს ისეთი შთაბეჭდილება შეგექმნათ, რომ ყველა ქართველი ბონვივანია. ყველაფერი ასე მარტივად არ არის.

— როგორ განსაზღვრავდით თქვენს ფილოსოფიურ კრედოს?

— არსებობს მხოლოდ უკიდურესად ზოგადი განსაზღვრება, რომელიც ერთდროულად ან ყველაფერს განმარტავს, ან არაფერს. მე მეტაფიზიკოსი ვარ. წარსულში ჩემი მოღვაწეობის სფერო აღინერებოდა მეცნიერებით, რომელსაც მეტაფიზიკა ეწოდებოდა. ჩემთვის ესაა ყოფიერება, ცნობიერება, შემეცნება, ონტოლოგია და ა.შ. მაგრამ, უფრო მოდერნული განმარტებით მე ვიტყვდი, რომ ჩემი პოზიცია შეესაბამება მიდგომას ცნობიერებისა და ენისადმი, რომელიც აღმოჩენილ და ჩამოყალიბებულ იქნა ჯერ კიდევ XIX საუკუნეში, ერთი მხრივ, მარქსის, მეორე მხრივ კი ნიცშესა და ფროიდის მიერ, შემდეგ კი ფენომენოლოგიის, ვიტგენშტაინის... ამ შექცევის პერსონიფიცირება შეუძლებელია. მაგრამ, სწორედ ის მაინტერესებს ყოფიერებისა და შემეცნების პრობლემის ონტოლოგიურ და კლასიკურ მიდგომასთან მიმართებით. მაგრამ სანყის პუნქტს ჩემს ფილოსოფიასა და ჩემს კვლევაში არსებითად წარმოადგენს კლასიკური და სავსებით კარტეზიანული თვალსაზრისი, ანუ ახალი დროის ფილოსოფია, ფილოსოფია cogito-სი, მახვილით პირველ

„0“-ზე და არა მეორეზე. ერთხელ უცნაური კამათი მომივიდა ჩემს ფრანგ მეგობართან ლათინურში ფრანგული მახვილის შესახებ. მე ყურს მჭრის, როდესაც ლათინურ სიტყვებს წარმოთქვამენ ფრანგული მახვილით ბოლო მარცვალზე. მან მე ამიხსნა, რომ ლათინური ენა მკვდარია და არავინ იცის, სად უნდა გაკეთდეს მახვილი. მაგრამ არსებობს ლათინური პოეზია და შესანიშნავად შეიძლება იმის გარკვევა, თუ სად გაკეთდეს მახვილი. ხომ წარმოუდგენელია ლათინური ლექსის დეკლამირება ფრანგული აქცენტით!

— რატომ არიან დღეს რუსები ასე დაინტერესებულნი ცნობიერების პრობლემით?

— ეს არა მხოლოდ რუსებს ეხება. სიტუაცია უკიდურესად ზოგადია, რომელსაც მე პოსტტოტალიტარულს ვუნოდებდი. მაგრამ, რუსებისთვის დამახასიათებელია დამატებითი სპეციფიური ნიუანსი, დაკავშირებული ძველ რუსულ ტრადიციასთან, რომელიც ქრისტიანობის ისტორიული ინტერპრეტაციიდან იღებს სათავეს. რუსული მართლმადიდებლობისთვის დამახასიათებელია ერთგვარი მალულობა, სულის თითქმის ემბრიონული მდგომარეობა, ნეტარება... ეს — მალული სულიერების ერთგვარი ავადმყოფობაა, რომელიც სიამოვნებას თავის ემბრიონულ მდგომარეობაში პოულობს, რომელიც ყოველთვის უფრო მდიდარია, ვიდრე უკვე ფორმაში მოქცეული მდგომარეობა. ისტორიულად ისე ჩამოყალიბდა, რომ რუსული კულტურა ყოველთვის თავს არიდებდა ფორმებს, და ამ აზრით, ის ქაოსთან უფრო ახლოსაა, ვიდრე მყოფობასთან.

ეს მეტისმეტად საინტერესოა, რადგან ყოველთვის მყოფობს მეტაფიზიკური ასპექტები, რომლებიც ისტორიული, პოლიტიკური, ეკონომიკური და სოციალური მოვლენების სიღრმეში ძევს და რეალურად შეესაბამება პირველსაწყის ძირითად არჩევანს, რომელსაც ყოველი ადამიანი აკეთებს. ინდივიდი ახორციელებს მეტაფიზიკურ არჩევანს, რომელიც არ ამოდის ზედაპირზე; ზედაპირზე მარტოოდენ ემპირიული ქცევაა შესაძენი. სხვათა შორის, სოციოლოგიასა და პოლიტიკაში ასეთი

არჩევანი მხედველობაში არ მიიღება, იქ ზედაპირული რაციონალური სქემები მუშაობს, რომლებშიც მნიშვნელოვანი — მიზანი და საშუალებებია მის მისაღწევად. არსებითად კი, საფუძვლად ყოველთვის ნებისმიერი ძალისხმევა დევს, ხორციელდება არჩევანი თავისუფლებასა და არათავისუფლებას შორის, ვინაიდან არათავისუფლება — ასევე არჩევანის შედეგია. მონობას თავისუფლად ირჩევენ, ანუ იყენებენ თავისუფლებას, რომელიც ყოველი ადამიანისთვისაა მიცემული. თავისუფლების გამოყენება განმარტებიდან გამომდინარე წარმოადგენს ადამიანურ ფენომენს. თუ ადამიანი — მონაა, ეს ნიშნავს, რომ ასეთია მისი არჩევანი, მან თვით გადაწყვიტა ასე; რასაკვირველია, განუაზრებლად, არარაციონალურად, არა ისე, თითქოს მაგიდასთან იჯდა და იღებდა გადაწყვეტილებას, მონად ქცეულიყო თუ თავისუფალ ადამიანად.

— მიმდინარეობს თუ არა ახლა ევოლუცია? მიმდინარეობს თუ არა გადასვლა არათავისუფლების არჩევიდან თავისუფლების არჩევაზე?

— დიახ. ამაშია ბრძოლის არსი. დღეს ჩვენ ვშორდებით სპეციფიკურად რუსულ ნიადაგს და პრობლემას შეგვიძლია მივუდგეთ რუსული აქცენტის დასმის გარეშე. დღეს ბრძოლა მიმდინარეობს იმის მიუხედავად, თუ რამდენად ვაცნობიერებთ ჩვენ მას. შესაძლოა ამას ვერ ვაცნობიერებდეთ, მაგრამ საქმე წინ მიდის. საბჭოთა სივრცე, რომელზეც რუსი ერი დომინირებს, — თვით ეს სივრცე გაცილებით დიდია ერის ცნებაზე, — ცდილობს ეზიაროს ახალი დროის დიად თავგადასავალს, ადამიანის ბრძოლას განთავისუფლებისთვის ამ სიტყვის ევროპული გაგებით, როგორც ეს ამერიკის კონსტიტუციით ან ადამიანის უფლებათა ფრანგული დეკლარაციითაა გაცხადებული. ამ ბრძოლას არაფერი აქვს საერთო ნაციონალიზმთან, მაგრამ მან თავისი გამოხატულება შესაძლოა ეროვნულ მოძრაობებში ნახოს. საუბარია მოქალაქის რეალურ თავისუფლებაზე, ადამიანის უფლებებზე, თვითმართვადი და ამ აზრით თავისუფალი საზოგადოების შექმნაზე. საუბარია ბურჟუაზიამდელი პრივილ-

ეგების გაუქმებაზე. სიტყვა „ბურჟუა“ დღეს თავისი პირველ-საწყისი მნიშვნელობის შეუსაბამოდ გამოიყენება და აღნიშნავს „კაპიტალისტს“. სინამდვილეში კი ის წარმოიშვა გერმანული სიტყვიდან „ბიურგერ“, რაც „ქალაქელს“ ნიშნავს. მოცემული ცნებით შეგვიძლია ქალაქის დემოკრატიებისა და კულტურების აღნიშვნა. ეს ენერგიული ქალაქური დემოკრატიებია, რომლებიც სერიოზულ კრიზისებს არ გულისხმობენ. მხოლოდ თანამედროვე ხატებით არ უნდა ვიაზროვნოთ და არ უნდა წარმოვიდგინოთ ისეთი ქალაქები, როგორც ნიუ-იორკი და მეხიკოა, მრავალმილიონიანი მოსახლეობითა და აქედან გამომდინარე პრობლემებით ურბანიზაციისა. ფლორენციაც ქალაქი იყო, ქალაქის ცივილიზაცია. აი, ეს არის ევროპა.

— როგორ ფიქრობთ, შესწევს სსრკ-ს უნარი, ამ გზას შეუდგეს?

— ამაში მდგომარეობს პრობლემა საქართველოსთვის, მაგრამ ასევე რუსეთისთვისაც, — ეზიაროს, შეერწყას საყოველთაო ბრძოლას, რომელიც ევროპაში ბობოქრობდა. თვით ევროპაა ამ ბრძოლის შედეგი. შეგვიძლია ვთქვათ, რომ XIV საუკუნიდან სასრული დაედო თეოკრატიულ ილუზიებსა და თეოკრატიულ სახელმწიფოს, რომლისთვისაც სოციალური და ეკონომიკური მატერიის საკრალიზაცია იყო დამახასიათებელი. ჩვენ აქ ახალ დროში ვაბიჯებთ, ანუ საერო სახელმწიფოს ფორმირების, სეკულარიზაციის პერიოდში. სწორედ აქაა ჩამალული პრობლემა, ვინაიდან მეტაფიზიკური, ანუ ფილოსოფიური თვალსაზრისით ტოტალიტარული სახელმწიფოები და საზოგადოებები ყოველთვის რეგრესს, ცივილიზებამდელ და ბურჟუაზიამდელ მდგომარეობაში დაბრუნებას ნიშნავს. კორპორატიულობა, პრივილეგიები, საზოგადოებრივი ფენები აღიდგენენ უფლებებს. რას წარმოადგენს, მაგალითად, კლასი ან გვარი ამ ცნებათა ბოლშევიკური გაგებით? ეს ფენაა, — როგორც თქვენთან ამბობდნენ, — მესამე ფენა. რას ვაკვირდებით სოციალური ან ადამიანური მოღვაწეობის სფეროში? ჩვენ არათავისუფლები ვართ. ეს იმას ნიშნავს, რომ თუ მე რაიმეს

გაკეთებას მოვინდომებ, ჩემი მოღვაწეობის სფერო ჯერ კიდევ მოღვაწეობის დაწყებამდე იქნება სტრუქტურირებული რაღაცით, რასაც არაფერი აქვს საერთო ჩემი მოღვაწეობის მიმართულების არც არსთან და არც მიმართულებასთან. მისი სფერო პირად ურთიერთობათა სტრუქტურით განისაზღვრება. როდესაც მე პირად ურთიერთობათა შესახებ ვსაუბრობ, მხედველობაში მაქვს ამ გამოთქმის არა ყოფითი აზრი, არამედ ცნება, რომელიც საზოგადოებრივი ცხოვრების განსაზღვრულ ფორმაზე მიანიშნებს. ამ ურთიერთობებს არაფერი აქვთ საერთო იმ სამუშაოსთან, რომელიც უნდა შესრულდეს. რომელიმე პირი ამა თუ იმ თანამდებობას იკავებს, ვინაიდან კორპორაციის, სექტის, კლასის და ა.შ. წევრს წარმოადგენს, და არა კონკრეტულ საკითხში კომპეტენტურობის წყალობით.

დავსვათ კითხვა: სინამდვილეში რას ეფუძნება კომპეტენცია და პროფესიონალიზმი? გაუქმებულია სფეროს სტრუქტურულობა, ის ნეიტრალურად იქცევა ან ყველასთვის თანაბარ შესაძლებლობებს უზრუნველყოფს, რათა ადამიანებმა ორიენტირება შეძლონ შესასრულებელი სამუშაოს არსის გააზრებით ამ არსისადმი რაიმე გარემესგან დამოუკიდებლად. სწორედ ამ ნეიტრალურ სფეროს ენოდება დემოკრატია, ანუ დემოკრატია — უარყოფითი ცნებაა; ეს ფილოსოფიისთვის კარგად ცნობილი ჭეშმარიტებაა, რომელიც სამწუხაროდ დავინწყებულია სოციოლოგიური და პოლიტიკური მეცნიერებების მიერ. მაგრამ ფილოსოფოსებს არ დავინწყებიათ ისეთი ცნებებით ოპერირება, როგორიც დემოკრატიაა. კანტისა და ყველა განათლებული ფილოსოფოსისთვის (საკმაოა რაოდენობა ფილოსოფოსებისა, რომლებიც განათლებით არ ბრწყინავენ) ცნობილი იყო, რომ დემოკრატიისა და განმანათლებლობის ცნებები — უარყოფითია, ანუ არ იძლევიან საგნის პოზიტიურ განსაზღვრებას, უარყოფითი იმავე აზრით, რომლითაც უარყოფითი მეტაფიზიკის შესახებ საუბრობდნენ, როდესაც ღმერთზე მსჯელობდნენ. მიჩნეული იყო, რომ ღმერთის ცნება ფორმალიზებას არ განიცდიდა. დემოკრატია იმდენად არსებობს, რამდენადაც ფორმალიზებას არ ექვემდებარება და არ იყინება. მე დემოკრატიის

ნეიტრალური სფერო ვახსენე. აუცილებელია ზოგიერთი ცნების არარსებობა, მაგალითად, პრივილეგიის, აპრიორული სტრუქტურებისა შრომისა და საზოგადოებაში როლების განაწილების სფეროში – ეს არარსებობაა დემოკრატია.

თუ თქვენ აბურდულ საბჭოთა ცხოვრებაში ჩაყვინთავთ, ჯერ ერთი, ცოცხალი ვერ შეძლებთ ამოყვინთვას, და მეორეც, თქვენ მოგინევთ კონსტატირება, რომ სტრუქტურებში ჩაეფალით დამოუკიდებლად იმისგან, თუ როგორ გესმით თქვენი ადგილი სამყაროში და აზრი ამოცანებისა, რომლებიც უნდა გადაჭრათ. ეს აბსურდამდე მიდის. თქვენ კლასიკურ მდგომარეობას განასახიერებთ, რომელშიც წმინდად ექსპერიმენტულად რეალიზდება სულიერი ცხოვრებისა და ზოგადად ცხოვრების დიადი კანონი, ჩამოყალიბებული წმინდა პეტრე მოციქულის მიერ. გაიხსენეთ, მან სოკრატეს მიერ გაცხადებული აზრი გაიმეორა: „მსურს ერთი, ვაკეთებ მეორეს. სიკეთე მსურს, და ბოროტებას ჩავდივარ“. ეს სიტუაცია – ადამიანის მყოფობის ერთ-ერთი ეპიზოდია. მაგრამ წარმოიდგინეთ, რომ მთელი ცხოვრება ასეთი ეპიზოდებისგან შედგებოდეს, როგორც ეს ახლა ხდება. მე აბსტრაქტულად აღვწერე ჩვენს ქვეყანაში მიმდინარე ბრძოლა.

აქ მსურს თქვენი ყურადღება მივაპყრო ფილოსოფიურ მეთოდს და გარწმუნებთ, რომ ფილოსოფიის აბსტრაქტული ფორმულირებები გაცილებით უფრო ახლოსაა რეალურ სინამდვილესთან, ვიდრე რეალისტური, ემპირიული ფორმულირებები. რატომ არ მანებებენ ჩემი სამუშაოს ისე შესრულებას, როგორც ეს მე მსურს? შესაძლოა მოგვეჩვენოს, რომ იქ მოხვედრაც კი შეუძლებელია, სადაც მე ჩემი სამუშაოს შესრულება ძალმიძს. ეს ადგილი შესაძლოა უკვე სხვის მიერ იყოს დაკავებული, ვინც სამუშაოს თვით არსისთვისაა უცხო. დემოკრატია – ესაა შრომის თავისუფლება, და არა ვალდებულება შრომისა, როგორც ეს სოციალისტურ და კომუნისტურ უტოპიებშია ჩამოყალიბებული. შრომის თავისუფლება – ესაა შესაძლებლობა შენი საქმის კეთებისა ისე, როგორც ეს შენ გესმის. სხვა შემთხვევაში შრომას ადგილი არ აქვს. სოციალიზმმა სრულად

მოსპო ის, როგორც ფენომენი, მოსპო საქმიანობის შედეგების დონეზე. ეზოში გაიხედეთ, სადაც უაზროდ ძიგძიგებს მანქანა. ყოველ ჯერზე ერთი და იგივეა, ერთსა და იმავე ოპერაციას ასრულებენ: ამსხვრევენ ასფალტს, ატარებენ რალაც სამუშაოებს, კვლავ აგებენ ასფალტს, ორი თვის შემდეგ კი კვლავ ამსხვრევენ... ეს ნგრევა ან შედეგებზე აისახება, ან შრომის ნაყოფიერებაზე; მუშაობის სურვილზე, შრომის დისციპლინაზე. შედეგად ვიღებთ სიღარიბეს.

შრომის მოსპობა სოციალიზმს ახასიათებს. სოციალიზმი — შრომის მტერია. არსებობს ასეთი განსაზღვრებაც: სოციალიზმი — სიღარიბეა, რადგან მხოლოდ შრომა უზრუნველყოფს სიმდიდრეს. შრომა მოსპეს, ამიტომ ჩვენ ღარიბები ვართ. ხოლო, თუ არსებობს ამ სავალალო მდგომარეობიდან თავის დაღწევისა და შრომის აღდგენის სურვილი, ეს უნდა მოხდეს არა პროპაგანდის, არამედ თავისუფალი შრომის აღდგენისა და სტრუქტურირების გზით. თავისუფალი შრომა — ესაა სამოქალაქო საზოგადოება. ჩვენ ახლა ვუახლოვდებით მას. ჩვენ წინაშე მდგომი ამოცანაა — ავაშენოთ, დავბადოთ სამოქალაქო საზოგადოება ამ ცნების ევროპული აზრით, მისი კონცეპტუალური აზრით.

— გულისხმობს თუ არა სამოქალაქო საზოგადოების ჩამოყალიბება კადრების წმენდას?

— ეს დაუშვებელია. როდესაც იყენებთ „წმენდის“ ცნებას, ადგებით 1917 წლის ბოლშევიკების გზას. მათ ირწმუნეს, რომ საკმარისი იყო ცოდნა იმისა, თუ ვინ და სად უნდა იმყოფებოდეს, გყავდეს განკარგულებაში კადრები და განათავსო ისინი იქ, სადაც საჭიროდ ჩათვლი. კვლავ განანილების და არა წარმოების ეთიკა. დავუშვათ მე ვხვდები, რა უნდა გაკეთდეს, ვნიშნავ X-სა და Y-ს ამა და ამ თანამდებობებზე, და ყველაფერი მოძრაობაში მოდის. არა, საქმის ვითარება სხვაგვარადაა. აბსტრაქტულად ცნობილია, რომ არ შეიძლება კადრების დანიშვნა; ასეთ მცდელობებს უკვე ჰქონდა ადგილი, საბჭოთა გამოცდილებამ კი თვალსაჩინოდ გვიჩვენა ასეთი ავანტურის მეტაფიზიკური და სულიერი აბსურდულობა, რომელიც წინააღმდეგობაშია ადამიანად ნოდებულ ფენომენტთან.

მე ეს ბავშვობიდან მაინტერესებდა, რადგან ვვარაუდობდი ყოფიერების ონტოლოგიური კანონების არსებობას და არა იურიდიული ან პოლიტიკურისა. ყოფიერების განსაზღვრული ნაწილი აბსოლუტურად საჭიროა, მას გვერდს ვერ აუვლით. იყო მცდელობები. ადამიანი, განსაკუთრებით იმ დროს, თუ ის სოციალისტად ან კომუნისტად იქცევა, ცდილობს საკუთარ სურვილებში ონტოლოგიურ კანონებზე მაღლა ავიდეს; ის ან არ ეჭვობს მათ არსებობას, ან ანტიკანონების შესაბამისად მოქმედებს, ანტინიუთიერების ანალოგიურად. შედეგად, რას ვხედავთ ჩვენ გარშემო, ჩვენს ჭუჭყიან სახლებში, ცარიელ მაღაზიებსა და ჩვენს ადამიანებში, რომელთა სახეები დაღრჭენილია? ძალადობა, სადიზმი და კანონიერების არარსებობა ათწლეულობით გროვდებოდა და ვერ პოულობდა გამოსავალს, რადგან ძალადობასა და უკანონობაზე სახელმწიფოს მონოპოლია არსებობდა. ახლა, როდესაც მონოპოლია გაუქმებული ან ნეიტრალიზებულია, მთელი ეს სისაძაგლე გარეთ გამოსვლას ლამობს ადამიანური „მე“-ს ყველაზე ბნელი კუთხეებიდან.

თუკი ჩვენ გვეძინა კიდევ სამოცდაათი წელიწადი, – არა წმინდანის მშვიდი ძილით, რომელიც მთელი მშვენიერებითა და სისუფთავით იღვიძებს. ძილში ჩვენ გარდავიქეცით, გადავგვარდით. მწერად გავიძებნა ხომ შეიძლება, როგორც კაფკას ერთ-ერთ პერსონაჟს ემართება. აი, რა ხდება სინამდვილეში მოსკოვში, ლენინგრადში, თბილისში... ერთის მოხსნა და მეორის დანიშვნა – ეს არ არის პასუხი. საიდან მოვიყვანთ სხვებს? იქნებ მარსზე ვეძებოთ? საქმეზე ადამიანები არიან, მაგრამ შესაძლოა იღვიძებენ და უკვე მწერებად არიან ქცეულნი. რამდენი უხილავი ცვლილება გარდახდა საბჭოთა ადამიანს წარსულში? საბჭოთა ადამიანი – ასეთ უხილავ ცვლილებათა, დეგრადაციისა და პროგრესირებადი დეფორმაციის პროდუქტია. ძალიან რთულია ასეთ ცვლილებათა ჯაჭვის განყვეტა. შესაძლოა, ეს ცვლილებები უკვე შეუქცევადია. სახელდობრ, ასეთი კატეგორიებით უნდა ვიაზროვნოთ, ვიგულისხმებთ რა ჰაერში ჩამოკიდებულ უარყოფით პასუხს, რათა მივიდეთ იმასთან, რომ იმედის ნაპერწკალი მაინც ჩაისახოს. თუ ასეთი კატეგორიებით არ ვიაზროვნებთ, არაფერი გამოვა.

— თქვენ როგორღაც საუბრობდით ინფანტილიზმის შესახებ, რომელიც არა მხოლოდ ახალგაზრდების, არამედ უფროსი თაობისთვისაც არის დამახასიათებელი. არის თუ არა ეს დაკავშირებული იმას, რის შესახებაც თქვენ ახლა მსჯელობდით?

— ეს ერთი და იგივეა. როდესაც რეგრესიის შესახებ ვსაუბრობ, ბავშვობაში დაბრუნებას ვგულისხმობ. ეს ტრაგედიაა. ამაშია ღრმა აზრი იმისა, რაც ახლა ხდება. მე უკვე ვთქვი ფორმის, მოწესრიგებისადმი რუსების ტრადიციულად უარყოფითი დამოკიდებულების შესახებ. ფორმები ყოველთვის დასრულებულია, ნახევრადფორმები არ არსებობს. როდესაც ფორმებისადმი ერთგვარ უნდობლობას განიცდიან, დიად თეორიებს მიმართავენ, ამბობენ რა, რომ ადამიანს უზარმაზარი შინაგანი სიმდიდრე გააჩნია და არც ერთი ფორმით არ კმაყოფილდება, რადგან საკუთარი ტალანტის წყალობით ნებისმიერი ფორმის მიღება შეუძლია. ერთი რუსი მწერალი წერდა, რომ ესპანელთან შენ — ნამდვილი ესპანელი ხარ, ფრანგთან — ნამდვილი ფრანგი და ა.შ.

ეს ყველაფერი ერთ ანეკდოტს მახსენებს. ვთქვათ, საქმე საფრანგეთში ხდება. ერთხელ დედოფალი კარზე ცნობილ კომედიანტს იძახებს და თხოვს წარმოადგინოს ყველა ცნობილი პერსონაჟი, რომელთა სახეებიც მას შეუქმნია. მსახიობი თამაშობს დონ კარლოსს, ჰამლეტს... და თეატრალური რეპერტუარის დიად საყვარლებს. საბოლოოდ აღტაცებული დედოფალი თხოვს, რომ მან საკუთარი თავი წარმოადგინოს. მუხლმოყრილი მსახიობი პასუხობს: „მაპატიეთ, თქვენო უდიდებულესოვავ, პირად ცხოვრებაში მე იმპოტენტი ვარ“. ამგვარად, რუსს უნდა ვკითხოთ: თუ ის მეტად ესპანელია, ვიდრე ესპანელი და მეტად ფრანგი, ვიდრე ფრანგი, ვინ არის ის სინამდვილეში?

გონებრივი გაგებით ბავშვი სულიერების ჩანასახს წარმოადგენს. ემბრიონული მდგომარეობა — არჩევანია, რომლისკენაც იყო გადახრილი მთელი ტრადიციული რუსული კულტურა, თუმცა XX საუკუნის დასაწყისში მრავალი სხვა რამეც მოხდა. აღნიშნული ტენდენცია ერთადერთი სულაც არ იყო, მაგრამ

იყო სწრაფვა ემბრიონული მდგომარეობის არჩევისკენ, მყუდროებისა და დაცულობის მდგომარეობისა, და თბილი, საშოს-მიერი გარემოსკენ.

მოდით, ეს მეტაფორა საბჭოთა სახელმწიფოზე გადავიტანოთ. სახელმწიფოსთან ურთიერთობაში საბჭოთა „მოქალაქე“ ემბრიონს ჰგავს, რომელსაც სურს, რომ მას, როგორც ჩანასახს, საშვილოსნო ეკრას გარს. ხოლო დედა კი შეიძლება ბოროტიც იყოს. მაგრამ ადამიანი — მონაა ამ სიტყვის ბავშვური გაგებით, რადგან ის გამუდმებით გამართლებას ეძებს. ის ამბობს: „არა, არა, ეს ჩემი ბრალი არ არის“. ჩანასახის ასეთი იდიოტური მოთქმით ასრულებდნენ ცხოვრებას ბოლშევიკები სუკ-ის ციხეებში. შესაძლებელია თუ არა ასეთი მსხვერპლისთვის თანაგრძნობის გამოცხადება? მე რაც შემეხება, შემიძლია თუ არა სიმპათია გამოვხატო ბუხარინის ან ტუხაჩევსკის მიმართ, ამ ემბრიონებისადმი, რომელთა სტრუქტურა და მეტაფიზიკური არჩევანი მე კარგად მესმის? ემბრიონული მდგომარეობის არჩევანი.

ღრმა მეტაფიზიკური აზრი გამოსატყულებას სოციალურ და ემპირიულ ზედაპირზე ნახულობს. თქვენ ხედავთ კავშირს სახელმწიფოსა, რომელიც დახმარებას ეწევა, და მათ შორის, ვინც ამ დახმარებას იღებს, და შესანიშნავად გესმით, რომელ სოციალურ ფორმას უწოდებენ დახმარებას. რისთვის დგას გაუთავებელი რიგები? კანონისთვის, სწორედ იმ კანონისთვის, რომელიც, მათი აზრით, მათი დამცველია; საუბარი არ ეხება სამოქალაქო კანონებს ამ ცნების ევროპული გაგებით, ამიტომ გაზეთებში მოდის წერილები ბინის გამოყოფის თხოვნით, პურის ყიდვისა და ა.შ.... იბრძვიან „უფლებებისთვის“, სინამდვილეში კი — უფლებებისთვის ჩანასახისა, რომელსაც დახმარება ესაჭიროება, და არა უფლებებისთვის ამ სიტყვის ევროპული გაგებით.

ასეთია ჩვენი მდგომარეობა, ახლა კი ჩვენ პარლამენტს ვქმნით³⁴. თუ ჩვენ იმავდროულად აზრთა წყობასაც არ შევიცვლით, ხსნის არმიის დახლთან მოგვიწევს შევჯგუფება ყვირილით: „მე მომეცით! მე მაქვს უფლება, მას კი არა. სად არის სამართალი?“

ახლა თქვენ შეგექმნათ წარმოდგენა, რა სისაძაგლეა ჩვენი მყოფობის სოციალური სხეული. ჩვენ აქ ვცხოვრობთ.

ეს მე სხვა ანექდოტს მახსენებს. გამვლელი ნაკელით სავსე ორმოსთან გაივლის. ორმოში ადამიანია, რომელსაც ნაკელი ცხვირამდე წვდება, სადაცაა დაიხრჩობა. გამვლელი ხელს გაუწვდის, მაგრამ ის უარს ამბობს. ბოლოს და ბოლოს გამვლელი მას თმით ამოათრევს, მაგრამ ეს ყვირის: „სულელი, რას აკეთებ? მე აქ ვცხოვრობ“. არა, ჩვენ ყველა აქ ვცხოვრობთ!

— მიგაჩნიათ თუ არა, რომ ეროვნულ აღორძინებას სიმწიფის მდგომარეობამდე შეუძლია მიგვიყვანოს?

— დიახ. იმ შემთხვევაში, თუ იდეა გონებებს დაიპყრობს. იმიტომ, რომ შეიძლება ისწრაფოდეს ეროვნული თავისუფლებისკენ ისე, რომ ამ იდეით არ განიმსჭვალაო. მაგრამ შეიძლება იარაო ამ მიმართულებით, და განახორციელო ქმედებები, რომელსაც ეროვნული თავისუფლება გულისხმობს, თუ თავად მიზანს შიგნიდან გავანათებთ. ამისათვის არა მარტო თავად უნდა გამოდიოდეს სიტყვით, არამედ სხვასაც აძლევდეს სიტყვას, დროდადრო ჩერდებოდეს, დაიტოვებდეს რა საკუთარი თავისთვის დროსა და სივრცეს, რათა განიაზრო. ასევე აუცილებელია, რომ ადამიანმა საკუთარ თავს რაიმეს გაგების შანსი მისცეს. თუკი მე ვმოქმედებ, ისე, რომ ერთი წუთითაც არ ვჩერდები, თუკი მე გზნებით ვიმეორებ ჩემ მიერვე ნათქვამს, მე არასოდეს გავჩერდები. მე არასოდეს მივცემ საკუთარ თავს რაიმეს გაგების შესაძლებლობას.

ჩემთვის — წამოჭრილი ეროვნული ამოცანა — ესაა თავისუფალი და წარმატებული საქართველოს შექმნა, ძლიერი საქართველოსი ამ სიტყვის იმ აზრით, რომლითაც სისხლსავსე საზოგადოების შესახებ საუბრობენ. არა იმპერიალისტური ან მილიტარისტული აზრით. რაღაც სრულად აყვავებულია, წარმატებას აღწევს, თავისუფალია იქ, სადაც ცხოვრება, სუნთქვა და ზოგადსაკაცობრიო ტრაგიკულ (მეტაფიზიკური აზრით) გზაზე წინსვლა შეიძლება, მაგრამ უგუნური შეხლა-შემოხლის გარეშე, როდესაც არ ჩერდებიან კარის წინ, რომლის უკან ტრა-

გიზმის განცდა შეიძლება, რაც შინაგანადაა დამახასიათებელი ადამიანის ბედისწერისთვის. ადამიანური ტრაგედიის ღირსი უნდა შეიქნა. რათა განიცადო ეს ტრაგედია, უნდა იყო ადამიანი, ჩვენ კი – საბჭოთა ხალხი – ჯერ ასეთებს არ წარმოვადგენთ. მიმაჩნია, რომ ქმნადობის პროცესი საქართველოში ამ მიმართულებით უნდა მიდიოდეს. ჩემთვის ეროვნული თავისუფლება – ესაა ფორმა, რომელსაც სამოქალაქო საზოგადოების ჩამოყალიბებისკენ მივყავართ. არ ვფიქრობ, ჩემი ქართველი თანამემამულეები აცნობიერებდნენ სამოქალაქო საზოგადოების ჩამოყალიბების აუცილებლობას და საკუთრივ საზოგადოების სახით დაბადებისა. საუბარი კი სახელდობრ ამის შესახებაა, თავისუფლებისა იმ აზრით, რომლითაც არსებობს საზოგადოების ფენომენი, – საზოგადოებისა, რომელიც განსხვავდება სახელმწიფოსგან, საზოგადოებისა, როგორც ადამიანთა ჯგუფების დამოუკიდებელი ცხოვრების, ვისი ინტერესებიც სისტემაში კრისტალიზდება და სადაც პოლიტიკური მრავალპარტიულობა რეალურ სინამდვილეს შეესაბამება.

ჩვენ გვაქვს მრავალპარტიულობა, მაგრამ არ გვაქვს მრავალპარტიული სინამდვილე. მაგალითად, მოსახლეობის რომელი ჯგუფის ინტერესებს გამოხატავს ეროვნულ-დემოკრატიული პარტია? მე ვხედავ მხოლოდ ადამიანებს, რომლებიც არ ჰგვანან სხვა პარტიათა წარმომადგენლებს. აუცილებელია რეალური სინამდვილის სტრუქტურირება. ჩვენ უკვე გვაქვს მისი გამოხატულება, მაგრამ თავად რეალობა არ გაგვაჩნია. მე მხედველობაში მაქვს ჯგუფების დამოუკიდებელი სტრუქტურირება, ანუ ის, რასაც სახელმწიფოსგან დამოუკიდებელ საზოგადოებას უწოდებენ, რომელშიც სახელმწიფო მომსახურე ორგანოს, საზოგადოებრივ სამსახურს წარმოადგენს. ჩვენ არ გვაქვს საზოგადოებრივი სამსახური, იმიტომ, რომ არ გვაქვს თვით საზოგადოება, არც სახელმწიფო გვაქვს ამ ცნების ისტორიული ან კლასიკური აზრით, – სახელმწიფომ შთანქთა საზოგადოება. ამ სახელმწიფოს კი სახელმწიფოს მხოლოდ მოჩვენებითობა აქვს, სინამდვილეში კი ეს აჩრდილია.

შემთხვევის ძალით სიტყვათა შეთანხმებამ, რაც მხოლოდ მეტაფორას ჰგავს, და არა ცნებებს, მართებულ განმარტებამდე მიგვიყვანა.

ვამბობ რა „აჩრდილს“, მე კიდევ ერთ ნაბიჯს ვდგამ მეტაფორის განვითარების მიმართულებით: როდესაც ვამბობ აჩრდილი, მოჩვენებითობა, მე ჯერ სისხლს წარმოვიდგენ, შემდეგ ზომბის ან ვამპირს. მრავალის განმარტებაა შესაძლებელი, თუ ვიტყვით, რომ ვამპირებს სისხლი სჭირდებათ. ჩვენ – სახელმწიფოებრივი სახელმწიფო ვართ, თუ ასეთი ტავტოლოგიის ნებას დამრთავთ, სახელმწიფოებრივი აჩრდილის ფენომენი. ხოლო, თუ ჩვენი სახელმწიფო აჩრდილია, მრავალი მსხვერპლისთვის უნდა მოვემზადოთ, გაცილებით უფრო დიდის, ვიდრე სახელმწიფოს ანტიჰუმანური რაციონალობა მოითხოვს. აქ ჩვენ ჩემი პროფესიული ინტერესების შუაგულში ვექცევით, რომელთა საგანს ცნობიერება წარმოადგენს.

— როგორ ახსნით, რომ ქართული ცნობიერება ესოდენ მრავალფეროვანი და ურთიერთგამომრიცხავი ფორმებით გამოვლინდა? საიდან მოდის მებრძოლი, ერთმანეთის მოქიშპე პარტიების, ასოციაციებისა და საზოგადოებების ასეთი სიმრავლე?

— საქმე იმაშია, რომ არავის არავინ და არაფერი ესმის. ჩვენ პოსტკოტალიტარული მდგომარეობიდან გამოვდივართ, გარე ჯაჭვი დაიმსხვრა, შიდა ბორკილები და დეფორმაციები კი უკვე თავისუფლად ვლინდება. სამოქალაქო და პოლიტიკური აზრის ჩანასახიც კი დახრჩობილი იყო, პოლიტიკით ჩვენ თითქმის ასი წელია არ დავკავებულვართ. ჩვენ დაგვავენყდა, ეს რა არის. ჩვენ გვაქვს სწრაფვა, რომელიც ობიექტურად პოლიტიკურია ამა თუ იმ აზრით. მაგრამ ეს პოლიტიკა არ არის. ადამიანები გარკვეულ სურვილებს, წადილებს, პოლიტიკურ ინტერესებს გამოხატავენ, მაგრამ ისინი პოლიტიკოსები არ არიან. ოფიციალური პოლიტიკა – სპექტაკლია.

სახელმწიფოს შესახებ საუბრისას, რომელმაც საზოგადოება შთანთქა, მე ვთქვი, რომ ისტორიულად საბჭოთა კავშირი არ წარმოადგენს პოლიტიკურ ფენომენს. ზუსტად ასევე, საბჭოთა

კომუნისტური პარტია წარმოადგენს არა პოლიტიკურ ფენომენს, არამედ საზოგადოებრივი მყოფობის ერთგვარ ფორმას, ცხოვრების ერთგვარ სახეობას. სახელმწიფო კი განსხვავებული რამაა. ხელისუფლების სუბიექტთა მიღმა არ არსებობს სტრუქტურირებული ხელისუფლება, ის ტოტალურ ამორფულობას წარმოადგენს. სად არის ხელისუფლება საბჭოთა კავშირში? მიჩვენეთ. მე ამ დასკვნამდე ფილოსოფიური მსჯელობის გზით მივედი. მე ტრადიციას ვეკუთვნი, მე არა საბჭოთა საზოგადოების მიერ ვარ შობილი, არამედ ფილოსოფიური ტრადიციისა. წარმოიდგინეთ, რა შეუძლია დაინახოს მან, ვინც საბჭოთა საზოგადოებაში დაიბადა. როდესაც ის ერთგვარ ურთიერთობაშია ხელისუფლებასთან, მას არაფერი ესმის. მაგრამ მე ვხედავ, რომ ხელისუფლება არ არის, რომ ესაა ხელისუფლება მისი სრული არარსებობისას. მართვა შუამავლების მეშვეობით ხდება; ესენი არიან ინდივიდები, რომლებიც საკუთარ თავს მართავენ, იმყოფებიან რა მეთვალყურეობის ქვეშ. იგივე ხდება, როდესაც ადამიანები ერთმანეთს არიან ჩაჭიდებული სიძულვილსა ან სიყვარულში. სწორედ სიყვარული და სიძულვილი აერთიანებს ადამიანებს რიგებში: იქ არის სოლიდარობაც, გაუცხოვებაც, სიძულვილიც. ეს მთელი სამყაროა, რომელიც ქილაში მოფუთვითე მორიელებს ჰგავს.

უკანასკნელ დროს დიდი პროგრესი შეიმჩნევა. პოლიტიკურ ასპარეზზე სტრუქტურათა მონესრიგების პროცესი მიმდინარეობს. ეს წინგადადგმული ნაბიჯია, მიუხედავად იმისა, თუ რას ვფიქრობ მე ელცინისა და მისი პოლიტიკური პროგრამის შესახებ. წინააღმდეგიც რომ ვიყო, ამას არ აქვს მნიშვნელობა. რუსეთის პოლიტიკურ სცენაზე პირველად მიმდინარეობს სტრუქტურათა მონესრიგების პროცესი, იქმნება ფორმები, რომლებიც განდევნიან საგანთა უფორმოებას, რომელთა შესახებ იცი, რომ ისინი არსებობენ, რადგან ასე თუ ისე გვაცნობებენ საკუთარი თავის შესახებ, საკუთარი არსებობისა, მაგრამ არასოდეს ჩნდებიან სცენაზე და მათთან ბრძოლა შეუძლებელია. შეუძლებელია იმასთან წინააღმდეგობა, რაც არ არსებობს. სად არის, მაგალითად, სახელმწიფო? სად არის პარტია? რაშია ესა

თუ ის ინტერესი? ეს ყველაფერი პოლიტიკურ ასპარეზზე უნდა იქნას ფორმულირებული. პროცესი დაიწყო. ჩემთვის, მაგალითად, მიუღებელია ელცინის პროგრამა. მაგრამ მის ქმედებათა შედეგს გარკვეული მონესრიგება წარმოადგენს. ის, რაც მალულად არსებობდა, ახლა ცხადად იქცა და პოლიტიკური ცხოვრების ნაწილია. ელცინთან მიმართებით უკვე შეიძლება პოლიტიკის გატარება. ადრე შეუძლებელი იყო პოლიტიკის კონსტრუირება ამორფული მდგომარეობის მიმართ, რომელსაც ელცინი წარმოადგენდა, ანუ კონსტრუირება პოლიტიკისა იმ ვარაუდიდან გამომდინარე, რომ ის ამასა თუ იმას წარმოადგენს.

მე პოლიტიკური არტიკულაციის, პოლიტიკური სტრუქტურირების ნებისმიერ პროცესს პოზიტიურად მივიჩნევ, აქ საქართველოში, რაც საშუალებას მისცემს ზედაპირზე ამოაღწიოს იმან, რაც ფარულად უკვე არსებობს. ასევე ახდენენ ბრძოლის ველის სტრუქტურირებას, ასე ვამზადებ მე ჩემს საწერ მაგიდას მუშაობისთვის — განვალაგებ საგნებს, დღიურებს, დოკუმენტებს, ვდგამ საწერ მანქანას, პერსონალურ კომპიუტერს... მე სამუშაო მელის, ეს არ ნიშნავს, რომ მე მას შევასრულებ, მაგრამ ჩემთვის აუცილებელია სივრცის სტრუქტურირება. როგორ დავაღწევთ თავს ჩვენს მდგომარეობას? ვნახოთ. გზა უნდა გავიყვანოთ, მაგრამ ყველას უნდა მივცეთ აზრის გამოთქმის საშუალება, არ ჩავახშოთ სხვისი ხმა ძახილით, მუქარისა და ეროვნულ ინტერესთა ღალატის ბრალდების გარეშე. უპირველეს ყოვლისა ისინი უნდა შევაჩეროთ, ვინც მეტისმეტად ჩქარობს. მე მემარჯვენე რადიკალ-ნაციონალისტების შესახებ ვსაუბრობ.

— ანუ?

— მემარჯვენე ნაციონალისტები — ეს გამსახურდიას დაჯგუფებაა. საფრთხის შემცველი ის არ არის, რომ ეს ჯგუფი არსებობს. ის უნდა არსებობდეს სტრუქტურირების ჩემივე კონცეფციის მიხედვით. მაგრამ სტრუქტურირება იმგვარი უნდა იყოს, რომ არ მივცეთ ამ ჯგუფს საშუალება, მიაჩუმათოს სინამდვილე და ჭეშმარიტება საქართველოს პატრიოტული ხატის სახელით. ამას უნდა შევეწინააღმდეგოთ. თავად ტენდენ-

ცია კი უნდა არსებობდეს და წარმოდგენილი იყოს მომავლის საერთო პოლიტიკურ სპექტრში, რადგან ჯერჯერობით პოლიტიკურ პარტიათა არანაირი სპექტრი არ არსებობს. არსებობენ მხოლოდ ცალკეული პიროვნებები, რომლებიც ხელის ცეცებით ეძებენ საკუთარ გზას. დღევანდელ დღეს შეიმჩნევა არა პარტიები, არამედ პიროვნებები, რომლებიც მათ წარმოადგენენ. მაგრამ ეს პროცესი მთლიანობაში ისე უნდა მიმდინარეობდეს, რომ ყველა პარტია წარმოადგენდეს სტრუქტურულ სოციალურ და ეკონომიკურ რეალობას ჯგუფებისა, რომლებიც ერთმანეთისგან ინტერესების, სტატუსის და ა.შ. მიხედვით განსხვავდებიან...

— როგორ ფიქრობთ, უკანასკნელ დღეთა მოვლენები ამ პროცესის ეტაპია?

— იმედი უნდა ვიქონიოთ. უნდა შევეწინააღმდეგოთ ამ პროცესის შეჩერების ფარისევლურ მცდელობებს. ჩვენ მოძრაობაში ვიმყოფებით, რომელიც უნდა გავაგრძელოთ; ჩვენ შევუდექით მოძრაობას ისე, რომ არ ვიცოდით, საით მივდივართ, და იმედი გვქონდა, რომ მიმართულებას გზად მივაგნებდით. მაგრამ, ჩვენ არ უნდა შეგვაჩერონ ან არ უნდა გვეუბნებოდნენ, რომ „საქართველო ქართული სისხლის სინმინდეს უნდა იცავდეს...“ აპრიორულად იყო მიღებული გადაწყვეტილება იმის შესახებ, რაც ჯერ კიდევ აღმოჩენას საჭიროებდა. არ უნდა ავჩქარდეთ, მაგრამ ამის გაცნობიერება მხოლოდ ზრდასრულებს შეუძლიათ. სამწუხაროდ, ჩვენში უკიდურესად მცირეა კულტურულ, პოლიტიკურად მომწიფებულ ადამიანთა რაოდენობა... მე არ მსურს გამოვიყენო სიტყვა „ინტელიგენცია“, რომელიც მძულს, განსაკუთრებით კი ენის წკლაპუნი, რომლითაც მას წარმოთქვამენ. განსაკუთრებული ნეტარებით წარმოთქვამენ რა სიტყვას „ინტელიგენტი“, რომელიც ევროპულ ენებში არ არსებობს, თითქმის სექსუალურ, ეროტიულ სიამოვნებას იღებენ. ჩემთვის საძულველია ასეთი თვითსიყვარული. მე ზრდასრული, კომპეტენტური ადამიანების შესახებ ვსაუბრობ. მათი რაოდენობა უკიდურესად მცირეა, რადგან ადამიანთა ენერგია სხვა კალა-

პოტისკენ იყო მიმართული, პირადი გადარჩენისკენ ნებისმიერი საშუალებით. რასაკვირველია, არსებობს ქართული ღირსება. ჩვენ არ გვსურდა იმ უვარგისი და ღატაკი ცხოვრების მიღება, რომელსაც რუსები იღებენ. ისინი ეთანხმებიან მას, ჩვენ – ქართველები – არ ვეთანხმებით.

მაგრამ, შედეგად ყველა დამოუკიდებლად გადარჩენას ცდილობს, ცალკე ნავში ნაცნობებსა და ნათესაებებთან ერთად. ვისგან ცალკე? რესპუბლიკისგან, *res publica*-სგან, ანუ საზოგადოებრივი საქმისგან, საზოგადოებრივი სივრცისგან... თითქმის ისევე, როგორც XIX და თვით XX საუკუნის იტალიაში, როდესაც იტალიური საზოგადოების დაკნინება, საზოგადოებრივ კავშირთა რღვევა შეიმჩნეოდა, გამეფებული იყო პრინციპი „ყველა თავისთვის“, ეს ყველაფერი კი იტალიელთათვის დამახასიათებელი ხიბლით. ჩვენთან მსგავსი სიტუაცია შეიქმნა. იმავე ხიბლით მიცურავს ყველა თავისი ნავით, უგულვებელყოფს რა ამ დროს საზოგადოებრივ ინტერესებს.

თბილისის ქუჩებსა და ტროტუარებს შეხედეთ – ეს საზოგადოებრივი სივრცეა, *res publica*-სთან, საზოგადოებრივ საქმესთან ჩვენი დამოკიდებულების ფიზიკური გამოხატულება. ჭუჭყიანი ჭიშკრები, ძველი სახლები, ვირთხები და დაბზარული კედლები. ასეთია გარეგნული სახე, სანაცვლოდ, შიგნით – კეთილმოწყობილი ბინები, სავსე ავეჯითა და ძვირადღირებული აპარატურით... ეს ატმოსფერო ასახავს იმ თვითპატივისცემას, რომელიც, როგორც მე უკვე ვამბობდი, არ აქვთ რუსებს, – დაძაბული პატივისცემა, რომელიც აზრით შეპყრობილობასთანაა ახლოს. გარემო, ვითარება ასახავს ჩემს დამოკიდებულებას საკუთარი თავისადმი, ჩემს თვითპატივისცემას. მაგიდაზე მე სუფრას ვაფენ, და არა გაზეთს. რუსები თანახმა არიან, ქაშაყი მიირთვან გაზეთის ნაგლეჯზე. ნორმალურ, გადაუგვარებელ ქართველს ეს არ შეუძლია. ნიჟარის შიდა ზედაპირი ასახავს ქართველის თვითპატივისცემის სახეობას, გრძნობას მისი ღირსებისა. ნიჟარის გარეთ – ქუჩები და ასფალტია, საზოგადოებრივი სივრცე, სამოქალაქო სივრცე, რომელიც ამას არ ასახავს. ესაა ფიზიკური გამოხატულება იმ სოციალური და

სულიერი ფენომენისა, რასაც *res publica*-სთან ქართველის დამოკიდებულება წარმოადგენს.

მაგრამ, მოდით ამას სხვა მხრიდან შევხედოთ. ჩვენი დემოკრატია ფუძემდებლურ წინაპირობას მოისაკლისებს. მე უკვე გამოვიყენე სიტყვა *res publica* – ესაა დემოკრატიული წყობის მწვერვალი. პოლიტიკური დემოკრატია შეუძლებელია საზოგადოებრივ სივრცესთან ურთიერთობის გარეშე, რომელსაც *res publica* ეწოდება, შეუძლებელია რესპუბლიკურ ურთიერთობებს მიღმა. ეს ურთიერთობა ინვარიანტულია. შესაძლოა რესპუბლიკელი იყო და ცხოვრობდე მონარქიულ პოლიტიკურ რეჟიმში, როგორც ეს ინგლისშია. ეს არაფერს ნიშნავს, რადგან ეს არის არა დემოკრატიული ფორმა, არამედ დემოკრატია, რადგან დემოკრატიის რეალური არსი აზრთა რესპუბლიკურ წყობაშია. ჩვენ ეს არ გვაქვს. პარტიები უფლებათა გამო ფუსფუსებენ, რაც დემოკრატიის პირველ ნაბიჯებს არ წარმოადგენს, თუკი ნაბიჯს სიტყვის ქრონოლოგიური აზრით კი არ გამოვიყენებთ, არამედ რაღაც პირველსაწყისის, იმთავითის მნიშვნელობით. პარტიების ბრძოლა პარლამენტში, – ეს უკვე, შეგვიძლია ვთქვათ, მეათე ნაბიჯია. და ეს ყველაფერი ფუჭია, თუ უკან არ დავბრუნდებით და არ შევქმნით რაღაცას საწყის ნერტილში: *res publica*.

ჩვენ რას ვაკეთებთ? გვაქვს თუ არა ჩვენ სამოქალაქო განცდა? ისევე, როგორც იტალიელების წინაშე დღევანდელ დღესაც კი დგას ინვერსიის ამოცანა, თუ გავითვალისწინებთ იტალიელთა ტენდენციას ოჯახებად, ნათესაურ კლანებად დაშლისა, კავშირებად, რომლებიც ურთიერთობებზეა დამოკიდებული, და ცურვას ქვევით, წირავენ რა რესპუბლიკას, ანუ იტალიის სახელმწიფოს, დასალუჰად. ჩვენ წინაშეც იგივე ამოცანა დგას, ჩვენს ისტორიაში იყო რაღაც ამის მსგავსი, განსაკუთრებით უკანასკნელი სამოცდაათი წლის საბჭოთა ისტორიაში. თავი უნდა გვეხსნა, და ჩვენ ვიხსენით.

მაგრამ, ეს არ არის საკმარისი, ჩვენ რესპუბლიკა გვჭირდება, რათა შემთხვევაზე არ ვიყოთ დამოკიდებული, განსაკუთრებით კი რუსების არჩევანზე. ჯერჯერობით კი ჩვენ ამ

არჩევანზე ვართ დამოკიდებული. ანტირუსულ განწყობას კი პოლიტიკური ხასიათი აქვს, რადგან ქართველებსა და რუსებს შორის არ არსებობს სიძულვილი ან დაპირისპირება ეროვნულ ნიადაგზე. ეროვნული ნიუანსები არ არსებობს, ისინი უმაღლესადაა გამოვლინდეს აფხაზებთან ან ოსებთან დამოკიდებულებაში უცოდინრობის ან ისტორიული უსინათლობის მიზეზით (შესაძლოა ადგილი ჰქონდეს აფეთქებას, მაგრამ შემდეგ ყველაფერი დალაგდება).

რუსებთან კონფლიქტი არა ეროვნული, არამედ პოლიტიკურია. მაგალითად, მე შესაძლოა ბრალი დამდონ პრორუსულ განწყობაში, რადგან რუსულად აქცენტის გარეშე ვსაუბრობ, ეს კი უკვე „ცუდი“ ნიშანია. მე დიდხანს ვცხოვრობდი რუსეთში და ვნერ არა მხოლოდ ქართულად, არამედ რუსულადაც. მაგრამ ჩემში გაცილებით ძლიერია ანტირუსული სანყისი, ვიდრე ჩვენს ანტირუსულად განწყობილ პოლიტიკოსებში, რადგან ისინი პრობლემის სანყის მონაცემებს იღებენ, თვით დამოკიდებულებას გარე მტრისგან, რომელზეც ისინი მეტისმეტად ფოკუსირებული არიან. ესაა პოლიტიკური სიძულვილის დამოკიდებულება, რადგან ისინი ვერ ამჩნევენ, რომ საკუთარ თავთან მიმართებით რუსების გადაწყვეტილებებზე არიან დამოკიდებულნი. ამას გადაჭრით უნდა დავუპირისპირდეთ, ნაბიჯ-ნაბიჯ უნდა ვაშენოთ.

ჩვენ არცთუ მცირე რაოდენობის ცოდვეები მივიღეთ საქართველოს ისტორიიდან, რომლებიც საკუთარ თავზე უნდა ავიღოთ. ეს ჩვენთვის სავსებით საკმარისია, არ არის დამატებით საჭირო რუსეთის ისტორიის ცოდვების აღებაც. ამაზე არ უნდა ვიყოთ დამოკიდებულნი, რადგან მათ [რუსეთში] თავისი ბედი შესაძლოა სხვაგვარად გადაწყვიტონ, ნეგატიური აზრით, და მარცხი განიცადონ ახალი ცხოვრების შექმნაში. ეს მნიშვნელოვანია სამყაროსთვის: მათ ატომური ბომბი აქვთ. ამ აზრითაც უნდა გამოვეყოთ. გამოყოფის შემდეგ კი შესაძლებელი იქნება საკავშირო ურთიერთობის დამყარება რუსეთის დემოკრატიულ და პროგრესულ ძალებთან. ბედისწერათა ფიზიკური, ანუ შინაგანი დაყოფა აუცილებელ წინაპირობას

წარმოადგენს. საკმარისია ერთად ტანჯვა და ერთად ცხოვრება სისაძაგლეში. ჩვენ ვერ ვიქნებით დამოკიდებულნი იმაზე, როგორ წყვეტენ რუსები თავის ბედს.

— პირადად თქვენ პოლიტიკურ ცხოვრებას გაემიჯნეთ?

— სავსებით არა. თუმცა, მე საკმაოდ სასაცილო პერსონაჟი ვარ; თეატრალურ პიესებში ასეთები მრავლად არიან. აი, ისეთი, წამით რომ ჩნდება სცენაზე და მყისვე გარბის. მცირე ხანში კვლავ ჩნდება ხილული მიზეზის გარეშე და კვლავ უჩინარდება.

ჩვეულებრივ, ეს საოცარ ხარხარს იწვევს დარბაზში. მე სახალხო ფრონტის შექმნაშიც კი ვიღებდი მონაწილეობას, მისი ხელმძღვანელი კომიტეტის წევრიც კი ვიყავი, მაგრამ ყოველთვის პუბლიცისტის ან ამდაგვარის რანგში. უშულოდ პოლიტიკურ მუშაობაში მონაწილეობა არ მიმიღია, რაც მკაფიოდ განსაზღვრულ საქმიანობას წარმოადგენს, რადგან ეს ჩემი სამუშაო არ არის.

ტემპერამენტისა და გონებრივი წყობის მიხედვით მე არ ვარ აქტივისტი, მე ვერ ვიღებ სიამოვნებას საზოგადოებრივი ორგანიზმის ხელმძღვანელობისგან. აქტივისტი ის არის, ვინც ყოველთვის სხვათა საქმეებითაა დაკავებული. ეს სრულებით არ ზის ჩემს ხასიათში. თუკი იყო კიდეც ჩემში ამის ჩანასახი, ის დიდი ხანია აღმოფხვრილია საბჭოთა ხელისუფლების მიერ — ჯერ კიდევ ბავშვობაში. მე ვხედავდი, რომ სოციალიზმი, განმარტებიდან გამომდინარე — აქტივიზმი, მუდმივი ბრძოლაა. მთელი ცხოვრებით შევითვისე სიძულვილი კომკავშირული ორგანიზაციისადმი... ნებისმიერი სახის ერთობლივი აქტივობისადმი. სინამდვილეში ის მრავალ ამოცანას მოიცავს, უნდა დავეხმაროთ ადამიანებს, დავკავდეთ მათით ამ სიტყვის რიგიანი გაგებით. მე შემწევს უნარი გავაცნობიერო ეს აზრი, მაგრამ საკუთარი თავის წარმოდგენა აქტივისტად არ შემიძლია. ფილოსოფოსი დუმილსა და მარტოობას საჭიროებს. თუკი პოლიტიკურ ბრძოლაში გადავეშვები, დავკარგავ აზრის სამუშაოსთვის აუცილებელ დუმილსა და მარტოობას.

იმავდროულად კი, ყველაფერი, რასაც მე ვაკეთებ, — პოლიტიკაა, რადგან მე გამოვხატავ იმას, რასაც ვხედავ, მაგალითად, გამოვხატავ ჩემს აზრებს თქვენთან საუბარში. მე შემიძლია მათი გამოთქმა და ამიტომაც ვსაუბრობ. ჩემი სიტყვები კონკრეტულ შედეგებს გულისხმობენ, რადგან მათში პოლიტიკური მახვილებია დასმული. ვილაც ჩემს პოლიტიკურ ოპონენტად იქცევა, სხვა — პოლიტიკურ მეგობრად. ამ აზრით, მეც ჩათრეული ვარ პოლიტიკურ ბრძოლაში, პოლიტიკურ მოღვაწეობაში. მაგრამ ახლა მე არ ვესწრები სახალხო ფრონტის ხელმძღვანელი კომიტეტის კრებებს და არც ერთ პარტიას არ ვეკუთვნი. დღეს მე კომუნისტური პარტიის წევრი ვარ.

— თქვენ კვლავაც რჩებით კომუნისტური პარტიის წევრად?

— დიახ, ჩემი ყოფნა პარტიაში არ წარმოადგენდა ჩემთვის პოლიტიკურ აქტს და მე არ შემიძლია პოლიტიკური მნიშვნელობა მივანიჭო პარტიილეთს, თუკი მას დავაბრუნებ. მე არ მიმაჩნია აუცილებლად ამის განმარტება ადამიანებისთვის, ვინც პარტიილეთებს ისვრის; ჩემთვის სულერთია, რას ფიქრობენ ჩემ შესახებ. პარტიის წევრობა არ იყო პოლიტიკური აქტი, თუკი ადამიანები თავისი პოლიტიკური კუთვნილებით თავს არ იწონებდნენ. მე უკვე ვთქვი, რომ პარტია არ წარმოადგენს პოლიტიკურ ფენომენს — ეს საზოგადოებრივი სტრუქტურირების ფორმაა. გარდა ამისა, პარტიაში არის ორი პარტია, რაც ძალიან კარგად გაიგო ორუელმა. ძალიან გამიკვირდა, როდესაც ეს მასთან ამოვიკითხე; ვფიქრობდი, რომ ამის დანახვა მხოლოდ შიგნიდან შეიძლებოდა. თუ გახსოვთ, ის საუბრობს შიდა და გარე პარტიების შესახებ. როდესაც 17 და 18 წლებს უკვირდები, ლენინის ბობოქარი მოღვაწეობის პერიოდს, საკუთარი სიცხადით გაოცებს დაყოფა შიდა და გარე პარტიებად. ასევე არსებობს ორი ენა: გარე პარტიის ენა, რომელიც ასევე მთელ სამყაროში გამოიყენება, და შიდა პარტიის ენა. ხოლო, თუ შენ არ ეკუთვნი შიდა პარტიას, პოლიტიკური აზრით შენ საერთოდ არ წარმოადგენ პარტიის წევრს.

დღეს პარტიის ხმაურით დატოვება — ნიშნავს პოლიტიკური მნიშვნელობის მინიჭებას იმისთვის, რაც მას არასოდეს გააჩნდა.

პარტიულობა იყო რალაც, მსგავსი სოციალური დაზღვევისა. ამიტომაც შევედი პარტიაში. პარტიაში შესვლა იყო მსგავსი სამუშაო მაგიდის მომზადებისა, რადგან მე ფილოსოფიურ ჟურნალებთან ვთანამშრომლობ. ფილოსოფოსის პროფესიაში შეუძლებელია სამუშაო ადგილის წარმოდგენა ამ ელემენტის გარეშე, შეუძლებელია მუშაობა, თუ არ გაქვს პარტიილეთი. მე არ ვჩივი, ეს არ იყო ჩემთვის ტრაგედია, არ წარმოვადგენ საკუთარ თავს აცრემლებულ მსხვერპლად პარტიისა, რომელში შესვლაც მაიძულეს.

მე ვარ ქართველი და ფილოსოფოსი, მე ბავშვობიდან შინაგან ემიგრაციაში ვარ. მე კარგად მესმის, რას ნიშნავს იყო ჯაშუში.

წარმატებული ჯაშუშური საქმიანობის, არცთუ იშვითად კი ასევე შემოქმედების, აუცილებელი პირობაა გარშემომყოფებთან მსგავსება. ფლობერი ამბობდა, რომ პირად ცხოვრებაში ის მეშჩანია, რაც მას აბსოლუტურ თავისუფლებას ანიჭებს ლიტერატურაში. მეტისმეტად ბევრი ენერგია იხარჯება იმაზე, რომ დამოუკიდებელი, თავისუფალი ადამიანის ქუდი ატარო. მაგალითად, შესაძლოა იქცევი პიპად. მაგრამ ამ ყველაფრის მიღმა ასეთი პრიმიტიული აზროვნება იმალება. რამდენი დრო უნდა გაატარო სარკის წინ, რათა ასე გაბურძნულად გამოიყურებოდე. შეუმჩნევლად უნდა დარჩე, თავისუფლების დაუკარგავად: ეს იმდენად რთული ამოცანაა, რომ მას ყველა ძალა უნდა მიუძღვნა, თეატრალურ ატრიბუტებზე აღარაფერი რჩება. პირადად მე არ ვარ თეატრალურობისკენ მიდრეკილი.

— სასურველი იქნებოდა, კიდევ ერთ საკითხზე გამოგეთქვათ თქვენი აზრი. ისეთი შთაბეჭდილება იქმნება, რომ გერმანიაში მიმდინარე მოვლენები ჩვენ ქვეყანაში სრულ გულგრილობას იწვევენ. როგორ ახსნით ამას?

— სრული სიმართლეა. ამ პრობლემით დაინტერესებისთვის ევროპაში უნდა ცხოვრობდეთ. რასაკვირველია, არა გეოგრაფიულად: მე იმის თქმა მსურს, რომ ევროპული ცხოვრებით უნდა იცხოვროთ. ევროპაში შეშფოთებული არიან ამ საკითხით, რადგან მისი გადანყვეტა მოქმედებს საერთოევროპულ

საქმეზე, ცხოვრების წესზე, შესაძლებლობებზე... ჩვენთვის ეს — მარსის ისტორიაა. ჩვენ საერთო ენა გვაქვს, მაგრამ სხვადასხვა პლანეტებზე ვცხოვრობთ.

— და მაინც, დროდადრო გაისმის პრეტენზიები, რომ ჩვენ, თითქოს, „ევროპის ნაწილი ვართ“.

— ეს ფრიად სერიოზული ფენომენია ჩვენ შინაგან ცხოვრებაშიც, რადგან თვით ჩვენ არ გაგვაჩნია ენისა და რეალური სინამდვილის საერთო ზომა. აქ ჩანს სხვაობა ჩემსა და თქვენ შორის. ჩვენ ვიყენებთ თქვენს ენას, მაგრამ ჩვენი სინამდვილე არ შეესაბამება თქვენი ენის სინამდვილეს. პირველმა სიმპტომებმა ჯერ კიდევ პეტრე პირველის დროს იჩინა თავი და გადამწყვეტი როლი ითამაშა რუსეთის ისტორიული და პოლიტიკური გზის არჩევაში, რუსულ სივრცეზე, რომელიც საზოგადოებრივი და კულტურული თვალსაზრისით განიხილება. ასეთია ცნობიერების სტრუქტურის დეფორმაციის ერთ-ერთი უკიდურესად საშიში ელემენტი.

ჩვეულებრივ, თავსა და სხეულს საერთო ბუნება აქვთ, ხოლო ინფორმაცია, რომელიც სხეულიდან თავში აღწევს, გამუდმებით ერთგვაროვან გარემოში იმყოფება. მეტაფორული დაშვება გავაკეთოთ: თავი (სადაც იმის გაცნობიერება ხდება, რაც სხეულს ემართება) და სხეული განსხვავდებიან ბუნებით. ამ უკიდურეს სიტუაციას ჰქონდა ადგილი საბჭოთა და რუსულ შემთხვევაში. რუსული ინტელიგენციის ტრაგედია მდგომარეობს ვერგაგებაში იმისა, რომ ენას, რომლის მეშვეობით ხდებოდა მოვლენების განაზრება, არაფერი ჰქონდა საერთო ამ მოვლენათა ბუნებასთან. ხსენებული პარადოქსი ახლა ვლინდება ევროპასთან ურთიერთობისა და ჩვენ შესახებ თქვენი წარმოდგენის დონეზე. მაგალითად, ჩვენთვის სულერთია, რა ხდება ახლა გერმანიაში. თქვენ ეს პარადოქსულად გეჩვენებათ, რადგან ფიქრობთ, რომ ვინაიდან ჩვენ ერთ ენაზე ვსაუბრობთ, ჩვენ ერთი სინამდვილე გვაქვს, ანუ ენის იგივე რეალური ექვივალენტი. მაგრამ ეს ასე არ არის. სინამდვილის ნაწილი უნდა იყო, რათა მის მიმართ ინტერესი გამოავლინო. სიტყვები საშუალებას გვაძლევენ, აზრები მივმართოთ გერმანიაში მიმ-

დინარე მოვლენებისკენ, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, რეალობასთან კავშირი არ არსებობს. შესაბამისად, ნორმალურია, არ გაინტერესებდეს ის, რაც გერმანიაში ხდება.

მაგრამ ეს დიდი საფრთხის შემცველია — არა გერმანიის სიტუაციისადმი ინტერესის კონკრეტული არარსებობა, არამედ უფრო ზოგად სიბრტყეში. არსებობს უნივერსალური მდგომარეობა, რომელიც ადამიანის გვარისთვისაა დამახასიათებელი. საფრთხე, რომელიც ამ მდგომარეობისთვისაა დამახასიათებელი, იმდენად უნივერსალურია, რომ წმინდა ტექსტებში ფიგურირებს. შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ეს ვიზიონერული ტექსტებია, რომლებიც მომავალს წინასწარმეტყველებდნენ. მაგრამ ეს ასე არ არის — მათში ადამიანის სულის შესაძლებლობებია ასახული და ვინაიდან სწორედ ის მოქმედებს ათასი წლის შემდეგაც, იმის რეალიზება ხდება, რაც ეშმაკთა განდევნის სიმბოლოს სახით იყო აღწერილი ბიბლიაში. ეშმაკით შეპყრობილი ადამიანი ქრისტესთან მიდის, რომელიც განდევნის მათ, ეშმაკები კი ღორების კოლტში შედიან და ზღვაში, ან უფსკრულში ცვივიან — რამდენიმე ვერსია არსებობს. ეს უმნიშვნელოა მეტაფორაში, [მისი აზრი იმაშია, რომ] ჩვენ ვერ ვპოულობთ [ეშმაკთა] ექვივალენტს სულში, შინაგან ცხოვრებაში. ზუსტად ასევე არსებობს სიტყვები „დემოკრატია“ და „კერძო საკუთრება“, რომლებსაც ასევე არ მოეძევათ ექვივალენტი. ეს სიტყვები, რომელთა გამოყენება შეუძლებელი იყო, გამოთავისუფლდნენ, როგორც [ეშმაკები] იგავში. ახლა შეიძლება წარმოთქმა სიტყვებისა, რომლებიც ადრე აკრძალული იყო, მაგრამ გაგვაჩნია კი მათი ექვივალენტი? არა, შინაგანი სულიერი ფესვი არ გაგვაჩნია³⁵. ეს ასახავს სამოქალაქო ცნობიერების ზოგად მდგომარეობას — რუსულის, ქართულის, საბჭოთასი. იმას, რაც ახლა ხდება, თავისი სიმბოლური გამოხატულება ორი ათასი წლის წინათაც ჰქონდა. ჩვენ ვხედავთ შესაბამისობას იმას შორის, რაც ახლა ხდება და რაც ჩემი ფილოსოფიური კვლევის საგანს წარმოადგენს.

— საქართველოში შექმნილ პოლიტიკურ სიტუაციას დაუბრუნდეთ, სადაც გამსახურდია პირველხარისხოვან როლს თამაშობს. როგორ შეაფასებდით მის მოღვაწეობას?

— გამსახურდიას მოღვაწეობა ფაქტიურად მდგომარეობს დესტრუქტურიებაში, დემოკრატიულ გარდაქმნათა მცდელობების ჩაშლაში. მე ვამჩნევ ინტერესთა თანხვედრას, მსგავსებას სისტემისა და ოპოზიციის გარკვეული ნაწილის მიზნებში. ვითარების დესტაბილიზებით გამსახურდია საკუთარ ინტერესებში იყენებს გაუხედნავ ვნებებს, ინოვს იმას, რაც ჰაერში ლივლივებს, მაგრამ ის პოლიტიკოსი არ არის. ის გათავისუფლებული ვნებებითაა ნაკვები.

სხვათა შორის, თუ სიტუაციას გავაანალიზებთ, მივხვდებით, რომ დრო ახალგაზრდობას ეკუთვნის. ეროვნულ მოძრაობაში უკიდურესად მცირეა მონიჭულ ადამიანთა რაოდენობა, და ისინი კი არ ავლენენ უდიდეს აქტივობას, არამედ ადამიანები ოცდაათი წლის ასაკამდე. პირველები უკვე მიეჩვივნენ წინააღდეგობის განევას იატაკქვეშეთში ან შინაგან წინააღმდეგობას უშუალოდ თავის პროფესიულ საქმიანობაში. ასეთი ოპოზიციის მაგალითად კინემატოგრაფისტთა მოღვაწეობა გამოდგება. მათთვის ცნობილია იატაკქვეშეთის კანონები, მათ იციან, როგორ მიიყვანონ საქმე ბოლომდე, ისინი ამ ბრძოლაში გამოიწონენ.

შეიძლებაოდა პოლიტიკურ ბრძოლაში ჩაბმა, მაგრამ სივრცე უკვე შევსებულია ვნებებით, ემოციებით, ამბიციებით.

ზრდასრულობა ნაკლად იქცა, რადგან ზრდასრულები უკვე თავს აბეზრებენ. ვარ რა ჩემი ფილოსოფიის მიმდევარი, მე თავს ვარიდებ პოლიტიკაზე საუბარს ახალგაზრდებთან, რადგან უნებურად აღმოვჩნდები ზრდასრული ადამიანის მდგომარეობაში, რომელიც თავს ახვევს მათ საკუთარ პერსონას და რჩევა-დარიგებებს იძლევა. მე მესმის, რა შუქში ხედავს ახალგაზრდობა უფროსებს. მათი აზრით ეს არიან ადამიანები, რომლებიც იმის ნაწილს შეადგენენ, რაც, მათი თვალსაზრისით, ცხოვრებას არ წარმოადგენს. მე არ მაქვს იქ ყოფნის სურვილი, სადაც არ მპატიუებენ. არაფერი გსურდეს — ერთ-ერთი უდიდესი წესია ჯაშუშის ცხოვრებისა, რომლის შესახებ ვსაუბრობდი და რომელსაც მივდექ.

თავისუფალი აზროვნება.

მასალაზი „მრავალი მაგიდისა“, რომელიც ა.დ. სახაროვს მიეძღვნა

(1990³⁶)

პოლიტიკოსი თუ წინასწარმეტყველი?

ნამყვანი. ანდრეი დიმიტრის ძის დაკრძალვაზე გამოსვლისას დიმიტრი სერგეის ძე ლიხაჩოვმა განაცხადა, რომ სახაროვი იყო წინასწარმეტყველი ამ სიტყვის უძველესი, პირველსაწყისი მნიშვნელობით. თითქოს უკიდურესად მაღალი შეფასებაა. მაგრამ მრავალს ამ გამოთქმიდან კონკრეტული ნეგატიური აზრიც გამოაქვს. იმ ადამიანებს შორისაც კი, ვინც მის მიმართ დადებითად იყო განწყობილი, გავრცელებული იყო ასეთი შეხედულება: სახაროვი – უკიდურესად პატიოსანი და გულწრფელი ადამიანია, მაგრამ ის არ არის პოლიტიკოსი, ხოლო ის წინადადებები, რომლებიც მას აქვს წამოყენებული, რეალურ ცხოვრებაში ვერ განხორციელდება. ეს შეხედულებები გარკვეულწილად დღემდე სარგებლობენ მხარდაჭერით. თვალსაზრისის თანახმად, რომელიც მეორე უკიდურესობას წარმოადგენს, სახაროვი, პირიქით, იყო ბრწყინვალე პოლიტიკოსი, ის ოსტატურად ითვლიდა მოვლენათა განვითარების ვარიანტებს და, შესაბამისად, მის ყველა სიტყვას გადახრის გარეშე უნდა მივდიოთ.

ამ ორიდან რომელი პოზიციაა ჭეშმარიტებასთან უფრო ახლოს? თუ კითხვას უკიდურესად გავამწვავებთ, ის ასეთი იქნება: სახაროვი – პოლიტიკოსია თუ წინასწარმეტყველი?

ვ.ვ. ჟურკინი. არ ვიცი, შეიძლება თუ არა ცალსახად იმის თქმა, რომ ანდრეი დიმიტრის ძე პოლიტიკოსი იყო, მაგრამ ის, რომ მეცნიერულ მიდგომასთან ერთად მის ნააზრევში პოლი-

ტიკურიც ვლინდება – ეს უდავოა. (...) აკადემიკოს სახაროვის პოლიტიკური კონცეფციისთვის დამახასიათებელი – სწორედ ჭუმანიზმი, ზოგადსაკაცობრიოს პრიორიტეტი. მიუხედავად ამისა, რა გამოარჩევს პოლიტიკოსს? ჩემი აზრით, უნარი ერთმანეთს შეუთანხმოს მიზანთა კეთილშობილება და მათი მიღწევის შესაძლებლობათა არჩევის რეალურობა. ხოლო, თუ, მაგალითად, განვიხილავთ სტრატეგიული სიტუაციის მისეულ ანალიზსა ან მიდგომას ბირთვული იარაღის გამოყენების სხვადასხვა სცენარებისადმი, აქ აშკარად საუბრობს ძალიან კონსტრუქციულად მოაზროვნე პოლიტიკოსი ამ სიტყვის ყველაზე მაღალი გაგებით.

ს.ა. კოვალიოვი. ანდრეი დიმიტრის ძე გამუდმებით გრძნობდა პასუხისმგებლობას მიმდინარე მოვლენებისთვის და პრობლემაში გარკვევას ცდილობდა, რასაც მნიშვნელოვნად მიიჩნევდა, იმდენად პროფესიონალურად, რამდენადაც ეს შეეძლო. შემდეგ კი საკუთარ დასკვნებს არ ღალატობდა, სრულებით არ ზრუნავდა რა, ვინ რას იფიქრებდა. (...)

ლ.ა. შელუპინი. ჩემი აზრით, ანდრეი დიმიტრი ძე არც პოლიტიკოსი იყო და არც წინასწარმეტყველი, პირველ რიგში ის იყო მეცნიერი. მისი „მოსაზრებები პროგრესის, მშვიდობიანი თანაცხოვრებისა და ინტელექტუალური თავისუფლების შესახებ“ სწორედ იმ თეზისიდან იწყება, რომ სამეცნიერო მეთოდები პოლიტიკაშიც უნდა იქნას დანერგილი და საზოგადოებრივ მეცნიერებებშიც. (...)

გარდა ამისა, რამდენადაც მე შემიძლია ვიმსჯელო, ანდრეი დიმიტრის ძის მიდგომის მნიშვნელოვანი თავისებურება იყო დიალოგი. მასთან შესაძლებელი იყო კამათი, შეგეძლოთ არ დათანხმებოდით, ის არასოდეს გახვევდათ თავს საკუთარ აზრებს, ხოლო დისკუსიის განმავლობისას ისინი შესაძლოა შეცვლილიყო, სრულყოფა განეცადა. ასეთი იყო ანალიზის მისეული მეთოდი, ასევე სამეცნიერო. ის არ უფრთხოდა საკუთარ შეხედულებათა გადახედვას და ამით მნიშვნელოვნად განსხვავდებოდა მრავალი პოლიტიკოსისგან, რომლებიც, გამოთქვამენ რა

ერთხელ შეხედულებას, შემდეგ არაფრით აღარ შეიცვლიან პოზიციას. ამ მიმართებით მას მეცნიერული მიდგომა ჰქონდა. (...)

მ.კ. მამარდაშვილი. ჩემთვის მიუღებელია თვით საკითხის დაყენება. ჩემთვის საერთოდ გაუგებარია, რას ნიშნავს პოლიტიკა, უფრო სწორად, რას უწოდებენ პოლიტიკას პოლიტიკოსები, და როგორ აღიქვამენ ისინი საკუთარ თავს, ხოლო შემდეგ მათი ჩაგონების ქვეშ როგორ აღვიქვამთ პოლიტიკას ჩვენ. პოლიტიკოსებს ეჩვენებათ, რომ პოლიტიკას ისინი ქმნიან. ვფიქრობ, სახაროვის მთელი ცხოვრება და მოღვაწეობა ამტკიცებს, რომ ისინი ცდებიან. პოლიტიკა ხომ მხოლოდ იქ არსებობს, სადაც არის არტიკულირებული საზოგადოებრივი აზრი, უფრო ზუსტად, საზოგადოებრივი ურთიერთგაგება, ანუ გაგება საზოგადოებისა, რომელიც სამეცნიერო დეპარტამენტებიდან კი არ არის ნასესხები, არამედ ცხოვრობს და ვითარდება საზოგადოებრივი ცხოვრების სუბიექტთა გონებაში, რითიც არ უნდა იყოს ის დაკავებული – მეცნიერებით, ეკონომიკით თუ რაგინდ სხვა საქმით. ეს გაგება უკვე თავისთავდაა პოლიტიკური. პროფესიონალი პოლიტიკოსები კი შესაძლოა ეთანხმებოდნენ მას, თუ ჭკვიანები არიან, ან არ ეთანხმებოდნენ მას, თუ უგუნურთა რიგებს ეკუთვნიან.

სახაროვი აცხადებს აზრის და არა მეცნიერების უფლებებს. როდესაც ის ამბობს, რომ მეცნიერება არასაკმარისია, რომელიც ერთგვარი საშუალება იქნებოდა პოლიტიკის, ეკონომიკის, ხელოვნების, განათლებისა და სამხედრო საქმის მართვისთვის, უნდა გავიგოთ, რომ სინამდვილეში მას მხედველობაში მეცნიერების მეთოდები კი არ ჰქონდა, როგორც ისინი დეპარტამენტებშია წარმოდგენილი (მოდელირება, მათემატიკური დამუშავება და რაღაც ამის მსგავსი). ის გულისხმობდა ერთ პრინციპულ კითხვას: შესაძლებელია თუ არა საზოგადოებრივ, პოლიტიკურ, სამხედრო და სხვა საკითხებში ხელმძღვანელობდეს გონება და სალი აზრი. XX საუკუნის რეალობა, რეალობა საბჭოთა კავშირისა მას კარნახობდა, რომ გონების მონაწილეობა მათში მინიმალური იყო.

ხოლო, თუ ჩვენ ვიტყვით, რომ საზოგადოებას მეცნიერების მეშვეობით უნდა ეუხეღმძღვანელოთ, ჩვენ ადრეული განმანათლებლობის მაღალფარდოვან ცდომილებებს გავიმეორებთ. თითქოსდა შესაძლებელი იყოს ერთგვარი სისტემურად მმართველი აზრი (ჩვენ ვერა და ვერ ვთმობთ ოცნებას, რომ ოდესმე მაინც მოხერხდება მისი გამომუშავება, ან ერთ კონკრეტულ ტვინში ან განსხვავებულ ტვინთა კომპლექსში), და ეს აზრი იქნება პოლიტიკის, ეკონომიკის, ხელოვნების, განათლებისა და სამხედრო საქმის მმართველი. უპირველეს ყოვლისა, ეს რადიკალურ წინააღმდეგობაშია XX საუკუნის მეცნიერულ სტილთან. ასეთი იდეები შესაძლებელი იყო XVIII, XIX, მაგრამ არა XX საუკუნეში, როდესაც ყველგან, განსაკუთრებით კი ისეთ მკაცრ მეცნიერებებში, როგორიც მათემატიკა და ფიზიკაა, აშკარად იკითხება ცოცხალი პროცესების თვითრეგულირებისა და თვითორგანიზების თვისებები (პოლიტიკა კი ცოცხალი პროცესია, ისევე, როგორც ეკონომიკა, განათლება, ხელოვნება). მაშ, როგორ მოვიქცეთ, დავივინყოთ თანამედროვე ფიზიკის, კოსმოლოგიის, კვანტური მექანიკის, ეკონომიკური მეცნიერების მთელი გამოცდილება და კვლავ დავივინოთ ოცნება მწყობრი წესის შესახებ, მეცნიერული მართვის ერთიანი ტექნიკის შესახებ, რომელიც თითქოსდა არ კმარა? სხვა რამ არ კმარა — აზრი, გონება. რადგან მეცნიერების სისტემა თვით აღმოჩნდება ხოლმე ინფიცირებული ირაციონალური ძალით, ასე რომ, ყველა მოდელი, ყველა გაანგარიშება შესაძლოა უაზრობის შეუკავებელ ნაკადად იქცეს. ასეთ შემთხვევაში კი საუბარი მეცნიერული დაგეგმვის შესახებ — უბრალოდ კაფკასეული ბოდეაა. ჩვენში გეგმა — შრომის იძულების გარეშეეკონომიკური მექანიზმია. ასეთი საუბრებისას მეჩვენება, რომ ვხედავ ადამიანებს, რომლებიც კიბის უჯრედზე დგანან და საუბრობენ, თანხმდებიან, რომ ესტუმრებიან ერთმანეთს, თუმცა ვერ ამჩნევენ, რომ კიბე შემთხვევით სახლის გარეთაა აგებული. ამის კარგი მაგალითი წყლის მეურნეობის ყოფილი სამინისტროს მოღვაწეობაა. ჰიდროელექტროსადგურების, ირიგაციის ყველა პროექტი — ესაა ურთულესი სამეცნიერო წამოწყება, რომელიც უდავოდ მოდელ-

ების მიხედვითაა გაანგარიშებული. ნუთუ შესაძლებელია მათი გამოსწორება იმავე მეთოდებით, რომლებითაც ისინი შეიქმნა, — მოდლების გაუმჯობესება, გაანგარიშებების დაზუსტება? ნუთუ სახაროვი ამას გულისხმობდა? არა, მას მხედველობაში ჰქონდა, რომ ცალკე აღებული, ერთი შეხედვით გონიერი ადამიანების მასობრივი მოქმედება მაქსიმალური ირაციონალობითა და აზრისათვის შეუღწევადობით ხასიათდება. აზრი კი (ეს ყველა მეცნიერს ესმის) ყოველთვის ფესვსაა დაკავშირებული, რომელიც ადამიანის პირად ღირსებაში დევს, მის ინტელექტუალურ პატიოსნებაში. აზრის თვით აქტშია ჩადებული სამართლიანობის განსაზღვრული ზომადობა.

ჩემი აზრით, სახაროვის „ამბოხი“ იყო იატაკქვეშეთში განდევნილ თვისებათა რეკონკისტა, რომლებიც თვით აზრისგანაა განუშორებელი, მიუხედავად იმისა, მკაცრ საბუნებისმეტყველო-სამეცნიერო სამოსშია გახვეული თუ უფრო თავისუფალ საზოგადოებრივ-ჰუმანიტარულში. მე ვიტყვოდი, რომ ის ორი ძირითადი რამის გაგებაში დაგვეხმარა. პირველი: პოლიტიკა არ შეიძლება სრულად პოლიტიკოსებისთვის იყოს მინდობილი, როგორც სამხედრო საქმე — სამხედროებისთვის. შესაბამისად, მსჯელობა იმის შესახებ, თუ რამდენად იყო სახაროვი პოლიტიკოსი, ხოლო, რამდენად — სწავლული, — ნიშნავს გამოვიდეთ წარმოდგენიდან, რომელსაც პოლიტიკოსები გვინერგავენ, — რომ სახელდობრ ისინი აკეთებენ პოლიტიკას. მე ვამტკიცებ, რომ ეს ასე არ არის, სულ ცოტა, განვითარებულ ევროპულ საზოგადოებაში. პოლიტიკა მხოლოდ ისეთ დროს იქცევა საქმიანობის პროფესიონალურ სფეროდ, როდესაც ის ცნობიერად მყოფობს საზოგადოების ყველა წევრის სამოქალაქო ცხოვრებაში, რითიც არ უნდა იყვნენ ისინი დაკავებულნი.

და მეორე: ადამიანთა ხისტი პროფესიული დანაწილების, მათი „მინერალობის“ არამართლზომიერება. ვთქვათ, პოლიტიკით ხარ დაკავებული. რას ნიშნავს ეს რუსეთში? შენ დანიშნული ხარ, რათა პოლიტიკაში იყო დასაქმებული. სწავლული ხარ? კეთილ ინებე, დაკავდი მეცნიერებით, შენ დანიშნული ხარ ამისათვის. რთული არ არის იმის წარმოდგენა, რომ ადამიანი,

რომელიც საკუთარ თავს აზრის მატარებლად განიცდის, ერთ მშვენიერ დღეს შესაძლოა აღდგეს ამ სიტუაციის წინააღმდეგ, — არა ამა თუ იმ კონკრეტული პოლიტიკური გადაწყვეტილების წინააღმდეგ (თუმცა, ამის წინააღმდეგაც) — თვით ასეთი წინასწარგანსაზღვრულობისა.

ნამყვანი. მაგრამ, ასეთი დანაწილება ნაწილობრივ განათლებით, პროფესიონალიზაციითაა განპირობებული.

მ.კ. მამარდაშვილი. სრული სიმართლეა. მაგრამ, როდესაც საუბარი ეხება საზოგადოებრივ აზრს — მასში კი სინკრეტულად მყოფობს მეცნიერული აზრიც, ხელოვნებაც და მრავალი სხვა რამ, — ჩვენ თანამედროვე სამყაროში ადამიანის ორიენტაციის საშუალების შესახებ ვსაუბრობთ. ასეთ დროს ჩვენ, რასაკვირველია, ვხვდებით, რომ ყოველგვარი „დანიშვნა“ რუსეთში არის ბატონყმობის არქაული გადმონაშთი. არ ღირს ამ ტერმინების შემოსვა სხვა პრობლემათა ცნებებით, ვთქვათ, პროფესიონალიზაციისა. საკითხი უკიდურესად მარტივია. მას შემდეგ, რაც არსებობს სახარება და არსებობს სიტყვა, არაფერია, რასაც ჩემთან შეხება არ ექნებოდა, და არ არსებობს აზრის დელეგირება, პასუხისმგებლობის დელეგირება. ასეთია ქრისტიანობის პირველადი, სახარებისეული აზრი. ამიტომაც, მეცნიერი ლაბორატორიაში დასმული კი არ არის, ის მეცნიერებითაა დაკავებული, რადგან ეს მისთვის საინტერესოა. საზოგადოებისთვის კი ფასეული მისი ყველა წევრის აზრია, მათ შორის, ლაბორატორიაში მყოფი ადამიანისაც იმის შესახებ, თუ რა ხდება. ის პიროვნებაა და მნიშვნელოვანია, რას ფიქრობს ის მიმდინარე მოვლენების შესახებ, მათ შორის იმისაც, რის გამოცხადებასაც საკუთარ მონოპოლიად ცდილობენ პოლიტიკოსები. თანამედროვე ურთიერთდაკავშირებულ სამყაროში ასეთი მონოპოლია არ არსებობს. (...)

წინასწარმეტყველის შესახებ კითხვას ასე ვუპასუხებდი. სახაროვი არის ადამიანი, რომელმაც არ ისურვა, ყოფილიყო წინასწარმეტყველი, რადგან წინასწარმეტყველის სტატუსი — არქაულია, და ის სრულიად ეწინააღმდეგება თანამედროვე სა-

ზოგადობას. ეს სტატუსი სახარებაშიც კი ეჭვქვეშაა დაყენებული. სამწუხაროდ, რუსეთში ის ქრისტიანობასთან ასოცირდება. ახალ აღთქმაში ნათქვამია (ეს აზრი ორჯერ არის გატარებული): „რჯული და წინასწარმეტყველნი – იოანემდე; ხოლო მას მერე ღმრთის სასუფეველი იხარება და ყველანი ძალით შედიან მასში.“³⁷ იგულისხმება, რომ რჯული და წინასწარმეტყველნი – ესაა აზრისა და სულიერების არქაული სტატუსი სამყაროში, სადაც არის რჯული, რომელიც შესაძლოა სრულიად ავტომატურად ფუნქციონირებდეს, ხოლო ყველაფრისათვის ერთადერთი საპირწონე არსებობს – წინასწარმეტყველის ამოძახილი. სახარება კი ამბობს: არაფერია წინასწართქმული არც წინასწარმეტყველისა და არც რჯულის მიერ – ყველაფერი შენი საკუთარი ძალისხმევით აიღება და ყველაფერთან შენს ძალისხმევას აქვს შეხება.

სა. კოვალიოვი. მერაბ კონსტანტინეს ძის მხარდაჭერას ვისურვებდი მის სახარებისეულ ანალოგიებში. ასე მგონია, რომ ქრისტიანობამ, განუდგა რა იდეას, რომ ყველაფერი უკანასკნელ წვრილმანამდე შესაძლებელია და უნდა იყოს რეგლამენტირებული, ადამიანებს საზარელი, ზოგჯერ კი გაუსაძლისი ამოცანა დააკისრა – ყოველ ნაბიჯზე გაეკეთებინა არჩევანი. ზოგი ძირითადი პრინციპი შემოთავაზებულია, მაგრამ არ არის მოცემული რეცეპტები, თუ როგორ მოიქცე ამა თუ იმ შემთხვევაში. ჩემი აზრით, ანდრეი დიმიტრის ძე აცნობიერებდა პასუხისმგებლობის მთელ ოდენობას და ამან მრავალი რამ განსაზღვრა მის ცხოვრებაში.

მ.კ. მამარდაშვილი. როდესაც რუსეთში განიხილავენ საკითხს წინასწარმეტყველებისა და მათი პატივისცემის ან უპატივცემულობის შესახებ, ის მყისვე იქცევა საკითხად თავისი საქმის ყოველი მცოდნის შესახებ, რომელიც სახელმწიფოს ბატონყმურ საკუთრებას წარმოადგენს. ამიტომ, მან შეიძლება აკეთოს საკუთარი საქმე, შეასრულოს საბალეტო პა, გააკეთოს მეცნიერული აღმოჩენები (რომლებიც სახელმწიფოს საკუთრება იქნება, ისევე, როგორც თვით ის), მაგრამ ნებისმიერ მომენტ-

ში, როდესაც ის გულს ატკენს პატრონს, ის შეიძლება საჯინი-
ბოში დასაჯონ. აი, თავისუფალი აზრის მქონე ყოველი ადამი-
ანის პრობლემა ჩვენს ქვეყანაში, რომელმაც მთელი სისავსით
მიიღო მემკვიდრეობით XIX საუკუნის რუსული საზოგადოებ-
ის ბატონყმური სტრუქტურა. და აი, ამ სტრუქტურას მიჰყავს
სახაროვის მსგავსი ადამიანები საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ
საქმიანობამდე, რადგან მეცნიერის ღირსებას არ ძალუძს მას-
თან შეგუება. ესაა გაგრძელება ტრადიციისა, რომელსაც მე
ვერნადსკის ტრადიციას ვუწოდებ. ვერნადსკი იმეორებდა: თუ
არ არის მოცემული აზრის თავისუფლება – სანთელი და კუბო
თანამედროვე საზოგადოებას. აზრის თავისუფლების ქვეშ მას
ესმოდა არა მხოლოდ ცენზურისგან თავისუფლება, არამედ აზ-
რის მყოფობა ყველა საქმეში – ჭკვიანი ძალის გამარჯვება, რო-
გორც ის იტყოდა.

სწორედ ამას მოვისაკლისებდით ეკონომიკის, ხელოვნებ-
ის, განათლებისა და სამხედრო საქმის მართვისას. მმართველ-
თა გონებასა და გონებას შორის, რომელიც საზოგადოებაში
გროვდებოდა, იმ მომენტისთვის ჯოჯოხეთური უფსკრული გაჩ-
ნდა. ამიტომ, ვერნადსკის სტატიებსა და დღიურებში გამუდ-
მებით გაისმის ნალვლიანი შინაგანი ნოტი. მის კვალდაკვალ კი
სახაროვმა წარუდგინა მმართველებს – გონებაშეზღუდულებსა
და უზნეთ – ანგარიში, რომლის წარდგენა ღირსებაშეურაცხ-
ყოფილ აზრს შეუძლია.

სახაროვი – აზრის თვითღირსეულობის ფენომენია,
რომელიც არანაირ საყრდენს არ საჭიროებს – არც გარეშე
ავტორიტეტებში, არც ხელისუფლებასა და არც კოლექტივ-
ში. მისი სიტყვები მიმართულია თავისუფალი შინაგანი აზრის
ინსტანციისკენ. არა, ის არ არის წინასწარმეტყველი, რადგან
უარყოფდა თვით ასეთ „დანიშნულობას“ – ყოფილიყო წინას-
წარმეტყველი. წინასწარმეტყველს თითქოს ხელისუფლებამდე
მიაქვს რეალობის, სამართლიანობისა და ზომიერების ხმა. შეს-
აბამისად, ის ყველა დანარჩენის ნაცვლად საუბრობს. სახაროვს
კი მიაჩნდა, რომ ყველას შეუძლია და ვალდებულია, ისაუბროს.

ნამყვანი. თავად ის სწორედ ასე იქცეოდა. ის საუბრობდა, უფრო სწორად, ხმამაღლა აზროვნებდა, — ის ხომ არ იყო ტრიბუნი ამ სიტყვის ჩვეული აზრით, თუმცა მრავალს ის სწორედ ასეთი დაამახსოვრდა, როდესაც ყრილობის ტრიბუნაზე გამოდიოდა. თუმცა, ამ ყველაფერს წინ უსწრებდა ევოლუციის ხანგრძლივი პროცესი — სწავლულიდან, რომლის აზრის სიმძლავრე დასჭირდა სახელმწიფოს, თავისუფალი აზრის ადამიანამდე, რომელიც სახელმწიფოს მიერ გამოუყენებელი დარჩა. ახლა კი, ამ ევოლუციის შესახებ საუბრისას, არ შეიძლება მისი ძირითადი ეტაპების შესახებ არ დავფიქრდეთ, არ შევეცადოთ ჩავწვდეთ მოტივებს, რომლებითაც ხელმძღვანელობდა ის თავის მოქმედებებში. კერძოდ, მრავალისათვის ამოცანას წარმოადგენს მისი დამოკიდებულება საკუთარი მონაწილეობისადმი თერმობირთვული იარაღის შექმნაში.

ს.ა. კოვალიოვი. ალეს ადამოვიჩი ესაუბრა მას ამ თემაზე და დღემდე გაკვირვებულია სახაროვის პასუხებით, არ ეთანხმება მათ და მიიჩნევს, რომ რამდენიმე წლის შემდეგ სახაროვს შესაძლოა განსხვავებული პასუხები გაეცა. არსებობს ასეთი გაერცელებული მოდელი: სახაროვმა ბომბი შექმნა, შემდეგ თავისმა ქმნილებამ შეაძრწუნა, ახლა კი სინდისი აიძულებს წარსულის ცოდვების გამოსყიდვას. თავად სახაროვი ასე არ თვლიდა და ასეთ ინტერპრეტაციას რბილად, მაგრამ დაუინებით ეკამათებოდა. ის ამბობდა, რომ არ ნანობდა ამ კვლევებში მონაწილეობას, თუმცა აცნობიერებს, რომ ინფორმაცია არცთუ სუფთა ხელებში ხვდებოდა, შედეგი კი შესაძლოა სავალალო ყოფილიყო. და მაინც, თუკი მას ხელახლა მოუწევდა ცხოვრება და იმავე არჩევანის პირისპირ დადგომა, ის, სავარაუდოდ, კვლავ მიიღებდა მონაწილეობას ბირთვული იარაღის შემუშავებაში, შემდეგ კი კვლავ გამოთქვამდა პროტესტს მისი გამოყენების წინააღმდეგ. რამდენადაც მე ვხვდები, მას მიაჩნდა, რომ მაშინ ეს აუცილებელი იყო. ეს არ იყო უბრალოდ გადანწყვეტილება. მიუხედავად ამისა, ფიქრობდა რა ამის შესახ-

ებ მცირე ხნის წინ, ის მივიდა დასკვნამდე, რომ სწორი არჩევანი გააკეთა, — რასაკვირველია, ზნეობრივად არა უნაკლო, მაგრამ მაინც მართებული. მას მიაჩნდა, რომ ისტორიამ აჩვენა გაკეთებული არჩევანის მართებულობა, რადგან უკანასკნელ წლებში მშვიდობის შენარჩუნება სწორედ ძალთა ბალანსის ნყალობით მოხდა. ჩვენ ზღვარზე ვბალანსირებთ, მაგრამ ასე გრძელდება უკვე ათეული წლებია. (...)

ლ.ა. შელევინი. ჩემი აზრით, ანდრეი დიმიტრის ძის შეხედულებებმა ჩვენი საზოგადოებისა და მისი განვითარების გზების შესახებ არანაკლებ საინტერესო და რთული ევოლუცია განიცადეს. მაგალითად, „მოსაზრებებში...“ ის საუბრობს სოციალიზმის, მისი ზნეობრივი საფუძვლების, უპირატესობების შესახებ. 70-იანი წლების შუახანებსა და ბოლოს ის ამ თემას აღარ უბრუნდება, სანაცვლოდ კი მკაცრად აკრიტიკებს მთავრობასა და მის მოქმედებებს. აქ არ არის წინააღმდეგობა, რადგან 70-იანი წლების დასაწყისში ქვეყანაში, როგორც ფიზიკოსები იტყვიან, ფაზური გადასვლა მოხდა. რაში მდგომარეობდა ის? თუ 70-იანი წლების დასაწყისამდე ეკონომიკაც ვითარდებოდა და სალი თვითშეფასებაც შესაძლებელი იყო (კერძოდ, არსებობდა სანდო სტატისტიკა), შემდეგ ასეთი რამ მოხდა: სტატისტიკა მიწერებმა შეცვალა — შემთხვევითი არ არის, რომ სერიოზული ეკონომისტები იყენებენ 1972 წლამდე არსებულ სტატისტიკურ მონაცემებს. მითვისებამ და კარიერიზმმა სახელმწიფოებრივი მასშტაბები შეიძინა. ამავე მასშტაბით დაიწყო სხვადასხვა მაფიოზური სტრუქტურების ჩამოყალიბება. მოკლედ რომ ვთქვა, მოხდა ჩვენი ქვეყნის ხარისხობრივი გარდაქმნა. სწორედ ამას ჩანვდა ანდრეი დიმიტრის ძე. ამიტომ, მის პოზიციაში არანაირი წინააღმდეგობა არ არის. მისი შეხედულებების ევოლუცია საზოგადოების ევოლუციასთანაა კავშირში. 60-იან წლებში ჩვენს ქვეყანას ჯერ კიდევ უმტკივნეულოდ შეეძლო იმ გზაზე შედგომა, რომელზეც სახაროვი მიგვანიშნებდა. ჩვენ შეგვეძლო კრიზისის თავიდან აცილება. მაგრამ გაფრთხილება არ იქნა შეფასებული და შესმენილი, ეს იყო ხმა მღალადებლისა უდაბნოსა შინა. მთავრობამ არ გადადგა აუცილებელი ნაბიჯები.

მ.კ. მამარდაშვილი. დაიწყო, როგორც მე მას ვუწოდებ, „ბიფ-შტექისის სურნელის ეპოქა“. მანამდე ადამიანებს შიში აკავებდა, შემდეგ ის ბიფშტექისის სურნელმა ჩაანაცვლა, ეს უკანასკნელი კი უფრო სანდო საშუალებად იქცა სოციალური სივრცის გასამკერივებლად.

ნამყვანი. როდესაც კაპიტალიზმის შესახებ საუბრობენ, ჩვეულებრივ, აშშ-ს, გფრ-ს, შვედეთს გულისხმობენ. მაგრამ, ასევე არსებობს ურუგვაი და ინდოეთი. გამოდის, მხოლოდ კაპიტალისტური იდეა არ არის საკმარისი განვითარებისთვის?

ლ.ა. შელეპინი. პრინციპული სხვაობაა ნაკლებგანვითარებული და ნამყვანი ქვეყნების კაპიტალიზმს შორის. თუ პირველებში ის ადრეულ კაპიტალიზმს გვაგონებს, მეორე რიგის ქვეყნებში წარმოიქმნა ახალი ფორმაცია – პოსტინდუსტრიული საზოგადოება... მისი პრინციპული განსხვავება იმაშია, რომ დამატებითი ღირებულება მეცნიერების წყალობით იქმნება. ასეთი საზოგადოების წინსვლის საფუძველი – არა მსხვილი საწარმოები და ინტენსიფიცირებული ექსპლუატაციაა, არამედ მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის მიღწევათა გამოყენება, ნამყვანი ტექნოლოგიების დაუყოვნებელი დანერგვა, სწრაფი რეაგირება ბაზრის ცვლილებებზე. ეს ახალი საზოგადოებაა. ანდრეი დიმიტრის ძე, ჩემი აზრით, ჩვენში ასეთი საზოგადოების მახარობელი იყო – მისი პლურალიზმის, აზრის თავისუფლების, მეცნიერების პატივისცემის... ჩვენ შეგვეძლო ახალ ფორმაციაზე გადასვლა, მაგრამ ტრაგედია იმაშია, რომ ჩვენი საზოგადოება არ იქცა სოციალისტურად თავის საფუძველში. მან დაიწყო დაახლოვება ადრეული კაპიტალიზმის საზოგადოებასთან.

მ.კ. მამარდაშვილი. რასაკვირველია, სახაროვის მოღვაწეობაში იგივე მოტივი მყოფობდა, როგორიც სახელმწიფო მოხელეთა მცირე ნაწილისაში, გარდაქმნის ე.წ. ინიციატორებისა. ეს მოტივია – ღრმად განაზრება არსებული ეკონომიკური და სოციალური სტრუქტურების არათავსებადობისა სამეცნიერო-ტექნიკურ პროგრესთან და იმის გაცნობიერება, რომ თანამედროვე სამყაროში ზესახელმწიფოს წონა მისი სამეც-

ნიერო-ტექნიკური პოტენციალით განისაზღვრება. საუბარი არა მხოლოდ მანქანებს ეხება, არამედ თვით საქმის კეთების საშუალებას, მათ შორის, ომის წარმოებას. თანამედროვე ომი ლოგისტიკისა და მაღალი ტექნოლოგიების ელემენტებს შეიცავს, ასეთ ომში კი საბჭოთა კავშირი იმ სახით, როგორითაც არსებობდა, დამარცხდებოდა. რეალობის წნეხი ანათებდა ვილაციის ცნობიერებას, აიძულებდა დაფიქრებულიყო: როგორი იქნება რუსეთი მომდევნო საუკუნის დასაწყისში, როგორი იქნება მისი მყოფობა ისტორიის წინაშე?

აქაა იმის საწყისები, რასაც გარდაქმნას უწოდებენ. ბუნებრივია, იქმნება აუცილებლობა ფორმაციების შესახებ მოძღვრებისა და მთელი ფორმაციული ტერმინოლოგიის გადახედვისა: ფეოდალიზმი, კაპიტალიზმი, სოციალიზმი. ერთი მარტივი რამ უნდა გავითვალისწინოთ; ენა, რომელზეც ჩვენ ამ პრობლემებს ვაყალიბებთ – ევროპულია, ხოლო ჩამოსაყალიბებელი ტერმინები – კალკები ევროპაში წარმოქმნილი სიტყვებისა. უბედურება იმაშია, რომ ჩვენთვის ყველა ეს სიტყვა – უბრალოდ ენობრივი ფსევდომორფაა, როგორც შპენგლერი უწოდებდა ცნებებს, რომლებიც არარსებულ მოვლენებს აღნიშნავენ და აგებული არიან ენის ფორმალური კანონების მიხედვით, ანუ არ გაჩენილან გამოცდილების საფუძველზე. არც ერთი მათგანისთვის არ არსებობს ჩვენს რეალობაში შინაგანი ექვივალენტი. არ იყო ცოცხალი ამ სიტყვების წარმოქმნის თვით პრინციპი. შესაძლოა სწორედ ამის გამოისობით არის, რომ რუსეთში მართლაც აშენდა სოციალიზმი ამ სიტყვის პირდაპირი აზრით. ჩვენ შეგვიძლია გამოვიყენოთ სიტყვა „სოციალიზმი“ ამ აზრით, მაგრამ ეს ის არ იქნება, რასაც ევროპული ტრადიცია გულისხმობს. ის, რაც ჩვენთან მოხდა, ნაწილობრივ მარქსის აზროვნების ტრაგიკულ არაკორექტულობას უკავშირდება, ნაწილობრივ კი იმას, რომ რუსმა სოციალისტებმა ფორმაციის თეორია მეცნიერული აზრის სფეროდან მასებით მანიპულაციის საშუალებად აქციეს.

არსებობს ევროპული სამოქალაქო საზოგადოება, რომელიც ქალაქის სამრეწველო დემოკრატიების საფუძველზე ჩამოყალიბდა.

კაპიტალიზმი, თუ მას გავიგებთ, როგორც მაქსიმალური მოგების მიღებას მსხვილი წარმოების საფუძველზე, რაც შრომის დანაწილებასა და საქონლის მასობრივ წარმოებას გულისხმობს, — ამ საზოგადოების ერთ-ერთი ფენომენია, რომელიც სხვებთან ერთად არსებობს. სხვა ფენომენები სხვა საფუძველზე წარმოიშვა და კაპიტალისტური პრინციპით კი არ არის გამსჭვალული, არამედ ურთიერთქმედებს კაპიტალიზმთან, როგორც განსაკუთრებულ ფენომენტთან. თუკი ასე შევხედავთ რეალობას, მივხვდებით, რომ ევროპული სამოქალაქო საზოგადოება აღწერილი უნდა იყოს არა კაპიტალისტური ფორმაციის ტერმინებით, არამედ სხვა, გაცილებით უფრო მასშტაბურით. ჩემი აზრით, ეს ცხადია. მაგრამ, თუ კაპიტალიზმი არ არსებობს, როგორც ფორმაცია, სოციალიზმი არსებობს. შეგვიძლია ვუჩვენოთ, რომ ჩვენში სოციალისტური პრინციპები — ლერძია, რომელიც ყველა საზოგადოებრივ ინსტიტუციას მსჭვალავს.

კაპიტალიზმის თავს რა ხდებოდა? სამოქალაქო საზოგადოების ყველა სხვა ფენომენი, მათ შორის ისეთი ტრადიციული, როგორიცაა რელიგია და პარლამენტარიზმი, ურთიერთქმედებდა ამასთან და მის ასიმილირებას ახდენდა. მას კონკრეტული ადგილი მოუძებნეს — ისევე, როგორც სოციალისტურ იდეას, რომელიც იმავე სამოქალაქო საზოგადოებას ეკუთვნოდა და მასში რეალური ექვივალენტი გააჩნდა. საბჭოთა კავშირში კი ეს არ გვექონდა. აქ ჯერ კიდევ უნდა ჩამოყალიბდეს სამოქალაქო საზოგადოება, რომელიც სოციალიზმის ასიმილირებას მოახდენს და აქცევს მას ერთ-ერთ ფენომენტად სხვების გვერდით, კერძოდ კი სამეცნიერო-ტექნიკურ პროგრესთან, განაზავებს მას სამოქალაქო საზოგადოებაში. ამიტომ, თუ ჩვენ ურუგვაის შესახებ ვსაუბრობთ, უნდა გავარკვიოთ, რამდენადაა იქ განვითარებული სამოქალაქო საზოგადოება, და ჩვენ აღმოვაჩენთ არქაულ შრეებს, რომლებიც არანაირ სამოქალაქო საზოგადოებას არ შეესაბამება, და ასევე მოგვიწევს ამ არქაულ შრეებთან კაპიტალიზმის ურთიერთქმედების განხილვა და ა.შ. ჩვენ მყისვე ვაზუსტებთ პრობლემას, ნაცვლად იმისა, რომ თავი ვიმტვრიოთ, შევუფარდებთ რა სოციალიზმსა და კაპიტალიზმს, რო-

გორც ევროპულ იდეებს საბჭოთა კავშირის „სოციალიზმისა“ და „კაპიტალიზმის“ ფსევდომორფებს.

ჩემი აზრით, სახაროვის ყველა აზრი და გამონათქვამი სოციალურ-პრაგმატული ცნებებითაა ჩამოყალიბებული. ასეთი ცნებები – დაკვირვების პროდუქტებია, და თავად დაკვირვების აქტი წარმოადგენს მათ შინაგან ექვივალენტს, სიტყვების წარმოქმნისა და გამოყენების ფესვს. ამიტომ ჩნდება სახაროვთან, მაგალითად, კონვერგენციის ცნება. ის სიტყვებიდან არ გამოდიოდა. და აღმოჩნდა, რომ, როდესაც სიტყვებიდან არ გამოდიხარ, რალაცას იგებ, ხოლო თუ სიტყვებიდან გამოდიხარ, ვერაფერს გაიგებ.

ნამყვანი. არსებობს ერთი შეხედვით კიდევ უფრო დაშორებულ მსოფლმხედველობათა მაგალითი: იაპონია და დასავლეთი ევროპა. იაპონიაში ენობრივი გაუცხოვება კიდევ უფრო ძლიერია, ხოლო ზნეობრივ ფასეულობათა სისტემა მკვეთრად განსხვავდება ევროპულისგან. ორი განსხვავებული მსოფლმხედველობა, შედეგი კი დღეისათვის მსგავსია. წინააღმდეგობა ხომ არ იმალება აქ?

მ.კ. მამარდაშვილი. პასუხი მარტივია: მათ არანაირი ფსევდომორფები არ გააჩნდათ, მათ ჰქონდათ სრულიად სხვა რამ. მაგალითი სოციალური სფეროდან – სამართლის იდეით ან საკუთრივ სამართლით შესაძლებელია უსამართლობის აღმოფხვრა. სხვა სიტყვებით, კულტურებს, რომლებშიც საერთოდ არ არის სამართლის იდეა, შეუძლიათ შეითვისონ ეს იდეა და შექმნან სამართლებრივი სტრუქტურები. მაგრამ, ძალუძს კი სამართალს ანტისამართლის აღმოფხვრა ამ სიტყვის მკაცრი გაგებით? რუსეთის ფსევდომორფებში „სამართალი“ უკვე არსებობს, სხვა სიტყვებით, არსებობს სამართლის იმიტაცია და ვერანაირი ჭეშმარიტი სამართალი მასში შელწევას ვერ შეძლებს. (...)

ნამყვანი. მაგრამ, თითოეულ, ცალკეულ ადამიანსა და საზოგადოებას, როგორც მთლიანობას შორის, სულ ცოტა, ჩვენს ქვეყანაში, არსებობს ადამიანთა ისეთი ერთობები, როგორიცაა ერები და ხალხები. დღევანდელ დღეს ერების სუვერენიტეტისა და ერთაშორისი ურთიერთობების პრობლემებმა განსაკუ-

თრებული სიმწვავე შეიძინეს, ხოლო გადანყვეტილებები, რომლებსაც არსებული კონსტიტუცია გვთავაზობს, დაძაბულობას ვერ ხსნიან. მრავალ რესპუბლიკაში ხდება სრულიად განსხვავებული სახის ეროვნული მოძრაობების აქტივიზება.

მ.კ. მამარდაშვილი. უპირველეს ყოვლისა, უნდა გავაცნობიეროთ, რას ნიშნავს ეროვნული მოძრაობა საბჭოთა კავშირში. ჩემი აზრით, ეს მხოლოდ ფორმაა, რომელშიც სამოქალაქო საზოგადოების აღორძინება ხდება – ერთგვარი საზოგადოებრივი სტრუქტურისა, რომელიც დამოუკიდებელია სახელმწიფოსგან და მის გვერდით არსებობს ავტონომური ძალის სახით. ეროვნული პრობლემები კი უპირველეს ყოვლისა სამოქალაქო თავისუფლების პრობლემებია, სამოქალაქო საზოგადოებისა, რომლებიც ეროვნული ფორმითაა გამოხატული.

ამბობენ, რომ კერძო საკუთრება ჩამოურთმევადია, ეს კი სამოქალაქო საზოგადოების საფუძველია. შესაბამისად, ხელისუფლება და საკუთრება ასეთ საზოგადოებაში გამიჯნულია. საბჭოთა სტრუქტურა არის ხელისუფლებისა და საკუთრების სრული ნაზავი, ხოლო მისი დარღვევის ყოველი მცდელობა – ესაა კერძო, ანუ სამოქალაქო საზოგადოების ფენომენის აღორძინების მცდელობა. კერძოობის კერძო შემთხვევა – ერის ცხოვრება. ერი შეგვიძლია განვსაზღვროთ ბედისწერისა და ისტორიის წინაშე ადამიანთა გარკვეული ჯგუფის ერთობის ტერმინებით.

მაშინ ცხადი ხდება, რომ ერი – კონსტიტუციური პროცესის პროდუქტია. ამიტომ, ეროვნულ მოძრაობაში ყოველთვის არიან ადამიანები, რომლებიც კონსტიტუციურ პოზიციაზე დგანან და ხვდებიან, რომ ერი არ არის ეთნოსი, არამედ კონსტიტუციის მუშაობის პროდუქტი ეთნოსის სხეულში. ჩემი აზრით, ეროვნულ მოძრაობაში სამართლებრივი კონსტიტუციური მიდგომა პირველ ყოვლისა ინტელიგენციამ უნდა დანერგოს.

ნებისმიერი ტოტალიტარული სახელმწიფო განმარტებიდან გამომდინარე მონონაციონალურია. ხოლო მთავარი მტერი, რომლის განადგურებას უძღვნის ცხოვრებას ტოტალიტარული სახელმწიფო – სამოქალაქო საზოგადოებაა, რომელიც, რასაკ-

ვირველია, მრავალნაციონალურია, რის გამოისობით მისი ალო-
რძინება ან წარმოქმნა ეროვნული მოძრაობის ფორმას იღებს.

ბ.ნ. ტოპორნინი. ყოველი ჩვენგანი საკუთარი კრიტიკული
ანალიზის მახვილს წარსულისა და აწმყოსკენ მიმართავს. ეს
გასაგებიცაა.

შეუძლებელია წინსვლა, თუ არ დავადგენთ ზომებსა და
მიზეზებს დეფორმაციის, შეცდომებისა და ხარვეზების, რომ-
ლებმაც ჩვენი კავშირი კრიზისამდე მიიყვანეს. დავადების წარ-
მატებით მკურნალობა მხოლოდ იმ შემთხვევაშია შესაძლებელი,
თუ აუცილებელ ინფორმაციას ფლობთ. მაგრამ, იმავდროუ-
ლად, უკიდურესად მნიშვნელოვანია წარმოვიდგინოთ, როგორ
უნდა გარდავექმნათ კავშირი, რათა ის პასუხობდეს არა დოგ-
მებს, სქემებს ან სუბიექტივისტურ მიზნებს, არამედ რეალურ,
ცხოვრების მიერ ნაკარნახევ ინტერესებს საბჭოთა ხალხებისა.
ანდრეი დიმიტრის ძე ცდილობდა ამ კითხვაზე პასუხის პოვნას,
რომელიც ერთ-ერთ ყველაზე პრინციპულად მიაჩნდა...

თავისუფლების ძღვენი (...)

წამყვანი. მრავალს აოცებს ანდრეი დიმიტრის ძეს უნარი,
არ დაუშვას ხელები ყველაზე უიმედო მდგომარეობაშიც კი და
იპოვოს გადანყვეტილებები, რომლებმაც შესაძლოა დაშორე-
ბულ მომავალში მოგვიტანონ შედეგი. ორი წლის წინ თქვენ,
მერაბ კონსტანტინეს ძე, „Природа“-ში გამოაქვეყნეთ სტატია,
რომელშიც წერდით აბსურდის სიტუაციის შესახებ, რომელშიც
„ყოველთვის უკვე გვიანაა“ და რომლის შიგნიდან გაგება და
გამოსწორება შეუძლებელია. ანდრეი დიმიტრის ძე აქტიურ სა-
ზოგადოებრივ-პოლიტიკურ მოღვაწეობას შეუდგა სიტუაციაში,
რომელიც შეგვიძლია აბსურდისას მივაკუთვნოთ. რა დაეხმარა-
მას მისგან თავის დაღწევაში?

მ.კ. მამარდაშვილი. ეს მართლაც საბედისწერო კითხვაა: რა
შეგვიძლია მოვიმოქმედოთ სიტუაციაში, რომელშიც ყოველთვის

უკვე მეტისმეტად გვიანაა? ერთადერთი: შევცვალოთ პრობლემის თვით კოორდინატები და ნიადაგი, რომელზეც იქმნება კვანძი „უკვე გვიანია“. სახაროვის მოღვაწეობა სწორედ რომ ასეთი იყო. მარსელ პრუსტი ამბობდა: „გონებისთვის უცნობია ჩიხური სიტუაციები“, — უცნობია იმ აზრით, რომ გონების ფენომენი არის ჩიხური სიტუაციის გადანყვეტა — არა გამოსავალი ჩიხიდან, არამედ პრობლემის ყველა მონაცემის ცვლილება.

ვინაიდან, შიგნიდან სიტუაცია გადაუნყვეტელია, შეგვიძლია მხოლოდ გამოყვანა საკუთარი თავისა და ახალი ნიადაგის შექმნა, რომელზეც მსგავსი სიტუაციები არ შეიქმნებოდა, — მხოლოდ ეს იქნება გააზრებული საქმიანობა.

ს.ა. კოვალიოვი. კითხვას იმის შესახებ, თუ რა უნდა მოვიმოქმედოთ, როდესაც გადანყვეტილება არ ჩანს, ანდრეი დიმიტრის ძე სრულიად პირდაპირ და ერთმნიშვნელოვნად პასუხობდა. უნდა მივიღოთ პრინციპული გადანყვეტილებები, რადგან ურთიერთობათა არსებულ სისტემაში მაინც ვერაფერს გავახერხებთ. ამის სწამდა. არსებობს ცნობილი ინტერვიუ, რომელიც მან გორკიში მისცა. მას ჰკითხეს, ჰქონდა თუ არა პროგნოზირებად მომავალში ზოგადი სიტუაციის შეცვლის იმედი. ანდრეი დიმიტრის ძემ უპასუხა, რომ ასეთი იმედი არ ჰქონდა. ასეთ პირობებში როგორ უნდა მოვიქცეთ? შევქმნათ იდეალი, რადგან ინტელიგენცია ყოველთვის ამით იყო დაკავებული. მაგრამ, მყისვე შენიშნა: თუმცა, ისტორიის თხუნელა შეუმჩნეველად თხრის. თუკი წინასწარმეტყველის შესახებ საუბარს გავიხსენებთ, წინასწარმეტყველების ელემენტი სწორედ რომ აქ არის.

მ.კ. მამარდაშვილი. აბსურდის სიტუაციაში მნიშვნელოვანი მისი საჯარო განხილვის ფაქტია. განხილვის აქტით ჩვენ სიტუაციის ელემენტებს ვიმეორებთ — კი არ ვცვლით სიტუაციას, არამედ ვიმეორებთ მას. შესაძლოა, ამ გამეორებაში მიმდინარეობს ისტორიის რაიმე ფარული სამუშაო; შესაძლოა, ამ დროის განმავლობაში იმოქმედოს ისტორიის თხუნელამ, რომელიც სახაროვს ჰყავდა მხედველობაში.

ს.ა. კოვალიოვი. დიახ, არა ის, რომელიც უკვე ზედაპირზეა, არამედ ის, რომელიც ჯერ კიდევ უნდა გამოჩნდეს.

მ.კ. მამარდაშვილი. ღვთის დოლაბი ძალიან ნელა ფქვავს, მაგრამ საფუძვლიანად, ამიტომ გვიხდება ერთგვარი რეალობის აგება, იმის მოლოდინის გარეშე, რომ მისი რეალიზება შენი სიცოცხლის განმავლობაში მოხდება. სხვათა შორის, ეს რუსული კულტურის ძველი ნოტია. თავის დროზე ჩაადაევი გვთავაზობდა, უარი გვეთქვა სამიდან ერთ-ერთ ქრისტიანულ სათნოებაზე – ესენია სიყვარული, რწმენა და იმედი. ის გვთავაზობდა უარი გვეთქვა იმედზე (უფალო მოგვიტევე), რადგან ნებისმიერი მოქმედება სიტუაციის ჭაობში კიდეც უფრო ღრმად გვითრევს ამ ჭაობში. ხსნა კი მხოლოდ თავისუფალი, საღი აზრი შეიძლება იყოს.

სახაროვი თანამედროვე პროფესიონალი მოაზროვნე იყო, ვისთვისაც აზრი, დაქვემდებარებული მხოლოდ აზრის კანონებს, – საკუთარი ღირსებისა და პატივის საქმე გახლდათ. ეს განსაკუთრებული ტიპია, არცთუ დამახასიათებელი რუსული ინტელიგენციისთვის, რომელიც ფაქტიურად რადიკალიზმის ჯვაროსანთა ორდენი იყო. ასეთი ტიპი საუკუნის დასაწყისში იქმნებოდა რადიკალური ინტელიგენციის გვერდით – მე შემთხვევით არ მიხსენებია ვერნადსკი. ეს ტრადიცია, ჩემი აზრით, სახაროვმა გააგრძელა. იმ პორტრეტიდან, რომელსაც სერგეი ადამის ძე ხატავდა, ანტინიჰილისტის სახე გვიმზერს, ეს კი უკიდურესად არსებითი ფიგურაა რუსეთის ისტორიაში. ის სასიხარულო გამონაკლისია საყოველთაო ნიჰილიზმის ფონზე, განსაკუთრებით კი სამართლებრივისა. ვიტყვოდი, რომ სახაროვი კომპრომისის უკომპრომისო მომხრე იყო, ანუ ადამიანი, რომელსც შესწევს უნარი, ითანამშრომლოს არსებულ ხელისუფლებასთან, ნაცვლად იმისა, რომ გაალრმავოს განხეთქილება მას და საზოგადოებას შორის. მაგრამ, თანამშრომლობისკენ სწრაფვით მას არასოდეს შეურყენია საკუთარი აზრი, არ უქცევია იგი მსახურად. ეს შესანიშნავი მაგალითია, განსაკუთრებით აუცილებელი დღევანდელ სიტუაციაში, რომელიც გასაოცრად გვაგონებს 1900-იანი წლების რუსეთის მდგომარეობას, იმეორებს პოლიტიკური ძალებისა და პლატფორმების იმავე კომბინაციებს, შესაბამისად კი შესაძლოა იგივე შედეგებიც გაიმეოროს.

ჩვენ წინაშე კვლავ იხსნება ნიჰილიზმის უფსკრული. საზოგადოებაში გაბატონებულია განწყობა, რომ, პირველ რიგში, ყველაფერში ხელისუფლებაა დამნაშავე, მეორე, რომ ხელისუფლებისგან არაფერი გვინდა – არც კარგი, არც ცუდი, და მესამე, რომ, თუკი გვსურს კიდევ რაღაც, გვსურს დაუყოვნებლივ, ყველაფერი ერთად და მთლიანად. ეს ნიჰილიზმის კლასიკური შემთხვევაა. უფსკრული ხელისუფლებასა და საზოგადოებას შორის მით უფრო სახიფათოა, რომ სიცარიელეში ყოველთვის შემოდის მესამე ძალა. ასეთ სიცარიელეში ერთხელ შეაბიჯეს ბოლშევიკებმა. მათ სწორედ რომ საზოგადოების ნიჰილისტური მდგომარეობა გამოიყენეს, რომელიც წარმოიქმნა, როდესაც რუსეთის იმპერიის ბუნებრივი განვითარება 1914 წელს შეწყდა. (ეს უფრო ზუსტია, ვიდრე 1917 წლის დასახელება. ისტორიული აღწერა არ უნდა ვაქციოთ კონკრეტულ პიროვნებათა, ვთქვათ, ბოლშევიკების, საბრალმდებლო აქტად; ასეთი ფორმით ეს უბრალოდ უგზურება იქნებოდა. ბერდიაევის სიტყვებით თუ ვიტყვით, მოხდა კოსმოსური კატასტროფა. ღირს კი კონკრეტული დამნაშავეების ძიება?)

სამწუხაროდ, დღეს უწინდებურად ძალიან მცირეა რაოდენობა ადამიანებისა, რომლებსაც შეუძლიათ სახაროვის მსგავსი პოზიციის დაკავება. და ჩვენ კვლავ ვეჩეხებით ინტელიგენციის ღალატის საფრთხეს. ერთხელ ასეთ ღალატს უკვე ჰქონდა ადგილი – 1900-იან წლებში. მხედველობაში მაქვს ღალატი, რომელიც მდგომარეობდა ინტელიგენციის მიერ თავისი ფუნქციის შეუსრულებლობაში, როგორსაც აზრი წარმოადგენს, და არა ზრუნვა ხალხზე და გონივრულის, კეთილისა და მარადიულის თესვა. არც ერთ განვითარებულ სამოქალაქო საზოგადოებაში არ არსებობს „ხალხისა და ინტელიგენციის“ გადაუჭრელი პრობლემა, ხოლო ინტელექტუალები არ კამათობენ იმის შესახებ, რა უნდა გააკეთონ მათ ხალხისთვის. აზრი არავისთვის არ იწარმოება, აზრი აზრისთვის იწარმოება.

სა. კოვალიოვი. აუცილებელია დამოუკიდებლობის შენარჩუნება, რადგან დამოუკიდებლობის გარეშე არც აზრი არსებობს. ის რუსები კი, ვის მიმართაც გამოიყენებოდა იმთავითვე „ინ-

ტელიგენციის“ ცნება, ყოველთვის რაღაც ბარიკადების მხარეს ირჩევდნენ და საბოლოოდ ანგაჟირებულები და დამოკიდებულები ხდებოდნენ. რა აზრის შესახებ უნდა ვისაუბროთ აქ! აზრი — არის რაღაც, რასაც შედეგი მოსდევს. თუ გადანყვეტილება აზრს უსწრებს, მაშინ აზრისთვის აღარ რჩება ადგილი. რუსეთის ინტელიგენცია გადანყვეტილებას ყოველთვის აზრამდე იღებდა, ამასთან წარმოთქვამდნენ მაღალფარდოვან სიტყვებს სამართლიანობის, დამცირებულების, შეურაცხყოფილების შესახებ. სავსებით მართალია მერაბ კონსტანტინეს ძე: იმავდროულად, ინტელიგენცია ავტომატურად მიჯნავდა საკუთარ თავს ხალხისგან. მას შეეძლო განეცხადებინა ხალხის წინაშე საკუთარი ბრალეულობის შესახებ, მაგრამ განეცადა საკუთარი თავი ხალხად — არ შეეძლო და არ სურდა. და ვინაიდან მასზეა ბრალეულობა ხალხის წინაშე, ის უნდა დაეხმაროს ხალხს, ასეთ დროს კი ბარიკადების არჩევა უნევს. მხოლოდ ამით იყო დაკავებული რუსული ინტელიგენცია. რასაკვირველია, არა მთლიანად, მაგრამ, ვთქვათ, 1900-იანი წლების სამართლებრივი მოძრაობა ჩახშობილ იქნა სწორედ ბარიკადების არჩევის გამო. სამართლის მომხრეები უმცირესობაში აღმოჩნდნენ და ორივე მხარის მიერ იქნენ ბრალდებულნი სწორედ დამოუკიდებლობის შენარჩუნების მცდელობისთვის.

ნამყვანი. აზრის დამოუკიდებლობის შენარჩუნების პირობებშიც კი ზოგჯერ მეტისმეტად რთულია სწორი გადანყვეტილების პოვნა. ერთი მხრივ, არ შეიძლება იდეალებზე უარის თქმა, მეორე მხრივ კი უნდა იმოქმედო რეალისტურად, პასუხისმგებლობით. მაგრამ, ვფიქრობ შეუძლებელია დაეუფლო ანდრეი დიმიტრის ძის უნარს, შექმნა იდეალი, იმავდროულად კი წამოაყენო კონსტრუქციული წინადადებები: ეს, როგორც სახარებისეული მორალი, — ცხოვრებისეული პრინციპია და არა რეცეპტთა კრებული.

მ.კ. მამარდაშვილი. ამას ვერ დავეთანხმები. ნამდვილი იდეალები გულისხმობენ ადამიანური არასრულყოფილების მკაფიო გაცნობიერებას და, შესაბამისად, გვეხმარებიან პრაგმატული პოლიტიკის გატარებაში, ანუ პოლიტიკისა, რომელიც ადამი-

ანის იდეალიზებაზეა აგებული. ესაა სწორედ რეალიზმი. მაგალითად, აშშ-ის კონსტიტუცია ეფუძნება მარტივ რამეს — მასში ჩადებულია ადამიანის ბოროტების ცოდნა და შემუშავებულია სოციალური ბალანსები და საპირწონეები, რომლებიც ერთ ბოროტებას მეორით აკომპენსირებენ.

ევროპელებს, განსაკუთრებით კი ამერიკელებს, შეუძლიათ იდეალების შემოსვა ადამიანის საღი გაცნობიერებით. რუსული ტრადიცია კი ადამიანის იდეალურობის გაცხადება და მასზე დაიმედებაა. თუ ჩვენ უარს ვიტყვით მასზე, შევძლებთ სახაროვის სულისკვეთებით მოქმედებას, ეს ბუნებრივად გამოგვივა.

ახალი ადამიანის შექმნა და ამ საფუძველზე კომუნიზმის აგების იდეა პოპულარული აღარ არის, მაგრამ მისი დანაღები ჩვენში მყარადაა ფესვგადგმული, ასე რომ, ბნელ ადგილებში ის კიდევ იძლევა ყლორტებს. ეს ანტიქრისტიანული იდეაა. სახარების თითქმის ყველა მცნება ქრისტიანობის ე.წ. ისტორიულ ნაწილს ეკუთვნის და მხოლოდ ორი მათგანია არაისტორიული, მეტაფიზიკური. ჩვენ ორი რამ გვაქვს ნაანდერძევი — მარადი ცხოვრება და თავისუფლება, თავისუფლების გაუსაძლისი ძღვენი. სხვა მცნება არ არსებობს.

ნამყვანი და ვიღებთ რა ამ ძღვენს, ჩვენ ანდრეი დიმიტრის ძეს კვალდაკვალ შეგვიძლია ვეძებოთ საყრდენი მხოლოდ დამოუკიდებელ აზრში, აბსოლუტურ პატიოსნებაში, სხვათა წინაშე პასუხისმგებლობასა და ცოცხალი, გამოუგონებელი ადამიანების სიყვარულში. შესაძლოა, ეს იყოს მთავარი გზავნილი ჩვენთვის, რომელიც აკადემიკოს სახაროვის მთელ ცხოვრებასა და მოღვაწეობაშია ჩაქსოვილი.

შენიშვნები და ბანმარტაბები

1. მოხსენება, გაკეთებული ცნობიერების პრობლემის III საკავშირო სკოლაში (ბათუმი, 1984). პირველად გამოქვეყნდა: Природа. 1988. №11 გვ. 57-65. იბეჭდება გამოცემის მიხედვით: სულიერების შესახებ. თბილისი: მეცნიერება, 1991. გვ. 26-41. – რედ. შენ.
2. გოტფრიდ ბენი (Gottfried Benn, 1886-1956) გერმანელი პოეტი და ნოველისტი, რომელმაც დიდი გავლენა მოახდინა გერმანულ ლიტერატურაზე. თავიდან მხარს უჭერდა ნაციაზმს, შემდეგ კი მისი კრიტიკით გამოდიოდა. – მთარგმნ. შენ.
3. ფედერიკო გარსია ლორკა. რომანსი ესპანეთის ჟანდარმერიის შესახებ. Избранное. მ. 1983, გვ. 73. – რედ. შენ.
4. La responsabilité européenne. გამოსვლა საერთაშორისო სიმპოზიუმზე „ევროპის კულტურული იდენტურობის შესახებ“ (პარიზი, 1988 წლის იანვარი). რუსულ ენაზე შემოკლებული სახით პირველად გამოქვეყნებულია გამომცემლობაში: „Литературная газета“, 06.03.91. გვ. 13. იბეჭდება გამოცემის მიხედვით: Europe sans rivages. Symposium international sur l'identité culturelle européenne. Paris, janvier 1988. Albin Michel. Paris, 1988. P. 201-205. თარგმანი ფრანგულიდან ო. ნიკი-ფოროვისა და ი. პოდოროგას რედაქციით. – რედ. შენ.
5. პირველად გამოქვეყნდა: Юность. 1988. №12. გვ. 9-13. – რედ. შენ.
6. კვადრატულ ფორჩხილებში რედაქტორის დამხმარე შენიშვნებია მოქცეული. – რედ. შენ.
7. პირველად საუბრის ნაწილი გამოქვეყნებულია: Наше наследие. 1988. №3. გვ. 22-27. ასევე: Родник. რიგა. 1989. №11. გვ. 45-49. (საუბარს უძღვებოდნენ იუ. სენოკოსოვი, ა. კარაულოვი) – რედ. შენ.
8. საუბარი 1988 წლის შემოდგომაზე შედგა. პირველად გამოქვეყნებულია შეკვეცილი ფორმით: „Независимая Газета“, 1922 წლის 29 თებერვალი. (საუბარს უძღვებოდა პილარ ბონეტი). – რედ. შენ.
9. პირველად გამოქვეყნდა: Философские науки, 1989, №11. გვ. 75-81 – რედ. შენ.
10. პუშკინის ლექსიდან „სპილენძის მხედარი“. – მთარგმნ. შენ.
11. პუშკინის ლექსიდან „ბაკქური ღამე“. – მთარგმნ. შენ.

12. ალუზია რაინერ მარია რილკეს ლექსზე კრებულიდან „ჟამნი“: „XX საუკუნის ავსტრიელი პოეტის, რაინერ მარია რილკეს კრებულის „ჟამნი“ დასაწყისი შეიცავს სტრიქონებს, რომლებიც ჩემ პროზაულ თარგმანში ასე უღერს: „გადმოდის საათი და მეყრდნობა მე ლითონის ცხადი ჟღერით, ჩემი ორგანოები შერყეულია. ვგრძნობ – შემიძლია და ვქმნი პლასტიკურ დღეს“, ვქმნი პლასტიკურ და არა ასტრონომიულ (ანუ ქრონოლოგიურ) დღეს. (...) ამ სიტყვებით რილკე იმას აღნიშნავს, რომ არის კიდევ ერთი დღე, რომელიც – ყველა დღის გარდაა“. მერაბ მამარდაშვილი. *Беседы о мышлении. Азбука*, 2018. გვ. 89-90. – რედ. შენ.

13. პირველად გამოქვეყნდა: *Киносценарии*, 1989. №3, გვ. 182-186. – რედ. შენ.

14. ამ მოხსენების ტექსტი, გამომდინარე სემანტიკური და თემატური მსგავსებიდან ტექსტთან ინტერვიუსი „სამოქალაქო საზოგადოება“, საორიენტაციოდ თარიღდება 1989 წლით. საარქივო მასალების მთელი ერთობლიობიდან გაშიფვრა მოხსენებისა „სამოქალაქო საზოგადოების შესახებ“, შესრულების ხარისხის მიხედვით, შესაძლოა ურთულესთა რიცხვს მიეკუთვნოს გამოსაცემად მომზადების კუთხით. სამწუხაროდ, აუდიოჩანაწერი შემონახული არ არის, ხოლო ტექსტი არ არის გასწორებული მ.მ.-ს მიერ; მინდორზე შინაარსობრივი ხასიათის რამდენიმე შენიშვნაა გაკეთებული – ფრიად დამახასიათებელი სურათი მ.მ.-სთვის. – რედ. შენ.

15. მათე, 24:39. – რედ. შენ.

16. მთარგმნელის შენიშვნა.

17. აქ და შემდეგ ნიშნით <...> ნაჩვენებია გაშიფვრის ბუნდოვანი ადგილები, რომლებიც ამოღებული იქნა წინამდებარე ტექსტიდან. – რედ. შენ.

18. ვლადიმირ პეჩორინი – რუსი რელიგიური მოაზროვნე, პოეტი. დაიბადა 1827 წლის 15 ივნისს თავადის ოჯახში. 1831 წელს დაამთავრა პეტერბურგის უნივერსიტეტის ფილოლოგიის ფაკულტეტი, სადაც მის სპეციალობას კლასიკური ფილოლოგია და ანტიკური ენები წარმოადგენდა. 1833-35 წწ. სტაჟირებას გადიოდა ბერლინის უნივერსიტეტში. რუსეთში დაბრუნების შემდეგ კითხულობდა ლექციებს ფილოსოფიაში მოსკოვის უნივერსიტეტში. 1836 წ. გაემგზავრა საზღვარგარეთ, 1848 წ. ჩამოართვეს რუსეთის ქვეშევრდომობა. 1840 წ. მიიღო კათოლიკობა, გახდა რედემპტორისტთა ორდენის წევრი და მღვდელი. ცხოვრობდა საფრანგეთში, ინგლისში, ირლანდიაში. 1861 წლიდან – დაბლინის ერთ-ერთი საავადმყოფოს კაპელანია. გარდაიცვალა დაბლინში 1855 წლის 17 აპრილს. – რედ. შენ.

19. ბუტადა – ფრაზა, წარმოთქმული გალიზიანებისას (მოძვ.) – რედ. შენ.

20. „სხვა სახე“ აზრის ძალით ხილულისა (ანუ, ახალი ენა, სიმბოლო და არა ფაქტები ანუ ფორმაცია). (მ.კ.-ს შენიშვნა მოხსენების გაშიფვრის მინდორზე). – რედ. შენ.

21. ესაა პრაქტიკული გონება (მისი სრულად გამოყენებისას), რადგან წარმოდგენილია, რომ თავად შევძლებდით. საპირისპიროს კი აქ წარმოადგენს ან ავადმყოფობა, დებილიზმი, ან ინფანტილურობა, საბავშვო უმწიფარობა. როგორც ხელის შემთხვევაში (ან გვაქვს, ან არა) ან ენისა (მისი შინაგანი ფორმის). (მ.კ.-ს შენიშვნა მოხსენების გაშიფვრის მინდორზე). – რედ. შენ.

22. სასრული სიტყვებით ჩვენ აქ ვაფიქსირებთ უსასრულობას, უზილავს. სიზუსტე აქ ჩვენშია, ჩვენი ცნობიერების განვითარებულობაში („თერმომეტრი“, „მეექვსე გრძნობის“ ორგანოში; კანონები – ეს ჩვენ ვართ, ანუ სასურველი = მოცემულობას). (მ.კ.-ს შენიშვნა მოხსენების გაშიფვრის მინდორზე). – რედ. შენ.

23. სამოქალაქო საზოგადოების ანტისამყარო. (მ.კ.-ს შენიშვნა მოხსენების გაშიფვრის მინდორზე). – რედ. შენ.

24. დასაბამიერი ოდინდელი პირველსახე (სახელ-ხატი ხაზისა, რომელსაც დაძაბულობა ავლებს). (მ.კ.-ს შენიშვნა მოხსენების გაშიფვრის მინდორზე). – რედ. შენ.

25. ცნობიერების ტექსტებში ჯერ კიდევ არ არის კითხვის ცალკე მდგომი აქტი (მე ვარ ის ცოდნა, რომლის ტექსტი ტექსტის მიერ იკითხება). (მ.კ.-ს შენიშვნა მოხსენების გაშიფვრის მინდორზე). – რედ. შენ.

26. ინტერვიუ პირველად გამოქვეყნდა გაზეთში „Заря Востока“ 1989 წლის 25 ივნისს. თბილისი. (ჩაინერა ეკა ახალკაცმა). – რედ. შენ.

27. საუბარი პირველად გამოქვეყნდა: Театр, 1989, №3, გვ. 88-96 (საუბარს უძღვებოდა მ. გურევიჩი) – რედ. შენ.

28. The Civil Society. A Conversation With Merab Mamardashvili (The Civic Arts Review (CAR). Vol. 2, № 3. 1989. თარგმანი ინგლისურიდან კ. გოლუბოვიჩის. თარგ. რედ. – ელენე მამარდაშვილი. ინტერვიუს ტექსტის პირველ – ინგლისურენოვან – პუბლიკაციას თან ახლავს რედაქტორის შემდეგი წინასიტყვაობა:

“The idea of the civil society is in the air these days. It is an old idea, of course, but one that seems to have a special resonance in the contemporary climate of social opinion. One notes a number of international conferences on the subject. In a recent article Daniel Bell surveyed this rebirth of interest and concluded that „the demand for

a return to civil society is the demand for a return to a manageable scale of social life. It emphasizes voluntary associations, churches, and communities, arguing that decisions should be made locally and should not be controlled by the State and its bureaucracies.

This demand is keenly felt in the Soviet Union where the winds of glasnost and perestroika are blowing through established structures. Pre-eminent among those calling for a return to the civil society in the Soviet Union is Merab Mamardashvili, of the Institute of Philosophy, Academy of Sciences, in the Georgian Soviet Republic. Born in 1930 in the town of Gori, Georgia, Mamardashvili is one of a new breed of philosopher in the Soviet Union: outspoken, broadly read and international in repute. (...) He was recently appointed a Richard D. Lombard International Fellow at the Kettering Foundation in Dayton, Ohio, and late in the summer he conducted a series of seminars there. The following interview reflects what was on Mamardashvili's mind at that time".

„სამოქალაქო საზოგადოების იდეა დღეს ჰაერში ლივლივებს. რასაკვირველია, ეს იდეა ძველია, მაგრამ მას, როგორც ჩანს, განსაკუთრებული რეზონანსი აქვს სოციალურ შეხედულებათა თანამედროვე კლიმატში. შეგვიძლია ამ საკითხზე გამართული მრავალი საერთაშორისო კონფერენცია აღვნიშნოთ. მცირე ხნის წინ დენიელ ბელმა თავის სტატიაში ინტერესის აღორძინება განიხილა და დაასკვნა, რომ „სამოქალაქო საზოგადოებისკენ დაბრუნების მოთხოვნა – ეს არის მოთხოვნა დაბრუნებისა სოციალური ცხოვრების მართვადი მასშტაბისკენ. მასში ხაზგასმულია ნებაყოფლობითი ასოციაციები, ეკლესიები და თემები, ასევე მტკიცდება, რომ გადანაცვეტილებების მიღება უნდა ხდებოდეს ადგილობრივად, და ისინი არ უნდა კონტროლდებოდეს სახელმწიფოსა და მისი ბიუროკრატიის მიერ“.

ეს მოთხოვნა მწვევედ იგრძნობა საბჭოთა კავშირში, სადაც საჯაროობისა და პერესტროიკის ნიავე მდგრადი სტრუქტურების გამჭოლ უბერავს. ყველაზე გამორჩეულს მათ შორის, ვინც საბჭოთა კავშირში სამოქალაქო საზოგადოებისკენ დაბრუნებას მოგვინოდეbs, არის მერაბ მამარდაშვილი, საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის მეცნიერებათა აკადემიის ფილოსოფიის ინსტიტუტიდან. მამარდაშვილი 1930 წელს დაიბადა გორში, საქართველოში, და საბჭოთა კავშირის ფილოსოფოსთა ახალ თაობას ეკუთვნის: გულწრფელს, მკითხველთა ფართო წრისა და საერთაშორისო რეპუტაციის მქონეს. (...) მცირე ხნის წინ ის არჩეულ იქნა რიჩარდ დ. ლომბარდის სტიპენდიატად კეტერინგის

ფონდში, დაიტონა, ოპაიო, ზაფხულის ბოლოს კი სემინარების სერია ჩაატარა. წინამდებარე ინტერვიუ ასახავს იმას, თუ რას ფიქრობდა მამარდაშვილი იმ დროს.“ – რედ. შენ.

29. ჯ. ორუელის ანტიუტოპია „Animal Farm“ ინგლისში 1945 წელს გამოქვეყნდა, „1984“ – 1949 წელს. მ.მ. იყო მსუ-ის ფილოსოფიის ფაკულტეტის სტუდენტი 1949-54 წწ. – რედ. შენ.

30. თავდაპირველად საუბარი გამოქვეყნებულია: Латинская Америка. 1990. №3 გვ. 83-99. იბეჭდება გამოცემის მიხედვით: სამი კარაველა ჰორიზონტზე. მ., 1991. გვ. 37-58 (საუბარს უძღვებოდა ა.ვ. გრიშინი). ტექსტის პუბლიკაციას გამოცემაში „სამი კარაველა ჰორიზონტზე“ ახლავს ა.ვ. გრიშინის შემდეგი შენიშვნა:

„1989 წლის ოქტომბერში ჟურნალის „ლათინური ამერიკა“ განყოფილების რედაქტორი ა.ვ. გრიშინი შეხვდა ფილოსოფიის მეცნიერებთა დოქტორს, პროფესორ მ.კ. მამარდაშვილს. ფილოსოფოსი წინასწარ გაეცნო „სამი კარაველა ჰორიზონტზე“ (იხ. Латинская Америка, 1987, № 5, 6) „მრგვალი მაგიდის“ მასალებს და განაგრძო ეს დისკუსია. მე ვიცოდი, რომ მერაბ მამარდაშვილი არ ჰგავდა იმ კლიშეში მოქცეულ ფილოსოფოსებს, რომლებიც ასეთივე სახელმძღვანელოებს ქმნიან. ამიტომაც გავემგზავრე თბილისში, სადაც ის ცხოვრობდა და მუშაობდა. რასაკვირველია, თავში მქონდა ჯაჭვი წინასწარ გააზრებული კითხვებისა, რომლებსაც ინტერვიუ სასურველი კალაპოტით უნდა წარემართათ. მაგრამ გაუთვალისწინებელი მოხდა. მკვეთრი ზეასვლა და სიმაღლის აკრეფა. დრო აღარ დარჩა „უსაფრთხოების ღვედების“ შესაკრავად. და არანაირი აუცილებლობა არ არსებობს, მისახედრი ფრაზებით შევკრათ დრო და სივრცე, გადავაბიჯოთ სახელმწიფო საზღვრებს. ერთადერთია საჭირო – მისივე სიმაღლეზე დარჩენა, რათა გავიგოთ, ერთბაშად დავინახოთ მთელი კონცეფცია, რომელსაც „სხვა ზეცისკენ“ მიჰყავხართ, უნივერსალური განზომილებისკენ, რომელშიც მე, თქვენ დღეს, მე, თქვენ და კეისარი ვამყარებთ კონტაქტს.

სამწუხაროდ, ფირიდან გადმოტანილი ტექსტი სრულად ვერ ინარჩუნებს ინტონაციას, მთლიანად არის გამჭრალი ტემბრი და გამომსახველობითი რიგი. და მაინც, თუ ყურს მივუგდებთ, მამარდაშვილის ხმის „შარიშურს“ გავიგონებთ. დიდი იყო სურვილი ამ შარიშურის, ინტერვიუს ბუნებრივი „უხვეწელობის“ შენარჩუნებისა. პირველად ამის შესახებ თბილისში დავფიქრდი, როდესაც ვცდილობდი მეხსიერებაში უამრავი დეტალი შემენარჩუნებინა. სამეცნიერო ჟურნალთა მცირე რედაქციებში, რომლებსაც არცთუ იშვიათად ეწვევიან დიდი ადამიანები, არამც თუ ვიდუოკამერა, რიგიანი დიქტოფონიც კი

ფუფუნებაა. სხვაგვარად კი უკვე შესაძლებელი იქნებოდა გადაგველო არაერთი ფილმი სახელწოდებით „ადამიანის ხმა“, და ჩვენი „ამერიკის სახლის“ სინემათეკაში, რომელიც ადრე თუ გვიან მაინც გაიხსნება არბატის შესახვევში, გვეჩვენებინა და მოგვესმინა გაბრიელ გარსია მარკესის, მიგელ ოტერო სილვას, ჟორჟი ამადუს, ლეოპოლდო სეას, მარიო ვარგას ლიოსასთვის...

თუმცა, ყველაფერი გაუთვალისწინებელი არ აღმოჩნდა. სწავლული, რომელიც უკვე ცნობილია თავის ქვეყანაში და დიდი ხანია სარგებლობს ავტორიტეტით საზღვარგარეთ, შეხვედრისთვის ემზადებოდა – „თავს იმტრევდა“, როგორც თავად განაცხადა შემდეგ. მე მივიღე პასუხები, თანაც გეგმის გადაჭარბებით. მართალია, ჩემი მხრიდან რაიმე ძალისხმევის გარეშე – უბრალოდ როგორც საჩუქარი...“ – რედ. შენ.

31. აქ: ყველაზე ცნობილი გამოთქმით (ფრ.). – რედ. შენ.

32. ინგლისური სამართლის ცნება, რომლითაც პიროვნული თავისუფლების გარანტია აღინიშნება. პირველად წერილობით ასეთი გარანტია დამონმბულ იქნა თავისუფლების დიადი ქარტიით (1215 წ.) – რედ. შენ.

33. ინტერვიუ შედგა 1990 წლის 20 აგვისტოს თბილისში. პირველად გამოქვეყნებულია: კინოხელოვნება. 1991. №5. გვ. 31-39. (ანა შევალიეს ინტერვიუ. თარგმანის რედ. ვ. ლისენკო, ო. პარამონოვას მონაწილეობით. – რედ. შენ.

34. საუბარი საქართველოს პარლამენტის შექმნას ეხება. – რედ. შენ.

35. შდრ: „...მე ვყვებოდი იმის შესახებ, თუ როგორ თავისუფლდება მნიშვნელობა აკრძალული სიტყვებისა – აკრძალულის, მაგრამ მაინც არა ჩვენს მიერ შემუშავებულის, და როგორ შეუძლიათ ამ სიტყვებს, ჩვენში შემოსვლისა და ადექვატური ნიადაგის მოუძებნელობისას ან იმ შემთხვევაში, თუ ჩვენში იმავე დონეს ვერ პოულობენ, რომელზეც უნდა არსებობდნენ, ჩვენი დასწეულება და ჭკუიდან შეშლაც კი. მე მოვიტანე ასეთი სიტყვების მაგალითი, ვთქვათ, „დემოკრატია“. დღევანდელ პრესაში შეგვიძლია დავინახოთ, როგორ ბრუნავს ჩვენ თავებში სიტყვები, რომლებსაც ჩვენი უფსკრულამდე მიყვანა შეუძლიათ, გამოთავისუფლებული, მაგრამ ჩვენში ეშმაკების მსგავსად დაბინავებული სიტყვები. მსგავსად ეშმაკებისა – რადგან ჩვენ ნიადაგი არ გავაჩნია. ჩვენ ჯერ არაფერი მოგვიპოვებია საკუთარი შრომით, არაფერი გვიშვია ცხოვრების შრომით, მაგრამ უკვე ვიცით. სიტყვათა მნიშვნელობები მოცემულია, მაგრამ არ არის მოცემული მდგომარეობა, ის, რაც ცხოვრებაში ჩვენი შრომის პროდუქტს წარმოადგენს...“ (მამარდაშვილი მ.კ. საუბრები აზროვნების შესახებ. მერაბ მამარდაშვილის ფონდი. 2016. გვ. 690-691) – რედ. შენ.

36. საუბარს „მრგვალი მაგიდის“ გარშემო ორგანიზება გაუწიეს და ჩაატარეს ი.ნ. არუთინიანმა და გ.მ. ლევოსკიმ. საუბრის სრული ტექსტის პირველ პუბლიკაციას (Природа, №8 (900), აგვისტო 1990. გვ. 82-99) ახლავს რედაქტორის წინასიტყვაობა: „ანდრეი დიმიტრის ძე სახაროვის შესახებ ხმამაღლა საუბრისა და, რაც მთავარია, თავად მას საუბრის შესაძლებლობა სულ რამდენიმე წლის წინ მოგვეცა, თუმცა მისი გავლენა გაცილებით ადრე იგრძნობოდა. მათაც კი, ვინც მის სამეცნიერო შრომებს არ იცნობდა და არ წაუკითხავს მისი შრომები, მიძღვნილი ჰუმანიტარული პრობლემებისადმი, იცოდნენ, რომ ქვეყანაში არის ადამიანი, რომელიც ყოველთვის იმას ამბობს, რასაც ფიქრობს. მხოლოდ ესეც საკმარისი იყო ადამიანთა შესაცვლელად – მეტად ან ნაკლებად, ყოველთვის არა გაცნობიერებულად, მაგრამ შესაცვლელად. ანდრეი დიმიტრის ძეს გარდაცვალებამ მრავალი აიძულა დაფიქრებულყო და გაეცნობიერებინა ის როლი, რომელსაც იგი ასრულებდა ჩვენს ცხოვრებაში. მაგრამ, ვინაიდან ამ როლის საბოლოო შეფასებას მხოლოდ ისტორია მოახდენს, ჩვენ დღეს შეგვიძლია ვისაუბროთ აკადემიკოს სახაროვის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოღვაწეობის მნიშვნელობის საკუთარი გაგების შესახებ. ამ საკითხზე ჩვენი ჟურნალის „მრგვალი მაგიდის“ გარშემო საუბრობენ სსრკ მეცნ. აკადემიის ნევრ-კორესპონდენტი, სსრკ მეცნ. აკადემიის ევროპის ინსტიტუტის დირექტორი, ვიტალი ვლადიმერის ძე ჟურკინი, ბიოლოგიის მეცნიერებათა კანდიდატი, რსფსრ სახალხო დეპუტატი სერგეი ადამის ძე კოვალიოვი, ფილოსოფიის მეცნიერებათა დოქტორი, საქართველოს სსრ მეცნ. აკადემიის ფილოსოფიის ინსტიტუტის განყოფილების გამგე, მერაბ კონსტანტინეს ძე მამარდაშვილი, სსრკ მეცნ. აკადემიის ნევრ-კორესპონდენტი, სსრკ მეცნ. აკადემიის სახელმწიფოსა და სამართლის ინსტიტუტის დირექტორი, ბორის ნიკოლოზის ძე ტოპორნინი და ფიზიკა-მათემატიკის მეცნიერებათა დოქტორი, სსრკ მეცნ. აკადემიის პ.ნ. ლებედევის სახელობის ფიზიკის ინსტიტუტის წამყვანი სამეცნიერო თანამშრომელი, ლეონიდ ალექსანდრეს ძე შელეპინი“.

„მრგვალი მაგიდის“ მასალის წინამდებარე პუბლიკაციაში მ.კ. მამარდაშვილის გამოსვლის გარდა მოტანილია განხილვის მონაწილეთა მხოლოდ კონტექსტუალურად მნიშვნელოვანი გამონათქვამები. – რედ. შენ.

37. ლუკა, 16:16. – რედ. შენ.

მერაბ მაგარაშვილის სწავათა განმარტება

- Связность – კავშირობა
Все-связь – ყოველ-კავშირი
Все-сообщенность – ყოვლად-შეტყობინება
Недосуществование – შეუმდგარი არსებობა
Всевременный – ყოველდროითი
Всеместный – ყოველალაგობრივი
Первоместимость – პირველდამტეობა
Первоакт – პირველაქტი
Инобытие – სხვადყოფა
Можествование – შეძლებობა
Недеяние – უქმედობა
Всепространственность – ყოვლადსივრცულობა
Самовосполнение – თვითშევისება
Самодостоинство – თვითღირსება
Самостояние – თვითდგომა
Иначе-чем-уже – სხვარიგად-ვიდრე-უწინ
Всечленения – ყოველწინილები
Зазеркалье – სარკისმიღმეთი
Несодержимость – სიცარიელე
Ненаглядный – არათვალსაწინო
Связка – წასკვი
Отличение – განსხვავება
Явленность – მოვლენადობა
Событийствовать – მოვლენობა
Завязанный – გამონასკეული
Связующий – მაკავშირებელი
Плотность – სიმკვრივე
Зазор – ლიუფტი
Выполненность – შესრულებობა

თქვენი შენიშვნები გთხოვთ გამოგვიგზავნოთ მისამართზე

E-mail: akti.publishing@gmail.com

T. (+995) 591 92-21-23

ბამოყყამლობა 'აჰტი'-ს მიერ ბამოყყამული წიგნები

1. ფრიდრიხ ნიცშე – ანტიქრისტი
2. ფრიდრიხ ნიცშე – ტრაგედიის დაბადება მუსიკის სულიდან
3. ფრიდრიხ ნიცშე – სიკეთისა და ბოროტების მიღმა
4. კარლ იასპერსი – ნიცშე და ქრისტიანობა
5. კარლ იასპერსი – ფილოსოფიის შესავალი
6. სიორენ კირკეგორი – შიში და თრთოლვა
7. სიორენ კირკეგორი – სატანჯველის სახარება
8. ზიგმუნდ ფროიდი – სამი ნარკვევი სექსუალობის თეორიიდან
9. ზიგმუნდ ფროიდი – მასების ფსიქოლოგია და ეგოს ანალიზი
10. ზიგმუნდ ფროიდი – მოსე და მონოთეიზმი
11. ზიგმუნდ ფროიდი – ეგო და ID
12. ლევ შესტოვი – უსაფუძვლობის აპოთეოზი
13. ლევ შესტოვი – შემოქმედი და დამანგრეველი სამყარო
14. ბერტრან რასელი – ესეები
15. ბერტრან რასელი – ქორწინება და მორალი
16. ედმუნდ ჰუსერლი – ამსტერდამული მოხსენებები
17. მიგელ დე უნამუნო – ქრისტიანობის აგონია
18. ნიკოლაი ბერდიაევი – ყოფიერება, თავისუფლება, ღმერთი
19. იმანუელ კანტი – მარადიული მშვიდობისკენ
20. გიორგი გურჯიევი – დანახული რეალური სამყაროდან
21. ერის ფრომი – ადამიანის სული

- 22. სვამი ვივეკანანდა – ძველი ინდური ფილოსოფია
- 23. სვამი ვივეკანანდა – შთაგონებული საუბრები
- 24. სვამი ვივეკანანდა – კარმა-იოგა
- 25. მერაბ მამარდაშვილი – ცნობიერება და ცივილიზაცია
- 26. ხოსე ორტეგა-ი-გასეტი – ეტიუდები სიყვარულზე
- 27. გუსტავ ლე ბონი – მასების ფსიქოლოგია
- 28. გუსტავ ლე ბონი – ერების ფსიქოლოგია
- 29. ჯიდუ კრიშნამურტი – თავისუფლება ცნობილისგან
- 30. ჯიდუ კრიშნამურტი – სწრაფი ცვლილებების აუცილებლობა
- 31. ოშო – რა არის მედიტაცია?
- 32. ოშო – სექსიდან სუპერცნობიერებამდე
- 33. ემა გოლდმანი – ანარქიზმი, ათეიზმი, ფემინიზმი